

**T.C.
KAYSERİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**DUAFÂ LİTERATÜRÜNDE YER ALAN UYDURMA
HADİS NÜSHALARI**

**Hazırlayan
Emine İSMAİLOĞLU**

**Danışman
Doç. Dr. Halil İbrahim TURHAN**

Yüksek Lisans Tezi

Eylül 2024, KAYSERİ

Emine İSMAİLOĞLU

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

2024

**T.C.
KAYSERİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**DUAFÂ LİTERATÜRÜNDE YER ALAN UYDURMA HADİS
NÜSHALARI
(Yüksek Lisans Tezi)**

**Hazırlayan
Emine İSMAİLOĞLU**

**Danışman
Doç. Dr. Halil İbrahim TURHAN**

Eylül 2024, KAYSERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu tezin kendi çalışmam olduğunu, planlanmasından yazımına kadar hiçbir aşamasında etik dışı davranışımın olmadığını, tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, tez çalışmasıyla elde edilmeyen bütün bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi ve bu kaynakları kaynaklar listesine aldığımı, tez çalışması ve yazımı sırasında patent ve telif haklarını ihlal edici bir davranışımın olmadığını beyan ederim.

Emine İSMAİLOĞLU

T.C.
KAYSERİ ÜNİVERSİTESİ
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğü

Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Program Adı : Yüksek Lisans
Tez Başlığı : Duafâ Literatüründe Yer Alan Uydurma Hadis Nüshaları

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Önsöz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam 106 sayfalık kısmına ilişkin 13/08/2024 tarihinde Turnitin intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı: % 13' dır.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Giriş dâhil
- 2- Ana Bölümler dâhil
- 3- Sonuç dâhil
- 4- Alıntılar dâhil
- 5- Kapak hariç
- 6- Önsöz ve Teşekkür hariç
- 7- İçindekiler hariç
- 8- Kaynakça hariç
- 9- Özet hariç
- 10- Yedi (7) kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Kayseri Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Önerisi Hazırlama, Tez Yazma ve Teslim Yönergesini inceledim ve bu yönergede belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. / /

Danışman: Doç. Dr. Halil İbrahim TURHAN

Öğrenci: Emine İSMAİLOĞLU

YÖNERGEYE UYGUNLUK ONAYI

"Duafâ Literatüründe Yer Alan Uydurma Hadis Nüshaları" adlı yüksek lisans tezi, Kayseri Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi 'ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Emine İSMAİLOĞLU

Danışman

Doç. Dr. Halil İbrahim TURHAN

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. Alparslan HANZADE

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Doç. Dr. Halil İbrahim TURHAN danışmanlığında. **Emine İSMAİLOĞLU** tarafından hazırlanan “**Duafâ Literatüründe Yer Alan Uydurma Hadis Nüshaları**” adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Kayseri Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında **Yüksek Lisans** tezi olarak kabul edilmiştir.

02/09/2024

JÜRİ:

Danışman : Doç. Dr. Halil İbrahim TURHAN

Üye : Doç. Dr. Garip AYDIN

Üye : Dr. Öğr. Üyesi İbrahim SAINKAPLAN

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun/...../..... tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

...../...../.....

Doç. Dr. Ahmet TERZİ
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ / TEŞEKKÜR

İlk dönemlerden itibaren Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadislerinin korunması hususunda büyük bir ihtimam gösterilmiştir. Hadis tarihinde fitne zamanı olarak vuku bulan Hz. Osman'ın şehit edilmesi (ö. 35/656), ardından Cemel Vakası (36/656) ve Sıffin savaşı (37/657) süreciyle birlikte hadislere hanel gelmemesi ve korunması amacıyla isnad sorulmaya başlanmıştır. Bir taraftan hadislerin korunmasına yönelik gayret sarf edilirken, hicrî ikinci asırdan itibaren uydurma hadislerin yazılı nüshalarının ortaya çıkmaya başladığı gözlemlenmiştir.

En erken uydurma hadis nüsha sahibi râvilerin vefat tarihinin yaklaşık olarak 131-140/749-758 yılları arası, yani hicrî ikinci asrın ikinci çeyreğinde zikredilmesi, uydurma nüsha faaliyetlerinin de bu dönemlerde ortaya çıkmaya başladığını düşündürmektedir. Münekkitlerin bu oluşumlara karşı çabalarının bir sonucu olarak, uydurma faaliyetlerini içeren küçük çaplı kitapçıklar duafâ literatüründe yerlerini almışlardır. Bu durum, duafâ literatüründeki "uydurma nüshaları"nın içeriği, oluşturulma gerekçeleri, ortaya çıkış dönemleri ve sonrasındaki değerlendirme süreçleri gibi unsurların kapsamlı bir şekilde ele alınmasını gerekli kılmıştır.

Tez çalışmamın başından itibaren konu belirleme, planlama ve mevcut hale gelmesinde fikirleriyle yol gösteren, çalışma sürecimi teşvikleriyle kolaylaştıran kıymetli danışman hocam Doç. Dr. Halil İbrahim TURHAN'a, dualarıyla desteğini her zaman hissettiğim, doğruluk ve dürüstlük değerleri doğrultusunda titizlikle yetiştirmemizi gaye edinen anneciğime, aileme ve sevgili dostlarıma en içten teşekkürlerimi sunarım.

Emine İSMAİLOĞLU, Kayseri, 2024

DUAFÂ LİTERATÜRÜNDE YER ALAN UYDURMA HADİS NÜSHALARI

Emine İSMAİLOĞLU

Kayseri Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Eylül 2024

Danışman: Doç. Dr. Halil İbrahim TURHAN

ÖZET

Bu çalışma, hadis uydurma faaliyetlerinin ele alındığı, özellikle “mevzû (uydurma) nüsha”, “bâtıl nüsha”, “mekzûbe nüsha” ve benzeri terimlerle tanımlanan yazılı ürünlerin râvileri ve içerikleri üzerinde yapılan bir araştırmadır. Bunun yanı sıra, duafâ literatüründe yer alan “maklûb”, “münker”, “ma‘mûl”, “aslı yok” gibi terimlerle tanımlanan ifadelerin uydurma nüshaların içeriğiyle ilişkili olması sebebiyle bu tür içeriklere sahip nüshalar da bu araştırmada ele alınmaktadır. Çalışmanın hazırlanmasında dokümantasyon yöntemi kullanılarak, özellikle “uydurma nüsha”, “mevzû nüsha” ve “mevzû” kavramları üzerinde, bu nüshalarla ilişkili râviler belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın amacı, uydurma hadis nüshalarının ortaya çıkış zamanı, sürekliliği, kullanım durumu ve içeriklerinin uydurma sayılma kriterleri üzerine detaylı bir inceleme sunmaktır. Bu bağlamda tespit edilen yetmiş râvi yaşadıkları asırlara göre sınıflandırılarak, bu nüshaların ortaya çıktığı dönemlerle bunları tespit eden münekkitler arasında tarihsel bir çerçeve oluşturulması amaçlanmaktadır.

Bu çerçevede, asırlarına göre ayrılarak oluşturulan ilk üç bölümde; uydurma nüsha sahibi râvilerin hayatları, uydurma oldukları tespitinde bulunan ilk münekkitler, nüshalarının içerikleri ve sonraki hadis kaynaklarında kullanımı incelenmiştir. Dördüncü bölümde ise, uydurma nüshaların tarihi konumunu belirlemek için dönemler, bölgeler, isnad karakterleri ve nispet edilen otoriteler üzerinde detaylı tahliller yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Nüsha, Uydurma Nüsha, Mevzû, Kezzâb.

FABRICATED HADITH NUSKHAS IN THE LITERATURE OF DU'AFĀ

Emine İSMAİLOĞLU

Kayseri University, Institute of Graduate Education

M. A. Thesis, September 2024

Supervisor: Doç. Dr. Halil İbrahim TURHAN

ABSTRACT

This study is a research on the hadith fabrication actions, especially on the narrators and contents of the written products defined with the terms of “fabricated nuskha”, “false copy”, “mawḍū copy”, “makzūba copy” and similar terms. In addition, since the expressions defined with terms such as “maklūb”, “munkar”, “ma’mūl”, “no original” in the du'afā literature are related to the content of fabricated manuscripts, the study also deals with manuscripts with such content. In addition, the research also deals with copies with such content, because of the expressions defined with terms such as “maklūb”, “mūnker”, “ma’mūl”, “there is no original” in the du'afā literature are related to the content of fabricated copies. In the preparation of the study by using the documentation method, particularly, the concepts of “fabricated nuskha”, “mawḍū copy” and “mawḍū” were emphasized and narrators associated with these copies has been attempted to be determined. The aim of the study is to present a detailed examination of the time of emergence of fabricated hadith copies, their continuity, usage status and on the criteria for their content to be considered fabricated. The seventy narrators identified in this direction are separated according to the centuries they lived in, and it is aimed to create a historical framework between the periods in which these copies emerged and the critics who identified them. In this context, the first three chapters, which are divided according to their centuries, has been examined the lives of the narrators who have fabricated copies, the first critics who determined that they were fabricated, the contents of their copies and its usage in later hadith sources. In the fourth chapter, detailed analyzes have been carried out on the periods, regions, isnad characters and the authorities to whom they are attributed to determine the historical position of the fabricated copies.

Keywords: Hadith, Fabricated, Fabricated Nuskha, Mawḍū (forged), Liar.

İÇİNDEKİLER

DUAFÂ LİTERATÜRÜNDE YER ALAN UYDURMA HADİS NÜSHALARI

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK.....	i
TEZ İNTİHAL RAPORU TESLİM FORMU.....	ii
YÖNERGEYE UYGUNLUK ONAYI	iii
KABUL VE ONAY TUTANAĞI.....	iv
ÖNSÖZ / TEŞEKKÜR	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xix
TABLolar LİSTESİ.....	xx
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xxi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

2/8. ASRA AİT UYDURMA NÜSHALAR

1.1. Hâlid b. Ubeyd el-Atekî Nüshası	2
1.1.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti.....	2
1.1.2. Nüshanın İçeriği	3
1.1.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler	4
1.2. Ca‘fer b. Zübeyr Nüshası	4
1.2.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti.....	4
1.2.2. Nüshanın İçeriği	6
1.2.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler	6
1.3. Ebân b. Ebî Ayyâş Nüshası.....	7
1.3.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti.....	8
1.3.2. Nüshanın İçeriği	11

1.3.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler	13
1.4. Rişdin b. Küreyb Nüshası	14
1.4.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti	14
1.4.2. Nüshanın İçeriği	15
1.4.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler	16
1.5. Vâzi‘ b. Nâfi‘ Nüshası	17
1.5.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti	17
1.5.2. Nüshanın İçeriği	18
1.5.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler	19
1.6. Humeyd b. Atâ el-A‘rec Nüshası	19
1.6.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti	20
1.6.2. Nüshanın İçeriği	20
1.6.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler	21
1.7. İbrâhîm b. Yezîd b. el-Hûzî Nüshası	22
1.7.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti	22
1.7.2. Nüshanın İçeriği	24
1.7.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler	25
1.8. Abdülazîz b. Ebî Revvâd Nüshası	26
1.8.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti	26
1.8.2. Nüshanın İçeriği	28
1.8.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler	29
1.9. Ömer b. Kays Nüshası	30
1.9.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti	30
1.9.2. Nüshanın İçeriği	32
1.9.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler	32
1.10. Rûkn b. Abdillâh eş-Şâmi Nüshası	33
1.10.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti	33
1.10.2. Nüshanın İçeriği	35
1.10.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler	35
1.11. Abbâd b. Abdissamed Nüshası	35

1.11.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti	36
1.11.2. Nüshanın İçeriği	37
1.11.3. Nüşaya Ulaşan Musannifler	38
1.12. Alâ b. Zeydel Nüşası	38
1.12.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti	39
1.12.2. Nüshanın İçeriği	40
1.12.3. Nüşaya Ulaşan Musannifler	40
1.13. Faddâl b. Cübeyr Nüşası	41
1.13.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti	41
1.13.2. Nüshanın İçeriği	42
1.13.3. Nüşaya Ulaşan Musannifler	43
1.14. Kesîr b. Abdillâh Nüşası	43
1.14.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti	44
1.14.2. Nüshanın İçeriği	45
1.14.3. Nüşaya Ulaşan Musannifler	46
1.15. Muhammed b. Abdirrahmân el-Beylamânî Nüşası	47
1.15.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti	48
1.15.2. Nüshanın İçeriği	49
1.15.3. Nüşaya Ulaşan Musannifler	50
1.16. Nâfi‘ b. Hüzmüz Nüşası	51
1.16.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti	51
1.16.2. Nüshanın İçeriği	52
1.16.3. Nüşaya Ulaşan Musannifler	53
1.17. Sadaka b. Abdillâh es-Semîn Nüşası	53
1.17.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti	53
1.17.2. Nüshanın İçeriği	55
1.17.3. Nüşaya Ulaşan Musannifler	56
1.18. Bihterî b. Ubeyd Nüşası	57
1.18.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti	57
1.18.2. Nüshanın İçeriği	58

1.18.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler	59
1.19. Hakem b. Abdillâh Nüshası	59
1.19.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti	59
1.19.2. Nüshanın İçeriği	60
1.19.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler	61
1.20. Hüseyin b. Abdillâh b. Dumeyre Nüshası.....	62
1.20.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti	62
1.20.2. Nüshanın İçeriği	63
1.20.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler	64
1.21. Mansûr b. Abdilhamîd el-Cezerî Nüshası.....	64
1.21.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti	65
1.21.2. Nüshanın İçeriği	66
1.21.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler	66
1.22. Abdullâh b. Lehîa Nüshası.....	66
1.22.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti	67
1.22.2. Nüshanın İçeriği	70
1.22.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler	70
1.23. Abullah b. Ca'fer b. Necîh Nüshası	70
1.23.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti	71
1.23.2. Nüshanın İçeriği	72
1.23.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler	73
1.24. Eyyûb b. Müdrik Nüshası	74
1.24.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti	74
1.24.2. Nüshanın İçeriği	75
1.24.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler	75
1.25. Guneym b. Sâlim Nüshası.....	76
1.25.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti	77
1.25.2. Nüshanın İçeriği	77
1.25.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler	78
1.26. Muhammed b. İshak Nüshası.....	79

1.26.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti	79
1.26.2. Nüshanın İçeriği	80
1.26.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler	81
1.27. Muhammed b. Mervân Nüshası	81
1.27.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti	82
1.27.2. Nüshanın İçeriği	83
1.27.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler	84
1.28. Amr b. Bekr Nüshası	85
1.28.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti	85
1.28.2. Nüshanın İçeriği	86
1.28.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler	87
1.29. İshâk b. Necîh Nüshası	87
1.29.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti	87
1.29.2. Nüshanın İçeriği	89
1.29.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler	90
1.30. Ubeyd b. el-Kâsım Nüshası	91
1.30.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti	91
1.30.2. Nüshanın İçeriği	92
1.30.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler	93
1.31. Bakıyye b. el-Velîd el-Kelâî Nüshası	94
1.31.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti	94
1.31.2. Nüshanın İçeriği	97
1.31.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler	98
1.32. İbrâhîm b. Hedbe Nüshası	99
1.32.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti	99
1.32.2. Nüshanın İçeriği	101
1.32.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler	102
1.33. Abdullâh b. Muhammed b. ‘Aclân el-Medenî Nüshası	102
1.33.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti	103
1.33.2. Nüshanın İçeriği	104

1.33.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler	105
1.34. Abdurrahmân b. Hammâd et-Talha Nüshası.....	106
1.34.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti	106
1.34.2. Nüshanın İçeriği	107
1.34.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler	108
1.35. Abdülazîz b. Abdurrahmân Nüshası	108
1.35.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti	108
1.35.2. Nüshanın İçeriği	109
1.35. 3. Nüshaya Ulaşan Musannifler	110
1.36. Delîl b. Abdilmelik Nüshası.....	111
1.36.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti	111
1.36.2. Nüshanın İçeriği	111
1.36.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler	113
1.37. Sem'an b. Mehdî Nüshası	113
1.37.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti	113
1.37.2. Nüshanın İçeriği	114
1.37.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler	115

İKİNCİ BÖLÜM

3/9. ASRA AİT UYDURMA NÜSHALAR

2.1. Mûsâ et-Tavîl Nüshası	116
2.1.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti	116
2.1.2. Nüshanın İçeriği	117
2.1.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler	118
2.2. İshâk b. Bişr el-Kâhilî Nüshası	118
2.2.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti	119
2.2.2. Nüshanın İçeriği	120
2.2.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler	121
2.3. Abdullâh b. Ebî 'Îlâc el-Mevsîlî Nüshası.....	121
2.3.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti	122

2.3.2. Nüshanın İçeriği	123
2.3.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler	124
2.4. Dâvûd b. Süleymân Nüshası	124
2.4.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti	125
2.4.2. Nüshanın İçeriği	125
2.4.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler	126
2.5. Dînâr b. Abdillâh Nüshası	127
2.5.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti	127
2.5.2. Nüshanın İçeriği	128
2.5.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler	129
2.6. Osman b. Abdillâh el-Emevî Nüshası	129
2.6.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti	130
2.6.2. Nüshanın İçeriği	131
2.6.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler	132
2.7. Abdullâh b. Abbâd el-Basrî'nin Nüshası	132
2.7.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti	132
2.7.2. Nüshanın İçeriği	133
2.7.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler	134
2.8. Ca'fer b. Abdilvâhid el-Hâşimî Nüshası	135
2.8.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti	135
2.8.2. Nüshanın İçeriği	136
2.8.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler	137
2.9. Zekerîyyâ b. Düveyd el-Kindî Nüshası	138
2.9.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti	138
2.9.2. Nüshanın İçeriği	139
2.9.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler	140
2.10. Hüseyin b. Dâvûd Nüshası	140
2.10.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti	140
2.10.2. Nüshanın İçeriği	141
2.10.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler	142

2.11. Ahmed b. İshâk b. İbrâhîm Nüshası.....	143
2.11.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti.....	143
2.11.2. Nüshanın İçeriği.....	144
2.11.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler.....	146
2.12. Bîşr b. Hüseyin Nüshası.....	146
2.12.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti.....	147
2.12.2. Nüshanın İçeriği.....	148
2.12.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler.....	154
2.13. Abîde b. Hisân b. Abdîrrahmân el-Anberî Nüshası.....	155
2.13.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti.....	155
2.13.2. Nüshanın İçeriği.....	156
2.13.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler.....	156
2.14. Ahmed b. Ali b. Sadaka Nüshası.....	157
2.14.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti.....	157
2.14.2. Nüshanın İçeriği.....	158
2.14.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler.....	159
2.15. Ahmed b. İbrâhîm el-Müzenî Nüshaları.....	159
2.15.1. Muhammed b. Kesîr → Evzâî Rivayetlerinin Yer Aldığı Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti.....	160
2.15.2. Nüshanın İçeriği.....	160
2.15.3. Heysem b. Cemîl → İbn Avâne → Katâde Kanalinin Kullanıldığı Nüshanın Tespiti.....	161
2.15.4. Nüshaya Ulaşan Musannifler.....	161
2.16. Bîşr b. Avn el-Karşî Nüshası.....	162
2.16.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti.....	162
2.16.2. Nüshanın İçeriği.....	163
2.16.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler.....	164
2.17. Ca'fer b. Nestûr Nüshası.....	164
2.17.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti.....	164
2.17.2. Nüshanın İçeriği.....	166

2.17.3. Nûshaya Ulaşan Musannifler	166
2.18. Dâvûd b. Affân Nûshası	167
2.18.1. Nûshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti	167
2.18.2. Nûshanın İçeriği	168
2.18.3. Nûshaya Ulaşan Musannifler	169
2.19. Hırâş b. Abdillâh Nûshası	170
2.19.1. Nûshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti	170
2.19.2. Nûshanın İçeriği	171
2.19.3. Nûshaya Ulaşan Musannifler	171
2.20. Îsâ b. Abdillâh b. Muhammed Nûshası	172
2.20.1. Nûshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti	172
2.20.2. Nûshanın İçeriği	173
2.20.3. Nûshaya Ulaşan Musannifler	173
2.21. İsmâîl b. Abbâd el-Mûzenî Nûshası	174
2.21.1. Nûshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti	174
2.21.2. Nûshanın İçeriği	175
2.21.3. Nûshaya Ulaşan Musannifler	176
2.22. Kâdih b. Rahme Nûshası	177
2.22.1. Nûshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti	177
2.22.2. Nûshanın İçeriği	178
2.22.3. Nûshaya Ulaşan Musannifler	179
2.23. Muhammed b. Eyyûb b. Süveyd Nûshası	179
2.23.1. Nûshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti	180
2.23.2. Nûshanın İçeriği	181
2.23.3. Nûshaya Ulaşan Musannifler	182
2.24. Muhammed b. Hucr Nûshası	182
2.24.1. Nûshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti	183
2.24.2. Nûshanın İçeriği	184
2.24.3. Nûshaya Ulaşan Musannifler	184
2.25. Yahyâ b. Zehdem b. el-Hâris Nûshası	185

2.25.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti	186
2.25.2. Nüshanın İçeriği	186
2.25.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler	187
2.26. Yezîd Ebü'l-Hasan Nüshası	187
2.26.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti	187
2.26.2. Nüshanın İçeriği	188
2.26.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler	188

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DiĞER DÖNEMLERE AİT UYDURMA NÜSHALAR

4/10. Asra Ait Uydurma Nüshalar	190
3.1.1. Abdullâh b. Ahmed b. Âmir Nüshası	190
3.1.1.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti	190
3.1.1.2. Nüshanın İçeriği	191
3.1.1.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler	192
3.1.2. Muhammed b. Ahmed b. Abdillâh Nüshası	193
3.1.2.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti	193
3.1.2.2. Nüshanın İçeriği	194
3.1.2.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler	194
3.1.3. Abdullâh b. el-Hâris b. Hafs Nüshası	194
3.1.3.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti	195
3.1.3.2. Nüshanın İçeriği	195
3.1.3.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler	196
3.1.4. Ahmed b. Hârûn Nüshası	197
3.1.4.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti	197
3.1.4.2. Nüshanın İçeriği	198
3.1.4.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler	198
3.1.5. Ahmed b. Muhammed el-Kaysî Nüshası	199
3.1.5.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti	199
3.1.5.2. Nüshanın İçeriği	200

3.1.5.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler	200
3.1.6. Ebbâ b. Ca‘fer Nüshası	201
3.1.6.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti	201
3.1.6.2. Nüshanın İçeriği	202
3.1.6.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler	203
6/12. Asra Ait Uydurma Nüshalar	204
3.2.1. Hüseyin b. Muhammed el-Belhî Nüshası	204
3.2.2. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti	204
3.2.3. Nüshanın İçeriği	205
3.2.4. Nüshaya Ulaşan Musannifler	206

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

UYDURMA NÜSHALARIN TAHLİLİ

4.1. Nüshaların Dönemlere Dağılımı	207
4.2. Uydurma Nüshaların Tabakalara Göre Dağılımı	209
4.3. Uydurma Nüsha Tespiti Yapan Münekkitlerin Dağılımı	210
4.4. Uydurma Nüshaların İsnad Karakterleri	215
4.5. Nüshaların Sened ve Metin Açısından Uydurma Olma Durumunun Dağılımı	216
4.6. Uydurma Nüshaların Bölgelere Göre Dağılımı	217
4.7. Uydurma Nüshaların Nispet Edildiği Otorite Muhaddisler	221
4.8. Uydurma Nüshalarda Yer Alan Rivayetlere Atıfta Bulunulma Oranı	223

SONUÇ	228
--------------------	------------

EKLER	231
--------------------	------------

Ek 1. Duafâ Literatüründe Maklûb ve Münker Nüsha Sahibi Râviler	231
--	------------

KAYNAKÇA	233
-----------------------	------------

ÖZ GEÇMİŞ	248
------------------------	------------

TEZ İNTİHAL RAPORU	249
---------------------------------	------------

KISALTMALAR LİSTESİ

b. : bin, ibn

bk. : Bakınız

b.y. : Basım yeri yok

çev. : Çeviren

DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

Hz. : Hazreti

nşr. : Neşreden

r.a. : Radiyallahu anh

s.a.v: Sallallâhü aleyhi vesellem

ö. : Ölüm tarihi

vd. : Ve diğerleri

y.y : Yayın yeri yok

yy. Yüzyıl

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1.1. <i>Eyyûb b. Müdrik'in Öğrencileri</i>	76
Tablo 2.1. <i>Nüshadaki Rivayetlerin Kaynağına Göre Dağılımı</i>	144
Tablo 2.2. <i>Nüshadaki Rivayetlerin Kaynağına Göre Dağılımı</i>	148
Tablo 2.3. <i>Merfû Hadislerin Sahâbî Râvilerine Göre Dağılımı</i>	148
Tablo 2.4. <i>Mevkûf Hadis Dağılımı</i>	149
Tablo 2.5. <i>Maktû Hadis Dağılımı</i>	149
Tablo 4.1. <i>Cevâmi'ul-keleme Göre Hicrî İlk Altı Asırdaki Râvi Sayıları</i>	208

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 4.1.	<i>Uydurma Nüsha Sahibi Râvilerin Yaşadığı Dönemlere Dağılımı</i>	207
Şekil 4.2.	<i>Uydurma Nüsha Sahibi Râvilerin Tabakaları</i>	209
Şekil 4.3.	<i>Uydurma Nüsha Tespitinde Bulunan Münekkitler.....</i>	210
Şekil 4.4.	<i>İbn Hibbân'ın Dğerlendirdiği Râvilerin Asırlara Göre Dağılımı.....</i>	211
Şekil 4.5.	<i>İbn Hibbân'ın Tespitte Bulunduğu Uydurma Nüsha Sahibi Râvilerinin Yalancı ve Diğer Ağır Lafızlarla Değerlendirilme Açısından Dağılımı</i>	212
Şekil 4.6.	<i>Uydurma Nüsha Sahibi Râvileri İbn Hibbân Öncesinde Yalancı Olarak Cerh Eden Münekkitler</i>	213
Şekil 4.7.	<i>Uydurma Nüsha Sahiplerin Cerh-Ta'dil İlmindeki Konumlarının Dağılımı.</i>	214
Şekil 4.8.	<i>Uydurma Nüshalarda Aile İsnadının Kullanım Oranı</i>	216
Şekil 4.9.	<i>Uydurma Nüshaların İsnad Karakterleri</i>	217
Şekil 4.10.	<i>Uydurma Nüsha Sahibi Râvilerin Yaşadığı Şehirler</i>	218
Şekil 4.11.	<i>110-140/729-758 Yılları Arasında İlmi Bölgelerde Uydurma Nüshaların Yoğun Görüldüğü Şehirler.....</i>	219
Şekil 4.12.	<i>230-260/845-874 Yılları Arasında İlmi Bölgelerde Uydurma Nüshaların Yoğun Görüldüğü Şehirler.....</i>	220
Şekil 4.13.	<i>Uydurma Nüshaların Nispet Edildiği Otorite Muhaddislerin Dağılımı ..</i>	221
Şekil 4.14.	<i>Uydurma Nüshalarda Yer Alan Rivayetlere Atıfta Bulunulma Oranı</i>	223

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Yöntemi

2/8. asrın sonlarına doğru ortaya çıkan ve zayıf ile metrûk râvileri tanıtmak üzere kaleme alınan duafâ literatüründe “mevzû (uydurma) nüsha”, “bâtıl nüsha”, “mekzûbe nüsha”, “kürrâs” ve “sahîfe” şeklinde küçük çaplı çalışmaların yer aldığı görülmüştür. Bu tür yazılı ürünleri eleştiren diğer ifadeler arasında “maklûb”, “münker”, “ma‘mûl”, “belâ” ve “aslı yok” gibi ifadeler de yer almaktadır. Bu tez, duafâ literatüründe yer alan uydurma nüshaların tespit edilmesi ve hadis ilmi açısından değerlendirilmesi üzerine odaklanmaktadır. Çalışma kapsamında uydurma nüshaların ilk olarak ne zaman ortaya çıktığı, hangi dönemlerde ve bölgelerde yoğunlaştığı, naklinde hangi râvilerin rol oynadığı, atıflardan hareketle kimler tarafından kısmen veya yoğun olarak kullanıldığı sorularına cevap aranmıştır. Bunun yanı sıra elde edilen bulgulardan hareketle kaçınıcı asra kadar ulaştığı ve rivayet tarihinde otorite konumunda olan hangi râvilere nispet edildiği soruları araştırılmıştır. Ayrıca söz konusu nüshaların uydurma olarak tavsif edilmesinde metin mi yoksa senedin mi etkin olduğu belirlenmiş, böylece muhtevasına dair çıkarımlarda bulunulmaya çalışılmıştır.

Tezde dokümantasyon yöntemi kullanılmıştır. Bu bağlamda, uydurma hadislerin hangi dönemlerde daha yaygın olduğu, râvilerin hangi asırlarda yaşadığı gibi yukarıda belirlenen konular istatistiksel veriler kullanılarak grafik ve tablolar yardımıyla analiz edilmiştir.

Burada öncelikle duafâ literatüründen Buhârî (ö. 256/870), Cûzcânî (ö. 259/873), Nesâî (ö. 303/915), Ukaylî (ö. 322/934), İbn Hibbân (ö. 354/965), İbn Adî (ö. 365/976), Dârekutnî (ö. 385/995), İbn Şâhin (ö. 385/995), İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201), Zehebî (ö. 748/1348) ve İbn Hacer'in (ö. 852/1449) ricâl eserleri incelenerek anahtar kavramlar tespit edilmiştir. Bu eserler taranırken tespit edilen anahtar kelimelerin ağırlıklı olarak kullanıldığı İbn Hibbân, İbn Adî, Dârekutnî, Zehebî ve İbn Hacer'in duafâ eserleri üzerine yoğunlaşmıştır. Ardından bu eserlerde anahtar kavram olarak belirlenen “nüsha” ve

“mevzû” terimleri dijital hadis veri tabanı programları marifetiyle taratılarak bu nüshalarla ilişiği olan râviler tespit edilmeye çalışılmıştır.

Nüshanın hadis metninin sened veya metin açısından uydurma olup olmadığını tespit etmek için izlenen yöntem, söz konusu râviyle ilgili verilen örnek rivayet metninin sahih bir aslının olup olmadığını ve hadis literatüründe başka isnadlarla da olsa benzer bir metnin bulunup bulunmadığını araştırmaktır. Böyle bir metne ulaşılamazsa, mevzûât türü eserler de taranarak, nüshanın büyük olasılıkla nüsha sahibi tarafından uydurulmuş metinler içerdıği sonucuna ulaşılmıştır. Nüshaların içeriğine dair rivayetler incelenirken söz konusu râviyle ilgili herhangi bir örnek rivayet verilmediği durumlarda, râviyle ilişkili olan diğer rivayetlerden yola çıkılarak söz konusu râvinin uydurmacı olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Burada öncelikle belirtmek gerekir ki bir veya birkaç örnek rivayet üzerinden nüsha hakkında yorum yapılmaktadır. Münekkidin tespit ettiği veya sunduğu örnekler esas alınarak yapılan bu yorumlar, örneklerin değişmesi durumunda içeriğin de değişebilme durumu nedeniyle bu tür değerlendirmelerde oldukça titiz ve ihtiyatlı davranıldığı ifade edilmelidir.

Nüsha sahibi râvilerin ikamet ettikleri yerlerin belirlenmesinde, künyeleri ve bu yerler hakkında verilen bilgiler esas alınmıştır. Râvilerin ikamet ettikleri yere dair bilgi sunulmadığında, memleketi olarak belirtilen şehir dikkate alınarak yer tespiti yapılmıştır. Ayrıca bu râvilerden vefat tarihleri bilinmeyenlerin yaşadıkları zaman dilimini tespit etmek için öğrencilerinin ve kendisinden rivayette bulundukları hocaların yaşam bilgileri kullanarak tahminlerde bulunulmuştur.

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı, uydurma hadis nüshalarının hadis tarihindeki yerini ve etkilerini sebep-sonuç ilişkisi içerisinde incelemektir. Uydurma nüshaların, hangi gerekçelerle oluşturulduğu, hangi dönemlerde ortaya çıktığı ve sonraki dönemlerde nasıl değerlendirildiği gibi unsurların araştırılması, bu faaliyetlerin altında yatan nedenleri anlamayı hedeflemektedir. Çalışma, duaşa eserlerinde farklı yerlerde zikredilen uydurma hadis nüshalarını bir araya getirerek, bu nüshaların hadis tarihindeki seyrini anlamaya katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Araştırmanın önemi, uydurma hadis faaliyetleri ile uydurma nüshaların ortaya çıkış tarihlerini karşılaştırarak, bu nüshaların hadis tarihi içerisindeki kritik dönemlerinden olan tedvin ve tasnif dönemlerine ortaya çıkıp çıkmadığını belirlemeye yöneliktir.

Özellikle uydurma nüshaların, hadis rivayetlerinde yazısal ürünlerin artış gösterdiği dönemlerle eş zamanlı olup olmadığının incelenmesi, hadis rivayetlerinde yazılı kültürün gelişimiyle uydurma faaliyetleri arasındaki ilişkiyi ortaya koyacaktır. Bu bağlamda, uydurma hadislerin ilk defa hangi dönemde ortaya çıktığını tespit ederek, rivayet tarihinde bu gelişmelerin zamanla nasıl evrildiği değerlendirilecektir.

Buna ek olarak, rivayet tarihinde hadis uydurma faaliyetlerinin yoğun olduğu bölgeler ile uydurma nüshaların ortaya çıktığı yerlerin tespit edilip karşılaştırılması, bu iki olgunun eş zamanlı ve aynı coğrafyalarda gerçekleşip gerçekleşmediğinin anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Uydurma nüsha sahibi râvilerin nakillerini kimlere atfettiklerine dair tespitler sayesinde, nüshalarının kabulünü sağlamak amacıyla hadis tarihinin önemli şahsiyetlerini kullanıp kullanmadıkları ortaya konulacaktır.

Sonuç olarak bu tezin amacı, hadis tarihinde yer alan bilgiler ile elde edilen bulguların tutarlılığını değerlendirmek ve uydurma hadis nüshaları üzerine yapılan tespitlerle hadis tarihine önemli katkılarda bulunmaktır. Bu çerçevede yapılan analizlerle, genel anlamda hadis tarihi yazımına ve özelde uydurma hadis konusuna katkı sağlanması hedeflenmektedir.

4. Kaynaklar

Uydurma nüshaların tespitinde ilk olarak çalışmanın konusu gereği ricâl tenkit kaynaklarından istifade edilmiştir. Burada duafâ literatürü öne çıkmaktadır. Öncelikle bu eserlerden anahtar kavramların tespiti için duafâ literatüründen; Buhârî'nin *ed-Du'afâ'ü's-sağîr*'i, Cûzcânî'nin *Ahvâlü'r-ricâl*'i, Nesâî'nin *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkûn*'i, Ukaylî'nin *ed-Du'afâ'ü'l-kebîr*'i, İbn Hibbân'ın *Kitâbü'l-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ' ve'l-metrûkîn*'i, İbn Adî'nin *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*'i, Dârekutnî'nin *Kitâbü'd-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*'i, İbn Şâhin'in *Târîhu esmâi'd-du'afâ' ve'l-kezzâbîn*'i, İbnü'l-Cevzî'nin *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkûn*'i, Zehebî'nin *Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*'i ile İbn Hacer'in *Lisânü'l-Mîzân* adlı eseri taranmıştır. Bu eserlerden anahtar kelimelerin ağırlıklı olarak bulunduğu İbn Hibbân'ın *Kitâbü'l-Mecrûhîn*'i, İbn Adî'nin *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*'i, Dârekutnî'nin *Kitâbü'd-Du'afâ'sı*, Zehebî'nin *Mîzânü'l-i'tidâl*'i ile İbn Hacer'in *Lisânü'l-Mîzân* adlı eseri üzerine yoğunlaşmıştır.

Yukarıda zikredilen eserler arasında *Kitâbü'l-Mecrûhîn* çalışmamız için zengin bir veri kaynağıdır. Eserin, uydurma nüshalara dair çoğunlukla örnek metinler sunması, rivayetin isnadını vermesi ve râvinin uydurduğu nüshanın hangi otorite muhaddise nispet edildiğini

belirtmesi, onu önemli kılmaktadır. İbn Hibbân bu eserinde, ayrıntılı bilgi sunmamakla birlikte, uydurma hadis nüshalarının kimler tarafından yayıldığına dair genel bilgilere yer vermiştir. Çoğu zaman, râvinin bir uydurma nüsha sahibi olduğunu belirterek, ilgili râvi hakkında kısa bilgiler aktarmıştır. Bunun yanı sıra kimi zaman nüshanın kimler tarafından aktarıldığını ve hangi otoriteye nispet edildiğini ifade etmiş, ancak bazı durumlarda bu bilgileri eksik bırakmıştır. Ayrıca verdiği metinlerde, nüshayı kimlerin naklettiğini bazen belirtmiş, bazen de bu bilgiyi sunmamıştır.

İbn Adî, *el-Kâmil*'de ilgili râvinin hayatına dair genel bilgilere yer vermekle birlikte, İbn Hibbân'a kıyasla bazı râviler hakkında daha detaylı bilgiler sunmuştur. Ayrıca daha fazla örnek metin zikrederek, bahsi geçen râvi hakkında kısa değerlendirmelerde bulunmuştur. Zehebî'nin *Mîzânü'l-İtidâl*'i ve İbn Hacer'in *Lisânü'l-Mîzân* dlı eserlerinde söz konusu râviler ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Ancak İbn Hibbân'ın verdiği bilgilerin ötesine geçemedikleri görülmektedir. İbn Hibbân'ın söz konusu râvi hakkında sunduğu bilgiler birebir alınmış, diğer münekkitlerin değerlendirmelerine yer verilmiş ve sonrasında Zehebî ile İbn Hacer, ilgili râvi hakkında kendi kanaatlerini ifade etmişlerdir. Bu durum, İbn Hibbân'ın sonraki dönemlerde temel bir kaynak olduğunu ve *Kitâbü'l Mecerûhîn*'in uydurma hadis nüshalarının tespitinde önemli bir basamak teşkil ettiğini göstermektedir.

Çalışma, bu dört eser temelinde diğer duafâ literatürü, mevzûât türü eserler ve diğer hadis kaynaklarıyla birlikte yürütülmüştür. Bunun yanı sıra “Cevâmiu'l-Kelim”, “Câmiu Hâdimi'l-Haremeyn” ve “el-Mektebetü's-şâmile” adlı dijital hadis veri tabanı programlarından da yararlanılmıştır.

Muhammet Yılmaz tarafından kaleme alınan “*Uydurma Hadis Nüshaları ve “Nüshatü Nübeyt b. Şerî” İsimli Uydurma Hadis Nüshasından Nakledilen Bazı Rivayetlerin Değerlendirilmesi*” başlıklı makalesi, Nübeyt b. Şerî özelinde uydurma hadis nüshasına değinmektedir. İlgili makale her ne kadar sınırlı çerçeve de ele alınmış olsa da konumuza ı ışık tutmuştur. Araştırmamızla ilişkili diğer bir çalışma ise araştırmamız sürerken Rıdvan Yarba tarafından hazırlanan ve kısa süre önce yayımlanan “*Uydurma Hadis Nüshaları*” adlı eserdir. Bu çalışmada uydurma nüshalar tespit edilip, içerdikleri rivayetler ve rivayet edilme şekilleri bakımından değerlendirilerek çalışma tamamlanmıştır. Sonuç kısmında, uydurma nüshaları belirlemede İbn Hibbân'ın üstünlüğü vurgulanmış, ancak İbn Hibbân tarafından hicrî ikinci asır gibi erken dönemlerde varlığı tespit edilen bir uydurma nüshanın ortaya çıkış zamanı ile tespit edildiği zaman arasındaki ilişki problematiği

ortaya konulmamıştır. Fakat bizim çalışmamız, söz konusu eserden hem râvi sayısı açısından hem de yöntemsel olarak birkaç noktada farklılık göstermektedir. Çalışmamızda bu değerlendirmelerin yanında, tespit ettiğimiz yetmiş râvi yaşadıkları asırlara göre kategorize edilmiştir. İlâveten söz konusu nüshaların ortaya çıktığı dönemlerle bunları tespit eden münekkitler arasında tarihsel bir çerçeve oluşturularak irtibatlar kurulmaya çalışılmıştır. Bu süreçte problematik bir yaklaşımla, uydurma hadis nüshalarının ortaya çıkış zamanı, tarihi süreçte kullanma durumları ve içeriklerinin uydurma sayılma kriterleri gibi sorunlar belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca konunun daha iyi anlaşılması için tablo ve şekillerle görseller sunularak analizler yapılmıştır.

Her ne kadar araştırmamızla ilgili doğrudan uydurma nüshalara dair bir çalışma olmasa da bu konuya değinen eserler tespit edilmiştir. Ömer b. Hasan Fellâte (ö. 1445/2024) ve Ebû Zeyd Bekir b. Abdullâh (ö. 1429/2008)’ın eserleri bunlardandır. Ömer b. Hasan Fellâte *el-Vad‘ fi ‘l-hadîs* adlı eserinde kendisinden nüsha aktarılan yüz yirmi râviye yer verirken, Ebû Zeyd de *Ma ‘rifetü ‘n-nüsh ve ‘s-suhufü ‘l-hadîssiyye* adlı eserinde hadis nüshası ve sahîfeleri olan iki yüz yetmiş dokuz râviyi zikretmiştir. Alfabetik olarak sıralanan ilgili nüsha sahiplerine dair verilen bilgilerin çoğunluğu oldukça muhtasar ve izaha muhtaçtır.

Çalışmamızdaki râvi sayısının, bu eserlere kıyasla miktarca daha az olduğu görülmektedir. Duafâ literatüründe geçen “maklûb” ve “münker” gibi içerikleri barındıran veya bu tür içerikleri çağrıştıran nüshalara çalışmamızda yer vermemiş olmamız bu farkın başlıca sebeplerindendir. Ayrıca söz konusu eserlerde zikredilen, hadis uydurduğu bilinen ve yalancı olarak değerlendirilen ancak nüshası bulunmayan râviler de çalışmamıza dahil edilmemiştir. Bu unsurlar, bahsi geçen eserlerle çalışmamız arasındaki râvi sayısı farkını açıklamaktadır. Ebû Zeyd’in ilgili eserinde yalnızca uydurma nüshalar değil, Ebû Hüreyre (ö. 58/678), Abdullâh b. Amr b. Âs gibi sahâbîlerin nüshaları ile mevzûât eserlerde yer almayıp sadece nüshası olduğu belirtilen râviler de zikredilmiştir. Ayrıca bu nüshalardan bazılarının hacimsel büyüklüğü belirtilmiş, ancak şekilsel özelliklerine değinilmediği durumlarda da çoğunlukla içeriğinin hangi türde olduğu ifade edilmemiştir. Sahâbe nüshalarında ise içeriğine dair genel bilgi verilip, birkaç örnek zikredilmiştir.

Ebû Zeyd bahsi geçen eserinde, Fellâte’nin çalışmasının ikinci cildinde kendisinden nüsha aktarılan yüz yirmi kişiden yirmi sekizinin belirtilen isimlendirme formuyla kabul

etmediğini ifade etmektedir. Ebû Zeyd, bahsi geçen kimseler için “nüsha” isimlendirmesinin doğru olmadığını söyleyerek Fellâte’yi eleştirmiştir. Fellâte’nin zikrettiği Nübeyt b. Şerîd nüshası eleştiriye örnek teşkil etmektedir. Nübeyt b. Şerîd’in sahâbî olduğuna işaret eden Ebû Zeyd, sahâbîlere atfedilen uydurma nüshaların doğru bir uygulama olmadığını, belirtilen nüshaları uyduran kişinin ismiyle zikredilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu bağlamda, “Nübeyt b. Şerîd’den gelen nüsha” şeklindeki ifadenin daha uygun bir tanımlama olacağını, kendisinin de ifade ettiği yaklaşımı benimsediğini belirterek Fellâte’yi bu konuda eleştirmiştir.¹

3. Duafâ Literatüründe Nüshaları Eleştirmek İçin Kullanılan İfadeler ve Uydurma Nüsha Terimi

Yapılan taramalarda, duafâ literatüründen İbn Hibbân’ın *Kitâbü’l-Mecrûhîn*’i, İbn Adî’nin *el-Kâmil fî duafâi’r-ricâl*’i, Zehebî’nin *Mizânü’l-İtidâl*’i, İbn Hacer’in *Lisânü’l-Mizân* adlı eserinde nüshaların farklı kavramlarla tenkit edildiği görülmektedir. Bunlar “mevzû (uydurma)”, “bâtıl”, “mekzûbe”, “maklûb”, “münker”, “ma’mûl”, “belâ” ve “aslî yok” gibi terimlerle ifade edilmektedir.

Nüshalar ve sahîfeler, hadis ilmi içerisinde bağımsız bir tür olarak değerlendirilmemiş olsa da söz konusu konu farklı türler ve çeşitli meseleler bağlamında incelenmeye devam edilmiştir. Âli isnad, en sahih ve en zayıf isnadlar, râvilerin kabileleri, babası → dedesi kanalıyla aile isnadıyla rivayet aktaranlar, nüshaların rivayet edilme ve onlardan rivayet yapılma durumu, tahammül yolları, müdrec, maklûb, mevzû gibi konularda nüshalardan bahsedilmiştir.²

Uydurma nüshanın tanımına geçmeden önce bu çalışmanın başlığını oluşturan “uydurma” ve “nüsha” kavramları ile ilgili nüshalarla ilişkili bazı terimler hakkında kısa bir bilgilendirme yapılacaktır.

Vaz’/Mevzû terimi, sözlük anlamı olarak “bir şeyi yere bırakmak, koymak, yukarıdan aşağı atmak” şeklinde tanımlanır. Söylemediği veya yapmadığı halde iftirayla Hz. Peygamber’e (s.a.v.) ait olduğu söylenen hadisler için kullanılmaktadır.³

¹ Fellâte’nin eseriyle ilgili geniş değerlendirme için bk. Bekir b. Abdullah Ebû Zeyd, *Ma’rifetü’n-nüshâ ve’s-şuḥufü’l-ḥadîsiyye* (Riyâd, 1412), 51-52.

² Ebû Zeyd, *Ma’rifetü’n-nüshâ*, 37.

³ Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 183; M. Yaşar Kandemir, “Mevzû”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004).

Maklûb, sözlükte “bir şeyin altını üstüne getirmek, çevirmek” anlamındaki kalb kökünden türemiştir. Hadis terimi olarak “isnadında râvilerin isim veya neseplerinin, metninde ise kelime yahut ibarelerin yerleri değiştirilerek rivayet edilen hadis” mânasında kullanılmaktadır.⁴

Münker, sözlükte “inkâr etmek, bilmemek, hoş karşılamamak” anlamındaki nekr kökünün if’âl kalıbından türemiştir. Hadis ilminde, zayıf râvinin güvenilir râviye muhalefeti sebebiyle zayıf olan hadis; çok hata yapan, çok dalgın veya büyük günah işleyen râvinin rivayet ettiği hadis; mevzû hadis gibi farklı tanımlamalarla birlikte daha çok “zayıf râvinin güvenilir râviye muhalefeti sebebiyle zayıf olan hadis” mânasında kullanılmıştır.⁵

Nüsha, sözlükte kopyalamak ve birbirinin tıpkısı olan yazılı şeylerin her biri anlamına gelmektedir. Hadis ilminde ise sadece bir hocadan alınmış olan hadislerin toplandığı hadis kitabı, içinde tek bir senedle rivayet edilmiş olan hadislerin toplandığı hadis kitabı, bir kitabın yazmalarından her biri gibi birçok anlamda kullanılmaktadır.⁶ Bununla birlikte bazen “el-asl ve nüsha” kelimeleri de beraber kullanılmıştır.⁷ Hadis edebiyatının ilk dönemlerinde ise “nüsha” terimi “sahîfe” anlamında kullanılmıştır.⁸

Sahîfe, sözlükte “yayılmış, döşenmiş” mânasına gelen, hadis terimi olarak ilk dönemlerde üzerine âyet veya hadis yazılmış muhtelif en ve boyda yazı malzemesi (deri veya kâğıt parçası), sonraları ise bu malzemede yazılı olanları kapsayan kitapçık için kullanılmıştır.⁹ Sahîfe kelimesinin çoğulu olan suhuf; kitap, defter veya kürrâse (sekiz sayfalık forma) ile eş anlamlı olarak bütün halinde yahut kısmen kaydedilmiş metni belirtmektedir.¹⁰

Cüz, sözlükte “bir nesnenin bir parçası, bir bölümü” anlamında olup, bir kişinin rivayet ettiği hadisleri veya bir konuya dair rivayetleri toplayan hadis kitabı, hacmi küçük kitap, on varaktan oluşan kitapçık veya bir kitabın bu kadarlık kısmı gibi anlamlara gelmektedir.

⁴ Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 2015, 168; Mustafa Ertürk, “Maklûb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003).

⁵ Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 2015, 210-211; Mehmet Efendioğlu, “Münker”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006).

⁶ Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 2015, 248.

⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Muhammed Mustafa A'zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı ve Peygamberimizin Hadislerinin Tedvin Tarihi: (H. 1-150-M. 622-657)* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2021), 65-67.

⁸ İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatının Oluşum Safhaları* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2016), 36-37.

⁹ Abdullah Aydın, “Sahîfe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008).

¹⁰ Ömer Dumlu, “Suhuf” (İstanbul: TDV Yayınları, 2009).

“Bir kişinin tek bir kişi vasıtasıyla gelen rivayetleri” anlamında cüzden başka nüsha ve sahîfe terimlerinin de kullanıldığı, cüz ve nüsha kelimelerinin yan yana geldiği de görülmektedir.¹¹

Nüshaların varlığını ifade eden “sahîfe”, “cüz”, “kürrase” gibi terimlerin yanında nüshaların mevzû olduğunu belirtmek için “mekzûbe”, “muhteleka”, “ma‘mûl” gibi farklı kavramlar da kullanılmıştır.¹²

Cerh ve ta‘dîl âlimleri bazı râviler hakkında, onların uydurma nüshası, sahîfesi olduğunu yer yer dile getirirler. İlk olarak “Uydurma nüsha/sahife” ifadesinde geçen “nüsha” , “sahîfe” terimlerinin hadis ilim geleneğinde hangi anlamda kullanıldığının tespitinin yapılması gerekir. Bu ifadelerin hadis âlimlerince iki anlamda kullanıldığı belirtilmiştir:

1. Sahâbîden veya tabîînden birine ait hadislerin mecmuası/koleksiyonu. Bir sahâbîye veya tabîîye ait hadislerin toplandığı, isnadlarıyla onlara ulaşan hadislerin toplandığı eserlere denir. Bu mecmualar, isnadla o kişiye ulaşır ve belirli bir râviye ait nüsha veya sahîfe olarak bilinir. Örneğin, Ebân b. Ebî Ayaş’ın Enes b. Mâlik’ten (ö. 93/711-12) rivayet ettiği nüsha veya Amr b. Şuayb’ın babası aracılığıyla dedesinden rivayet ettiği sahîfe. Bu tür mecmualar, rivayet eden kişiye nispet edilerek meşhur olur. Örneğin, Ebân’ın nüshası aslında Enes’in hadisleri iken, Ebân’a nispet edilerek tanınmıştır. Aynı şekilde, Amr b. Şuayb’ın sahîfesi de aslında Abdullâh b. Amr b. Âs’ın (ö. 65/684-85) hadisleri olup, Amr b. Şuayb’a nispet edilerek tanınmıştır.

2. Belirli bir konuya dair hadislerin yer aldığı mecmua: “Nüsha” veya “sahîfe” terimleri, belirli bir konuyu ele alan hadis koleksiyonlarını da ifade eder. Örneğin, Abbâd b. Kesîr es-Sakafî’nin “el-Menâhî” adlı nüshası, nehiyle ilgili hadislerin toplandığı bir eserdir. Hâlid b. Yezîd b. Abdurrahmân ed-Dımaşkî’nin “Kitâbu’d-Diyât” adlı eseri de bu türdendir. Bu nüshalar, sıhhat derecelerine göre farklı şekillerde nitelendirilebilirler. Örneğin, Ma‘mer b. Râşid’in (ö. 153/770) Enes’ten, Hemmâm b. Münebbih’in (ö. 132/750) de Ebû Hüreyre’den rivayet ettiği sahîfe de sahih kabul edilirken, Amr b. Şuayb’ın babası → dedesi kanalıyla rivayet ettiği sahîfe ise hasen kabul edilir. Ebân’ın

¹¹ M. Yaşar Kandemir, “Cüz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993); Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2011), 51.

¹² Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 2015, 175, 206.

Enes'ten rivayet ettiği sahîfe ve Bîşr b. Hüseyin'in Zübeyr b. Adî'den rivayet ettiği nüsha ise mevzû (uydurma) olarak nitelendirilir.

Uydurma nüsha tabiri ilk olarak tespit edebildiğimiz kadarıyla hicrî üçüncü asır münekkitlerinden Ebû Zûr'a er-Râzî (ö. 264/878) tarafından bu asırda yaşayan Muhammed b. Eyyûb b. Süveyd hakkında kullanılmıştır.¹³ Ancak uydurma nüsha tabirinin yaygın kullanımına münekkitlerden İbn Hibbân'ın eserinde rastlanmaktadır. İbn Hibbân bu ifadeyi farklı formlarda kullanımıyla dikkat çekmektedir. Örneğin “nüshatün mevzûetün”, nüshatün ma'ûletün”, “nüshatün maktûbetün”, “nüshatün münkerün” gibi farklı ifadelerle kullanmıştır. Bu kullanımların çoğunlukla “nüsha” kelimesiyle ifade edildiği, sahîfe kelimesinin ise daha az kullanıldığı görülmektedir.

Bir nüshanın neden uydurma diye tavsif edildiği konusunda Fellâte önemli açıklamalar yapmakta ve bu şekilde nitelendirme gerekçelerine göre nüshaları üç kategoriye ayırmaktadır:¹⁴ Tamamı uydurma metinleri içerenler ve bir yalancının metin uydurup Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispet ettiği nüshalar, âlimlere veya hikmet sahibi kişilere ait olup Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispet edilen sözleri ihtiva eden nüshalar ile nüshanın rivayetindeki bir kusur sebebiyle uydurma sayılanlar.

Uydurma olarak nitelendirilen nüshalar, bir yalancının uydurup Hz. Peygamber'e (s.a.v.) isnad ettiği farklı hadisleri içerebilir. Örneğin, “Hz. Ali'nin (ö. 40/661) Vasiyetleri” adındaki nüsha, Ali'ye (r.a.) isnad edilen ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ona cimâyla ilgili tavsiyelerini içeren uydurma rivayetleri ihtiva eder.

Diğer kategoride ise ulemaya veya hikmet sahibi kimselere ya da başkalarına ait sözlerin, yalancı biri tarafından alınıp Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sözüymüş gibi isnad edilmesini içeren nüshalar yer almaktadır. Örneğin, “el-Erbaûnu'l-Ved'âniyye” adlı eser bu türdendir. Bu iki durumda da nüshaların neden uydurma olarak nitelendirildiği açıktır. Ancak son grupta yer alan nüshaların uydurma olarak isimlendirilmesinin nedeni bu kadar belirgin değildir. Bunların uydurma olarak tavsif edilmesi, nüshaların rivayeti ile ilgili bir kusurdan kaynaklanmaktadır. Râvinin hadis ilminin tahammül yollarına uygun bir şekilde elde etmediği bir nüshayı satın alıp veya çalıp nakletmesidir. Râvinin rivayet yollarına uygun bir şekilde almadığı bir nüshayı nakletmesi, semâ ettiğini iddia etmesi

¹³ Sa'dî el-Hâşimî, *Ebû Zûr'a er-Râzî ve cühûdühü fî's-sünneti'n-nebeviyye me'a tahkîki Kitâbihi'd-Du'afâ' ve ecvibeti 'alâ es'ileti'l-Berzâi* (Medine: el-Câmi'âtü'l-İslâmiyye, 1402), 2/389-391.

¹⁴ Ömer b. Hasan Osmân Fellâte, *el-Vağ' fî'l-hadîs* (Mektebetü'l-Gazzâlî, 1981), 2/85-88.

veya istinsah ederek rivayet etmesi ilgili nüshanın uydurma olarak vasfedilmesine neden olmaktadır. Bu isimlendirme eda yolları ile ilgili de olabilir. Örneğin, râvi nüshaya terkîbü'l-isnad yapar, bu nedenle nüsha uydurma olarak kabul edilir. Terkibü'l-isnad, bir râviye veya râvilere aktarmadığı hadis metninin izafe edilmesi anlamına gelir. Diğer bir ifadeyle bir isnadı, kendisine ait olmayan bir hadis metnin başına eklemek/ilave etmektir. Bu eklenen isnadlar gerçek veya uydurma olabilir. Bu ve benzeri sebepler, râvinin rivayeti olduğu gibi aktarmadığını gösterir ve bu nedenle hadis âlimleri nezdinde nüshası uydurma kabul edilir. Bu durumlar râvinin tahammül veya eda konusundaki kusurundan kaynaklanır.¹⁵

¹⁵ Detaylı bilgi için bk. Fellâte, *el-Vağ' fi'l-ḥadîs*, 2/85-88.

BİRİNCİ BÖLÜM

2/8. ASRA AİT UYDURMA NÜSHALAR

Bu bölümde, duafâ literatüründen İbn Hibbân'ın *Kitâbü'l-Mecrhiîn*'i, İbn Adî'nin *el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl*'i, Zehebî'nin *Mîzânü'l-İtidâl*'i, İbn Hacer'in *Lisânü'l-Mîzân* adlı eserinde tespit edilen yetmiş uydurma nüsha ve bunları uyduran râviler asırlarına göre kronolojik olarak incelenecektir.

Söz konusu uydurma nüshalarla ilişkisi olan râvilerin, 2/8., 3/9., 4/10. ve 6/12. asırlarda yaşadığı tespit edilmiştir. Yöntem bölümünde belirttiğimiz üzere hangi asırda yaşadığı, vefat tarihi bilinmeyen râvilerin bulunduğu dönemleri belirlemek için, kendilerinden rivayette bulunan öğrencilerinin ve rivayet aktardıkları hocalarının yaşam bilgileri kullanılarak tahmin edilmeye çalışılmıştır. Bu yöntemle, vefat tarihi bilinmeyen yirmi üç râvinin asrı bahsedilen şekilde belirlenmiştir. Ancak belirtilen yöntemle belirlenen asırlar kesin olmayıp, râvilerin yaşadığı muhtemel dönemleri ifade etmektedir. Buna göre 2/8. asırda otuz yedi, 3/9. asırda yirmi altı, 4/10. asırda altı ve 6/12. asırda da bir nüsha sahibi râvi tespit edilmiştir.

Tespit edilen nüshalar üç temel soru çervesinde incelenecektir. Birincisi, nüshanın uydurma tespitinin ne zaman yapıldığı; ikincisi, uydurma nüshanın içeriği ve bu uydurma nüshadan kimlerin haberdar olduğu şeklinde ele alınacaktır. Söz konusu uydurma nüsha sahibi râviler, yaşadıkları asırlara göre dört kategoriye ayrılarak incelenecektir.

Bu başlık altında, 101-200/719-816 yılları arasında yaşadığı tespit edilen otuz yedi uydurma nüsha sahibi râvinin hayatı, uydurma oldukları tespitinde bulunan ilk münekkitler, nüshalarının içerikleri ve söz konusu nüshaların sonraki hadis kaynaklarında kullanımları kronolojik olarak incelenecektir. Buna göre ricâl tenkit eserlerinde en erken döneme ait uydurma hadis nüsha sahibi olarak belirtilen râvi 118/736 yılında vefat eden Amr b. Şuayb'tır. Amr b. Şuayb'ın hicrî ikinci asrın başlarında vefat etmesi, uydurma

hadis nüshalarının bu dönemde ortaya çıkmaya başladığına işaret etmektedir. Bu durum, ilk uydurma nüshanın hicrî ikinci asırda ortaya çıktığını göstermektedir.

1.1. Hâlid b. Ubeyd el-Atekî Nüshası

Nisbesi el-Atekî, el-Basrî olan Hâlid b. Ubeyd Basra'da doğup Merv şehrinde ikamet etmiştir. Küçük tâbiinden olup Ebû 'Isâm künyesiyle tanınmaktadır. Hakkında çok az bilgi bulunan Hâlid'in nerede vefat ettiği meçhul olmakla birlikte vefat tarihi olarak 131-140/749-758 arası gösterilmektedir. Enes b. Mâlik'ten rivayette bulunmuştur. Hâlid'den de Ebû Âsım, Alâ b. İmrân, Abdullâh b. Mübârek (ö. 181/797), Ebû Tümeyle Yahya b. Vâdih gibi Mervli râviler rivayet nakletmiştir.¹⁶

1.1.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Hâlid'in Enes b. Mâlik'ten uydurma nüshası olduğundan bahseden biyografi yazarı İbn Hibbân'dır. Hicrî ikinci asrın ilk yarısında vefat eden râvinin, İbn Hibbân dönemine kadar nasıl değerlendirildiğinin araştırılması gerektirmektedir. Böylece İbn Hibbân'ın bu kanaatinde tek mi kaldığı; diğer münekkitlerce de her ne kadar uydurma nüsha nispet etmeseler de en azından hadis uydurduğuna dair tespitlerinin bulunup bulunmadığı ortaya çıkacaktır.

Ricâl tenkit eserlerinde onun hakkında ilk eleştiride bulunan kişi Abbâs b. Mus'ab'tır. O, Alâ b. İmrân'ın kendilerine Hâlid → Enes kanalıyla beş münker rivayet naklettiğini belirtirken, sâlih bir kimse olan Hâlid'in bu rivayetleri nakletmesine de bir anlam veremez.¹⁷ Vefat tarihiyle ilgili kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte Abbâs'ın münker olduğuna hükmettiği bu beş rivayeti Hâlid'in öğrencisi Mervli Alâ b. İmrân'dan tahdis yoluyla aldığını belirtmesi onun Hâlid'le arasında bir nesil olabileceğini akla getirmektedir. Aslında Hâlid'in Basra'da doğduğuna ve Merv'de ikamet ettiğine; Enes'i gördüğüne dair bilgilerin kaynağı da Abbâs'tır.¹⁸ Bu bulgular bir ricâl münekkidi olmayan ve vefat tarihi bilinmeyen Abbâs'ın kendi şehrinde ikamet eden mezkûr râviyle ilgili bazı bilgiler topladığını, Hâlid'in öğrencisi aracılığıyla bazı rivayetlerini öğrenme imkânı elde ettiğini ve bu rivayetlerini münker olarak değerlendirdiğini göstermektedir.

¹⁶ Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'âfâ' ve'l-metrûkîn* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1992), 1/279; Ebû Ahmed Abdullah İbn Adî, *el-Kâmil fî du'âfâ'i'r-ricâl*, nşr. Adil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Mu'avviz (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418), 3/447-448.

¹⁷ İbn Adî, *el-Kâmil*, 3/448.

¹⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, 3/448.

Bu ise bizi Hâlid'in kısa zamanda bazı olumsuz değerlendirmelere konu olduğu sonucuna ulaştırmaktadır.

Buhârî, Hâlid'i metrûk râviler için kullandığı fihi nazar terimiyle değerlendirirken Ukaylî hadisinin mütâbiîsi olmadığını söyler.¹⁹ Hâkim en-Neysâbûrî (ö. 405/1014) ve Ebû Nu'aym el-İsfahânî Enes'ten uydurma hadisler naklettiğini belirtirler. Zehebî de onun hakkında Buhârî'nin değerlendirdiği terimi kullanırken,²⁰ İbn Hacer “celal sahibi biri olmakla beraber metrûkû'l-hadistir” der.²¹ Bu bilgiler doğrultusunda söz konusu râvinin metrûkû'l-hadis olduğu konusunda genel bir fikir birliği bulunmaktadır.

Söz konusu uydurma nüshanın başka kaçınıcı asra ulaştığı ve hangi muhaddislerin eline geçtiğini belirlenmesi amacıyla ilk aşamada İbn Hibbân uydurma nüshadan naklettiği örnek metnin incelenmesi gerekmektedir. O kaydettiği hadisi Abdullâh b. Mahmûd → Alâ b. İmrân → Hâlid → Enes → Selmân isnadıyla bir hadis zikreder.²² Bu isnadda ilk dikkat çeken husus yukarıdaki satırlarda bahsettiğimiz Abbâs'ın kendisinden beş münker rivayeti dinlediği Alâ b. İmrân'ın senedinin bu tarikle birebir aynı olmasıdır. Bu ise Abbâs'ın İbn Hibbân'ın uydurma olduğunu belirttiği bu nüshayı görmüş olma olasılığını güçlendirmektedir.

1.1.2. Nüshanın İçeriği

İbn Hibbân'ın örnek olarak naklettiği metin ise şöyledir:

عَنْ أَنَسٍ عَنْ سَلْمَانَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ لِعَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ هَذَا وَصِيَّ مَوْضِعٍ سِرِّي
وَحَيْرٌ مَنْ أَتَرَكَ بَعْدِي

Enes'in Selmân'dan naklettiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) Hz. Ali ile ilgili şöyle demiştir: “Bu benim vârisimdir, sırdaşımdır, kendimden sonra bırakacağım en hayırlı kişidir.”²³

¹⁹ Ebû'l-Haccâc Cemâlüddin Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1403), 8/125.

²⁰ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed ez-Zehebî, *el-Kâşif fî ma'rifeti men lehu rivâye fî'l-Kütübi's-sitte* (Cidde: Dârü'l-Kıble li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 1413), 1/366.

²¹ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed el-Askalânî İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, nşr. Muhammed °Avvâme (Haleb: Dârü'r-Reşid, 1412), 1/189.

²² İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/279.

²³ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/279.

Bu metin hadis literatüründe başka farklı isnadla nakledilmekte olup uydurma olduğu konusunda ittifak bulunmaktadır.²⁴ İbn Hibbân'ın verdiği bu örnekten bahsedilen nüsha içerisinde uydurma metinlerin yer aldığını göstermektedir.

1.1.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler

Söz konusu nüshadan başka kimlerin nakilde bulunduğunu tespit etme amacıyla hadis literatüründe Hâlid'in Enes kanalıyla naklettiği rivayetleri araştırılmıştır. Yapılan taramada, Enes aracılığıyla musannefatta yer alan bir hadisi tespit edilememiştir. Bu durum ise İbn Hibbân'ın bahsettiği nüshanın ulemâ arasında mütedavil olmadığına veya uydurma metin içermesi sebebiyle itibar görmediğine yorumlanabilir.

1.2. Ca'fer b. Zübeyr Nüshası

Nisbesi Hanefî olup, Şâmî, Dımaşkî, Basrî olarak da bilinen Ca'fer b. Zübeyr'in doğum yeri ve tarihi ile vefat tarihi ve yeri hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte etbâüt't-tâbiîn büyükleri arasında zikredilen bu râvinin, aslen Şamlı olup Basra'da ikamet ettiği ve 140-150/758-768 arasında vefat ettiği bilgisine rastlanmaktadır.²⁵

1.2.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Tespit edebildiğimiz kadarıyla onun mevzû bir nüsha rivayet ettiğinden ilk bahseden münekkitler arasında İbn Hibbân bulunmaktadır.²⁶ Bu sonuç ise İbn Hibbân öncesinde özellikle de yaşadığı dönemde Ca'fer'e ve rivayetlerine nasıl yaklaşıldığının araştırılmasını gerektirmektedir. Onun yalancı hatta insanların en yalancısı olarak değerlendiren ilk kişi onunla aynı tabakada ve aynı şehirde ikâmet eden Şu'be b. Haccâc'tır (ö. 160/776). O, İmrân b. Hudeyr'in (ö. 147/765 [?]) yanında/halkasında kimsenin bulunmayışını, kalabalığın insanlar arasında en doğru sözlüsü olan İmrân'ı bırakıp insanların en yalancılarından olan Ca'fer'e yönelmelerini şaşkınlıkla karşıladığını ifade etmiştir. Yine Şu'be'nin onun yalancı olduğunu yemin ederek ifşa ettiği nakledilmektedir. Hatta hadis uydurmasından ötürü Ca'fer'e oldukça öfkelenen Şu'be'nin eline aldığı bir parça toprakla/kesekle eşeğine binip onun yanına gittiği bazı

²⁴ Bu rivayetleri bir arada görmek için bk. Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-Mevdû'ât*, nşr. Abdurrahman Muhammed Osman (Medine: Mü'essesetü'r-Risâle, 1406), 1/374,375.

²⁵ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/212; el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 5/32; Ebû Abdillâh Alâüddîn Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, nşr. Ebû Abdurrahman Âdil b. Muhammed (Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse, 1422), 3/215.

²⁶ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/212.

kaynaklarda geçmektedir.²⁷ Esasında Muhammed Gunder'in (ö. 193/809), üvey babası Şu'be'den Ca'fer'in dört yüz uydurma rivayetinin olduğuna dair aktardığı ifade bu öfkenin nedenini ortaya koymaktadır.²⁸ İmrân'ın ilim meclisine ilginin az olduğu dönemlerde iştirak eden Yezîd b. Hârûn (ö. 206/821) insanların daha sonra Ca'fer'i bırakıp İmran'a yöneldiklerini aktarmaktadır.²⁹ Bu ise Şu'be'nin çabalarının sonuç verdiğini göstermektedir. Ca'fer'in etrafında kalabalık bir kesimin toplanmasının nedeni onun ibadetlerine düşkün, sâlih, fazilet sahibi bir kimse olmasıdır.³⁰ Toplumda kazandıkları güven sebebiyle bu kimseler, hadis uyduranlar arasında en tehlikeli gruplardan birisidir.

Ca'fer hakkında değerlendirmelere bakıldığında, İbnü'l-Cevzî'nin de belirttiği gibi rivayetlerinin metrûk olduğu konusunda münekkittler arasında bir fikir birliğinin oluştuğu görülmektedir.³¹ Bununla birlikte rivayetlerinin terk edilme gerekçesi konusunda görüş ayrılığı bulunmaktadır. Şu'be ve İbn Maîn gibi isimler bunu hadis uydurmasına dayandırırken Amr b. Ali el-Fellâs (ö. 249/864) kesîrû'l-vehm yani çok hata yapmasına bağlamaktadır.³² Amr'ın "O, metrûkü'l-hadistir; sâlih ve sadûk (doğru sözlü) bir kimsedir. Kesîrû'l-vehm'dir (Rivayetlerinde çok hata yapmıştır)." şeklindeki değerlendirmesinde sadûktur diyerek Şu'be ve İbn Maîn'e katılmadığını ortaya koymaktadır. İbn Hibbân'ın يَرْوِي عَنْ الْقَاسِمِ مَوْلَى مُعَاوِيَةَ وَغَيْرِهِ أَشْيَاءَ كَأَنَّهَا مَوْضُوعَةٌ وَكَانَ مَنْ غَلَبَ عَلَيْهِ

التَّقَشُّفُ حَتَّى صَارَ وَهْمَهُ شَيْبًا بِالْوَضْعِ (O, Kâsım Mevlâ Muâviye ve diğerlerinden bazı şeyler naklediyor; bunlar uydurma gibi. Zahitlik hayatına hâkimdi; hatta hatası uydurmaya benziyor) şeklindeki değerlendirmesi de onun Ca'fer'in rivayetlerindeki problemleri

²⁷ İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/361.

²⁸ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed el-Askalânî İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb* (Haydarâbâd: Matba'atü'l-Meclis Dâ'iratu'l-Me'ârifin-Nizâmiyye, 1325), 2/78.

²⁹ Ebû Muhammed Abdurrahmân er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye (Haydarâbâd: Matba'atü Meclisi Dâiratu'l-Meârifü'l-Osmaniyye, 1371/1952-1373/1953'ün ofseti), 1371), 2/479; İbn Hacer, *Tehzîb*, 2/78.

³⁰ Ca'fer'in sâlih bir kimse olduğuyula ilgili bk. İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/212.

³¹ Ebü'l-Feth el-Ezdî, Fesevî, Nesâî, Dârekutnî ve İbn Hacer de metrûkü'l-hadis olduğunu ifade etmişlerdir. Buhârî, Ebû Zûr'a, Ebû Hâtim er-Râzî, Ebû Nuaym el-İsfahânî ve Zehebî ise Ca'fer'i rivayetlerinin metrûk olduğuna delâlet eden farklı lafızlarla değerlendirmişlerdir. Bu değerlendirmeler için bk. ez-Zehabî, *el-Kâşif*, 1/294; İbn Hacer, *Tehzîb*, 2/78; İbn Hacer, *Takrîb*, 1/140.

³² İbn Hacer, *Tehzîb*, 2/78.

hataen mi yoksa kasten mi yaptığı konusunda kesin bir kanaate varamadığına işaret etmektedir.³³

1.2.2. Nüshanın İçeriği

وَرَوَى جَعْفَرُ بْنُ الزُّبَيْرِ عَنِ الْقَاسِمِ عَنْ أَبِي أُمَامَةَ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُودٌ وَهَلْ تَذَرُونَ مَا الْكُنُودُ الْكُنُودُ هُوَ الَّذِي يَأْكُلُ وَخَدَهُ وَيَمْنَعُ رَفْدَهُ وَيَضْرِبُ عَبْدَهُ

“Ca‘fer b. Zübeyr Kâsım’dan, o da Ebû Ümâme Hz. Peygamber’in (s.a.v.) şöyle dediğini nakletmiştir: Hz. Peygamber (s.a.v.) ‘İnsan, rabbine karşı pek nankördür.’³⁴ [âyetini okuduktan sonra] Kenûd nedir bilir misiniz? diye sordu. “Kenûd” yalnız başına yiyip yardıma engel olur, kölesini döver.”³⁵

Taberânî bu metni iki farklı isnadla nakletmiştir. Biri yukarıdaki isnadla aynıdır. Diğeri ise Heysemî (ö. 807/1405) tarafından isnadında meçhul râvi bulunması sebebiyle eleştirilmiştir.³⁶ Netice itibarıyla söz konusu nüshada sahih olmayan metinlerin bulunduğu anlaşılmaktadır.

1.2.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler

İbn Hibbân, uydurma nüshanın diğer muhaddisler tarafından kullanılıp kullanılmadığıyla ilgili bir fikir yürütmemizi sağlayacak bazı kritik bilgiler vermektedir. O, yüzden fazla rivayetin yer aldığı bu nüshanın isnadını Mekkî b. İbrâhîm → Ca‘fer → Kâsım → Ebû Ümâme (ö. 86/705) olarak vermektedir. Buna göre bu nüsha, Kâsım’ın Ebû Ümâme’den naklettiği rivayetlerden oluşmaktadır ve bunu Ca‘fer’den Mekkî b. İbrâhîm nakletmektedir.³⁷ Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö. 430/1038) ile Mizzî’nin (ö. 742/1341) Ca‘fer’in Kâsım → Ümâme kanalıyla aslı olmayan birçok hadis naklettiğini belirtmeleri İbn Hibbân ile aynı görüşte olduklarını göstermektedir.³⁸ Buraya kadar aktardığımız bilgilerden Ca‘fer’in Kâsım → Ebû Ümâme kanalı söz konusu nüshanın izini sürmede neredeyse tek veri olarak ortaya çıkmaktadır.

³³ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/212.

³⁴ Kur’ân-ı Kerim Meâli, çev. Muzaffer Şahin - Halil Altuntaş (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el-Âdiyât 100/6.

³⁵ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/212.

³⁶ Ebû'l-Hasan Nûruddîn el-Heysemî, *Mecme'u'z-zevâ'id ve menbe'u'l-fevâ'id* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1412), 7/297.

³⁷ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/212.

³⁸ el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 5/36.

Yaptığımız taramalarda Mekkî b. İbrâhîm → Ca'fer → Kâsım → Ebû Ümâme senediyle gelen rivayetlere rastlanmamıştır. Bununla birlikte yukarıda ismi verilen bazı münekkitlerce bir uydurma hadisin naklinin gerçekleştiğini belirtilen Ca'fer → Kâsım → Ebû Ümame tarikiyle mükerrerleriyle birlikte altmış iki; tekrarsız ise kırk dokuz rivayet gelmektedir. Bu rivayetlerin tekrarsız bir şekilde adı geçen musanniflerin hadis eserlerindeki rivayet miktarları şöyledir: Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin (ö. 204/819) *el-Müsned*'inde (4),³⁹ Abdürrezzâk b. Hemmâm'ın (ö. 211/826-27) *el-Musannef*'inde (1),⁴⁰ İbn Ebî Şeybe'nin (ö. 235/849) *el-Musannef*'inde (2),⁴¹ İbn Mâce'nin (ö. 273/887) *es-Sünen*'inde (1),⁴² Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî'nin (ö. 307/919) *el-Müsned*'inde (1),⁴³ Taberânî'nin (ö. 360/971) *el-Mu'cemü'l-kebîr* (33)⁴⁴ ve *el-Mu'cemü'l-evsat*'ında (1),⁴⁵ Dârekutnî'nin *es-Sünen*'inde (3),⁴⁶ Hâkim en-Neysâbü'rî'nin *el-Müstedrek*'inde (1)⁴⁷ ve Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *es-Sünenü'l-kübrâ*'sında (2).⁴⁸ Bu nakillerin söz konusu nüshadan yapıldığı varsayıldığında bunun hicrî beşinci asra ulaştığı ve birden fazla muhaddisin ulaşabildiği sonucu çıkarılabilir. Ancak rivayetlerin naklinde başka kaynakların da kullanılma ihtimalinin de olması bu konuda kesin bir değerlendirmede bulunma imkânını ortadan kaldırmaktadır.

1.3. Ebân b. Ebî Ayyâş Nüshası

Künyesi Ebû İsmâîl olan Ebân b. Ebî Ayyâş el-Basrî el-Abdî olarak tanınan bu râvi Ebân b. Feyrûz olarak da bilinmektedir. Basra ehlinden olan, tâbiîn küçüklerinden sayılan bu

³⁹ Süleyman b. Dâvud Ebû Dâvud et-Tayâlisî, *Müsnedü Ebî Dâvud et-Tayâlisî*, nşr. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî (Mısır: Dârü Hecer, 1420), 2/451, 452, 457, 458.

⁴⁰ Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm Abdürrezzâk, *el-Muşannef* (Beyrut, Lübnan: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1403), 1/116.

⁴¹ Ebû Bekr Abdullah İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, ed. Muhamed Avvâme (Cidde: Dârü'l-Kıble, 2006), 1/165, 8/373.

⁴² Ebû Abdillâh Muhammed İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, nşr. Şu'ayb Arnâut v.dğr. (Beyrut: Daru'l-Risaleti'l-Alemiyye, 1430), 1/163.

⁴³ Ahmed b. Ali Ebû Ya'lâ, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, nşr. Hüseyin Selim Esed (Dimaşk: Dârü'l-Me'mûn li't-Turâs, 1410), 1/63.

⁴⁴ Ebû'l-Kâsım Süleymân et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.), 8/241-243, 3/208.

⁴⁵ Ebû'l-Kâsım Süleymân et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, nşr. Ebû Mu'âz Târik b. 'Avdillâh - Ebu'l-Fazl Abdülmuhsin b. İbrahim (Kahire: Dârü'l-Harameyn, 1416), 3/208.

⁴⁶ Ebû'l-Hasen Ali ed-Dârekutnî, *Sünenü'd-Dârekuṭnî*, nşr. Şu'ayb Arnâut (Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1425), 1/184, 2/307, 5/419.

⁴⁷ Ebû Abdillâh Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-Şaḥîḥayn*, nşr. Mustafa Abdülkâdir 'Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410), 2/402.

⁴⁸ Ebû Bekr Ahmed el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, nşr. Muhammed Abdülkadir Atâ (Mekke: Mektebetü Dâri'l-Bâz, 1414), 7/250, 10/298.

râvinin Enes b. Mâlik'in ve Abülkays'ın mevlâsı olduğu belirtilmektedir.⁴⁹ Enes b. Mâlik, İbrâhîm en-Nehâî (ö. 96/714), Huleyd el-Asrî'den (ö. 91-100/709-718) ve Hasan el-Basrî (ö. 110/728) rivayette bulunmuştur. Ondan da İmrân el-Kattân, Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Yezîd b. Hârûn, Saîd b. Âmir ed-Dubaî ve başka muhaddisler hadis aktarmıştır.⁵⁰ Hayatı hakkında detaylı veri bulunmayan mezkûr râvinin vefat tarihi de kesin bilinmemekte, 127/746, 128/747, 1387/759 ve 141-150/759-767 arası olarak farklı tarihler kaydedilmektedir.⁵¹

1.3.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Ebân b. Ebî Ayyâş'ın sahîfesi/nüşhası olduğundan bahseden ilk münekkitler arasında İbn Hibbân yer almaktadır. İbn Hibbân Ebân b. Ebî Ayyâş'a dair bir terceme açmış fakat orada bu bilgiyi vermemiştir.⁵² Ancak kitabının giriş kısmında Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ile Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848) arasındaki konuşmaya yer vererek nüshasından bahsetmiştir.⁵³ İbn Hibbân, Ahmed b. Hanbel'in San'a'da bir zâviyede Yahyâ b. Maîn'i Ma'mer → Ebân b. Ebî Ayyâş → Enes kanalıyla olan sahîfesini yazarken gördüğünü aktarmıştır. Ahmed b. Hanbel, İbn Maîn'in Ebân hakkında konuştuğunu ve nüshasının uydurma olduğunu bildiği halde, yazma nedenini sormuştur. İbn Maîn de Abdürrezzâk → Ma'mer → Ebân b. Ebî Ayyâş → Enes zinciriyle yazıp hepsini ezberlediğini, Ebân yerine Sâbit b. Eslem'i koyan birinin olması durumunda, sahîfenin Sâbit'in değil, Ebân'ın sahîfesi olduğunu belirtmek amacıyla böyle yaptığını söylemiştir. Bununla birlikte Şîî âlimi olan Süleym b. Kays'ın ona teslim ettiği kitabını da uydurmakla itham edilmiştir.⁵⁴

İbn Hibbân, Ebân hakkında açtığı tercemede onun geceleri ibadetle geçirip uyumayan, gündüzü de oruçlu geçiren âbid biri olduğunu belirtmiştir. Devamında Enes b. Mâlik'ten hadis semâ ettiğini, Hasan el-Basrî'nin meclislerinde bulunup sözlerini dinleyip ezberlediğini, bazen de bu sözleri bilmeyerek Enes'in Hz. Peygamber'den (s.a.v.) hadisi

⁴⁹ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/96; İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/57.

⁵⁰ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Târîhü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2003), 3/807.

⁵¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/85-86.

⁵² İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/96.

⁵³ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/31-32.

⁵⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Nur Akdoğan, "Kitâbu Süleym b. Kays ve Kaynaklık Değeri", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3/2 (Aralık 2014), 1-22.

olarak aktardığını belirtmiştir.⁵⁵ Buna ilaveten belki de aslı Enes'e dönmeyen bin beş yüzden fazla rivayet naklettiğini söylemiştir.⁵⁶

Mezkûr râviye dair değerlendirmelere bakıldığında yaşadığı dönem itibariyle kendisi ve rivayetleri hakkında çeşitli lafızlarla kanaatler ifade edilmiştir.

Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/749) önceden beri iyi biri olarak bilindiğini söylemiştir.⁵⁷ İbrâhîm en-Nehaî'ye birisinin Ebân'ın zayıf olduğunu söylemesi üzerine "Onun senden daha zayıf olduğunu mu sanıyorsun?" diyerek karşılık vermiştir.⁵⁸ Abbâd b. Habîb, Şu'be'ye gelerek Ebân aleyhinde konuşmamasını istemiş, Şu'be de bu söyleneni düşündükten sonra sessiz kalmanın caiz olmadığını söylemiştir.⁵⁹ Başka bir zamanda Ebân b. Ebî Ayyâş, Hammâd b. Zeyd'e gelerek Şu'be'nin kendisi hakkında olumsuz konuşmamasını istemiştir. O da bunu Şu'be'ye aktarmış ve Şu'be Ebân hakkında birkaç gün konuşmadıktan sonra bir gece Hammâd'ın yanına gelerek, Ebân'ın Hz. Peygamber (s.a.v.) adına yalan söylediği için susmanın caiz olmadığını söylemiştir.⁶⁰

Ebû Avâne el-Vâsîfî (ö. 176/792) onun hakkında sessiz kalmasının mümkün olmadığını söylemiştir.⁶¹ Ebû Avâne, Hasan el-Basrî'nin hadislerini toplayıp Ebân'a getirdiğini, diğer bir ifadeye göre de Basra'da Hasan el-Basrî'den işittiği hadisleri Ebân'a götürdüğünü, onları Hasan'dan rivayet ettiğini ve kendisinin de bu rivayetlerden bir mushaf derlediğini zikretmiştir.⁶² Vekî' b. Cerrâh (ö. 197/812) münkerü'l-hadis olduğunu ifade ederken,⁶³ Muhammed b. Sa'd b. Menî' (ö. 230/845) metrûkü'l-hadis lafzıyla değerlendirmiştir.⁶⁴ İbn Maîn leyse bi şey (Hadis rivayetinde hiçbir değeri yoktur),⁶⁵ zayıf, metrûkü'l-hadis⁶⁶ ve hafızasının kötü olduğunu, sika olmadığını söyleyerek farklı lafızlarla tenkit etmiştir.⁶⁷ Ali b. Medînî (ö. 234/848-49) zayıf olarak değerlendirirken,⁶⁸

⁵⁵ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/96.

⁵⁶ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/96.

⁵⁷ İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/57-58.

⁵⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/61.

⁵⁹ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/20.

⁶⁰ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/20.

⁶¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/85.

⁶² Ebû Zekeriyâ Yahyâ İbn Maîn, *Yahyâ b. Maîn ve Kitâbü'hi't-Târîh (ed-Dûrî rivayeti)*, nşr. Ahmed Muhammed Nurseyf (Mekke: Merkezü'l-Bahsi'l-İlm ve İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 1399), 4/146,275.

⁶³ İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/85.

⁶⁴ Moğultay b. Kılıç, *İkmâl*, 1/167-169.

⁶⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/296.

⁶⁶ İbn Maîn, *et-Târîh (ed-Dûrî rivayeti)*, 4/146.

⁶⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/85.

⁶⁸ Moğultay b. Kılıç, *İkmâl*, 1/168.

Ahmed b. Hanbel metrûkü'l-hadis olduğunu ve onun çok önceden rivayetlerini terk edildiğini söylemiştir.⁶⁹ Fellâs sâlih bir kimse olmakla birlikte metrûkü'l-hadis olarak değerlendirmiştir.⁷⁰ Buhâri Şu'be'nin onun hakkında kötü bir görüşe sahip olduğunu söylemiştir.⁷¹ Cûzcânî ise onu sâkıt ifadesi ile eleştirmiştir.⁷² Ebû Zür'a er-Râzî metrûkü'l-hadis olarak değerlendirirken, "Kasıtlı olarak mı yalan söylüyordu?" şeklinde sorulması üzerine; kasıtlı olarak yalan söylemediğini, Enes'ten, Hasan el-Basrî ve Şehr b. Havşeb'ten işittiği hadisleri birbirinden ayıramadığını ifade etmiştir.⁷³ Ebû Dâvûd (ö. 275/889) onun hadislerinin yazılamayacağını belirtmiştir.⁷⁴ Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277/890),⁷⁵ Dârekutnî⁷⁶ ve Nesâî⁷⁷ ise "metrûkü'l-hadis" değerlendirmiştir. Ebû Hâtim buna ek olarak, onun sâlih bir kimse olmasına rağmen hafızasının kötü olduğunu ifade etmiştir.⁷⁸ Nesâî de sika olmadığını belirtmiştir.⁷⁹ Ukaylî, Ebân hakkındaki farklı değerlendirmelere yer vermiştir.⁸⁰ Hâkim el-Kebîr (ö. 378/988) münkerü'l-hadis olarak değerlendirerek, Şu'be, Ebû Avâne, İbn Maîn, Abdurrahmân b. Mehdî'nin (ö. 198/813-14) onu terk ettiğini, ondan hadis nakletmediklerini ifade etmiştir.⁸¹ İbn Adî rivayetlerinin genellikle mütâbîisinin bulunmadığını, zayıflığının açık olduğunu ve hata yapması dışında kasıtlı olarak yalan söylemediğinin düşünüldüğünü, Şu'be'nin dediği gibi sıdklıktan ziyade zayıflığa daha yakın olduğunu söylemiştir.⁸² Halîlî (ö. 446/1055) de Ahmed b. Hanbel ile Yahyâ b. Maîn arasındaki diyaloga yer verirken,⁸³ İbnü'l-Cevzî de İbn Maîn'in hadiste bir değeri olmadığı yönündeki görüşünü ve Şu'be'nin Rasûlullah

⁶⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/58.

⁷⁰ İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/57.

⁷¹ Ebû Abdillâh Muhammed el-Buhârî, *Kitâbü'd-Đu'afâ'i's-şagîr*, nşr. Mahmûd İbrâhim Zayed (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1406), 24; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *et-Târîhü's-şagîr*, thk. Mahmûd İbrâhim Zayed (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1986), 2/50.

⁷² İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/58.

⁷³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/296.

⁷⁴ Moğultay b. Kılıç, *İkmâl*, 1/169.

⁷⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/296.

⁷⁶ Ebû'l-Hasen Ali ed-Dârekutnî, *Kitâbü'd-Đu'afâ' ve'l-metrûkîn* (el-Medînetü'l-Münevvere: Mecelletü'l-Câmi'ati'l-İslâmiyye, 1402), 5.

⁷⁷ Ebû Abdirrahmân Ahmed en-Nesâî, *ed-Đu'afâ' ve'l-metrûkîn*, nşr. Bûrân ed-Dannâvî, Kemâl Yûsuf el-Hût (Beyrut: Mü'essesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1405), 148.

⁷⁸ el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 2/19-22.

⁷⁹ el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 2/19-22.

⁸⁰ Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr el-Ukaylî, *Kitâbü'd-Đu'afâ'i'l-kebîr*, nşr. Abdülmü'tî Emin Kal'acî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1404), 1/38-41.

⁸¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/295-296; İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/87.

⁸² İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/67.

⁸³ Halîl b. Abdillâh Ebû Ya'la el-Halîlî, *Kitâbü'l-İrşâd fî ma'rifeti 'ulemâ'i'l-hadîs*, nşr. Muhammed Saîd b. Ömer İdris (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1410), 1/178-179.

(s.a.v.) adına yalan söylediği şeklindeki değerlendirmesini aktarmıştır.⁸⁴ Zehebî hadisinin terk edildiğini belirtirken,⁸⁵ İbn Hacer de metrûk olarak değerlendirmiştir.⁸⁶ Netice itibariyle söz konusu râvinin hafızasının kötü olması sebebiyle hata yaptığını, bunu sonucunda da metrûk olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır.

1.3.2. Nüşanın İçeriği

İbn Hibbân Ebân b. Ebî Ayyâş'ın iki riveyetini zikretmiştir:

روى عن أنس بن مالك قال: خطبنا رسول الله صلى الله عليه وسلم على ناقته الجدعاء فقال في خطبته: أيها الناس، كأن الحق فيها على غيرنا وجب، وكأن الموت على غيرنا كتب، وكأن الذي نشيع من الاموات سفر، عما قليل إلينا راجعون، نبؤ أجدائهم ونأكل تراثهم وكأننا مخلصون بعدهم، قد نسينا كل واعظة وأمنا كل جائحة، طوبى لمن شغله عييه عن عيوب الناس، وأنفق مالا اكتسبه من غير معصية. وخالط أهل الفقه والحكمة، وجانب أهل الذل والمعصية، وطبوى لمن أذل نفسه وحسنت خليقته وصلحت سريره وعزل عن الناس شره. وطوبى لمن عمل بعلمه، وأنفق الفضل من ماله وأمسك الفضل من قوله: ووسعته السنة ولم يعدها إلى بدعة

Enes: ‘Hz. Peygamber (s.a.v.) Ced’a adlı devesinin üzerinde bize hutbe irad etti ve şöyle buyurdu: “Ey insanlar! Sanki dünyada haklara riayet etmek bize değil de başkalarına vacip olmuştur, ölüm bize değil de başkasına yazılmıştır, teşyi ettiğimiz ölümler bir iş için gönderdiğimiz ve yakında geri dönecek elçilerimiz. Biz dünyada ebediyen kalacakmışız gibi onları gömüyor, miras bıraktıklarını yiyoruz. Tüm öğütleri unutmuş ve bütün felaketlerden emin olmuşuz. Kendi kusurlarıyla meşgul olup başkalarının kusurlarını araştırmaya zaman bulamayana, helal yoldan kazandığı malı harcayana, ilim ve hikmet ehliyle bir araya gelene, günah ve isyan ehlinde uzak durana müjdeler olsun. Nefsine hakim, ahlakı güzel, kalbi temiz olana ve insanlara zararı dokunmayana müjdeler olsun. İlmiyle amel edene, ihtiyaç fazlası malını infak edene, fazla konuşmayana ve sünneti yeterli görüp bid‘ata düşmeyene müjdeler olsun.” demiştir.⁸⁷

⁸⁴ Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân İbnü'l-Cevzî, *el-İlelül'l-mütenâhiye fi'l-ehâdîsi (aḥbâri)'l-vâhiye* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403), 2/828.

⁸⁵ Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *el-Mugni fi'd-du'afâ* (Haleb: Dârü'l-Mâârif, 1971), 1/7.

⁸⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 87.

⁸⁷ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/96-97.

İbn Hibbân bu rivayetin Hasan el-Basrî'den işitip Enes'e isnad ettiği nakiklerden biri olduğunu ve İbn Kuteybe'nin İbn Ebî es-Serî → Abdülazîz b. Abdüssamed → Ebân b. Ebî Ayyâş → Enes b. Mâlik kanalıyla Hz. Peygamber'in (s.a.v.) böyle söylediğinin nakledildiğini ifade etmiştir.

Diğer rivayet şöyledir:

وروى عن أنس بن مالك قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: اسم الله الاعظم، قول العبد: اللهم إني أسألك بأن لك الحمد لا إله إلا أنت بديع السماوات والأرض ذو الجلال والإكرام، ثم قال: والله إنها اسم الله الذي إذا سئل به أعطى وإذا دعى به أجاب

Enes → Hz. Peygamber (s.a.v.): “Allah'ın ism-i ‘a‘zamı kulun; hamd sana olduğu için senden dilekte bulunuyorum. Senden başka ilah yoktur. Yerin ve göğün yaratıcısı sensin. Celâl ve ikram sahibisin” demesidir. Sonra şöyle buyurdu: “Allah'ın bu ismiyle ona istediği verilir, dua edildiğinde de icabet edilir.”⁸⁸

İbn Hibbân bu rivayeti Muhammed b. Hasan el-Lahmî → Ahmed b. Zeyd el-Hazzâz er-Ramlî → Damra → Yahyâ b. Râşid → Ebân → Enes b. Malik kanalıyla nakledildiğini söylemiştir.

Yapılan taramalarda bu rivayetlerin mevzûât türü eserlerde yer aldığı tespit edilmiştir. Ayrıca Ebû Nuaym birinci hadisi *Hilyetü'l-evliyâ*'sında zikrederek garib olduğunu, sadece Kâdî el-Hâfız'dan duyduğunu ifade etmiştir.⁸⁹ Sâgânî (ö. 650/1252) ise bu rivayetin uydurma olduğunu söylerken,⁹⁰ Fettehî (ö. 986/1578) zayıf olduğunu,⁹¹ İbnü'l-Cevzî ve Süyûtî (ö. 911/1505) de hadisin sahih olmadığını, isnadında bulunan Ebân'ın metrûk olduğunu söylemişlerdir.⁹² İbnü'l-Cevzî ikinci rivayeti zikrederek, Ebân'ın Hasan el-Basrî'nin meclisinde bulunduğunu ve bilmeden onun sözlerini Enes → Hz. Peygamber (s.a.v.) kanalıyla naklettiğini söylemiştir.⁹³ Buna göre, söz konusu râvinin rivayetleri

⁸⁸ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/96-97.

⁸⁹ Ahmed Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ'* (Kahire: Matba'âtü's-Sa'âde, 1394), 3/203.

⁹⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali Şevkânî, *el-Fevâ'idü'l-mecmû'a fi'l-eḥâdisi'l-mevzû'a* (Beyrut: Mektebetü'l-İslamiyye, 1407), 256.

⁹¹ Cemâlüddîn Muhammed Tâhir el-Fettehî, *Tezkiretü'l-mevzû'ât* (Kahire: İdaretü't-Tıbaati'l-Müniriyye, 1343), 169.

⁹² İbnü'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 3/178; Ebû'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân es-Süyûtî, *el-Le'âli'l-maṣnû'a fi'l-eḥâdisi'l-mevzû'a*, nşr. Ebû Abdurrahman Salâh b. Muhammed b. Uveyzâa (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1417/1996), 2/300-301.

⁹³ İbnü'l-Cevzî, *el-İlelû'l-mütenâhiye*, 2/832.

bilmeyerek karıştırdığı ve hafızasından kaynaklanan bir durum olduğu için rivayetlerinin uydurma sayıldığı anlaşılmaktadır.

1.3.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler

Söz konusu nüshayı Ebân b. Ebî Ayyâş, Enes b. Mâlik'ten aktarmıştır. İmrân el-Kattân, Süfyân es-Sevrî, Yezîd b. Hârûn ve başka kimselerin ondan hadis aktardığı bilgisi verilse de nüshayı kimin aktardığı kesin olarak bilinmemektedir. Söz konusu nüshadan başka kaynaklarda nakledilen rivayetleri belirlemek amacıyla yapılan araştırmada mezkûr râvinin yüz altmış dört nakli tespit edilmiştir. Bu rivayetler Abdürrezzâk b. Hemmâm'ın *el-Musannef*'inde (86),⁹⁴ İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannef*'inde (2),⁹⁵ Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde (1),⁹⁶ Abd b. Humeyd'in (ö. 249/863-649) *el-Müsnedi*'nde (11),⁹⁷ Dârimî'nin (ö. 255/869) *el-Müsned*'inde (1),⁹⁸ Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'inde (1),⁹⁹ Bezzâr'ın (ö. 292/905) *el-Müsned*'inde (2),¹⁰⁰ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî'nin *el-Müsned*'inde (4),¹⁰¹ Tahâvî'nin (ö. 321/933) *Şerhu Müşkili'l-âsâr*'ında (1),¹⁰² Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebîr* (7),¹⁰³ ve *el-Mu'cemü'l-evsat*'ında (9)¹⁰⁴ Dârekutnî'nin *es-Sünen*'inde (8),¹⁰⁵ Hâkim en-Neysâbü'rî'nin *el-Müstedrek*'inde (1),¹⁰⁶ Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ*'sında (5),¹⁰⁷ Ziyâeddîn el-Makdisî'nin (ö. 643/1245) *el-Ehâdisü'l-muhtâre*'sinde (2),¹⁰⁸ İbn Hacer'in *el-Metalibu'l-Âliye* (23)¹⁰⁹ adlı eserinde bulunmaktadır. Bu nakillerin

⁹⁴ Abdürrezzâk, *el-Muşannef*, 1/46,94,350,378,434,521,544,562-563.

⁹⁵ İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 4/521-522.

⁹⁶ Ebû Abdillâh Ahmed b. Hanbel, *Müsnedu Ahmed*, nşr. Şu'ayb Arnâut (Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1420), 5/2683.

⁹⁷ Ebû Muhammed Abd b. Humeyd, *el-Müntehab min Müsnedi 'Abd b. Humeyd*, nşr. es-Seyyid Subhî es-Sâmîrî, Mahmûd Muhammed Halîl (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1408), 1/69,91,197,227,292,326,358,374,387,420.

⁹⁸ Ebû Muhammed Abdullâh ed-Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1412), 1/433.

⁹⁹ Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, nşr. Şu'ayb el-Arnaût-Muhammed Kâmil (b.y.: Darü'l-Risâletül-Âlemiyye, 1430), 1/321.

¹⁰⁰ Ebû Bekir Ahmed el-Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, nşr. Âdil b. Sa'd (Medine: Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-Hikem, 1430), 12/348, 13/87.

¹⁰¹ Ebû Ya'lâ, *Müsned*, 5/375,377,382, 6/160.

¹⁰² Ebû Ca'fer Ahmed et-Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, nşr. Şu'ayb Arna'ût (Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1415), 11/365.

¹⁰³ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, ts., 1/231, 5/101, 6/236, 8/261, 9/283, 11/361, 23/231.

¹⁰⁴ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 3/228, 4/283, 6/247,275, 7/326, 9/83.

¹⁰⁵ ed-Dârekutnî, *Sünen*, 1/45,128,424, 2/356, 4/388.

¹⁰⁶ el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 1410, 4/498.

¹⁰⁷ el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 2/133, 3/41, 4/99, 5/303, 10/7.

¹⁰⁸ Ebû Abdillâh Ziyâuddîn el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâre*, nşr. Abdülmelik b. Dehîş (Beyrut: Dâru Hadr, 1421), 7/66,75.

¹⁰⁹ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed el-Askalânî İbn Hacer, *el-Metalibü'l-âliye bi zevâ'idü'l-mesânidi's-semâniye*, nşr. Kâsım b. Salih el-Kâsım (Riyad: Dâru'l-Âsime, 1420/2000), 2/419, 3/87,387, 4/87,340,538,623, 891, 9/220, 9/458, 10/571.

söz konusu nüshadan yapıldığı varsayıldığında bunun hicrî beşinci asra ulaştığı ve birçok muhaddisin erişebildiği söylenebilir.

1.4. Rişdin b. Küreyb Nüshası

Künyesi Ebû Küreyb olan bu râvinin tam ismi Rişdin b. Küreyb b. Ebî Müslim el-Medenî el-Kureşî el-Hâşimî'dir. Tâbiîn küçüklerinin çağdaşı olan mezkûr râvinin İbn Abbâs'ın mevlâsı olduğu, İbn Ömer'i (ö. 73/693) gördüğü, Medine ehlinde sayıldığı ve burada yaşadığı bilinmektedir. Hayatı hakkında sınırlı malumat bulunan bu râvinin vefat tarihi de kesin olarak bilinmemekle birlikte 141-150/759-767 arası zikredilmiştir. Babasından ve Ali b. Abdillâh b. Abbâs'tan (ö. 118/736) rivayette bulunmuştur. Ondan da İlsâ b. Yûnus ve Kesîr el-Menâkîr rivayet aktarmıştır.¹¹⁰

1.4.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Rişdin b. Küreyb'in içersinde acayip/garip şeyleri ihtiva eden bir nüshası olduğundan bahseden ilk münekkitler arasında İbn Hibbân yer almaktadır.¹¹¹ İbn Hibbân devamında Rişdin b. Küreyb'in babasından naklettiği rivayetlerin ondan sabit olan hadislere benzemediğini, bunlarda ihticâc olmaktan çıkaracak kadar hatanın ve vehmin baskın olduğunu belirtmiştir. Ardından Hasan b. Süfyan'ın (ö. 303/916) Cübâre b. Mugallis → Mindel b. Ali isnadıyla Rişdin b. Küreyb'ten ilimle yeni meşgul olmaya başlayanların bile inkâr edeceği, bu sanatta derinleşmiş olanların ise daha da reddedeceği, içerisinde acayip şeyler bulunan bir nüsha yazdıklarını söylemiştir.

Hicrî dördüncü asır öncesi mezkûr râviye ait herahangi bir nüshanın varlığından bahsedilmese de üçüncü asırdan itibaren olumsuz kanaatlerin ifade edildiği, genelde zayıf olarak değerlendirildiği görülmektedir.

Yahyâ b. Maîn "leyse bi şey" (Zayıftır, hadis rivayetinde hiçbir değeri yoktur) şeklinde, başka bir yerde sika olmadığını söyleyerek değerlendirmiştir.¹¹² Ali b. Medînî, İbn Nümeir (ö. 234/849), Ahmed b. Hanbel, Ebû Zür'a, Ebû Hâtim er-Râzî, Nesâî ve

¹¹⁰ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/302; ez-Zehebi, *Târîhü'l-İslâm*, 3/861.

¹¹¹ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/302-303.

¹¹² İbn Maîn, *et-Târîh (ed-Dûrî rivayeti)*, 3/160,178.

Dârekutnî zayıf olduğunu zikretmişlerdir.¹¹³ İbn Hanbel, Ebû Zür‘a ve Ebû Hâtım başka bir yerde münkerü’l-hadis olarak değerlendirmişlerdir.¹¹⁴ Buhârî münker rivayetlerinin olduğunu ifade etmiş,¹¹⁵ İclî (ö. 261/875) de sika olmadığını belirtmiştir.¹¹⁶ İbn Mâce ve Tirmizî (ö. 279/892) ise onun eserlerinde hadisine yer vermişlerdir.¹¹⁷ Cüzcanî hadisinin kuvvetli olmadığını ifade ederken,¹¹⁸ Ukaylî, duafâ eserinde zikrederek zayıf olduğu, sika olmadığı yönündeki değerlendirmeleri paylaşmıştır.¹¹⁹ İbn Adî on iki rivayetini zikrettikten sonra hadislerinin çok miktarda olmadığını, rivayetlerinde fazla münker görmediğini, onun zayıf olduğunu fakat hadislerinin yazılabileceğini söylemiştir.¹²⁰ Moğultay b. Kılıç (ö. 762/1361) İbn Hibbân’ın Rişdin b. Küreyb’in nüshası olduğu yönündeki görüşünü aktarmıştır.¹²¹ Zehebî, Buhârî’nin onu münkerü’l-hadis lafzıyla değerlendirdiğini söylerken,¹²² İbn Hacer de zayıf olduğunu belirtmiştir.¹²³ Netice itibariyle söz konusu râvi münker olarak değerlendirilmiştir.

1.4.2. Nüshanın İçeriği

İbn Hibbân söz konusu nüshanın içeriğiyle ilgili iki örnek rivayet zikretmiştir. Bu nakillerden biri şu şekildedir:

روى عن أبيه عن ابن عباس عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: ألا لا يصلين أحد إلى أحد ولا إلى قبر

Babası → İbn Abbâs → Hz. Peygamber (s.a.v.): “Kimse kabirde namaz kılmasın.”¹²⁴

Yapılan taramalarda bu rivayetlerin uydurma hadislerle dair yazılan eserlerde yer aldığı tespit edilmiştir. Cûzekânî (ö. 543/1148) rivayetin bâtil olduğunu,¹²⁵ İbnü’l-Cevzî sahih

¹¹³ İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh ve t-ta’dîl*, 3/512; ed-Dârekutnî, *ed-Du‘afâ*, 10; Ebu’l-Ferec Abdurrahman b. Ali İbnü’l-Cevzî, *ed-Du‘afâ ve l-metrûkîn*, nşr. Ebü’l-Fida Abdullah el-Kâdî (Beyrut: Dârü’l-Kütübü’l-‘İlmiyye, 1406), 1/284; ez-Zehebî, *el-Mugnî*, 1/232; İbn Hacer, *Tehzîb*, 3/241.

¹¹⁴ Moğultay b. Kılıç, *İkmâl*, 4/386-387; İbn Hacer, *Tehzîb*, 3/241.

¹¹⁵ Ebû Abdillâh Muhammed el-Buhârî, *et-Târihü’l-kebîr*, nşr. Muhammed Abdulmuîd Han (Haydarâbâd: Dairetü Maârif’il-Osmaniyye, ts.), 3/337.

¹¹⁶ Moğultay b. Kılıç, *İkmâl*, 4/386-387.

¹¹⁷ İbn Mâce, *Sünen*, 2/1131; Ebû İsâ Muhammed et-Tirmizî, *Sünenü’l-Tirmizî*, nşr. Beşşar ‘Avvad (Beyrut: Daru’l-Garbi’-İslamiyye, 1418), 4/303, 5/392.

¹¹⁸ el-Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 9/196-198.

¹¹⁹ el-Ukaylî, *Kitâbü’l-Du‘afâ*, 2/66.

¹²⁰ İbn Adî, *el-Kâmil*, 4/64-68.

¹²¹ Moğultay b. Kılıç, *İkmâl*, 4/386-387.

¹²² ez-Zehebî, *el-Kâşif*, 1/397.

¹²³ İbn Hacer, *Takrîb*, 209.

¹²⁴ İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, 1/302-303.

¹²⁵ Hüseyin b. İbrâhîm b. Hüseyin el-Hemedânî Cûzekânî, *el-Ehâdisü’l-ebâtil ve l-menâkîr ve ş-şihâh ve l-meşâhîr* (Riyad: Daru’s-Samîi, 1422), 2/56.

olmadığını, İbn Hibbân'ın rivayeti uydurma olarak değerlendirdiğini ve Rişdin b. Küreyb'in yalancı olduğunu söylemiştir.¹²⁶ İbn Arrâk (ö. 963/1556) ve Süyûtî de rivayetlerin sahih olmadığını ifade etmişlerdir.¹²⁷ Buna göre söz konusu râvinin hadis uydurduğu anlaşılmaktadır.

1.4.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler

İbn Hibbân'ın zikrettiği örnek nakillerden söz konusu nüshanın isnadının Rişdin b. Küreyb'in babası → İbn Abbâs olark verildiği anlaşılmaktadır. Îsâ b. Yûnus, Mindel b. Ali'nin ondan hadis aktardığı bilgisi verilse de nüshayı kimin aktardığı kesin olarak bilinmemektedir. Söz konusu nüshadan başka kaynaklarda nakledilen rivayetleri belirlemek amacıyla yapılan araştırmada mezkûr râvinin otuz dört nakli tespit edilmiştir. Bu rivayetler Abdürrezzâk b. Hemmâm'ın *el-Musannef*'inde (1),¹²⁸ İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannef*'inde (1),¹²⁹ Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde (3),¹³⁰ İbn Mâce'nin *es-Sünen*'inde (1),¹³¹ Tirmizî'nin *es-Sünen* (2)¹³² ve *eş-Şemâ'ilü'n-nebeviyye*'sinde (1),¹³³ Bezzâr'ın *el-Müsned*'inde (5),¹³⁴ Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî'nin *el-Müsned*'inde (2),¹³⁵ Tahâvî'nin *Şerhu Meâni'l-âsâr*'ında (1),¹³⁶ Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebîr* (6)¹³⁷ ve *el-Mu'cemü'l-evsat* (4)¹³⁸ Hâkim en-Neysâbü'rî'nin *el-Müstedrek*'inde (1),¹³⁹ Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ*'sında (1),¹⁴⁰ Ziyâeddîn el-Makdisî'nin *el-Ehâdisü'l-muhtâre*'sinde (2),¹⁴¹ İbn Hacer'in *el-Metalibu'l Âliye* (3).¹⁴² Bu nakillerin söz konusu nüshadan yapıldığı varsayıldığında birçok muhaddisin erişebildiği söylenebilir.

¹²⁶ İbnü'l-Cevzî, *el-İlelü'l-mütenâhiye*, 1/431.

¹²⁷ Ebû'l-Hasen Nûreddîn (Sa'düddîn) Alî b. Muhammed b. Alî el-Kinânî İbn Arrâk, *Tenzîhü's-şerî'ati'l-merfû'a 'ani'l-aḥbâri's-şenî'ati'l-mevzû'a* (Mektebetü'l-Kahire, 1401), 2/358; es-Süyûtî, *el-Le'âli'l-mašnû'a*, 2/239.

¹²⁸ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 8/463.

¹²⁹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 1/229.

¹³⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/346,350, 5/403.

¹³¹ İbn Mâce, *Sünen*, 2/1131.

¹³² et-Tirmizî, *Sünen*, 1418, 4/303, 5/392.

¹³³ Ebû Îsâ Muhammed et-Tirmizî, *eş-Şemâ'ilü'n-nebeviyye ve'l-ḥaşâ'ilü'l-Muṣṭafaviyye* (Beyrut: Daru'l-Garbi'-İslamiyye, 1421), 174.

¹³⁴ el-Bezzâr, *Müsned*, 1430, 4/121, 11/376-377,382,384.

¹³⁵ Ebû Ya'lâ, *Müsned*, 4/354, 12/57.

¹³⁶ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, thk. Muhammed Zehra en-Neccâr - Muhammed Seyyid Cârulhak (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1414), 4/266.

¹³⁷ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, ts., 11/410-411.

¹³⁸ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 4/172-173, 7/264.

¹³⁹ el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 1410, 5/392.

¹⁴⁰ el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 10/40.

¹⁴¹ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâre*, 13/44.

¹⁴² İbn Hacer, *el-Meṭâlib*, 10/288.

1.5. Vâzi' b. Nâfi' Nüshası

Hayatı hakkında detaylı biyografik veri bulunmayan Vâzi' b. Nâfi' el-Ukaylî el-Cezerî aslen Medineli olup, Cezîre'de ikamet etmiştir. Vefat tarihi de kesin bilinmemekle birlikte 141-150/759-767 arası olarak kaydedilmiştir. Ebû Seleme b. Abdîrrahmân (ö. 94/712-13) ve Sâlim b. Abdillâh'tan rivayette bulunmuştur. Ondan da Ali b. Sâbit, Îsâ b. Yûnus, Miskîn b. Bükeyr, Muhammed b. Seleme ve Cezîre ehli rivayet aktarmıştır.¹⁴³

1.5.1. Nüşanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Vâzi' b. Nâfi'nin nüshası olduğundan bahseden ilk münekkitler arasında İbn Hibbân ve İbn Adî yer almaktadır. İbn Hibbân, Hasan b. Süfyan'ın, Salt b. Mes'ûd → Ali b. Sâbit → Vâzi' b. Nâfi' → Nâfi' kanalıyla kendisine rivayette bulunduğunu, bu isnadla ondan uydurma veya maktûb rivayetlerle dolu olan bir nüsha yazdıklarını söylemiştir.¹⁴⁴ İbn Hibbân devamında az olan rivayetlerini sika kimseler üzerine uydurarak naklettiğini, bunun kasıtlı yapılmış gibi görünmediğini, rivayetlerinde çok vehmetmesinden kaynaklandığını söylemiştir.

İbn Adî de on altı rivayetini zikredip bunların Vâzi' b. Nâfi'nin nüshasından olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁵ Devamında genellikle münker olan tamamı otuz veya buna yakın bir miktar rivayeti İshâk b. İbrâhîm b. Yûnus'un Ali b. Sadaka → Îsâ b. Yûnus → Vâzi' b. Nâfi''den ve hocaları isnadıyla naklettiğini söylemiştir.

Hicrî dördüncü asır öncesi söz konusu nüshadan bahsedilmese de yaşadığı dönem itibariyle mezkûr râvi ve rivayetleri hakkında münekkitler çeşitli lafızlarla tenkitlerini dile getirmişlerdir. Dördüncü asır ve sonrasında da bu tenkitler devam etmekle birlikte söz konusu nüshanın varlığına dair ifadeler kullanılmamıştır.

Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Yahyâ b. Maîn ve Ahmed b. Hanbel sika olmadığını belirtmişlerdir.¹⁴⁶ İbn Hanbel buna ilaveten hadisinin hiçbir değeri olmadığını ifade etmiştir.¹⁴⁷ Buhârî münkerü'l-hadis lafzıyla,¹⁴⁸ Ebû Zûr'a er-Râzî ve Ebû Hâtîm er-Râzî

¹⁴³ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 3/83; ez-Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, 3/1004.

¹⁴⁴ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 3/83-84.

¹⁴⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, 8/383-388.

¹⁴⁶ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9/39; İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 3/83; ez-Zehebî, *el-Mugnî*, 2/718.

¹⁴⁷ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9/39; İbn Adî, *el-Kâmil*, 8/383-384.

¹⁴⁸ el-Buhârî, *Kitâbü'd-Đu'afâ*, 122; el-Buhârî, *et-Târîhü'l-kebir*, 8/183.

“daifu’l-hadis” (Hadisi zayıftır) olarak değerlendirmişlerdir.¹⁴⁹ Ebû Zûr’a başka bir yerde “leyse bi şey” (Zayıftır, hadis rivayetinde hiçbir değeri yoktur) şeklinde tenkit ederken, Ebû Hâtim de zâhibu’l-hadis (Hadisi sâkıttır) olduğunu söylemiştir.¹⁵⁰ Nesâî metrûkü’l-hadis olduğunu ifade ederken,¹⁵¹ Begavî (ö. 516/1122) “daifun cidden” diyerek tenkit etmiştir.¹⁵² Ukaylî duafasında zikredip sika olmadığı yönündeki görüşleri aktarmıştır.¹⁵³ Dârekutnî zayıf olduğunu, Hâkim en-Neysâbü’rî uydurma rivayetler naklettiğini,¹⁵⁴ Ebû Nuaym el-İsfahânî de Ebû Seleme b. Abdîrahmân ve Sâlim b. Abdillâh’tan münker rivayetler aktardığını söylemiştir.¹⁵⁵ Sonuç itibariyle söz konusu râvi metrûk olarak değerlendirilmiştir.

1.5.2. Nüşanın İçeriği

İbn Hibbân söz konusu nüşanın içeriğiyle ilgili dört rivayete yer vermiştir. Bu nakillerden bazıları şu şekildedir:

روى عن سالم عن ابن عمر أن النبي عليه الصلاة والسلام قال: اخرجوا المخنثين من بيوتكم

Sâlim → İbn Ömer → Hz. Peygamber (s.a.v.): “Kadınsı (cinsiyetsiz) insanları evlerinizden çıkarın.”¹⁵⁶

عن سالم عن ابن عمر أن النبي عليه الصلاة والسلام قال: تفكروا في خلق الله ولا تفكروا في الله

Sâlim → İbn Ömer → Hz. Peygamber (s.a.v.): “Allah’ın yarattıkları hakkında düşünün, O’nun zâtı hakkında düşünmeyin”¹⁵⁷

Yapılan taramalarda rivayetlerin mevzûât türü eserlerde bulunmadığı, musannefatta yer aldığı tespit edilmiştir.¹⁵⁸ Buna göre söz konusu râvinin hadis uydurduğuna dair elimizde yeterli veri bulunmamaktadır.

¹⁴⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 9/39.

¹⁵⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 9/39.

¹⁵¹ en-Nesâî, *ed-Du’afâ*, 243.

¹⁵² Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed el-Askalânî İbn Hacer, *Lisânü’l-Mizân*, nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde (Beyrut: Dârü’l-Beşâ’iri’l-İslâmiyye, 1423), 8/367.

¹⁵³ el-Ukaylî, *Kitâbü’d-Du’afâ*, 4/330.

¹⁵⁴ İbn Hacer, *Lisânü’l-Mizân*, 8/367.

¹⁵⁵ Ahmed Ebû Nu’aym el-İsfahânî, *Kitâbü’d-Du’afâ* (y.y.: ed-Dârü’l-Beydâ, 1405), 158.

¹⁵⁶ İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, 3/83-84.

¹⁵⁷ İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, 3/83-84.

¹⁵⁸ Abdürrezzâk, *el-Muşannef*, 11/242; el-Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 17/194.

1.5.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler

İbn Hibbân ve İbn Adî'nin verdiği bilgilere göre söz konusu nüshanın belirli bir isnadınının bulunmadığı görülmektedir. Ali b. Sâbit, Îsâ b. Yûnus, Miskîn b. Bükeyr, Muhammed b. Seleme ve Cezîre ehlinin Vâzi' b. Nâfi'den rivayette bulunduğu bilgisi verilse de nüshayı ondan kimin aktardığı kesin olarak bilinmemektedir. Söz konusu nüshadan başka kaynaklarda nakledilen rivayetleri belirlemek amacıyla yapılan araştırmada mezkûr râvinin otuz dört nakli tespit edilmiştir. Bu rivayetler Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî'nin *el-Müsned*'inde (2),¹⁵⁹ Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebîr* (12),¹⁶⁰ *el-Mu'cemü'l-evsat* (9)¹⁶¹ ve *el-Mu'cemü's-sağîr*'inde (1),¹⁶² Dârekutnî'nin *es-Sünen*'inde (4),¹⁶³ Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ*'sında (2),¹⁶⁴ İbn Hacer'in *el-Metalibu'l Âliye* (4) adlı eserinde bulunmaktadır.¹⁶⁵ Bu nakillerin söz konusu nüshadan yapıldığı var sayıldığında birçok muhaddisin erişebildiği söylenebilir.

1.6. Humeyd b. Atâ el-A'rec Nüshası

Kûfe ehlinin olan, İbn Abdullâh, İbn Ubeyd olarak da anılan Humeyd b. Atâ el-A'rec, el-Kûfî, el-Kâdî, el-Mülâî nisbeleriyle tanınmaktadır. Hayatı hakkında detaylı biyografik malumat bulunmamakla birlikte Mısır'da divan kâtipliği yaptığı belirtilmiştir.¹⁶⁶ Tâbiîn küçükleriyle aynı asırda yaşayan mezkûr râvinin vefat tarihi 150/767 olarak kaydedilmektedir. Ancak Zehebî bu tarihi 163/780 olarak zikreder.¹⁶⁷ Humeyd, Abullah b. el-Hâris el-Mükettib'ten rivayet etmiştir. Ondan da Halef b. Halîfe rivayette bulunmuştur.¹⁶⁸

¹⁵⁹ Ebû Ya'lâ, *Müsned*, 4/94, 9/417.

¹⁶⁰ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, ts., 1/171, 2/188, 4/131, 12/317, 14/279, 23/264, 24/241,246, 25/172.

¹⁶¹ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 1/222, 2/235,356, 5/123, 6/250, 7/146,151,176, 8/360.

¹⁶² Ebû'l-Kâsım Süleymân et-Taberânî, *el-Mu'cemü's-sağîr* (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1405), 1/38.

¹⁶³ ed-Dârekutnî, *Sünen*, 1/194,321, 3/23.

¹⁶⁴ el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 2/252,408.

¹⁶⁵ İbn Hacer, *el-Metalib*, 4/117, 10/706, 17/329.

¹⁶⁶ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/262; ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, 4/432.

¹⁶⁷ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/262; ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, 4/432.

¹⁶⁸ ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, 4/432.

1.6.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Humeyd'in Abullah b. el-Hâris → İbn Mes'ûd (ö. 32/652-53) kanalıyla bir nüsha naklettiğini ve bu nüshanın uydurmaya benzediğini söyleyen ilk münekkitler arasında İbn Hbbân bulunmaktadır.¹⁶⁹

Hicrî dördüncü asır öncesindeki değerlendirmeler incelendiğinde mezkûr râviye ait herhangi bir nüshanın varlığından bahsedilmediği fakat kendisinin ve rivayetlerinin hicri üçüncü asırdan itibaren tenkit edildiği görülmektedir. Nitekim, Yahyâ b. Maîn hadisinin hiçbir değerinin olmadığını,¹⁷⁰ Ahmed b. Hanbel zayıf olduğunu ifade etmiştir.¹⁷¹ Buhârî, Ebû Hâtim er-Râzî, Tirmizî ve İbnü'l-Kayserânî (ö. 507/1113) münkerü'l-hadis olarak değerlendirmişlerdir.¹⁷² Ebû Hâtim bu görüşüne ilaveten onun daifu'l-hadis olduğunu da belirtmiştir.¹⁷³ Ebû Zûr'a er-Râzî daifu'l-hadis ve vâhil-hadis olduğunu, Nesâî sika olmadığını ifade etmiştir.¹⁷⁴ Ukaylî "leyse bi şey" terimiyle tenkit ederken, İbn Adî de Abullah b. el-Hâris → İbn Mes'ûd kanalıyla gelen birkaç rivayetini zikretmiş ve bunların müstakîm olmadığını, mütâbiîsinin bulunmadığını söylemiştir.¹⁷⁵ Dârekutnî metrûk lafzıyla tenkit ederek, hadislerinin mevzû hadislere benzediğini belirtmiştir.¹⁷⁶ İbn Abdilberr (ö. 463/1071) de daifu'l-hadis ve hadislerinin münker olduğunu, herkesin onu zayıf gördüğünü ve İbn Mes'ûd'dan hiçbir rivayet duymadığını ifade etmiştir.¹⁷⁷ Zehebî, Ebu Zûr'a'nın görüşünü aktarırken, İbn Hacer de zayıf olduğunu söylemiştir.¹⁷⁸ Sonuç olarak Humeyd münekkitlerce metrûk olarak değerlendirilmiştir.

1.6.2. Nüshanın İçeriği

İbn Hibbân söz konusu nüshanın içeriğiyle ilgili bir hadise yer vermiştir. Bu rivayet şu şekildedir:

¹⁶⁹ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/262.

¹⁷⁰ İbn Adî, *el-Kâmil*, 3/74.

¹⁷¹ Ebû'l-Meatî Nuri vd., *Mevsû'atü akyâli'l-İmâm Ahmed b. Hanbel fi ricâli'l-hadis* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1418), 2/249.

¹⁷² el-Buhârî, *et-Târîhü'l-kebîr*, 2/354; İbn Hacer, *Tehzîb*, 3/46-47; Ebû'l-Fazl Muhammed İbnü'l-Kayserânî, *Kitâbu Ma'rifeti't-tezkire fi'l-eḥâdisi'l-mevḍa'ia*, nşr. İmâdüddin Ahmed Haydar (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, 1406), 258.

¹⁷³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/226.

¹⁷⁴ İbn Hacer, *Tehzîb*, 3/47.

¹⁷⁵ el-Ukaylî, *Kitâbü'd-Ḍu'afâ*, 1/268; İbn Adî, *el-Kâmil*, 3/73,74.

¹⁷⁶ ed-Dârekutnî, *ed-Ḍu'afâ*, 8; İbn Hacer, *Tehzîb*, 3/46,47.

¹⁷⁷ Ebû Ömer Cemâlüddin Yûsuf İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, nşr. Sâlim Muhammed 'Atâ, Muhammed Ali Muavvez (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1387), 8/315.

¹⁷⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, 1/182.

وروى عن عبدالله بن الحارث عن ابن مسعود عن رسول الله صلى الله عليه وسلم: يوم كلم الله تعالى موسى كان عليه جبة

صوف (وكسى) وسراويل صوف ونعله من جلد حمار غير مذكى

. صوف ، وكمة صوف ، وسراويل صوف ، وكانت نعلاه من جلد حمار ميت

Abullah b. el-Hâris → İbn Mes‘ûd → Hz. Peygamber (s.a.v.): “Allah Musa aleyhisselamla konuştuğu gün, Musa’nın üzerinde yün elbise, yünden bir külah, yün cübbe, yünden bir şalvarı vardı. Ayakkabıları ise ölmüş bir eşeğin derisindendi.”¹⁷⁹

Yapılan taramalar sonucunda bu hadisin mevzûât türü eserlerde yer almadığı “zayıf” olduğu yönünde değerlendirme yapıldığı görülmektedir.¹⁸⁰ Tirmizî bu hadisin garîb olduğunu, sadece Humeyd’in rivâyetiyle bilindiğini söylemiştir. Devamında Humeyd’i münkerü’l-hadis olarak duyduğunu, arkadaşı Humeyd b. Kays’in ise sika olduğunu belirtmiştir.¹⁸¹ Hâkim *el-Müstedrek*’inde bu hadisi Humeyd b. Kays’tan gelen isnadıyla zikretmiş ve Buhârî’nin şartlarına göre sahih olduğunu, fakat zikretmediğini söylemiştir.¹⁸² Ancak Zehebî Hâkim’in zikrettiği seneddeki kişinin İbn Kays olmadığını söyleyerek hata yaptığını ve bu hadisin aksine Buhârî’nin şartlarına uymadığını ifade etmiştir.¹⁸³ Bu durumda İbn Hibbân’ın varlığından bahsettiği söz konusu nüshanın uydurma olduğunu söyleyecek yeterli veri bulunmamaktadır.

1.6.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler

İbn Hibbân’ın söz konusu nüshanın isnadını Humeyd b. Atâ → Abdullah b. el-Hâris → İbn Mes‘ûd olarak belirtilmektedir. Halef b. Halîfe’nin Humeyd b. Atâ’dan rivayette bulunduğu bilgisi verilse de nüshayı ondan kimin aktardığı konusunda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Söz konusu nüshadan başka kaynaklarda nakledilen rivayetleri belirlemek amacıyla yapılan araştırmada mezkûr râvinin kaynaklarda otuz iki nakli tespit edilmiştir. Bu rivayetlerin on sekizi Halef b. Halîfe tarafından Humeyd b. Atâ → Abdullah b. el-Hâris → İbn Mes‘ûd kanalıyla gelmektedir. Bu rivayetlere; Saîd b. Mansûr’un (ö.

¹⁷⁹ İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, 1/262.

¹⁸⁰ Ebû’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân es-Süyûtî, *Cem‘u’l-cevâmi‘*, nşr. Hasan Âsâ Abdüzzâhir (Kahire: Dârü’s-Saâde, 1426), 15/259; Ebû Abdîrrahman Muhammed Nasîrüddîn Elbânî, *Silsiletü’l-âdâ’ife* (Riyad: Mektebetü’l-Me‘ârif, ts.), 3/389.

¹⁸¹ et-Tirmizî, *Sünen*, 1418, 3/276.

¹⁸² el-Hâkim en-Nisâbü’rî, *el-Müstedrek*, 1410, 1/81.

¹⁸³ Ebû Abdillâh Muhammed el-Hâkim en-Nisâbü’rî, *el-Müstedrek ‘ale’s-Şaḥîḥayn me’a ta’lîkâtî’z-Zehebî fî t-Telḥîş*, nşr. Yûsuf Abdurrahman el-Maraşlî (Beyrut: Dârü’l-Ma’rife, 1333), 1/28.

227/842) *es-Sünen*'inde (3),¹⁸⁴ İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannef*'inde (2),¹⁸⁵ Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde (2),¹⁸⁶ Abd b. Humeyd'in *el-Müsnedi*'nde (1),¹⁸⁷ Dârimî'nin *el-Müsned*'inde (1),¹⁸⁸ Tirmizî'nin *es-Sünen*'inde (1),¹⁸⁹ Bezzâr'ın *el-Müsned*'inde (6),¹⁹⁰ Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî'nin *el-Müsned*'inde (2),¹⁹¹ Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebîr* (1)¹⁹² Hâkim en-Neysâbü'rî'nin *el-Müstedrek*'inde (4),¹⁹³ Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ*'sında (1),¹⁹⁴ Ziyâeddîn el-Makdisî'nin *el-Ehâdisü'l-muhtâre*'sinde (1),¹⁹⁵ İbn Hacer'in *el-Metalibu'l Âliye* (7)¹⁹⁶ adlı eserinde yer almaktadır. Bu nakillerin söz konusu nüshadan yapıldığı varsayıldığında hicrî beşinci asra ulaştığı ve birçok muhaddisin erişebildiği söylenebilir.

1.7. İbrâhîm b. Yezîd b. el-Hûzî Nüshası

Mekkeli olan İbrâhîm b. Yezîd b. Eş'as el-Hûzî, Hûz kabilesinin Mekke'de ikamet etmesi sebebiyle onlara nisbeten el-Hûzî lakabıyla anılmıştır. Künyesi Ebû İsmâîl olan mezkûr râvinin Ömer b. Abdilazîz'in (ö. 101/720) mevlâsı olduğu bilinmektedir. Etbâü't-tâbiîn küçüklerinden sayılan İbrâhîm'in vefat tarihi 151/768 olarak kaydedilmektedir.¹⁹⁷

1.7.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Tespit edebildiğimiz kadarıyla İbrâhîm b. Yezîd'in Eyyûb es-Sahtiyânî'den çoğunluğu maktûb rivayetler içeren bir nüshası olduğundan bahseden ilk münekkittler arasında İbn Hibbân bulunmaktadır.¹⁹⁸ İbn Hibbân buna ilaveten Muhammed b. Abbâd b. Ca'fer (ö. 101-110/720-729), Amr b. Dînâr (ö. 126/744 [?]) ve Ebü'z-Zübeyr'den (ö. 126/743-44)

¹⁸⁴ Ebû Osmân Sa'îd b. Mansûr, *Sünenü Sa'îd b. Mansûr*, nşr. Habîburrahmân el-A'zamî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, bt.), 3/934, 5/153,437.

¹⁸⁵ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 10/187, 13/145.

¹⁸⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 7/3635, 10/5502.

¹⁸⁷ Abd b. Humeyd, *el-Müntehab*, 2/55.

¹⁸⁸ ed-Dârimî, *Sünen*, 2/1208.

¹⁸⁹ et-Tirmizî, *Sünen*, 1418, 3/276.

¹⁹⁰ el-Bezzâr, *Müsned*, 1430, 5/400-404.

¹⁹¹ Ebû Ya'lâ, *Müsned*, 3/344,402, 4/66,143.

¹⁹² et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, ts., 22/301.

¹⁹³ el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 1410, 1/28,525,533, 2/379.

¹⁹⁴ el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 5/138.

¹⁹⁵ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâre*, 5/272.

¹⁹⁶ İbn Hacer, *el-Metalib*, 5/655, 12/76, 13/69, 16/421, 18/694.

¹⁹⁷ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/100; İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/367; ez-Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, 3/811.

¹⁹⁸ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/102.

çokça münker şeyler rivayet ettiğini ve ağır vehimleri olduğunu; hatta bu durumun onun güvenilirliğini geride bırakarak “kalb” yapmaya kadar ulaştığını söylemiştir.¹⁹⁹

İbn Hibbân öncesi değerlendirmelere bakıldığında her ne kadar İbrâhîm’e ait bir nüsha atfedilmese de yaşadığı dönemden itibaren hakkında olumsuz kanaatlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu kanaatteki münekkitlerden biri olan İbnü’l-Mübârek’e İbrâhîm’in hadisi sorulduğunda, “Bana tövbe ettiğim bir günaha dönmemi emrediyorsun” diyerek İbrâhîm hakkındaki görüşünü açıkça ifade etmiştir.²⁰⁰ Yahyâ el-Kattân ve Abdurrahmân b. Mehdî ondan rivayette bulunmamışlardır.²⁰¹ Muhammed b. Sa’d Menî’ zayıf olduğunu belirtirken,²⁰² Yahyâ b. Maîn “leyse bihi be’s” (Hadisinde bir sakınca yoktur), “leyse bi şey” (Zayıftır, hadis rivayetinde hiçbir değeri yoktur), “leyse bi-sikatin” (güvenilir değildir) şeklinde çeşitli değerlendirmelerde bulunmuştur.²⁰³ Ali b. Medîni İbrâhîm’in zayıf olduğunu ve ondan bir şey yazmadığını belirtmiştir.²⁰⁴ Cüzcanî onun hadisini övmediklerini ve münekkitlerin onun zayıf olarak değerlendirdiklerini duyduğunu ifade etmiştir.²⁰⁵ Buhârî “seketû anh” (Hakkında konuşmaya bile gerek görmediler) şeklinde değerlendirirken,²⁰⁶ Ahmed b. Hanbel, Ebû Zür’a, Ebû Hâtim er-Râzî, Ali b. Cüneyd (ö. 291-300/904-913), Nesâî, Dârekutnî ve İbn Hacer metrûkü’l-hadis olarak nitelendirmişlerdir.²⁰⁷ Berkî (ö. 274/887) yalancılıkla itham edildiğini,²⁰⁸ Bezzâr “leyyinü’l-hadîs” (Hadis rivayetinde gevşektir) olduğunu,²⁰⁹ İbnü’l-Cârûd (ö. 307/919-20) sika olmadığını belirtmiştir.²¹⁰ Belhî (ö. 319/931), İbn Şâhin, Sâcî (ö. 307/920) ve Ukaylî duafâ kitaplarında zikretmiştir.²¹¹ İbn Adî, zayıf olarak nitelendirilse de hadisinin

¹⁹⁹ İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, 1/100.

²⁰⁰ İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, 1/100,101.

²⁰¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 2/146,147.

²⁰² Moğultay b. Kılıç, *İkmâl*, 1/322.

²⁰³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 2/146; İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/367.

²⁰⁴ Moğultay b. Kılıç, *İkmâl*, 1/322.

²⁰⁵ İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/194.

²⁰⁶ el-Buhârî, *Kitâbü’l-Du’afâ*, 18.

²⁰⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 2/146; en-Nesâî, *ed-Du’afâ*, 147; ed-Dârekutnî, *ed-Du’afâ*, 1; İbnü’l-Cevzî, *ed-Du’afâ*, 1/60; Ebû’l-Haccâc Cemâleddin Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl fî esmâ’i’r-ricâl*, ed. Beşşâr Avvâd Ma’rûf (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1983), 2/242,243; İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/194; İbn Hacer, *Takrîb*, 1/118.

²⁰⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/322.

²⁰⁹ Ebû Bekr Ahmed b. Amr el-Bezzâr, *Müsnedü’l-Bezzâr*, ed. Âdil b. Sa’d, Mahfûzurrahmân Zeynullah (Medine: Mektebetü’l-Ulûm ve’l-Hikem, 2009), 12/246.

²¹⁰ Moğultay b. Kılıç, *İkmâl*, 1/322.

²¹¹ Ebû Hafs Ömer İbn Şâhin, *Târîhu esmâ’i’l-du’afâ ve’l-kezzâbîn*, nşr. Abdürrahim Muhammed Kaşgarî (b.y.: y.y., 1403), 325; el-Ukaylî, *Kitâbü’l-Du’afâ*, 1/70; Moğultay b. Kılıç, *İkmâl*, 1/322.

yazılanlar arasında sayıldığını söylemiştir.²¹² Hâkim en-Neysâbûrî onunla ihticâc edilemeyeceğini,²¹³ İbnü'l-Kayserânî sika olmadığını,²¹⁴ Sem'ânî (ö. 562/1166) zayıf olduğunu söylemiştir.²¹⁵ Zehebî de Buhâri ve İbn Hanbel'in değerlendirmelerini paylaşmıştır.²¹⁶ Sonuç olarak münekkitlerin söz konusu râviyi genellikle metrûk olarak değerlendirdikleri görülmektedir.

1.7.2. Nüshanın İçeriği

İbn Hibbân İbrâhîm'in aktardığı altı rivayete yer vermiştir. Bu rivayetlerden ikisi, İbn Hibbân'ın söz konusu nüshanın içeriğine dair olduğu, İbrâhîm'in Eyyûb es-Sahtiyânî kanalıyla aktarılan rivayetlere örnek olarak kaydedilmiştir. Bu rivayetler şu şekildedir:

وروى عن أيوب السخيتاني عن نافع عن ابن عمر أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: تابعوا بين الحج والعمرة، فإنهما ينفيان الذنوب كما ينفي الكير خبث الحديد

Eyyûb es-Sahtiyânî → Nafi' → İbn Ömer → Hz. Peygamber (s.a.v.): “Hac ile umreyi birbirini ardına yapın. Çünkü bu ikisi; günahları, körüğün demirin pasını giderdiği gibi giderir.”²¹⁷

وروى عن أيوب السخيتاني عن نافع عن ابن عمر قال قيل: يا رسول الله: إن الاعراب يأتونا بلحمان لا ندري أذكر اسم الله عليها أم لا؟ فقال النبي صلى الله عليه وسلم: إن المسلم معه اسم الله، فكلوا واذكروا اسم الله

Eyyûb es-Sahtiyânî → Nafi' → İbn Ömer: ‘Denildi ki: Ey Allah’ın Rasûlu, Bedeviler bize et getiriyorlar biz de etin üzerine Allah’ın adını anıp anmamız gerektiğini bilmiyoruz.’ Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.): “Müslüman, Allah’ın ismiyle beraberdir, o halde yiyin ve Allah’ın adını anın.”²¹⁸

Bu rivayetlerden anlaşıldığına göre, İbrâhîm'in söz konusu nüshada Eyyûb es-Sahtiyânî'den aktardığı rivayetler Nafi' → İbn Ömer kanalıyla gelmektedir. Dârekutnî'nin “Zikredilen bu iki hadis Eyyûb es-Sahtiyânî'den ya Ebû Hâtim ya da Alî

²¹² İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/367.

²¹³ el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 1/32.

²¹⁴ İbnü'l-Kayserânî, *Ma'rifeti't-tezkire*, 250.

²¹⁵ Moğultay b. Kılıç, *İkmâl*, ^1/322.

²¹⁶ ez-Zehebî, *el-Kâşif*, 1/227.

²¹⁷ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/100-102.

²¹⁸ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/100-102.

b. Ca'fer tarafından aktarılmıştır. Bu iki rivayeti İbrâhîm b. Yezîd'in Eyyûb b. Mûsâ ve Amr b. Sa'id elÂs'tan rivayet ettiği düşünülmektedir. Zire İbrâhîm, Eyyûb es-Sahtiyânî'yle görüşmemiş ve ondan rivayette bulunmamıştır.²¹⁹ ifadelerinden ve örnek nakillerden anlaşıldığı üzere İbrâhîm'in Eyyûb es-Sahtiyânî'yi diğer râvinin yerine geçirmek suretiyle isnadda müdahalede bulunduğu; kalb yaptığı anlaşılmaktadır..

1.7.3. Nûshaya Ulaşan Musannifler

İbn Hibbân'ın söz konusu nûshaya dair verdiği örnek nakillerden, rivayetlerin İbrâhîm b. Yezîd → Eyyûb es-Sahtiyânî → Nafi' → İbn Ömer kanalıyla aktarıldığı anlaşılmaktadır. Muâfâ b. İmrân (ö. 185/801), Mu'temir b. Süleymân (ö. 187/803), Muhammed b. Hâlid el-Vehbî gibi râvilerin İbrâhîm b. Yezîd'den rivayette bulunduğu bilgisi verilse de nûshayı ondan kimin aktardığı konusunda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Söz konusu nûshadan başka kaynaklarda nakledilen rivayetleri belirlemek amacıyla yapılan araştırmada söz konusu râvinin kaynaklarda mükerrerleriyle birlikte yüz on altı; tekrarsız yetmiş yedi rivayeti tespit edilmiştir. Bu rivayetlerin hadis eserlerindeki miktarları şöyledir: Abdürrezzâk b. Hemmâm'ın *el-Musannef*'inde (34),²²⁰ İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannef*'inde (15),²²¹ İbn Mâce'nin *es-Sünen*'inde (4),²²² Tirmizî'nin *es-Sünen*'inde (2),²²³ Bezzâr'ın *el-Müsned*'inde (4),²²⁴ Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî'nin *el-Müsned*'inde (4),²²⁵ Tahâvî'nin *Şerhu Müşkili'l-âsâr* (2),²²⁶ Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebîr* (19)²²⁷ ve *el-Mu'cemü'l-evsat* (11)²²⁸ Dârekutnî'nin *es-Sünen*'inde (7),²²⁹ Hâkim en-Neysâbü'rî'nin *el-Müstedrek*'inde (1),²³⁰ Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ*'sında (10),²³¹ Ziyâeddîn el-Makdisî'nin *el-Ehâdisü'l-muhtâre*'sinde (1),²³² İbn Hacer'in *el-Metalibu'l Âliye* (2).²³³

²¹⁹ Ebû'l-Hasen Ali ed-Dârekutnî, *Ta'likâtü'd-Dârekutnî 'ale'l-Mecrûhîn li İbn Hibbân el-Büstî*, nşr. Halil b. Muhammed 'Arabî (Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse, 1444/1994), 48,49.

²²⁰ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 1/111, 386,497,554, 2/31,180, 351,554, 3/165,174,241,263,296,516, 4/229,281,411,412,512.

²²¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 1/364, 2/63,364, 3/291,361,404, 4/525, 5/343,344, 6/495.

²²² İbn Mâce, *Sünen*, 2/481, 4/143,155,255.

²²³ et-Tirmizî, *Sünen*, 1418, 2/166, 5/102.

²²⁴ el-Bezzâr, *Müsned*, 1430, 1/285, 12/246, 14/256, 16/200.

²²⁵ Ebû Ya'lâ, *Müsned*, 3/344,402, 4/66,143.

²²⁶ et-Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, 7/424,430.

²²⁷ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, ts., 7/320, 11/9,16-18,125,249-253 22/82,396, 13/38,46, 17/41.

²²⁸ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 1/108, 2/290, 4/74,186,257 5/68,190,325 7/146,161,290.

²²⁹ ed-Dârekutnî, *Sünen*, 2/194, 3/217, 329.

²³⁰ el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 1410, 2/517.

²³¹ el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 1/32, 2-4/327,330, 5/58,224, 6/140, 7/370, 9/260.

²³² el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâre*, 10/316.

²³³ İbn Hacer, *el-Metalib*, 7/129, 10/798.

Bu nakillerin söz konusu nüshadan yapıldığı varsayıldığında hicrî beşinci asra ulaştığı ve birçok muhaddisin erişebildiği söylenebilir.

1.8. Abdülazîz b. Ebî Revvâd Nüshası

Künyesi Ebû Abdurrahmân olan Abdülazîz b. Ebî Revvâd Meymûn, Eymen b. Bedr olarak da anılmaktadır. Etbâüt't-tâbiîn büyükleri arasında yer alan Ebû Abdurrahmân'ın Mekkeli olduğu, Horasan'da rihle yaptığı ve 159/775 yılında Mekke'de vefat ettiği kaydedilmektedir. Emevîler'in Horasan valisi Mühelleb b. Ebî Sufre el-Ezdî'nin (ö. 82/702) mevlâsı olup, mürcîî görüşüne sahip olduğu bilinmektedir. Ondan oğlu Abdülmecid ve Iraklılar rivayette bulunmuştur.²³⁴

1.8.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Tespitlerimiz doğrultusunda Abdülazîz'in Nâfi' → İbn Ömer kanalıyla uydurma bir nüsha rivayet ettiğinden bahseden ilk münekkitler arasında İbn Hibbân yer almaktadır.²³⁵ İbn Hibbân, mezkûr râviyle aynı dönemde yaşayan Sevrî'nin Abdülazîz'i mürcîî görüşü nedeniyle kabul etmediğini, hatta Abdülazîz'in cenazesinde bulunduğu halde cenaze namazını kılmadığını ifade etmiştir.²³⁶ İbn Hibbân devamında, ne rivayet ettiğini bilmeyecek kadar zahitliğin hayatına hâkim olduğunu ve hadiste ehil olanların duyduğunda şüphe etmeyeceği bazı rivayetleri Nâfi''den kasıtlı olmadan, vehmen aktardığını söylemiştir.²³⁷ Zanna dayalı olarak hadislerin birçoğunu rivayet eden kişinin, fazilet sahibi olsa bile ihticâm geçersizliğini belirtmiş ve aynı zamanda ircâ görüşünde katı bir duruş sergileyip, sünnete uyanlara buğzederek olumsuz bir tavır takınan birinin nasıl müttaki bir duruşla bağdaştırılabileceğini ifade ederek mezkûr râvinin âbid olduğu yönünde görüş beyan edenleri bir nevi eleştirmiştir.²³⁸

Her ne kadar İbn Hibbân öncesinde söz konusu râvinin uydurma bir nüshasının varlığından bahsedilmese de onun rivayetlerine ve kendisine nasıl yaklaşıldığı konusunun araştırılması gerekmektedir. İbn Hibbân öncesi değerlendirmelerde daha çok âbid kişiliğinden bahsedildiği görülmektedir. İdrîs b. Muhammed (ö. ?) ondan daha edepli bir kimse görmediğini, İbnü'l-Mübârek Abdülazîz'in konuşurken yanaklarından yaşlar

²³⁴ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/136.

²³⁵ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/137; ez-Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, 4/134.

²³⁶ el-Ukaylî, *Kitâbü'd-Du'afâ*, 3/6.

²³⁷ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/136.

²³⁸ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/137.

süzüldüğünü, insanların en âbidi olduğunu, Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814) Mekke'ye yağmur yağıp evlerin yıkıldığı bir günde, Allah kendisini koruduğu için cariyesini âzat ettiğini, insanların en yumuşak huylusu olduğunu, Muhammed b. Sa'd mürcî olmakla birlikte takvası, doğruluğu ve ibadetiyle tanındığını söylemiştir.²³⁹

Abdülazîz'in zühd yaşantısıyla öne çıkmasının yanı sıra mürcî görüşüne sahip olduğu ifade edilmiş, bununla birlikte güvenilirliğini ifade eden değerlendirmelerde de bulunulmuştur. Yahyâ el-Kattân hadiste sika olduğunu, yanıldığında terk edilmemesi gerektiğini söylemiş, İbn Maîn ve İclî de sika olarak değerlendirmiştir.²⁴⁰ İbn Hanbel mürcî olmakla birlikte sâlihu'l-hadîs olduğunu, fakat güvenilirliğinin (sebt olması) diğerleri gibi olmadığını belirtmiştir.²⁴¹ Buhârî ve Cûzcânî de mürcî görüşünde olduğunu,²⁴² Ebû Hâtim er-Râzî sadûk, hadiste güvenilir, dindar bir kimse olduğunu söylemiş,²⁴³ Ali b. Cüneyd (ö. 291/904) ise zayıf ve hadislerinin münker olduğunu ifade etmiştir.²⁴⁴ Nesaî "leyse bihî be's" (Hadisinde bir sakınca yoktur) şeklinde değerlendirirken, Sâcî sadûk olmakla birlikte mürcî görüşüne sahip olduğunu belirtmiştir.²⁴⁵ İbn Adî de bazı rivayetlerinin mütâbiîsinin olmadığını, zayıf olduğunu; bununla birlikte hadisinin yazılabileceğini söylemiştir.²⁴⁶ Dârekutnî hadiste mutavassıt oluşunu hadisinde bazen vehmettiğini söyleyerek açıklamış, Hâkim en-Neysâbûrî, Zehebî ve İbn Hacer de sika-âbid, mürcî görüşünde olduğunu ifade etmiştir.²⁴⁷

Yukarıdaki değerlendirmelerin geneline bakıldığında söz konusu râvinin hatası dışında İbn Hibbân'ın belirttiği gibi uydurma nüshasının varlığından veya uydurmacı olduğuna dair herhangi bir görüş belirtilmemiştir. İbn Uyeyne'nin ifadesine göre Abdülazîz'in terkedilme sebebi olarak ashâbü'l-hadîs tarafından zemmedilmesini göstermiştir.²⁴⁸

Zehebî, İbn Hibbân'ın Abdülazîz'in uydurma nüsha naklettiğini ifade etmesinin ardından, bu hadislerin Abdülazîz'e nispet edilmesinin sıhhatiyle ilgili bir mesele olduğunu ve belki

²³⁹ el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 18/139; ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, 3/134; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, ed. Şu'ayb el-Arnaût, Hüseyin el-Esed (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 7/184.

²⁴⁰ el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 18/138; İbn Hacer, *Tehzîb*, 6/302.

²⁴¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, 6/302.

²⁴² el-Buhârî, *Kitâbü'd-Du'afâ*, 82.

²⁴³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/394.

²⁴⁴ İbn Hacer, *Tehzîb*, 6/302.

²⁴⁵ İbn Hacer, *Tehzîb*, 6/302.

²⁴⁶ İbn Adî, *el-Kâmil*, 4/206, 6/510.

²⁴⁷ ez-Zehebî, *el-Kâşif*, 655; İbn Hacer, *Tehzîb*, 6/302; İbn Hacer, *Takrîb*, 357.

²⁴⁸ ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, 4/134.

de isnadların sonradan eklenmiş olabileceğini söylemiştir.²⁴⁹ Zehebî bu durumu ele alırken, isnadların sonradan eklenmiş olabileceği ihtimalini değerlendirmiş ve Abdülazîz'in hadislerini kesin bir şekilde uydurduğunu düşünmediğini ifade etmiştir. Zehebî'nin düşüncesine göre, İbn Hibbân'ın ifadesi üzerine, Abdülazîz'in hadislerinin sıhhati konusunda şüpheler ortaya çıkmış olabilir. Bu durumda, Zehebî, İbn Hibbân ile aynı görüşte olmayarak, belki de ilaveler veya değişiklikler yapılmış olabileceği olasılığına vurgu yapmıştır.

1.8.2. Nüshanın İçeriği

İbn Hibbân nüshadan örnek olarak şu iki hadisi zikretmiştir:²⁵⁰

منها عن نافع عن ابن عمر عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: إن العبد إذا كذب تباعد عنه الملك ميلا من نتن ما جاء به

Abdülazîz Ebî Revvâd → Nâfi' → İbn Ömer → Hz. Peygamber (s.a.v.): "Kul yalan söylediğinde getirdiği kötü kokudan dolayı melekler kendisinden bir mil uzaklaşır."²⁵¹

وروى عن نافع عن ابن عمر قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من تمام البر كتمان المصائب

Abdülazîz Ebî Revvâd → Nâfi' → İbn Ömer: Rasûlullah (s.a.v.) şöyle dedi: "Sıkıntıları gizlemek, iyiliğin tamamlanmasındandır."

İbn Hibbân'ın nüshadan örnek olarak verdiği rivayetler incelendiğinde, Ebû Hâtim er-Râzî bu hadisin bâtil olduğunu,²⁵² İbn Adî Abdülazîz'in hadislerinin maktûb olduğunu,²⁵³ İbnü'l-Cevzî hadisin sahih olmadığını söylemiştir.²⁵⁴ Buna göre bahsedilen nüsha içerisinde maktûb ve uydurma metinlerin yer aldığı anlaşılmaktadır.

Abdülazîz, Dahhâk b. Müzâhim (ö. 105/723), İkrime (ö. 105/723), Sâlim b. Abdillâh (ö. 106/725), Nâfi' ve bir grup kişiden rivayet etmiştir. Ondan da oğlu; Mekke fıkıhçısı Abdülmecid, Hüseyin el-Cu'fi, İbnü'l-Mübârek, Yahyâ el-Kattân, Dahhâk b. Mahled (ö. 212/828), Abdürrezzâk, Mekkî b. İbrâhîm (ö. 215/830) ve diğerleri rivayette

²⁴⁹ ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, 4/134; Zehebî, *Siyer*, 7/187.

²⁵⁰ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/137,138.

²⁵¹ Ebû İsmâ Muhammed et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, nşr. Beşşar 'Avvad (Beyrut: Daru'l-Garbi'-İslamiyye, 1418), "Birr ve Sıla", 46.

²⁵² Ebû Muhammed Abdurrahmân er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *Kitâbü'l-İlel*, nşr. Saîd b. Abdillâh el-Hümeyyid, Hâlid b. Abdirrahman el-Cersî (Riyad: Metâbiu'l-Humeydî, 1427), 2/272.

²⁵³ İbn Adî, *el-Kâmil*, 4/206.

²⁵⁴ İbnü'l-Cevzî, *el-İlelü'l-mütenâhiye*, 2/774.

bulunmuştur.²⁵⁵ Buhârî *es-Sahîh*'inde istişhâd olarak, İbn Mâce, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Nesâî de sünenlerinde Abdülazîz'den rivayette bulunmuştur.

1.8.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler

İbn Hibbân'ın söz konusu nüshanın isnadını Abdülazîz Ebî Revvâd → Nâfi' → İbn Ömer olarak vermektedir. Buna göre bu nüsha Nâfi''nin İbn Ömer'den naklettiği rivayetlerden oluşmaktadır. Abdülazîz'den oğlu Abdülmecid ve Iraklılar rivayette bulunmuş olsa da nüshayı ondan kimin aktardığı kesin olarak bilinmemektedir. Söz konusu nüshadan başka kaynaklarda nakledilen rivayetleri belirlemek amacıyla yapılan araştırmada, Abdülazîz Ebî Revvâd'ın yüz altmış bir nakli tespit edilmiştir. Bu rivayetlerin doksan ikisi Abdülazîz Ebî Revvâd → Nâfi' → İbn Ömer kanalıyla gelmektedir. Bu rivayetlerin hadis eserlerindeki miktarları şöyledir: Ebû Dâvûd *et-Tayâlisî*'nin *el-Müsned*'inde (1),²⁵⁶ Abdürrezzâk b. Hemmâm'ın *el-Musannef*'inde (26),²⁵⁷ Saîd b. Mansûr'un *es-Sünen*'inde (1),²⁵⁸ İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannef*'inde (31),²⁵⁹ Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde (13),²⁶⁰ İbn Mâce'nin *es-Sünen*'inde (4),²⁶¹ Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'inde (7),²⁶² Tirmizî'nin *es-Sünen*'inde (1),²⁶³ Bezzâr'ın *el-Müsned*'inde (4),²⁶⁴ Nesâî'nin *es-Sünen*'i (5)²⁶⁵ ve *es-Sünenü'l-kübrâ*'sında (6),²⁶⁶ Ebû Ya'lâ *el-Mevsîlî*'nin *el-Müsned*'inde (2),²⁶⁷ İbn Huzeyme'nin (ö. 311/924) *es-Sahîh*'inde (2),²⁶⁸ Tahâvî'nin *Şerhu Meâni'l-âsâr* (5)²⁶⁹ ve *Şerhu Müşkili'l-âsâr* (2),²⁷⁰ Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebîr* (4),²⁷¹ *el-Mu'cemü'l-*

²⁵⁵ Zehebî, *Siyer*, 7/184.

²⁵⁶ Ebû Dâvud *et-Tayâlisî*, *Müsned*, 3/378.

²⁵⁷ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 1/25, 74, 419, 430, 431, 527, 566, 572.

²⁵⁸ Sa'îd b. Mansûr, *Sünen*, 2/343.

²⁵⁹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 1/364, 2/63, 364, 3/291, 361, 404, 4/525, 5/343, 344, 6/495.

²⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 8/312, 508.

²⁶¹ İbn Mâce, *Sünen*, 1/458, 2/539, 4/224, 585.

²⁶² Ebû Dâvûd, *Sünen*, 2/309, 3/57, 263.

²⁶³ *et-Tirmizî*, *Sünen*, 1418, 4/348.

²⁶⁴ *el-Bezzâr*, *Müsned*, 1430, 3/264, 12/73, 117, 217.

²⁶⁵ Ebû Abdîrrahmân Ahmed en-Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde (Beyrut, Lübnan: Mektebetü'l Matbu'ati'l-İslamiyye, 1406), 3/76, 5/53, 231.

²⁶⁶ Ebû Abdîrrahmân Ahmed en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, nşr. Hasan Abdülmünîm Şelebi (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421), 2/101, 3/43, 8/330, 440.

²⁶⁷ Ebû Ya'lâ, *Müsned*, 2/173, 4/269.

²⁶⁸ Ebû Bekr Muhammed İbn Huzeyme, *Şahîhu İbn Huzeyme*, nşr. Mahir el-Fahl (Riyâd: Dârü'l-Mîmân, 1430), 3/358.

²⁶⁹ *et-Tahâvî*, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1/114, 2/183, 4/67, 252.

²⁷⁰ *et-Tahâvî*, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, 9/311, 15/385.

²⁷¹ *et-Taberânî*, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, ts., 11/246, 12/311, 22/451.

evsat (12)²⁷² ve *el-Mu'cemü's-sağîr*'inde (4),²⁷³ Dârekutnî'nin *es-Sünen*'inde (3),²⁷⁴ Hâkim en-Neysâbü'rî'nin *el-Müstedrek*'inde (7),²⁷⁵ Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ*'sında (14),²⁷⁶ Ziyâeddîn el-Makdisî'nin *el-Ehâdisü'l-muhtâre*'sinde (3),²⁷⁷ İbn Hacer'in *el-Metalibu'l Âliye* (4).²⁷⁸ Bu nakillerin söz konusu nüshadan yapıldığı varsayıldığında bunun hicrî beşinci asra ulaştığı ve birçok muhaddisin erişebildiği söylenebilir. Ancak rivayetlerin naklinde başka kaynakların da kullanılma ihtimalinin olması bu konuda kesin bir sonuca varmayı sınırlandırmaktadır.

1.9. Ömer b. Kays Nüshası

Künyesi Ebû Hafs, Ebû Ca'fer olan Ömer b. Kays el-Mekkî, el-Esedî nisbeleriyle tanınmaktadır. Etbâüt't-tâbiîn büyükleri arasında sayılan mezkûr râvî, Sendel lakabıyla meşhur olmuştur. Hayatı hakkında sınırlı malumat bulunan bu râvinin Esed b. Abdüluzzâ ve Zübeyr ailesinin mevlâsı olduğu bilinmektedir. Ayrıca Manzûr b. Seyyâr el-Fezârî ailesinin mevlâsı olduğu da söylenmektedir.²⁷⁹ Bununla birlikte Mekke'de yaşadığı, 160/777 senesinde vefat ettiği kaydedilmiştir. Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 114/732), Nâfi', Saîd b. Mînâ (ö. II./VIII. yüzyıl başları [?]) ve başka râvilerden rivayette bulunmuştur. Ondan da Süleymân er-Râzî, Atâ b. Müslim ve Ahmed b. Yûnûs gibi isimler rivayet etmiştir.²⁸⁰

1.9.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Ömer b. Kays'ın içersinde acayip/garip şeyleri ihtiva eden bir nüshası olduğundan bahseden ilk münekkitler arasında İbn Adî yer almaktadır.²⁸¹ İbn Adî nüshanın belirli bir isnadına yer vermemiştir. Ancak çok hadisnin olduğunu ve hadislerinin genellikle mütâbiisinün bulunmadığını belirterek, bu nüshayı Ömer'den Hâlid b. Nizâr'ın (ö. 222/837) aktardığını ifade etmiştir. Devamında Ömer'in icmayla zayıf olduğunu ve bu konuda kimsenin şüphe etmediğini vurgulamıştır.

²⁷² et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 1/242, 3/184,238, 5/315, 7/120, 121, 220, 245, 9/129,130.

²⁷³ et-Taberânî, *el-Mu'cemü's-sağîr*, 1/176, 2/98,179,257.

²⁷⁴ ed-Dârekutnî, *Sünen*, 1/458, 3/75.

²⁷⁵ el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 1410, 1/568,584,626, 2/382, 3/646, 4/345.

²⁷⁶ el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 1/23,372,383,384, 2/29,43.

²⁷⁷ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâre*, 12/134,135,136.

²⁷⁸ İbn Hacer, *el-Metalib*, 3/238, 5/204, 11/103.

²⁷⁹ el-Buhârî, *et-Târihü'l-kebîr*, 6/187; İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhin*, 2/85; İbn Hacer, *Tehzîb*, 7/431.

²⁸⁰ ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, 4/166.

²⁸¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 6/6-12.

Mezkûr râvi hakkında hicrî dördüncü asır öncesi değerlendirmelere bakıldığında her ne kadar bir nüsha varlığından bahsedilmese de acayip şeyler naklettiği ifade edilmiş ve çeşitli lafızlarla ağır şekilde tenkit edilmiştir. Ömer’le aynı dönemde yaşayan, onunla karşılaştığı bilinen Malik b. Enes onu yalancı olarak değerlendirmiş ve aralarında geçen konuşma sonucunda İmâm Mâlik onun hadisini terk etmiş ve asla konuşmayacağını söylemiştir.²⁸² Abdurrahmân b. Mehdî daifu’l-hadis (Hadisi zayıftır) olduğunu,²⁸³ Yahyâ b. Saîd el-Kattân da bir gece Mescid-i Haram’da oturduğu sırada Ömer’in Atâ → Ubeyd b. Umeyr → Ömer kanalıyla Yahudi ve Hristiyanların diyeti hakkında acayip şeyler rivayet ederken duyduğunu ifade etmiştir.²⁸⁴ İbn Sa’d rivayetlerine dair daha açıklayıcı değerlendirmede bulunmuştur. Onun çirkin sözleri olduğunu, önce insanların onun hadisini aldıklarını daha sonra kaçındıklarını ve attıklarını söyleyerek zayıf olduğunu ve “hadîsuhu leyse bi şey” (Zayıftır, hadis rivayetinde hiçbir değeri yoktur) diyerek tenkit etmiştir.²⁸⁵ Yahyâ b. Maîn sika olmadığını ve daifu’l-hadis olduğunu belirtmiştir.²⁸⁶ Münekkittler mezkûr râviyi genellikle metrûkü’l-hadis²⁸⁷ ve zayıf²⁸⁸ olarak değerlendirmişlerdir. Buhârî münkerü’l-hadis olduğunu söyleyerek Yahyâ el-Kattân’ın Ömer’e dair olan anısını paylaşmıştır.²⁸⁹ Ebû Zür’a er-Râzî ve Bezzâr²⁹⁰ “leyyinü’l-hadîs” (hadisinde gevşeklik vardır) olarak nitelendirirken,²⁹¹ Ebû Dâvûd metrûk olduğunu söylemiştir.²⁹² Sâcî “daifu’l-hadis cidden” şeklinde değerlendirerek, Atâ b. Ebî Rebâh’tan mahfûz olmayan bâtil şeyler rivayet ettiğini ifade etmiştir.²⁹³ İbn Hibbân onun şakacı biri olduğunu, isnadları kalb yaptığını, sikalardan rivayette bulunduğunu fakat

²⁸² İbn Adî, *el-Kâmil*, 6/9; İbn Hacer, *Tehzîb*, 7/432.

²⁸³ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 6/129.

²⁸⁴ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 6/129; el-Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 21/489.

²⁸⁵ Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, nşr. ‘Muhammed Abdulkadir ‘Ata (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-‘İlmiyye, 1410), 5/487.

²⁸⁶ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 6/129; İbnü’l-Cevzî, *ed-Đu‘afâ*, 2/214.

²⁸⁷ Bu şekilde değerlendiren âlimler arasında Ahmed b. Hanbel, Fellâs, Ebû Hâtîm er-Râzî, Nesâî, Dârekutnî ve Ezdî yer almaktadır. İbn Hanbel buna ilaveten leyse yesvî hadîsuhu şey (Zayıftır, hadisinin hiçbir değeri yoktur. Hadisleri münkerdir) şeklinde de değerlendirmiştir. Bu değerlendirmeler için bk. İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 6/129; en-Nesâî, *ed-Đu‘afâ*, 221; İbnü’l-Cevzî, *ed-Đu‘afâ*, 2/214.

²⁸⁸ İbnü’l-Cârûd, Dârekutnî, Ezdî, Halîlî, Ukaylî, Kâ’bî ve İbn Şâhin de duafalarında zikrederek zayıf saymışlardır. Bk. el-Ukaylî, *Kitâbü’d-Đu‘afâ*, 3/186; ed-Dârekutnî, *ed-Đu‘afâ*, 17; İbn Hacer, *Tehzîb*, 7/431-433.

²⁸⁹ el-Buhârî, *et-Târîhü’l-kebîr*, 6/187; el-Buhârî, *Kitâbü’d-Đu‘afâ*, 84.

²⁹⁰ el-Bezzâr, *Müsned*, 1430, 2/376.

²⁹¹ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 6/129.

²⁹² el-Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 21/490.

²⁹³ Moğultay b. Kılıç, *İkmâl*, 10/109-111.

onların hadisine benzemediğini söylemiştir.²⁹⁴ Zehebî “vâhin” (zayıf bir râvidir) lafzıyla eleştirirken,²⁹⁵ İbn Hacer de metrûk olarak değerlendirenler arasındadır.²⁹⁶ Sonuç itibariyle mezkûr râvi münekkitlerce metrûk olarak kabul edilmiştir.

1.9.2. Nüşanın İçeriği

İbn Adî söz konusu nüşanın içeriğine dair farklı isnadlarla on bir rivayete yer vermiştir. Bu nakiller Atâ b. Ebî Rebâh, Hişâm b. Urve (ö. 146/763) ve Zührî’den aktarılmaktadır. Bu nakillerden bazıları şu şekildedir:

عن الزهري ، عن عروة ، عن عائشة قالت : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : من بنى في ربيع قوم يذنبهم فله القيمة ،

ومن بنى بغير إذنبهم فله النقص

Zührî → Urve → Âişe: Rasûlullah’ın (s.a.v.) şöyle dediğini duydum: “Kim bir arazide sahibinin izni alarak bir bina inşa ederse kıymeti vardır. Kim de izin almadan yaparsa o bina yıkılır.”²⁹⁷

عن عطاء قال : سمعت ابن عباس يقول : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : الراعي يرمي بالليل ويرعى بالنهَار

Atâ → İbn Abbâs → Hz. Peygamber (s.a.v.): “Çoban geceleri ateş eder, gündüzleri korur, gözetir.”²⁹⁸

Yapılan taramalarda hadis metinlerinin sahih olduğu, verilen isnadlarla hadis kaynaklarında yer aldığı görülmektedir.²⁹⁹ Ancak bazı rivayetlerinin ise mevzûât türü eserlerde yer aldığı, hadisin sahih olmadığı, Ömer b. Kays’ın metrûk olarak zikredildiği tespit edilmiştir.³⁰⁰

1.9.3. Nüşaya Ulaşan Musannifler

İbn Adî’nin zikrettiği örnek rivayetlerden söz konusu nüşanın belirli bir isnadı olmadığı, nakillerin Atâ b. Ebî Rebâh, Hişâm b. Urve ve Zührî’den aktarıldığı anlaşılmaktadır. Bu nüşayı ise Ömer b. Kays’tan Hâlid b. Nizâr’ın naklettiği bilgisini vermiştir. Söz konusu

²⁹⁴ İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, 2/85.

²⁹⁵ ez-Zehebî, *el-Kâşif*, 2/68.

²⁹⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 1/416.

²⁹⁷ İbn Adî, *el-Kâmil*, 6/6-13.

²⁹⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, 6/6-13.

²⁹⁹ ed-Dârekutnî, *Sünen*, 5/436; el-Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 5/151.

³⁰⁰ Ali el-Humeyrî el-Fâsî İbnü’l-Kattân, *Beyânü’l-vehm ve’l-ihâm fî Kitâbi’l-Ahkâm*, nşr. Hüseyin Âyet Saîd (Riyad: Dârü Taybe, 1417), 5/778.

nüshadan başka kaynaklarda nakledilen rivayetleri belirlemek amacıyla yapılan araştırmada mezkûr râvinin altmış dört nakli tespit edilmiştir. Bu rivayetlerin yer aldığı eserler ve rivayet miktarları şu şekildedir: Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin *el-Müsned*'inde (2),³⁰¹ İbn Mâce'nin *es-Sünen*'inde (2),³⁰² Bezzâr'ın *el-Müsned*'inde (4),³⁰³ Ebû Ya'îlâ el-Mevsîlî'nin *el-Müsned*'inde (1),³⁰⁴ Tahâvî'nin *Şerhu Meâni'l-âsâr*'ında (1)³⁰⁵ Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebîr* (9)³⁰⁶ ve *el-Mu'cemü'l-evsat*'ında (8),³⁰⁷ Dârekutnî'nin *es-Sünen*'inde (12),³⁰⁸ Hâkim en-Neysâbü'rî'nin *el-Müstedrek*'inde (4),³⁰⁹ Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ*'sında (15),³¹⁰ Ziyâeddîn el-Makdisî'nin *el-Ehâdisü'l-muhtâre*'sinde (4)³¹¹ ve İbn Hacer'in *el-Metalibu'l Âliye* (2).³¹² Bu nakillerin söz konusu nüshadan yapıldığı varsayıldığında yedinci yüzyıla kadar ulaştığı ve birçok muhaddisin erişebildiği söylenebilir.

1.10. Rûkn b. Abdillâh eş-Şâmi Nüshası

Şâmî, Dımaşkî nisbesiyle anılan Rûkn b. Abdillâh'ın Bağdat'ta yaşadığı bilinmektedir. Hayatına dair sınırlı malumat bulunan Rûkn'ün Mekhûl'un (ö. 112/730) üvey oğlu olduğu söylenmektedir. Mezkûr râvinin vefat tarihi de kesin olarak bilinmemekle birlikte yaklaşık 160/777 olarak zikredilmiştir.³¹³ Mekhûl'den rivayette bulunmuştur. Ondan da Muhammed b. Abdilmelik el-Ezdî hadis aktarmıştır.³¹⁴

1.10.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Rûkn b. Abdillâh'ın Mekhûl → Ebû Ümâme kanalıyla bir nüshası olduğu ve içindekilerin çoğunun uydurma olduğundan bahseden ilk münekkitler arasında İbn Hibbân bulunmaktadır. Mekhûl'den bu şekilde çoğu aslı olmayan yüz

³⁰¹ Ebû Dâvud et-Tayâlisî, *Müsned*, 2/462,463.

³⁰² İbn Mâce, *Sünen*, 1/386, 2/995.

³⁰³ el-Bezzâr, *Müsned*, 1430, 9/263, 12/257, 14/151,152.

³⁰⁴ Ebû Ya'îlâ, *Müsned*, 13/129.

³⁰⁵ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 2/221.

³⁰⁶ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, ts., 4/246, 5/202,257, 8/46, 11/202, 12/82, 19/68, 22/380.

³⁰⁷ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 2/265, 3/174, 5/363, 6/243, 8/356,370, 9/146.

³⁰⁸ ed-Dârekutnî, *Sünen*, 1/166,177,613,444, 2/300,319, 3/190,311,351,362, 5/436.

³⁰⁹ el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 1410, 2/604, 3/434,633,735.

³¹⁰ el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 1/71,407, 2/11, 4/215,274, 5/48,76,144,151,164, 6/91, 8/94,101, 10/49,325.

³¹¹ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâre*, 4/198.

³¹² İbn Hacer, *el-Metalib*, 6/412,413.

³¹³ Ebû Bekr Ahmed b. Alî el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, nşr. Beşşâr °Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Daru'l-Garbi'-İslamiyye, 1422), 9/435.

³¹⁴ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/301.

civarında hadis naklettiğini,³¹⁵ bunun yanında Ebû Ümâme dışındaki sahâbeden ve başka kimselerden de rivayette bulunduğunu söylemiştir.³¹⁶

İbn Hibbân öncesi değerlendirmelere bakıldığında bir nüsha varlığından bahsedilmese de bulunduğu dönem itibariyle çeşitli lafızlarla tenkit edilmiştir. Hicrî dördüncü asır ve sonrasında da söz konusu nüshaya dair pek bir görüş paylaşılmamış, mezkûr râvinin genellikle metrûk olduğu yönünde değerlendirmeler yapılmıştır. Abdullâh b. Mübârek “vâhin” (zayıf bir râvidir) olarak değerlendirmiş ve yol kesmenin Abdülkuddûs’ten rivayet etmenin daha sevimli geldiğini, Abdülkuddûs’ün ise Rûkn’dan yüz kat daha hayırlı olduğunu ifade etmiştir.³¹⁷ Yahyâ b. Maîn ve Ebû Fazl ed-Dûrî (ö. 271/885) leyse bi şey (Zayıftır, hadis rivayetinde hiçbir değeri yoktur) ifadesiyle değerlendirmiştir.³¹⁸ Nesâî, Dârekutnî, Zehebî ve Müttakî el-Hindî (ö. 975/1567) metrûk olarak nitelendirenlerdendir.³¹⁹ İbnü’l-Cârûd ve İbnü’l-Kayserânî sika olmadığını belirtmiş,³²⁰ İbn Adî münker rivayetlerinin olduğunu ifade etmiştir.³²¹ Ebû Ahmed el-Hâkim “leyse hadisuhu bi’l-kâim” (Hadisi son derece zayıftır),³²² Ebû Nuaym el-İsfahânî “lâ şey” (Hadis rivayetinde hiçbir değeri yoktur, bir işe yaramaz) şeklinde değerlendirirken,³²³ İbnü’l-Cevzî içindekilerin çoğunun uydurma olduğu bir nüshasının bulunduğunu söyleyerek İbn Hibbân’ın görüşünü paylaşmıştır.³²⁴ İbn Arrâk da hadislerinin uydurma olduğunu söylemiştir.³²⁵ Rûkn b. Abdillâh, netice itibariyle münekkittler tarafından metrûk bir râvi olarak değerlendirilmiştir.

³¹⁵ Zeyla’î bu sayıyı altı yüz olarak zikretmiştir. Bk. Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah ez-Zeyla’î, *Naşbu’r-râye li-ehâdîsi’l-Hidâye*, nşr. Muhammed Avvâme - Hasan İbecî (Beyrut, Cidde: Mü’essesetü’r-Reyyân, Dârü’l-Kıble li’s-Sekâfeti’l-İslâmiyye, 1418), 1/75.

³¹⁶ İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, 1/301.

³¹⁷ İbnü’l-Cevzî, *ed-Đu‘afâ*, 1/285-286; İbn Hacer, *Lisânü’l-Mizân*, 3/475.

³¹⁸ İbn Hacer, *Lisânü’l-Mizân*, 3/475.

³¹⁹ Ebü’l-Kâsım Alî b. Hasen İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, nşr. Muhibbüddin Ebî Saîd Ömer b. Garamel-‘Amrî (Beyrut: Dârü’l-Fıkr, 1416), 18/193-198; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed ez-Zehebî, *el-Muğnî fi’l-Đu‘afâ*, nşr. Nureddîn İtr (Haleb: Dârü’l-Me‘ârif, 1391), 1/232; Ebû Abdillâh Ahmed ez-Zehebî, *Telhîşu Kitâbi’l-Mevzû‘ât li İbni’l-Cevzî* (Riyad: Mektebetu Rüsd, 1419), 187; Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kadîhân el-Müttakî, *Kenzü’l-ummâl fi süneni’l-aqvâl ve’l-ef‘âl*, nşr. Bekrî Hayyânî ve Saffet es-Sekkâ (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1401), 15/585.

³²⁰ Ebü’l-Fazl Muhammed İbnü’l-Kayserânî, *Zahîretü’l-huffâz*, nşr. Abdurrahman el-Feryevâî (Riyad: Darü’s-Selef, 1416), 1/536.

³²¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 4/91.

³²² İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 18/193-198.

³²³ Ebû Nu‘aym el-İsfahânî, *ed-Đu‘afâ*, 82.

³²⁴ İbnü’l-Cevzî, *el-İlelü’l-mütenâhiye*, 1/363.

³²⁵ İbn Arrâk, *Tenzîhü’s-şerî‘ati’l-merfû‘a*, 1/62.

1.10.2. Nüşanın İçeriği

İbn Hibbân söz konusu nüshanın içeriğiyle ilgili bir hadis zikretmiştir. Bu rivayet şu şekildedir:

روى عن مكحول عن أبي أمامة قال: قلت يا رسول الله الرجل يتوضأ الصلاة ثم يقبل أهل أو يلاعبها ينقض ذلك وضوءه؟ قال: لا

Mekhûl → Ebû Ümâme: “Ey Allah’ın Rasûlu, bir adam namaz için abdest alır ve sonra ailesinden birini öperse veya onunla oynarsa bu onun abdestini bozar mı? diye sordum. Bunun üzerine ‘hayır’ dedi.”³²⁶

Yapılan inceleme sonucunda bu rivayetin mevzûât türü eserlerde yer almadığı zayıf olarak değerlendirildiği görülmektedir.³²⁷ İbnü’l-Cevzî bu hadisin sahih olmadığını, Zeylâî (ö. 744/1343) ve İbn Hacer isnadının zayıf olduğu söylemiştir.³²⁸ Bu durumda İbn Hibbân’ın varlığından bahsettiği söz konusu nüshanın uydurma olduğunu söyleyecek yeterli veri bulunmamaktadır.

1.10.3. Nüşaya Ulaşan Musannifler

İbn Hibbân’ın söz konusu nüshanın isnadını Mekhûl → Ebû Ümâme olarak vermektedir. Muhammed b. Abdilmelik’in Rûkn’dan rivayette bulunduğu bilgisi verilse de nüshayı ondan kimin aktardığı kesin olarak bilinmemektedir. Söz konusu nüshadan başka kaynaklarda nakledilen rivayetleri belirlemek amacıyla yapılan araştırmada mezkûr râvinin İbn Hacer’in *el-Metalibu’l Âliye* adlı eserinde bir nakli tespit edilmiştir.³²⁹ Bu durum ilgili râvinin naklettiği nüshasında uydurma metinler bulundurması sebebiyle, nüshanın ve râvinin güvenilirliğini kaybetmesiyle ifade edilebilir.

1.11. Abbâd b. Abdissamed Nüşası

Künyesi Ebû Ma’mer olan Abbâd b. Abdissamed, el-Basrî ve et-Temîmî nisbeleriyle tanınmaktadır. Basra halkından sayılan Abbâd Mısır, Kayrevân/Mağrib, Kastilya, Trablus gibi yerlerde ikamet etmiştir. Hayatına dair sınırlı malumat bulunan mezkûr

³²⁶ İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, 1/262.

³²⁷ Ebû Abdillâh Şemsüddîn İbn Abdülhâdî, *Tenkihü’t-Tahkîk fî ehâdîsi’t-Ta’lîk* (Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1419), 1/146.

³²⁸ İbnü’l-Cevzî, *el-İlelü’l-mütenâhiye*, 1/363; ez-Zeylâî, *Naşbu’r-râye*, 1/75; Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dirâye fî tahrici ehâdîsi’l-Hidâye* (Beyrut: Darü’l-Ma’rife, ts.), 1/45.

³²⁹ İbn Hacer, *el-Meâlîb*, 16/283.

râvinin 161-170/778-787 tarihlerinde Kastilya/Mağrib’te vefat ettiği kaydedilmektedir.³³⁰ Abbâd, Enes b. Mâlik’ten hadis rivayet etmiş, ondan da Basralılar rivayette bulunmuştur.³³¹

1.11.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Abbâd b. Abdissamed’in bir nüshası olduğundan bahseden ilk münekkitler arasında Ukaylî ve İbn Hibbân yer almaktadır. Ukaylî, Abbâd’ın Enes’ten genellikle münker rivayetler içeren bir nüsha aktardığını belirtmiş, uydurma olduğuna dair açık bir bilgi vermemiştir.³³² İbn Hibbân ise Müemmel b. Abdirrahmân’ın, Abbâd’ın Enes b. Mâlik kanalıyla kendisine rivayet ettiği bir nüshası olduğunu ve bu nüshayı Abbâd → Enes isnadıyla yazdıklarını ifade ettiğini aktarır.³³³ İbn Hibbân akabinde, nüshadaki nakillerinin tamamının uydurma olduğunu belirtmiş ve Abbâd’ın münkerü’l-hadis olduğunu, Enes b. Mâlik’ten olmayan hadisleri rivayet ettiğini ve ondan bir şey duymuş olamayacağını ifade etmiştir.³³⁴

Hicrî dördüncü asır öncesine ait değerlendirmeler sınırlı olmasına rağmen, mezkûr râvi ile ilgili münekkitlerin hem râvinin kendisini hem de aktardığı rivayetleri tenkit ettikleri gözlemlenmektedir. Ancak nüshasının bulunduğu dair bir ifadeye rastlanmamıştır. Bununla birlikte söz konusu râvi hicrî ikinci asırda ağır tenkitlere konu olmuştur. Nitekim Buhârî, onu münkerü’l-hadis ve “fihi nazar” (durumu son derece şüphelidir) lafızlarıyla değerlendirmiştir.³³⁵ Ebû Hâtim er-Râzî de münkerü’l-hadis tabiriyle nitelendirmiş ve sahih bir hadisini bilmediğini söylemiştir.³³⁶ Ebü’l-Arab Muhammed b. Ahmed b. Temîm (ö. 333/945) Enes’e ait olmayan münker rivayetler aktardığını, Kayrevâv ve Trablus ehlinin ondan çok rivayette bulunmasıyla meşhur olduğunu belirtmiştir.³³⁷ İbn Adî de bu değerlendirmelere ilaveten Abbâd’ın rivayetlerinin genellikle fezâil konularına yönelik olduğunu vurgulamıştır. Ardından zayıf ve münkerü’l-hadis terimleriyle eleştirirken, bununla birlikte teşeyyu‘da aşırı gittiğini ifade etmiştir.³³⁸ Beyhakî zayıf ve münker olarak

³³⁰ ez-Zehabî, *Târîhü’l-İslâm*, 4/448,658; İbn Hacer, *Lisânü’l-Mîzân*, 4/393.

³³¹ İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, 2/170.

³³² el-Ukaylî, *Kitâbü’l-Du‘afâ*, 3/138; İbn Hacer, *Lisânü’l-Mîzân*, 4/393.

³³³ İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, 2/170-171.

³³⁴ İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, 2/170-171.

³³⁵ el-Buhârî, *et-Târîhü’l-kebîr*, 6/41.

³³⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta‘dîl*, 6/82.

³³⁷ Muhammed b. Ahmed et-Temîmî Ebü’l-Arab, *Tabakâtü ‘ulemâ’i İfrîkiyye* (Beyrut - Lübnan: Darü’l-Kütübi’l-Lübnan, ts.), 138; İbn Hacer, *Lisânü’l-Mîzân*, 4/393.

³³⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, 5/551-552.

iki farklı değerlendirmede bulunmuştur.³³⁹ İbnü'l-Cevzî önceki münekkitlerin görüşlerini aktarırken,³⁴⁰ Zehebî ve İbn Hacer “vâhin” (zayıf bir râvidir) terimiyle değerlendirmiştir.³⁴¹ Netice itibarıyla söz konusu râvi münekkitler tarafından metrûk olarak değerlendirilmektedir.

1.11.2. Nüşanın İçeriği

İbn Hibbân nüşanın içeriğiyle ilgili iki hadis zikretmiştir. Rivayetler şu şekildedir:

روى عن أنس بن مالك قال، قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: الله في عون المسلم مادام المسلم في عون أخيه من أغاث ملهوا غفر الله له ثلاثا وسبعين مغفرة واحدة لصلاح دينه وآخرته واثنان وسبعون ترفع له درجات يوم القيامة

Enes'ten: Rasûlullah (s.a.v.) şöyle dedi: “Müslüman, sıkıntıda olan kardeşine yardım ettiği sürece Allah da onu bağışlar. Allah ona mükâfat olarak yetmiş üç mağfiret verir. Yetmiş üç mağfiretten biri; dünya ve ahiret işlerinin ıslah olmasına, yetmiş ikisi de kıyamet gününde Allah'ın katında onun için derece olur.”³⁴²

روى عن أنس بن مالك قال، قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: أمتي [على] خمس طبقات كل طبقة أربعون عاما فطبقتي وطبقه أصحابي أهل العلم واليمان ثم الذين يلونهم إلى الثمانين أهل البر والتقوى الذين يلونهم إلى العشرين ومائة أهل التواصل والتراحم ثم الذين يلونهم إلى ستين ومائة أهل تدابر وتقاطع ثم الهرج الهرج، والهرب، والهرب، تربية جرو كلب خير من تربية ولد

Enes'ten: Rasûlullah (s.a.v.) şöyle dedi: “Ümmetim beş tabakadır. Her tabaka kırk yıl (sürer). Benim tabakam ve sahâbilerimin tabakası ilim ve iman sahibi olanlardır. Sonra seksen yılına kadar iyilik ve takvayla onların ardından gelenler, sonra yüz yirmi yılına kadar onların ardından gelenler birbirilerine merhamet eden ve birbirleriyle iyi ilişki kuranlar, sonra yüz altmış yılına kadar bunların ardından gelenler birbirilerine sırt çeviren ve birbirleriyle iyi ilişkiyi kesenlerdir. Bundan sonra öldürme ve kaçmadır. (Bu dönemde) bir köpek yavrusu yetiştirmek, çocuk yetiştirmekten daha hayırlıdır.”³⁴³

³³⁹ Ebü'l-Fidâ İmamüddin İsmâil b. Ömer İbn Kesîr, *Kaşşü'l-enbiyâ*, 1408, 2/228.

³⁴⁰ İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ*, 2/75.

³⁴¹ Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed ez-Zehebî, *Mizânü'l-ictidâl fî nakdi'r-ricâl*, nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1383), 2/369; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 4/393.

³⁴² İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/170-171.

³⁴³ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/170-171.

İbnü'l-Cevzî Enes'ten olan bu hadisi Kâmil bin Talha'nın Abbâd b. Abdissamed'den aldığını, rivayetin asılsız olduğunu ve bu hadisi uydurmakla itham edilen ravinin Abbâd olduğunu söylemiştir.³⁴⁴

Yapılan taramalarda bu rivayetlerin başka senedlerle ve farklı lafızlarla bulunduğu, uydurma türü eserlerde yer aldığı ve mevzû olarak değerlendirme yapıldığı görülmektedir.³⁴⁵ Buna göre söz konusu râvinin var olan hadisleri uydurarak rivayette bulunduğu anlaşılmaktadır.

1.11.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler

İbn Hibbân söz konusu nüshanın isnadını Abbâd b. Abdissamed → Enes olarak vermektedir. Abbâd'dan Basralıların rivayette bulunduğu bilgisi verilse de nüshayı ondan kimin aktardığı kesin olarak bilinmemektedir. Söz konusu nüshadan başka kaynaklarda nakledilen rivayetleri belirlemek amacıyla yapılan araştırmada mezkûr râvinin yedi nakli tespit edilmiştir. Bu rivayetler Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebîr* (1),³⁴⁶ *el-Mu'cemü'l-evsat* (4),³⁴⁷ *el-Mu'cemü's-sagîr* (1)³⁴⁸ ve Hâkim en-Neysâbü'rî'nin *el-Müstedrek* (1),³⁴⁹ adlı eserinde yer almaktadır. Bu nakillerin söz konusu nüshadan yapıldığı varsayıldığında hicrî beşinci asra ulaştığı ve uydurma metinler içermesi sebebiyle itibar görmediği söylenebilir.

1.12. Alâ b. Zeydel Nüshası

Künyesi Ebû Muhammed olan Alâ b. Zeyd, Alâd b. Zeydel olarak bilinmektedir. Basra ehlinden olan bu râvi el-Basrî, es-Sakafî nisbeleriyle tanınırken, hayatına dair biyografik veriler sınırlıdır. Bununla birlikte, tâbiîn küçüklerinden olan ve Übülle/Basra'da ikamet ettiği belirtilen söz konusu râvinin vefat tarihi hakkında kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte 161-170/778-787 arası olarak zikredilmektedir.³⁵⁰

³⁴⁴ İbnü'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 3/197.

³⁴⁵ es-Süyûtî, *Câmi'u'l-kebîr*, 14/114; es-Süyûtî, *el-Le'âli'l-maşnû'a*, 2/326-327; İbn Arrâk, *Tenzihü's-şerî'ati'l-merfû'a*, 2/427.

³⁴⁶ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, ts., 7/95.

³⁴⁷ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 1/27, 3/357-358, 8/109.

³⁴⁸ et-Taberânî, *el-Mu'cemü's-sagîr*, 1/213.

³⁴⁹ el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 1410, 3/60.

³⁵⁰ ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, 4/461.

1.12.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Alâ b. Zeydel'in Enes b. Mâlik'ten uydurma nüsha naklettiğinden bahseden ilk münekkitler arasında İbn Hibbân yer almaktadır.³⁵¹ İbn Hibbân, Muhammed b. Züheyr'e, Übülle/Basra'da Ömer b. Yahyâ el-Übüllî'nin; ona da Alâ b. Zeyd'in Enes'ten kendilerine hadislerin tamamını bu isnadla rivayet ettiğini, bir nüsha rivayet ettiğini, bu isnadla ondan nüshayı yazdıklarını ve içindekilerin tamamının uydurma ve maktûb olduğunu söylemiştir.

İbn Hibbân öncesi değerlendirmelere bakıldığında her ne kadar Alâ b. Zeydel'e ait bir nüshadan bahsedilmese de yaşadığı dönem itibariyle ağır ifadelerle tenkit edildiği anlaşılmaktadır. Hicrî dördüncü asır ve sonrasında da bu tenkitler devam etmiş ve yalancı olduğu konusunda çeşitli değerlendirmelerde bulunulmuştur. Nitekim, Ebü'l-Velîd et-Tayâlisî (ö. 227/842) onu yalancı olarak değerlendirmiş,³⁵² Yahyâ b. Maîn sika olmadığını söylemiştir.³⁵³ Ali b. Medînî hadis uydurduğunu ifade ederken, Buhârî, Ebû Dâvûd, Ebû Hâtim er-Râzî, Ukaylî, İbn Adî, münkerü'l-hadis ifadesiyle cerh etmiştir..³⁵⁴ Ebû Hâtim buna ilaveten metrûkü'l-hadis olduğunu belirtmiştir.³⁵⁵ Nesâî zayıf olduğunu söylerken, Dârekutnî metrûk olduğunu ifade etmiştir.³⁵⁶ İbn Şâhin onu duafâ eserinde zikrederek İbn Maîn'in görüşünü aktarmıştır.³⁵⁷ Hâkim en-Neysâbûrî ve Ebû Nuaym el-İsfahânî onun Enes'ten uydurma rivayetler aktardığını söylemiş, Ebû Nuaym buna ilaveten "lâ şey" (Hadis rivayetinde hiçbir değeri yoktur, bir işe yaramaz) terimiyle cerh etmiştir.³⁵⁸ Beyhakî de Enes'ten münker şeyler rivayet ettiğini söylemiştir. İbn Hacer metrûk olarak değerlendirenler arasındadır.³⁵⁹ Netice itibariyle söz konusu râvi münekkitlerce metrûk olarak değerlendirilmiştir.

³⁵¹ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/180-181.

³⁵² İbn Hacer, *Takrîb*, 1/435.

³⁵³ İbn Şâhin, *Esmâ'ü'd-du'afâ*, 150.

³⁵⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/355; el-Ukaylî, *Kitâbü'd-Du'afâ*, 3/343; İbn Adî, *el-Kâmil*, 6/378; İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ*, 2/187; el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 22/506-507.

³⁵⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/355; İbn Hacer, *Tehzîb*, 8/163.

³⁵⁶ İbn Hacer, *Tehzîb*, 8/163.

³⁵⁷ İbn Şâhin, *Esmâ'ü'd-du'afâ*, 150.

³⁵⁸ İbn Hacer, *Tehzîb*, 8/163.

³⁵⁹ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 5/470; İbn Hacer, *Tehzîb*, 8/163; İbn Hacer, *Takrîb*, 1/435.

1.12.2. Nüşanın İçeriği

İbn Hibbân söz konusu nüşanın içeriğiyle ilgili dört hadis zikretmiştir. Rivayetlerden bazıları şu şekildedir:

عن أنس بن مالك عن النبي صلى الله عليه وسلم في قول الله جل وعلا: ﴿فَمَخُونَا آيَةَ اللَّيْلِ وَجَلَعْنَا آيَةَ النَّهَارِ مَبْصُرَةً﴾³⁶⁰
قال: هو هذا السواد الذي يكون في القمر

Enes → Hz. Peygamber (s.a.v.): ﴿Biz geceyi ve gündüzü birer nişan olarak yarattık.﴾³⁶⁰
ayetini okuduktan sonra şöyle buyurdu: “Bu, ayda oluşan siyahlıktır.”³⁶¹

عن أنس بن مالك عن النبي عليه الصلاة والسلام قال: المجالس ثلاثة غائم، وسالم، وشاجب، فأما الغائم فالذاكر، وأما السالم الساكت، وأما الشاجب فالذي يشغب بين الناس

Enes → Hz. Peygamber (s.a.v.): “Üç meclis vardır; başarılı, güvenilir, ayıplayan. Birincisi konuşur, ikincisi susar, üçüncüsüne gelince insanların arasını ayırır.”³⁶²

Yapılan taramalar neticesine İbn Hibbân’ın söz konusu nüshadan örnek olarak zikrettiği bazı rivayetlerin bir kısmının mevzûât türü eserlerde yer almadığı, ancak farklı isnadlarla gelen bu hadislerin lafızlarının yerlerinin değiştirilmesi ve sahih metinlerde bazı değişiklikler yapılarak söz konusu râvi tarafından nakledildiği tespit edilmiştir.³⁶³ Diğer örnek rivayetlerin uydurma türü eserlerde yer aldığı ve sahih olmadıklarının belirtildiği görülmektedir.³⁶⁴ Buna göre söz konusu râvinin hadis uydurduğu anlaşılmakta ve İbn Hibbân’ın belirttiği üzere ilgili nüshada mevzû ve maktûb rivayetlerin bulunduğu sonucuna varılmaktadır.

1.12.3. Nüşaya Ulaşan Musannifler

İbn Hibbân söz konusu nüşanın isnadını Alâ b. Zeydel → Enes olarak vermektedir. Muhammed b. Züheyr, Ömer b. Yahyâ gibi isimlerin Alâ’dan rivayette bulunduğu bilgisi verilse de nüshayı ondan kimin aktardığı kesin olarak bilinmemektedir. Söz konusu

³⁶⁰ Kur’ân-ı Kerim Meâli, el-İsrâ 17/12.

³⁶¹ İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, 2/180-181.

³⁶² İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, 2/180-181.

³⁶³ Ebû Bekr Ahmed el-Beyhakî, *el-Câmi’ li şu’abi’l-îmân*, nşr. Abdül’alî Abdülhamîd Hâmid (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1424), 13/274.

³⁶⁴ İbnü’l-Cevzî, *el-Mevdû’ât*, 3/151; es-Süyûtî, *el-Le’âli’l-mašnû’a*, 2/280; İbn Arrâk, *Tenzîhü’s-şer’ati’l-merfû’a*, 2/378; el-Fettenî, *Tezkiretü’l-mevzû’ât*, 195.

nüshadan başka kaynaklarda nakledilen rivayetleri belirlemek amacıyla yapılan araştırmada mezkûr râvinin on nakli tespit edilmiştir. Bu rivayetler İbn Mâce'nin *es-Sünen*'inde (1), İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannef*'inde (1),³⁶⁵ Ebû Ya'lâ el-Mevsılî'nin *el-Müsned*'inde (1),³⁶⁶ Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebîr* (1)³⁶⁷ Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ*'sında (1),³⁶⁸ İbn Hacer'in *el-Metalibu'l Âliye* (5)³⁶⁹ adlı eserinde yer almaktadır. Bu nakiller söz konusu nüshadan yapıldığı varsayıldığında uydurma metin içermesi sebebiyle itibar görmediği söylenebilir.

1.13. Faddâl b. Cübeyr Nüshası

Künyesi el-Muhammed olan Faddâl b. Cübeyr el-Gudânî, el-Basrî nisbeleriyle anılmaktadır. Basra ehlinde olduğu ve Ebû Ümâme el-Bâhilî'nin arkadaşı olduğu kaydedilmiştir. Hayatı hakkında sınırlı malumat bulunan mezkûr râvinin vefat tarihi de kesin bilinmemekle birlikte 161-170/778-787 arası olarak zikredilmektedir. Ebû Ümâme'den hadis semâ ettiğini iddia ettiği belirtilmiştir. Ondan da Muhammed b. Urve, Abdülvâhid b. Gıyâs, Tâlût b. Abbâd ve Basra halkı rivayette bulunmuştur.³⁷⁰

1.13.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Faddâl b. Cübeyr'in nüshası olduğundan bahseden ilk münekkitler arasında İbn Hibbân yer almaktadır.³⁷¹ İbn Hibbân onun Ebû Ümâme'den hadis semâ ettiğini iddia ettiğini, ondan olmayan hadisleri naklettiğini söyleyerek iki hadis zikretmiştir. Devamında Muhammed Gulâm Tâlût'un, Basra'da Tâlût b. Abbâd'ın kendisine Faddâl b. Cübeyr'in bu hadisleri Ebû Ümâme'den duyduğunu ve aslı olmayan bu nüshayı ondan yazdıklarını haber verdiğini ifade etmiştir.

Mezkûr râviye dair değerlendirmelere bakıldığında hicri dördüncü asır öncesi Ebû Hâtim er-Râzî dışında herhangi bir kanaatin bulunmadığı görülmektedir. Ancak, bu dönemde diğer kaynaklarda bu râvi ve rivayetleri hususunda başka kanaatin bulunmaması dikkat çekicidir. Bu durum, ilgili râvinin kendisi ve rivayetlerine yaklaşımının yeterli şekilde değerlendirilmediğini gösterirken, sonraki dönemler için de bir kaynak noktası olmuştur.

³⁶⁵ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2/495.

³⁶⁶ Ebû Ya'lâ, *Müsned*, 7/256.

³⁶⁷ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, ts., 1/249.

³⁶⁸ el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 4/50.

³⁶⁹ İbn Hacer, *el-Metalib*, 11/773, 806, 13/105.

³⁷⁰ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/204; ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, 4/477.

³⁷¹ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/204.

Ebû Hâtim daifu'l-hadis (Hadisi zayıftır) olarak değerlendirirken,³⁷² İbn Adî, Ebû Ümâme'den gayr-i mahfûz olan on hadisi olduğunu söylemiştir.³⁷³ Hâkim en-Neysâbûrî de *el-Müstedrek*'inde hadisine şevâhid olarak yer vermiştir.³⁷⁴ Beyhakî münker rivayetleri olduğunu ifade ederken,³⁷⁵ Zehebî de Ebû Hâtim ve İbn Adî'nin görüşünü aktarmıştır.³⁷⁶ Heysemî zayıf olduğunu,³⁷⁷ Elbânî (1914-1999) de Ebû Hâtim'in görüşüne katıldığını söylemiştir.³⁷⁸ Netice itibariyle söz konusu râvi zayıf olarak değerlendirilmiştir.

1.13.2. Nüshanın İçeriği

İbn Hibbân söz konusu nüshanın içeriğiyle ilgili iki örnek rivayet zikretmiştir. Bu nakiller şu şekildedir:

روى عن أبي أمامة عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: أول الآيات طلوع الشمس من مغربها

Ebû Ümâme → Hz. Peygamber (s.a.v.): “İlk çıkacak kıyamet alâmeti güneşin battığı yerden doğmasıdır.”³⁷⁹

وعن أبي أمامة عن النبي عليه الصلاة والسلام قال: اكفلوا ستا أكفل لكم الجنة إذا حدث أحدكم فلا يكذب وإذا أئتمن فلا يخن، وإذا وعد فلا يخلف، غضوا أبصاركم واحفظوا فروجكم وأدوا فرضكم

Ebû Ümâme → Hz. Peygamber (s.a.v.): “Siz bana kendinizden altı şeyi garanti edin, ben de size cenneti garanti edeyim: Konuştuğunuzda doğru söyleyin, söz verdiğiniz zaman onu yerine getirin, size bir şey emanet edildiğinde onu sahibine verin, namusunuzu koruyun, (harama) bakmaktan sakının ve elinizi (kötü işlerden) çekin.”³⁸⁰

İbn Hibbân birinci rivayetin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadisi olmadığını, Abdullâh b. Amr'ın sözü olduğunu; ikinci rivayetin ise İsmâîl b. Ayyâş'ın hadisinden olduğunu

³⁷² İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 6/329.

³⁷³ İbn Adî, *el-Kâmil*, 7/131.

³⁷⁴ el-Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek*, 1333, 1/728; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 6/329.

³⁷⁵ Ebû Bekr Ahmed el-Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, nşr. Ebû Hâcer Muhammed Saîd b. Besyûnî Zağlûl (Beyrut - Lübnan, 1421), 3/282.

³⁷⁶ ez-Zehebî, *el-Mugnî*, 2/510; ez-Zehebî, *Mîzânü'l-îtidâl*, 3/347.

³⁷⁷ el-Heysemî, *Mecme'u'z-zevâ'id*, 10/108; es-Süyûtî, *Câmi'u'l-kebîr*, 11/416.

³⁷⁸ Ebû Abdîrrahman Muhammed Nasîrüddîn Elbânî, *Silsiletü'l-eḥâdîsî 'da 'ife ve'l-mevḏû'a ve eṣṣeruḥa's-seyyiu fi'l-ümme* (Riyâd: Mektebetü'l-Me'ârif, 1402), 3/461.

³⁷⁹ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/204.

³⁸⁰ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/204.

belirtmiştir.³⁸¹ Yapılan taramalarda bu rivayetlerin mevzûât türü eserlerde yer almadığı, metninin sahih olduğu ve bu tariklerden farklı olarak nakledildiği tespit edilmiştir.³⁸² İbn Hibbân'ın Abdullâh b. Amr'ın sözü olarak belirttiği ilk rivayetin, Abdullâh b. Amr'ın Hz. Peygamber'den naklettiği bir hadis olduğu tespit edilmiş; sonrasında ise Abdullâh b. Amr'ın bu hadisi "Güneş batıdan doğana kadar öyle olacağını sanmıyorum"³⁸³ ve "Bunlardan ilki güneşin batıdan doğması olduğunu sanıyorum"³⁸⁴ şeklinde açıkladığı belirlenmiştir. İkinci rivayetin ise bazı lafız farklılıklarıyla Muhammed b. Ya'kub → Rebi' b. Süleymân → Şuayb b. el-Leys b. Saîd → el-Leys → Yezîd b. Ebî Habîb → Saîd b. Sinân → Enes b. Mâlik tarikiyle musannefatta yer aldığı tespit edilmiştir.³⁸⁵ Buna göre Faddâl b. Cübeyr'in hadis uydurduğunu veya aslı olmayan rivayetler naklettiğini söylemek için elimizde yeterli veri bulunmamaktadır.

1.13.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler

İbn Hibbân söz konusu nüshanın isnadını Faddâl b. Cübeyr → Ebû Ümâme olarak vermektedir. Abdülvâhid b. Gıyâs, Tâlût b. Abbâd ve Basra halkının ondan hadis aktardığı bilgisi verilse de nüshayı kimin aktardığı kesin olarak bilinmemektedir. Söz konusu nüshadan başka kaynaklarda nakledilen rivayetleri belirlemek amacıyla yapılan araştırmada mezkûr râvinin on yedi nakli tespit edilmiştir. Bu rivayetler Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebîr* (11)³⁸⁶ ve *el-Mu'cemü'l-evsat*'ında (5)³⁸⁷ ve Hâkim en-Neysâbü'rî'nin *el-Müstedrek* (1)³⁸⁸ adlı eserinde bulunmaktadır. Bu nakillerin söz konusu nüshadan yapıldığı varsayıldığında hicrî beşinci asra ulaştığı sonucu çıkarılabilir.

1.14. Kesîr b. Abdillâh Nüshası

Nisbesi el-Müzenî, el-Medenî, el-Yeşkürî olan Kesîr b. Abdillâh Amr b. Avf'ın Medine'de yaşadığı bilinmekle birlikte hayatı hakkında fazla malumat bulunmamaktadır.

³⁸¹ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/204.

³⁸² Müslim, *Saḥîḥ*, "Fiten ve Eşrâtü's-Sâa", 118.

³⁸³ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ « أَوَّلُ الْآيَاتِ خُرُوجًا طُلُوعُ الشَّمْسِ مِنْ مَغْرِبِهَا وَخُرُوجُ الدَّابَّةِ عَلَى النَّاسِ ضُحَى ». قَالَ عَبْدُ اللَّهِ وَلَا أَظُنُّهَا إِلَّا طُلُوعَ الشَّمْسِ مِنْ مَغْرِبِهَا Bk. İbn Mâce, *Sünen*, 32/657.

³⁸⁴ فقال عبد الله بن عمرو : كذب مروان ، لقد سمعت من رسول الله صلى الله عليه وسلم حديثا ما نسيتهُ ، سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول : « إن أول الآيات خروجا طلوع الشمس من مغربها ، أو خروج الدابة على الناس ضحى ، فأيتها كانت قبل صاحبيتها فالأخرى على إثرها قريبا » قال عبد الله بن عمرو : وأنا أظن أولها طلوع الشمس من مغربها Bk. Ebû Dâvûd, *Sünen*, 4/7.

³⁸⁵ el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 1333, 4/359.

³⁸⁶ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, ts., 8/262-264.

³⁸⁷ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 3/77-78.

³⁸⁸ el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 1333, 1/728.

O, sahâbîlerden Amr b. Avf b. Yezîd'in torunudur.³⁸⁹ Etbâü't-tâbiîn küçüklerinden olan mezkûr râvinin vefat tarihi hakkında da kesin bir bilgi kaydedilmemekle birlikte 161-170/778-787 arası olarak zikredilmektedir.³⁹⁰ Buhârî, Kesîr'i 150-160/767-777 arasında vefat eden râviler arasında saymıştır.³⁹¹ Zehebî ise bu tarihi 163/780 olarak belirtmiştir.³⁹² Kesîr'den Mervân b. Mûâviye ve İsmâîl b. Ebî Üveys rivayette bulunmuştur.

1.14.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Tespitlerimize göre Kesîr b. Abdillâh'ın babası → dedesi kanalıyla uydurma nüsha rivayet ettiğinden bahseden ilk münekkitler arasında İbn Hibbân bulunmaktadır.³⁹³ Devamında “münkerü'l-hadis cidden” ifadesiyle değerlendirmiştir.

İbn Hibbân öncesinde mezkûr râviyle ilgili değerlendirmelere bakıldığında, bir nüsha varlığından bahsedilmese de münekkitler tarafından bu râvi hakkındaki olumsuz kanaatlerin yaşadığı dönem itibariyle belirtildiği görülmektedir. Muhammed b. Hüseyin b. İmrân (ö. 191-200/807-816) ona “Bilmediğin konularda tartışan, sende olmayanı iddia eden aylak bir adamsın” diyerek eleştirisini ifade etmiştir.³⁹⁴ Mutarrif b. Abdillâh (ö. 220/835) Kesîr'i gördüğünü, çok kavgacı biri olduğunu ve çevresindeki hiç kimsenin ondan öğüt almadığını belirterek kanaatini ifade etmiştir.³⁹⁵ İmâm Şâfiî de “yalancılardan biridir veya yalanın temel taşlarından birisidir” diyerek cerh etmiştir.³⁹⁶ İbn Maîn, İbnü'l-Medîni, İbn Hanbel, Fesevî, Sâcî Kesîr'i zayıf olarak değerlendirenler arasındadır.³⁹⁷ Ebû Zür'a er-Râzî 'ye sorulduğunda “vâhi'l-hadis” (Hadisi çok zayıf) ve “leyse bi'l-kavî” (Hadis rivayetinde kuvvetli değildir) ifadeleriyle kanaatini bildirmiştir.³⁹⁸ Ayrıca Abdullâh b. Ahmed b. Hanbel, babası Ahmed b. Hanbel'in Kesîr tarafından nakledilen hadisinin üstünü çizdiğini ve *el-Müsned*'inde ondan rivayette bulunmadığını aktarmıştır.³⁹⁹ Ebû Dâvûd da İmâm Şâfiî'nin “yalancı” olduğu yönündeki görüşünü aktarmış,⁴⁰⁰ Ebû Hâtim er-Râzî “leyse bi'l-metin” (Sağlam değildir) ifadesiyle

³⁸⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 7/185.

³⁹⁰ ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, 4/485.

³⁹¹ el-Buhârî, *et-Târihü's-şagîr*, 2/141; İbn Hacer, *Tehzîb*, 8/378.

³⁹² ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, 4/485.

³⁹³ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/221.

³⁹⁴ el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 24/139.

³⁹⁵ el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 24/138.

³⁹⁶ el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 24/138.

³⁹⁷ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/222; İbn Adî, *el-Kâmil*, 7/188; İbn Hacer, *Tehzîb*, 8/377,378.

³⁹⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 7/154.

³⁹⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 7/187.

⁴⁰⁰ el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 24/138.

eleştirmiştir.⁴⁰¹ Nesâî ve Dârekutnî de metrûkû'l-hadis olarak değerlendirmiştir.⁴⁰² Nesâî buna ilaveten sika olmadığını belirtmiştir.⁴⁰³ İbnü's-Seken (ö. 353/964) hadisleri son derece şüpheli olduğunu ifade ederken,⁴⁰⁴ İbn Adî Kesîr'in babası → dedesi kanalıyla rivayet ettiği bazı hadisleri zikretmiş ve bunların genellikle mütâbîîsinin bulunmadığını söylemiştir.⁴⁰⁵ Hâkim en-Neysâbûrî de babası → dedesi kanalıyla nüsha naklettiğini ve bu nüsha içinde münker rivayetler içerdiğini belirtmiştir.⁴⁰⁶ Zehebî, Ebû Dâvûd'un değerlendirmesini aktarırken,⁴⁰⁷ İbn Hacer de yalancılıkta aşırı gittiğini ifade etmiştir.⁴⁰⁸ Sonuç olarak münekkitlerin Kesîr'in metrûk bir râvi olduğu yönünde görüş birliği içerisinde oldukları görülmektedir.

1.14.2. Nüshanın İçeriği

İbn Hibbân'ın nüshanın içeriğiyle ilgili zikrettiği hadis şöyledir:

وروى كثير بن عبد الله عن أبيه عن جده عن النبي عليه الصلاة والسلام قال: "إن الله من خلفه وجوها خلقهم لحوائج الناس يرغبون في الاجر وتعدون الجود مجدا والله يحب مكارم الاخلاق

Kesîr b. Abdillâh → babası → dedesi → Hz. Peygamber (s.a.v.): “Allah'ın arkasında yüzleri vardır. Onları insanların ihtiyaçlarını karşılamak için yaratmıştır. İnsanlar mükâfat isterler, cömertliği onur sayarlar ve Allah güzel ahlâkı sever.”⁴⁰⁹

Söz konusu nüshaya ait olduğu bu metnin başta mevzûât olmak üzere hadis literatüründe yer almadığı tespit edilmiştir. Bu rivayetin Kesîr tarafından uydurulan bir metin olduğundan hareketle nüshada uydurma metinlerin yer aldığı sonucuna ulaşılabılır.

İbn Adî'nin Kesîr b. Abdillâh'ın babası → dedesi kanalıyla naklettiği rivayete örnek olarak şu metin zikredilebilir.

⁴⁰¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 7/154.

⁴⁰² en-Nesâî, *ed-Du'afâ*, 228; İbn Adî, *el-Kâmil*, 7/188.

⁴⁰³ el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 24/139.

⁴⁰⁴ İbn Hacer, *Tehzîb*, 8/378.

⁴⁰⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, 7/185.

⁴⁰⁶ İbn Hacer, *Tehzîb*, 8/378.

⁴⁰⁷ ez-Zehebî, *el-Kâşif*, 2/145.

⁴⁰⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, 460.

⁴⁰⁹ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/222.

عن كثير بن عبد الله بن عمرو بن عوف المزني ، عن أبيه ، عن جده سمعت النبي - صلى الله عليه وسلم - يقول : من شهر علينا السلاح فليس منا

Kesîr b. Abdillâh → babası → dedesi → Hz. Peygamber: “Kim bize silah doğrultursa, bizden değildir.”⁴¹⁰

Bu rivayetin başka tariklerle hadis literatüründe yer alması sebebiyle metnin uydurma olmadığı görülmektedir.⁴¹¹ Bu bağlamda Kesîr'in söz konusu nüsha içerisinde daha önce bilinen metinleri de uydurduğu isnadla aktardığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu nüshada sahih olduğu bilinen metinlerin aktarımı söz konusudur.

İbn Adî *ed-Duafâ*'sında Kesîr b. Abdillâh'ın babası → dedesi kanalıyla zikrettiği rivayetlere bakıldığında, bu rivayetleri çoğunlukla Kesîr'in öğrencilerinden İsmâîl b. Ebî Üveys'in aktardığı görülmektedir. Muâfâ b. İmrân Ebû İshâk el-Fezârî (ö. 188/804 [?]), İmâm Mâlik'in talebelerinden Ma'n b. Âsâ (ö. 198/814) ve Abdullâh b. Nâfi' (ö. 206/822), Mervân b. Mûâviye, Abdullâh b. Kesîr b. Ca'fer (ö. 201/817), İbrâhîm b. Ali Râfî (ö. 201/817), Muhammed b. İsmâîl b. Ebî Fûdeyk (ö. 207/823), Muhammed b. Mûsâ el-Ensârî (ö. 207/823), Muhammed Hâlid b. Âsme (ö. 210/826), İshâk b. İbrâhîm el-Huneynî (ö. 216/831) de Kesîr'in babası → dedesi kanalıyla naklettiği rivayetleri aktaran öğrencileri arasındadır.⁴¹²

1.14.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler

İbn Hibbân'ın söz konusu nüshanın isnadını Kesîr b. Abdillâh → babası → dedesi olarak vermektedir. Mervân b. Mûâviye ve İsmâîl b. Ebî Üveys'in Kesîr'den rivayette bulunduğu bilgisi verilse de nüshayı ondan kimin aktardığı kesin olarak bilinmemektedir. Söz konusu nüshadan başka kaynaklarda nakledilen rivayetleri belirlemek amacıyla yapılan araştırmada, Kesîr b. Abdillâh'ın babası → dedesi kanalıyla mükerrerleriyle birlikte yüz otuz bir; mükerrersiz yetmiş nakli tespit edilmiştir. Bu rivayetlerin tekrarsız bir şekilde adı geçen musanniflerin hadis eserlerindeki rivayet miktarları şöyledir: İbn

⁴¹⁰ İbn Adî, *el-Kâmil*, 7/187; el-Bezzâr, *Müsned*, 1430, 8/319.

⁴¹¹ Bu hadisin farklı isnadı için bk. Ebû Küreyb (Muhammed b. Alâ) → Yûsuf b. Mûsâ → Abdullah b. Berrâd → Ebû Üsâme → Büreyd b. Abdillâh → Ebû Bürde → Ebû Mûsâ Eş'arî → Hz. Peygamber. حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ غَيْلَانَ ، وَأَبُو كُرَيْبٍ ، وَيُوسُفُ بْنُ مُوسَى ، وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْبَرِّادِ ، قَالُوا : حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ ، عَنْ بُرَيْدٍ ، عَنْ أَبِي بُرْدَةَ ، عَنْ أَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ غَيْلَانَ ، قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : مَنْ شَهَرَ عَلَيْنَا السِّلَاحَ فَلَيْسَ مِنَّا

⁴¹² İbn Adî, *el-Kâmil*, 7/186-198.

Ebî Şeybe'nin *el-Musannef*'inde (1),⁴¹³ Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde (1),⁴¹⁴ Abd b. Humeyd'in *el-Müsnedi*'nde (2),⁴¹⁵ Dârimî'nin *el-Müsned*'inde (2),⁴¹⁶ İbn Mâce'nin *es-Sünen*'inde (10),⁴¹⁷ Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'inde (1),⁴¹⁸ Tirmizî'nin *es-Sünen*'inde (5),⁴¹⁹ Bezzâr'ın *el-Müsned*'inde (14),⁴²⁰ İbn Huzeyme'nin *es-Sahîh*'inde (3),⁴²¹ Tahâvî'nin *Şerhu Meâni'l-âsâr* (2),⁴²² Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebîr* (12),⁴²³ ve *el-Mu'cemü'l-evsat*'ında (8),⁴²⁴ Dârekutnî'nin *es-Sünen*'inde (3),⁴²⁵ Hâkim en-Neysâbü'rî'nin *el-Müstedrek*'inde (2),⁴²⁶ Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ*'sında (7).⁴²⁷ Bu rivayetlerin tekrarlarıyla birlikte otuz yedi; mükerrersiz yirmi dokuzunu Kesîr'den Mervân b. Mûâviye (6) ve İsmâîl b. Ebî Üveys (23) aktarmıştır. Bu nakillerin söz konusu nüshadan yapıldığı varsayıldığında bunun hicrî beşinci asra ulaştığı ve birden fazla muhaddisin ulaşabildiği sonucu çıkarılabilir.

1.15. Muhammed b. Abdirrahmân el-Beylamânî Nüşhası

El-Kûfî, En-Nahvî, el-Medenî nisbeleriyle anılan Muhammed b. Abdirrahmân el-Beylemânî, Ömer b. Hattâb'ın mevlâsıdır. Hayatına dair deteyli biyografik veri bulunmamakla birlikte Basra ehlinde olduğu ve Ömer b. Hattâb'ın mevlâsı olduğu bilinmektedir. Etbâü't-tâbiîn küçüklerinden sayılan mezkûr râvinin vefat tarihi de kesin olarak bilinmemekle birlikte 161-170/778-787 arası olarak kaydedilmektedir. Babasından ve babasının dayısından hadis rivayet etmiştir. Ondan da Basra ehli Saîd b. Beşîr, Muhammed b. el-Hâris, Muhammed b. Useym, Mûsâ et-Tebûzekî, Muhammed b. Kesîr el-Abdî rivayette bulunmuştur.⁴²⁸

⁴¹³ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 4/155, 7/77.

⁴¹⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5/7.

⁴¹⁵ Abd b. Humeyd, *el-Müntehab*, 1/120.

⁴¹⁶ ed-Dârimî, *Sünen*, 3/1618,1644.

⁴¹⁷ İbn Mâce, *Sünen*, 1/58,76,360,407, 2/788,830,891.

⁴¹⁸ Ebû Dâvûd, *Sünen*, 1/190.

⁴¹⁹ et-Tirmizî, *Sünen*, 1418, 2/361, 3/634, 5/18.

⁴²⁰ el-Bezzâr, *Müsned*, 1430, 8/218, 313-323.

⁴²¹ İbn Huzeyme, *Şahîh*, 2/346, 4/87.

⁴²² et-Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, 4/344.

⁴²³ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, ts., 3/71, 17/12,14,21-24.

⁴²⁴ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 1/31, 4/121,185, 6/288.

⁴²⁵ ed-Dârekutnî, *Sünen*, 3/73,426.

⁴²⁶ el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 1410, 1/129, 4/101, 482.

⁴²⁷ el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3/404, 4/290, 6/107,240,244,8/185, 10/356.

⁴²⁸ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/264; ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, 4/508.

1.15.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Muhammed b. Abdirrahmân'ın nüshası olduğundan bahseden ilk münekkitler arasında Ukaylî ve İbn Hibbân yer almaktadır. Ukaylî münker rivayetleri içeren bir nüshası olduğunu söylerken,⁴²⁹ İbn Hibbân nüshayla ilgili daha ayrıntılı bilgi vermiştir. O, Muhammed b. Abdirrahmân'ın babasından iki yüz hadisi içeren bir nüshası olduğunu ve bu rivayetlerin tamamının uydurma olduğunu ifade etmiştir. Devamında nüshadan bazı örnek rivayetler zikrettikten sonra, bu uydurma nakillerin yanında maktûb rivayetleri de barındırdığını belirtmiştir.⁴³⁰

Her ne kadar hicri dördüncü asır öncesine kadar mezkûr râviye ait bir nüsha varlığından bahsedilmese de yaşadığı asırdan itibaren hadis rivayetindeki konumu değerlendirilmiştir. Hicrî dördüncü asır sonrasında ise söz konusu râvinin zayıflığına dair çeşitli tenkitler ifade edilmiş, İbnü'l-Cevzî, Zehebî, İbn Hacer, Süyûtî ve Muhammed Abdürraûf el-Münâvî (ö. 1031/1622) gibi âlimler İbn Hibbân'ın Muhammed'in uydurma nüshası olduğu bilgisini aktarmışlardır.⁴³¹

Abdullâh b. ez-Zübeyr el-Humeydî (ö. 219/834) onu zayıf olduğunu belirtmiş, Yahyâ b. Maîn “leyse bi şey” (Zayıftır, hadis rivayetinde hiçbir değeri yoktur) ifadesiyle değerlendirmiştir.⁴³² Buhârî, Ebû Hâtim er-Râzi, Nesâî, Sâcî ve Ebû Nuaym el-İsfahânî münkerü'l-hadis olarak tenkit etmişlerdir.⁴³³ Ebû Hâtim buna ilavaten muztaribü'l-hadis ve daifu'l-hadis şeklinde de farklı lafızlarla değerlendirmiştir. Bezzâr ilim ehline göre daifu'l-hadis kabul edildiğini belirtmiştir.⁴³⁴ İbn Adî hadislerindeki zayıflığın açık olduğunu vurgularken,⁴³⁵ Dârekutnî de babasının da aynı şekilde zayıf sayıldığını ifade etmiştir.⁴³⁶ İbnü'l-Kayserânî rivayetlerinin bazılarını zikretmiş ve babası → İbn Ömer kanalıyla uydurma nüshası olduğunu söyleyerek, “lâ şey” (Hadis rivayetinde hiçbir değeri

⁴²⁹ el-Ukaylî, *Kitâbü'd-Du'afâ*, 4/101.

⁴³⁰ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/264-265.

⁴³¹ Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali İbnü'l-Cevzî, *et-Taḥkîk fî eḥâdîsi'l-hilâf* (Beyrut, Lübnan: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415), 2/281; ez-Zehebî, *el-Muḡnî*, 2/603; es-Süyûtî, *el-Le'âli'l-maṣnû'a*, 1/232; es-Süyûtî, *Câmi'u'l-kebîr*, 4/55; Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcîl'ârifîn b. Nûriddîn Alî el-Münâvî, *Feyzü'l-kadîr şerḥu'l-Câmi'i's-şagîr*, nşr. Ahmed Abdüsselam (Beyrut: Daru'l-kütübî'l-İlmiyye, 1414), 3/81.

⁴³² İbn Adî, *el-Kâmil*, 7/384.

⁴³³ el-Buhârî, *Kitâbü'd-Du'afâ*, 107; el-Buhârî, *et-Târîḫü'l-kebîr*, 1/163; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerḥ ve't-ta'dîl*, 7/311; en-Nesâî, *ed-Du'afâ*, 232; Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *ed-Du'afâ*, 140; İbn Hacer, *Tehzîb*, 9/261.

⁴³⁴ el-Bezzâr, *Müsned*, 1430, 12/33.

⁴³⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, 7/384-388.

⁴³⁶ el-Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 3/81.

yoktur, bir işe yaramaz) ifadesiyle değerlendirmiştir.⁴³⁷ Zehebî “vâhin” (zayıf bir râvidir) terimiyle nitelendirirken,⁴³⁸ İbn Hacer zayıf olduğunu zikretmiştir.⁴³⁹

Söz konusu nüshaya dair aktarılan görüşlerde genellikle İbn Hibbân’ın kaynak olarak kullanıldığı görülmektedir. Netice itibariyle Muhammed b. Abdірrahmân el-Beylemânî’nin babası → İbn Ömer kanalıyla uydurma bir nüshası olduğu, bu nüshadaki rivayetlerin çoğunun uydurma olduğu ve söz konusu râvinin münekkitler tarafından “münkerü’l-hdis” ifadesiyle zayıf olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır.

1.15.2. Nüshanın İçeriği

İbn Hibbân nüshanın içeriğiyle ilgili Muhammed b. Abdірrahmân el-Beylemânî’nin babası → İbn Ömer kanalıyla on üç rivayet zikretmiştir: Bu rivayetlerden bazıları şu şekildedir:

عن أبيه عن ابن عمر قال: قال النبي عليه الصلاة والسلام: إذا كان آخر الزمان واختلفت الأهواء فعليكم بدين أهل البادية والنساء

Muhammed b. Abdірrahmân el-Beylemânî → babası → İbn Ömer → Hz. Peygamber (s.a.v.): “Ahir zaman gelip de dine karşı eğilimler olduğunda, bedevilerin ve kadınların dinine sarılın.”⁴⁴⁰

وبإسناده قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من كان يؤمن بالله واليوم الآخر فلا يقعد على مائدة يشرب عليها الخمر

Muhammed b. Abdірrahmân el-Beylemânî → babası → İbn Ömer → Hz. Peygamber (s.a.v.): “Allah'a ve ahiret gününe iman eden kimse içki içilen sofraya oturmasın.”⁴⁴¹

Yaptığımız taramalara göre bu rivayetlerin mevzûât türü eserlerde yer almadığı, hadis metninin genellikle sahih olduğu, Muhammed dışında başka tariklerle aktarıldığı;

⁴³⁷ İbnü’l-Kayserânî, *Ma‘rifeti ‘t-tezkire*, 126,166,229,245.

⁴³⁸ ez-Zehebî, *el-Kâşif*, 2/192.

⁴³⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, 492.

⁴⁴⁰ İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, 2/264-266.

⁴⁴¹ İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, 2/264-266.

Muhammed'in bulunduğu isnadlarının ise zayıf olduğu görülmektedir.⁴⁴² İbn Mâce hadislerinin acayip olduğunu belirtmiş,⁴⁴³ Beyhakî de birkaç rivayetini zikretmiş ve hadisinin zayıf olduğunu söylemiştir.⁴⁴⁴ Bunun yanı sıra bazı rivayetlerinin uydurma olduğu ifade edilmiştir.⁴⁴⁵ Buna göre mezkûr râvinin hem hadis uydurup naklettiği hem de kalb yaptığı anlaşılmaktadır.

1.15.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler

İbn Hibbân söz konusu nüshadaki rivayetlerin Muhammed b. Abdirrahmân el-Beylemânî → babası → İbn Ömer kanalıyla aktarıldığı bilgisini vermektedir. Söz konusu nüshadan başka kaynaklarda nakledilen rivayetleri belirlemek amacıyla yapılan araştırmada mezkûr râvinin kaynaklarda elli bir nakli tespit edilmiştir. Bu nakillerin çoğu Muhammed b. Abdirrahmân'dan rivayette bulunduğu bilgisi verilen Muhammed b. el-Hâris (28) tarafından aktarılmıştır. Bu rivayetlerin hadis eserlerindeki miktarları şöyledir: Abdürrezzâk b. Hemmâm'ın *el-Musannef*'inde (3),⁴⁴⁶ İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannef*'inde (2),⁴⁴⁷ Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde (13),⁴⁴⁸ İbn Mâce'nin *es-Sünen*'inde (3),⁴⁴⁹ Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'inde (1),⁴⁵⁰ Bezzâr'ın *el-Müsned*'inde (12),⁴⁵¹ Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî'nin *el-Müsned*'inde (2),⁴⁵² Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebîr* (6)⁴⁵³ ve *el-Mu'cemü'l-evsat* (1)⁴⁵⁴ Dârekutnî'nin *es-Sünen*'inde (4),⁴⁵⁵ Hâkim en-Neysâbü'rî'nin *el-Müstedrek*'inde (1),⁴⁵⁶ Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ*'sında (7),⁴⁵⁷ İbn Hacer'in *el-Metalibu'l Âliye* (2).⁴⁵⁸ Bu nakillerin söz konusu nüshadan yapıldığı varsayıldığında hicrî beşinci asra ulaştığı ve birçok muhaddisin erişebildiği söylenebilir.

⁴⁴² ed-Dârimî, *Sünen*, 2/153; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed el-Askalânî İbn Hacer, *Telhîşü'l-habîr fi tahrici'l ehadîsi'r-rafi'l-kebîr* (Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1419), 3/403; Elbânî, *Silsiletü'l-ehadîsi'da'ife*, 4/316.

⁴⁴³ İbn Mâce, *Sünen*, 2/835; es-Süyûtî, *el-Le'âli'l-maşnû'a*, 2/232.

⁴⁴⁴ el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 6/108.

⁴⁴⁵ Bu rivayetler için bk. İbnü'l-Kayserânî, *Ma'rifeti't-tezkire*, 245.

⁴⁴⁶ Abdürrezzâk, *el-Muşannef*, 4/317, 7/484, 8/335.

⁴⁴⁷ İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 9/149, 20/86.

⁴⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/1101,1172,1257,1296.

⁴⁴⁹ İbn Mâce, *Sünen*, 3/548, 5/113.

⁴⁵⁰ Ebû Dâvûd, *Sünen*, 4/479.

⁴⁵¹ el-Bezzâr, *Müsned*, 1430, 12/29-33,314.

⁴⁵² Ebû Ya'lâ, *Müsned*, 10/135,141.

⁴⁵³ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, ts., 12/239,13/335-337.

⁴⁵⁴ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 8/280.

⁴⁵⁵ ed-Dârekutnî, *Sünen*, 1/161, 4/357, 5/255.

⁴⁵⁶ el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 1410, 2/248.

⁴⁵⁷ el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 6/108, 7/239,464.

⁴⁵⁸ İbn Hacer, *el-Metalib*, 2/279, 8/569, 16/286.

1.16. Nâfi' b. Hürmüz Nüshası

Nâfi' b. Hürmüz el-Cemmâl, el-Basrî ve es-Süleymî nisbeleriyle tanınan bir râvidir. Basralı olduğu ve burada yaşamış olduğu bilinmekle birlikte, hakkında detaylı biyografik verilere ulaşılamamıştır. Künyesi Ebû Hürmüz olarak zikredilen mezkûr râvinin, Mücâşi' b. Yûsuf es-Süleymî'nin mevlâsı olduğu bilgisi verilmektedir. Vefat tarihi hakkında da kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte, 161-170/778-787 arası olarak kaydedilmektedir.⁴⁵⁹

1.16.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Nâfi' b. Hürmüz'ün Atâ Ebî Rebâh kanalıyla Abdullâh b. Abbas ve Hz. Âişe'den (ö. 58/678) mevzû nüsha aktardığından bahseden ilk münekkitler arasında İbn Hibbân bulunmaktadır.⁴⁶⁰ İbn Hibbân buna ek olarak mezkûr râvinin Enes b. Mâlik'ten rivayette bulunduğunu, Ebû Hürmüz'den de Ahmed b. Yûnus ve Şeybân b. Ferrûh'un aktardığını ifade etmiştir.⁴⁶¹ İbn Hibbân devamında Ebû Hürmüz'ün Enes'in olmayan hadisini başka bir Enes gibi aktardığını ve onun semâsı olup olmadığını bilmediğini söylemiştir.

İbn Hibbân öncesinde her ne kadar uydurma bir nüshanın varlığından açıkça bahsedilmese de hicrî dördüncü asır öncesinde söz konusu râvinin ağır tenkitlerle değerlendirildiği görülmektedir. Nitekim, İbn Maîn'e sorulduğunda sika olmadığını, yalancı olduğunu, "leyse bi şey" (Zayıftır, hadis rivayetinde hiçbir değeri yoktur) şeklinde değerlendirmelerde bulunmuştur.⁴⁶² Ahmed b. Hanbel hadiste zayıf olduğunu, Buhârî münkerü'l-hadis olduğunu belirtmiştir.⁴⁶³ Ebû Zür'a er-Râzî ve Ebû Hâtim er-Râzî zâhibu'l-hadis (Hadisi sâkıttır) olarak değerlendirmiş; Ebû Hâtim buna ilaveten metrûkü'l-hadis olduğunu da söylemiştir.⁴⁶⁴ Nesâî sika olmadığını,⁴⁶⁵ İbn Adî hadislerinin mahfûz olmadığını ve rivayetlerindeki zayıflığın açık olduğunu belirtmiştir.⁴⁶⁶ İbnü'l-Kayserânî onun metrûk olduğunu ifade etmiş,⁴⁶⁷ Ukaylî, Dârekutnî ve İbnü'l-Cevzî ise duafâ eserlerinde bu râviyi zikrederek, münekkitlerin

⁴⁵⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 8/306; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 8/249; ez-Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, 4/530.

⁴⁶⁰ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 3/58.

⁴⁶¹ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 3/57,58.

⁴⁶² İbn Adî, *el-Kâmil*, 8/306.

⁴⁶³ Elbânî, *Silsiletü'l-eḥâdisi'da'ife*, 2/126.

⁴⁶⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerḥ ve't-ta'dîl*, 8/455.

⁴⁶⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, 8/306.

⁴⁶⁶ İbn Adî, *el-Kâmil*, 8/306.

⁴⁶⁷ İbnü'l-Kayserânî, *Ma'rifeti't-tezkire*, 109.

değerlendirmelerini paylaşmışlardır.⁴⁶⁸ Zehebî de metrûk olduğunu belirtmiş ve Nesâî'nin görüşünü aktarmıştır.⁴⁶⁹ Netice itibariyle münekkitler tarafından Ebû Hürmüz'ün metrûk olarak değerlendirilmesi, bu râviye ve rivayetlerine karşı nasıl bir yaklaşım sergilendiğini açıkça göstermektedir.

1.16.2. Nüşanın İçeriği

İbn Hibbân nüşanın içeriğiyle ilgili altı hadise yer vermiştir. Nüşadan örnek olarak şu rivayetler zikredilebilir:

وروى عن عطاء عن ابن عباس قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ليلة أسرى بي ما مررت بملا من الملائكة إلا أمروني

بالحجامة: من أراد منكم أن يحتجم فليحتجم وسط رأسه فيأني وجدته صالحا

Atâ → İbn Abbâs → Rasûlullah (s.a.v.): “Miraç sırasında yanlarından geçtiğim her melek topluluğu bana hacamatı emretti. Sizden kim hacamat yaptırmak isterse başının ortasını hacamat etsin, çünkü ben onu faydalı buldum.”⁴⁷⁰

وروى عن عطاء عن ابن عباس قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: " ألا أنبئكم بأفضل الملائكة ؟ أفضل الملائكة جبريل، وأفضل البشر آدم، وأفضل الايام الجمعة، وأفضل الشهور رمضان، وأفضل الليالي ليلة القدر، وأفضل النساء مريم

ابنة عمران

Atâ → İbn Abbâs → Rasûlullah (s.a.v.): “Size meleklerin en hayırlısını haber vereyim mi? Meleklerin en hayırlısı Cebail, insanların en hayırlısı Adem, günlerin en hayırlısı Cuma, ayların en hayırlısı Ramazan, gecelerin en hayırlısı Kadir Gecesi, kadınların en hayırlısı İmran kızı Meryem’dir.”⁴⁷¹

Yapılan taramalar sonucunda ilk rivayetin mevzûat türü eserlerde yer aldığı⁴⁷² ve İbn Ebî Hâtim tarafından münker olarak değerlendirdiği tespit edilmiştir.⁴⁷³ İkinci rivayet için ise Heysemî bu rivayetin Taberânî'nin eserinde yer aldığını, Ebû Hürmüz'ün metrûk olduğunu ifade etmiştir.⁴⁷⁴ Bu bağlamda, İbn Hibbân'ın nüşadan örnek olarak verdiği

⁴⁶⁸ el-Ukaylî, *Kitâbü'd-Ḍuʿafâ*, 4/287; ed-Dârekutnî, *ed-Ḍuʿafâ*, 1/23; İbnü'l-Cevzî, *ed-Ḍuʿafâ*, 3/156.

⁴⁶⁹ ez-Zehebî, *el-Muğnî*, 2/693.

⁴⁷⁰ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 3/58,59.

⁴⁷¹ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 3/58,59.

⁴⁷² İbnü'l-Cevzî, *el-İlel*, 2/876.

⁴⁷³ İbn Ebî Hâtim, *Kitâbü'l-İlel*, 1/791.

⁴⁷⁴ el-Heysemî, *Mecme'u'z-zevâ'id*, 8/364.

Atâ → İbn Abbâs kanalıyla gelen rivayetlere bakıldığında, bahsedilen nüsha içerisinde uydurma metinlerin bulunduğu görülmektedir. Buna göre mezkûr râvinin hadis uydurduğu anlaşılmaktadır. İbn Hibbân, Ebû Hürmüz'ün Enes'ten rivayette bulunduğunu belirtse de söz konusu nüshadan olduğu zikredilen isnad zincirinde yer almadığı görülmektedir. Ancak bu nüsha dışında Enes'ten rivayette bulunduğu belirlenmiştir.⁴⁷⁵

1.16.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler

İbn Hibbân'ın söz konusu nüshanın isnadını Atâ → İbn Abbâs ve Hz. Âişe olarak vermektedir. Ahmed b. Yûnus ve Şeybân b. Ferrûh'un Nâfi' b. Hürmüz'den rivayette bulunduğu bilgisi verilse de nüshayı ondan kimin aktardığı kesin olarak bilinmemektedir. Söz konusu nüshadan başka kaynaklarda nakledilen rivayetleri belirlemek amacıyla yapılan araştırmada, Nâfi' b. Hürmüz'ün on altı rivayeti tespit edilmiştir. Bu rivayetlerin on ikisi Nâfi' b. Hürmüz → Atâ → İbn Abbâs kanalıyla gelmektedir. Bu kanalla gelen rivayetler Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebîr* (9),⁴⁷⁶ ve *el-Mu'cemü'l-evsat*'ı (2),⁴⁷⁷ ile İbn Hacer'in *el-Metalibu'l-Âliye* (1)⁴⁷⁸ adlı eserinde yer almaktadır. Bu nakillerin söz konusu nüshadan yapıldığı varsayıldığında rivayetlerin hicrî dördüncü asra ulaştığı söylenebilir.

1.17. Sadaka b. Abdillâh es-Semîn Nüshası

Künyesi Ebû Muâviye olup Ebû Muhammed olarak da anılan Sadaka b. Abdillâh, es-Semîn lakabıyla tanınmaktadır. Etbâüt't-tâbiîn büyükleri arasında anılan bu râvinin, Dımaşklı olduğu ve burada 166/783 yılında vefat ettiği belirtilmektedir. Kaderî görüşüne sahip olduğu bilinmektedir. Muhammed b. Münkedir'den (ö. 131/748) ve bölgesinin râvilerinden rivayette bulunmuştur. Sadaka b. Abdillâh'tan da Velîd b. Müslim ve Şam ehli rivayet etmiştir.⁴⁷⁹

1.17.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Sadaka b. Abdillâh'tan uydurma bir nüshasından bahseden ilk münekkitler arasında İbn Hibbân bulunmaktadır.⁴⁸⁰ Her ne kadar kendisinden uydurma bir nüshanın tespiti hicrî dördüncü asra denk gelse de mezkûr râviyle ilgili

⁴⁷⁵ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, ts., 3/42; el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 2/83.

⁴⁷⁶ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, ts., 11/160-163.

⁴⁷⁷ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 2/377, 7/111.

⁴⁷⁸ İbn Hacer, *el-Metalib*, 15/677.

⁴⁷⁹ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/374; ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, 4/414.

⁴⁸⁰ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/374.

olumsuz kanaatlerin üçüncü yüzyılda serdedilmeye başlandığı görülmektedir. Nitekim onun hakkında İbn Maîn,⁴⁸¹ İbn Nümejr “zayıf” terimiyle,⁴⁸² Ahmed b. Hanbel zayıf leyse bi şey (Zayıftır, hadis rivayetinde hiçbir değeri yoktur), zayıf cidden (gerçekten zayıf), zayıf leyse yesvî hadîsuhu şey ehâdisûhu menâkîr (Zayıftır, hadisinin hiçbir değeri yoktur. Hadisleri münkerdir) değerlendirmesinde bulunmuştur.⁴⁸³ İbn Hanbel, hadislerinin münker olduğunu belirterek cerhinin sebebini beyan etmiştir. İbn Hibbân öncesinde Sadaka’yı mecrûh görenler arasında Buhârî, Müslim, Ebû Zür’a, Ebû Dâvûd, Fesevî, Nesâî ve Ukaylî de bulunmaktadır. İbn Hibbân öncesinde adı geçen râviye uydurma bir nüsha atfedilmese de alanında otorite münekkitlerce onun ağır eleştirilere konu olduğu; bazı münekkitlerin açıklamasına bakılınca da bunda münker rivayetlerinin etkili olduğu anlaşılmaktadır. İbn Hibbân dönemi ve sonrasında da İbn Adî, Dârekutnî, Tahâvî, Zehebî, İbnü’l Cevzî ve İbn Hacer gibi birçok isim söz konusu râvinin mecrûh olduğunu belirten ifadeler kullanmışlardır. İbn Adî’nin onun hadislerinin çoğunun mütâbisinin olmadığına dair tespiti de neden mecrûh sayıldığına dair önemli bir veridir. Bu âlimlere ilaveten onu eleştirmekle birlikte çok zayıf olarak değerlendirmeyen Ebû Hâtim gibi münekkitler de bulunmaktadır.⁴⁸⁴

Araştırmamız doğrultusunda “Güvenilir kişilerden uydurma rivayetler aktarıyor” diyerek Sadaka’nın açık bir şekilde rivayet uydurduğunu belirten İbn Hibbân’dır.⁴⁸⁵ Diğer münekkitler onun her ne kadar münker rivayetlerin olduğunu, çoğu nakillerinin mütâbisinin olmadığını ifade etseler de bunların onun tarafından uydurulduğunu sarih bir şekilde dile getirmezler.⁴⁸⁶ İbn Hibbân’ın onun uydurma olduğunu iddia ettiği nüshayla ilgili verdiği önemli bilgi ise bu nüshada Muhammed b. Münkedir → Câbir tarikiyle gelen rivayetlerin yer almasıdır. Bu nüshanın ondan kim tarafından nakledildiğini ise belirtmemiştir. Nüshanın izini sürmeyi engelleyecek diğer bir husus ise İbn Hibbân’ın Sadaka’nın uydurma nakillerine örnek olarak verdiği rivayeti bu nüshadan seçmemesidir.

⁴⁸¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 4/429.

⁴⁸² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 4/430.

⁴⁸³ İbn Adî, *el-Kâmil*, 5/115; el-Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 13/133.

⁴⁸⁴ Değerlendirmeler için bk. İbn Adî, *el-Kâmil*, 5/115; el-Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 4/126; el-Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 13/133; Moğultay b. Kılıç, *İkmâl*, 6/362; İbn Hacer, *Tehzîb*, 4/365.

⁴⁸⁵ İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, 1/374.

⁴⁸⁶ Münker teriminin mevzû hadis anlamı dışında kullanımlarının da olması sebebiyle bu ıstılahla eleştirenlerin onun hadis uydurduğunu kastetmeleri yalnızca ihtimallerden biridir. Münker ve münkerü’l-hadis lafzının kullanıldığı anlamlar hakkında bk. Ahmet Yücel, *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2014), 186; Mehmet Efendioğlu, “Münker”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/13-14.

Zikrettiği nakil, Hasan b. Süfyân → İbn Ebî es-Serî → Amr b. Ebî Seleme → Sadaka b. Abdillâh → Mûsa b. Yesâr → Nafi' → İbn Ömer → Hz. Peygamber yoluyla gelen " في العسل العشر في كل عشر قرب قرية" hadistir.⁴⁸⁷ Ve görüldüğü gibi Câbir'den gelmemektedir.

Örneğini bahsedilen nüshadan seçmemesi ise İbn Hibbân'a kadar mezkûr nüshanın kimlerce nakledildiğine ulaşma imkânımızı ortadan kaldırmaktadır. Sadaka'dan bu nüshayı kimin aktardığı bilinseydi günümüze gelen eserler arasında Muhammed b. Münkedir → Câbir kanalıyla gelen nakillerden hareketle söz konusu nüshayı elde eden musanniflerin kimler olduğuna dair bazı yorumlarda bulunma imkânı söz konusu olabilirdi.

1.17.2. Nüshanın İçeriği

Hadis programları yardımıyla Sadaka → Muhammed b. Münkedir → Câbir senediyle tek bir hadisin hadis kaynaklarında yer aldığı tespit edilmiştir.⁴⁸⁸ İbn Hibbân'ın çağdaşı Taberânî'nin eserinde yer alan isnad şöyledir: Ahmed b. Muhammed b. Yezîd → Abdullâh b. Yezîd b. Râşid → Sadaka → Muhammed b. Münkedir → Câbir. Bu hadisin yer aldığı diğer iki eserde de hadis bu isnadla kaydedilmiştir.⁴⁸⁹ Bu isnadla ilgili münekkît muhaddislerin ulaştığı gerekçeli hüküm/ler, Sadaka → Muhammed b. Münkedir → Câbir tarihinin İbn Hibbân dışında nasıl değerlendirildiğini görme imkânı sunacaktır. Bu amaçla yaptığımız araştırmada Yahyâ b. Maîn, Ebû Hâtim, Ebû Zür'a er-Râzî ve Dârekutnî'nin bu senedin sahih olmadığı hükmüne ulaştıklarını tespit ettik.⁴⁹⁰ Onlar, illeti olarak da Sadaka'nın bu rivayeti Muhammed b. Münkedir aracılığıyla Câbir'den nakletmesi olarak göstermişlerdir. Ebû Hâtim'le Ebû Zür'a'nın değerlendirmesinde Sadaka'nın bunu hataen yaptığını belirten ifadeler kullanmışlardır. Bu ise Ebû Hâtim, Ebû Zür'a ile İbn Hibbân'ın değerlendirmeleri arasındaki farkı açıklayan bir veri olarak kabul edilebilir. Daha açık bir ifadeyle Ebû Hâtim ve Ebû Zür'a Sadaka'nın bu rivayette hata yaptığını düşünürken İbn Hibbân, bu tür rivayetlerde kasten müdahalede bulunduğu kanaatinde olabilir. Ancak bunun kesin bir dille söylenebilmesi için söz konusu nüshanın Abdullâh b. Yezîd b. Râşid'den nakledildiğinin bilinmesi; İbn Hibbân'ın Sadaka'nın

⁴⁸⁷ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/374.

⁴⁸⁸ el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 1410, 2/455; el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 7/319; et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsâf*, 1/145.

⁴⁸⁹ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsâf*, 1/145.

⁴⁹⁰ Aslında bu hadisin sahih tarihinin Sevrî → Muhammed b. Münkedir → Tâvûs senediyle mürsel olarak nakledilen rivayet olduğu belirtilmiştir. İbn Hacer, *Telhîşü'l-habîr*, 3/455.

uydurma rivayetlerine Câbir kanalından gelen bir hadis vermesi gerekirdi. Ayrıca İbn Hibbân dışında Sadaka'nın hadis uydurduğunu belirten muhaddisin olmaması; Sadaka → Muhammed b. Münkedir → Câbir'den gelen bir hadisin uydurma değil de hatalı bir rivayet olarak değerlendirilmesi söz konusu nüshanın uydurma olduğu fikrinin yalnızca İbn Hibbân'a ait olduğu izlenimi oluşturmaktadır. Yukarıda zikrettiğimiz münekkitler arasında yer alan İbn Adî, Sadaka'nın rivayetlerinin çoğunun mütâbiîsinin olmadığını söylemiş lakin hadis uydurduğuna dair bir ifade kullanmamıştı.⁴⁹¹ Bu ise aynı dönemin iki münekkitlerden biri, mezkûr râvinin rivayetlerdeki tasarruflarını kasta; diğeri ise hataya bağladığını göstermektedir. Sonuç olarak İbn Hibbân'ın uydurma bir nüsha olduğuyula ilgili kanaatinde yalnız kaldığını düşünmekteyiz. Zira diğer münekkitlerin mezkûr râvinin hadis uydurduğuna dair açıklamalarına rastlanmamıştır. Ayrıca Sadaka'nın mürsel bir rivayeti muttasıl naklettiğine dair yapılan tespitler, söz konusu nüshada isnadı hatalı olan rivayetlerin yer aldığını düşündürmektedir.

1.17.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler

Hadis kaynaklarında Sadaka → Muhammed b. Münkedir → Câbir senediyle tek bir hadisin yer aldığı yukarıda ifade edilmişti. Sadaka b. Abdillâh'ın bu tarik dışında hadis kaynaklarında yetmiş yedi nakli tespit edilmiştir. Bu rivayetler ve miktarları şu şekildedir: İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannef*'inde (2),⁴⁹² Dârimî'nin *el-Müsned*'inde (1),⁴⁹³ İbn Mâce'nin *es-Sünen*'inde (2),⁴⁹⁴ Tirmizî'nin *es-Sünen*'inde (1),⁴⁹⁵ Bezzâr'ın *el-Müsned*'inde (9),⁴⁹⁶ Nesâî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ*'sında (1),⁴⁹⁷ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî'nin *el-Müsned*'inde (2),⁴⁹⁸ İbn Huzeyme'nin *es-Sahîh*'inde (2),⁴⁹⁹ Tahâvî'nin *Şerhu Meâni'l-âsâr*'ında (1),⁵⁰⁰ Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebîr* (19),⁵⁰¹ *el-Mu'cemü'l-evsat* (24)⁵⁰² ve

⁴⁹¹ İbn Adî'nin bu ifadeyi çokça hata yapan, çokça vehimde bulunan râviler hakkında kullandığına dair bk. İsmail Kurt, *Hicrî Dördüncü Asır Ricâl Tenkidinin Mukayeseli İncelenmesi* (İstanbul: Cinius Yayınları, 2020), 129-132.

⁴⁹² İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 6/221, 12/385.

⁴⁹³ ed-Dârimî, *Sünen*, 1/46.

⁴⁹⁴ İbn Mâce, *Sünen*, 1/458, 2/539, 4/224, 585.

⁴⁹⁵ et-Tirmizî, *Sünen*, 1418, 3/24.

⁴⁹⁶ el-Bezzâr, *Müsned*, 1430, 3/228, 322, 7/100, 10/226-227, 12/234, 13/409, 14/368, 15/204.

⁴⁹⁷ en-Nesâî, *Sünenü'l-kübrâ*, 8/205.

⁴⁹⁸ Ebû Ya'lâ, *Müsned*, 13/242.

⁴⁹⁹ İbn Huzeyme, *Şahîh*, 1/213-214, 587.

⁵⁰⁰ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1/73.

⁵⁰¹ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, ts., 1/281, 2/148, 5/208, 6/6, 7/209, 8/95, 126, 134, 172, 184, 2366, 19/53, 72, 382, 420, 421, 20/107, 114, 22/298.

⁵⁰² et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 1/71, 182, 287-299, 297, 2/137, 3/378, 4/78, 252, 302, 303, 339, 7/6, 8/153, 9/40-41, 161.

el-Mu'cemü's-sağîr'inde (4),⁵⁰³ Hâkim en-Neysâbü'rî'nin *el-Müstedrek*'inde (6)⁵⁰⁴ ve Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ*'sında (6).⁵⁰⁵

1.18. Bihterî b. Ubeyd Nüshası

Hakkında sınırlı bilgi bulunan Bihterî b. Ubeyd b. Selmân et-Tâî, et-Tâîfî, et-Tâbihî, el-Kelbî, eş-Şâmî nisbeleriyle tanınmaktadır.⁵⁰⁶ Etbâüt't-tâbiîn büyükleri arasında anılan bu râvinin, Şam'da yaşadığı 171-180/788-797 arasında vefat ettiği kaydedilmektedir.⁵⁰⁷ Velîd b. Müslim (ö. 195/810), Süleymân b. Abdirrâhman (ö. 233/847), Hişâm b. Ammâr (ö. 245/859 [?]), İbn Ebî es-Serî (ö. 240/854) ve Şam halkı ondan rivayette bulunmuştur.⁵⁰⁸

1.18.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Bihterî b. Ubeyd'in, babası (Ubeyd b. Selmân) → Ebû Hüreyre kanalıyla bir nüshası olduğundan bahseden ilk münekkitler arasında İbn Hibbân ve İbn Adî yer almaktadır.⁵⁰⁹ İbn Hibbân içersinde acayip/garip şeyler olan bir nüshası olduğunu, devamında ise sikalara muhalefeti sebebiyle teferrüd ettiğinde onunla ihticâc edilemeyeceğini söylemiştir. İbn Adî de babası → Ebû Hüreyre kanalıyla yirmi hadis rivayet ettiği bir nüshasının olduğunu ve içindeki hadislerin genellikle münker olduğunu ifade etmiştir.

Hicrî dördüncü asır öncesinde her ne kadar mezkûr râviye dair bir nüshadan bahsedilmese de kendisi ve rivayetleri hakkında çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır. Hicrî dördüncü asır ve sonrasında ise bu eleştirilerin arttığı görülmektedir. Hicrî üçüncü asırda Ya'kûb b. Şeybe (ö. 262/875) onun meçhûl olduğunu belirtirken,⁵¹⁰ Ebû Hâtim er-Râzî daifu'l-hadis (Hadisi zayıftır) ve "zâhibun" ifadeleriyle kanaatini zikretmiştir.⁵¹¹ İbnü'l-Cârûd rivayetlerinde ihtilaf olduğunu belirtirken, Ebû'l-Feth el-Ezdî yalancı ve sâkıt olarak değerlendirmiştir.⁵¹² Dârekutî, Beyhakî, Zehebî ve İbn Hacer zayıf olarak kabul

⁵⁰³ et-Taberânî, *el-Mu'cemü's-sağîr*, 1/29, 40, 53, 354.

⁵⁰⁴ el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 1410, 1/641, 3/384, 4/189, 532.

⁵⁰⁵ el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 1/23, 372, 383, 384, 2/29, 43.

⁵⁰⁶ İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/369.

⁵⁰⁷ ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, 5/585.

⁵⁰⁸ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/202-203; İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/238; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/427.

⁵⁰⁹ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/202-203; İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/238-239.

⁵¹⁰ el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 4/24-25.

⁵¹¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/427.

⁵¹² el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 4/24-25.

etmişlerdir.⁵¹³ Hâkim en-Neysâbûrî, Ebû Sa'îd en-Nakkâş (ö. 414/1023) ve Ebû Nuaym el-İsfahânî hadislerinin uydurma olduğunu ifade etmişlerdir.⁵¹⁴ Ebû Nuaym buna ilaveten “lâ şey” (Hadis rivayetinde hiçbir değeri yoktur, bir işe yaramaz) terimiyle değerlendirmiştir.⁵¹⁵ İbn'ül-Cevzî önceki âlimlerin görüşlerini aktarmış,⁵¹⁶ Zehebî ve İbn Hacer, “zayıf” değerlendirmelerine ek olarak “metrûk” olarak da görüş bildirmişlerdir.⁵¹⁷ Netice itibariyle mezkûr râvî, münekkitlerce yalancılıkta itham edilirken metrûk olarak değerlendirilmiştir.

1.18.2. Nüshanın İçeriği

İbn Hibbân söz konusu nüshanın içeriğiyle ilgili bir hadis zikretmiştir:

عن أبيه عن أبي هريرة أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: إذا توضأ ثم فلا تنفضوا أيديكم فإنها مرواح الشيطان وأشربوا أعينكم الماء

Babası → Ebû Hüreyre → Hz. Peygamber (s.a.v.): “Abdest aldıktan sonra ellerinizi silkelemeyin, çünkü eller şeytanın serinlik yerleridir. Gözlerinizi de su ile yıkayın.”⁵¹⁸

İbn Adî de söz konusu nüshadan olan bu rivayetin yanında aynı isnadla şu hadisi zikretmiştir:

عن أبيه عن أبي هريرة أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: الأذنان من الرأس

Babası → Ebû Hüreyre → Hz. Peygamber (s.a.v.): “Kulaklar baştandır.”⁵¹⁹

Yapılan taramalarda bu rivayetlerin mevzûât türü eserlerde yer aldığı,⁵²⁰ Ebû Hüreyre'den gelmediği, farklı tariklerle Ebû Ümâme el-Bâhilî'den nakledildiği görülmektedir.⁵²¹ Ayrıca ikinci rivayet için Süleymân b. Harb (ö. 224/839) bu cümlelerin hadis olmadığını, Ebû Ümâme'nin kendi sözü olduğunu söylemiştir.⁵²² Buna göre mezkûr

⁵¹³ ed-Dârekutnî, *Sünen*, 1/102; el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 2/355-356; ez-Zehebî, *el-Kâşif*, 1/264; ez-Zehebî, *el-Muğnî*, 1/101; İbn Hacer, *Taḳrîb*, 120.

⁵¹⁴ el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 2/355-356.

⁵¹⁵ Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *ed-Du'afâ*, 67.

⁵¹⁶ İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ*, 1/136.

⁵¹⁷ ez-Zehebî, *el-Muğnî*, 1/101; İbn Hacer, *Taḳrîb*, 120.

⁵¹⁸ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/203.

⁵¹⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/238-239.

⁵²⁰ İbnü'l-Cevzî, *el-İlelü'l-mütenâhiye*, 1/348; İbnü'l-Kattân, *Beyânü'l-vehm*, 2/281.

⁵²¹ İbn Mâce, *Sünen*, 1/151-152.

⁵²² el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 1/66.

râvinin hadis uydurduğu, hem de mevcut metinlere isnad ekleyip aktardığı anlaşılmaktadır.

1.18.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler

Söz konusu nüshanın isnadı Bihterî b. Ubeyd'in → babası → Ebû Hüreyre olarak verilmektedir. Hişâm b. Ammâr, İbn es-Serî gibi râvilerin Bihterî'den rivayette bulunduğu belirtilse de nüshayı ondan kimin aktardığı kesin olarak bilinmemektedir. Söz konusu nüshadan başka kaynaklarda nakledilen rivayetleri belirlemek amacıyla yapılan araştırmada mezkûr râvinin dört nakli tespit edilmiştir. Bu rivayetler Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde (1)⁵²³, İbn Mâce'nin *es-Sünen*'inde (2)⁵²⁴ ve Dârekutnî'nin *es-Sünen* (1)⁵²⁵ adlı eserinde bulunmaktadır. Bu nakiller İbn Hibbân ve İbn Adî'nin zikrettiği senedle gelmektedir. Bu nakillerin söz konusu nüshadan yapıldığı varsayıldığında hicrî dördüncü asra ulaştığı söylenebilir.

1.19. Hakem b. Abdillâh Nüşası

Tam ismi Hakem b. Abdillâh b. Huttâf olan bu râvi, el-Âmilî, el-Ezdî, eş-Şamî nisbeleriyle birlikte, Ebû Seleme künyesiyle tanınmaktadır. Bunun yanı sıra, Abdullâh b. Saîd ismiyle ve el-Ürdünî, el-Hımsî nisbeleriyle de anıldığı belirtilmektedir.⁵²⁶ Hayatına dair detaylı malumat bulunmayan mezkûr râvinin, etbâü't-tâbiîn küçüklerinden olduğu, Şam ehlinden sayıldığı, Humus ve Ürdün'de yaşadığı kaydedilmektedir. Vefat tarihi de 171-180/788-797 yılları arası olarak ifade edilmektedir. Zührî, Ubâde b. Nüseyyî, Üneyse binti Hasan b. Ali'den rivayette bulunmuştur. Ondan da Süfyân es-Sevrî, Şeybân b. Abdîrrahmân, Hişâm b. Ammâr, Velîd b. Müslim, Abdülmelik b. Muhammed es-San'ânî, Abdullâh b. Abdilcebbâr el-Habâirî rivayet etmiştir.⁵²⁷

1.19.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Hakem b. Abdillâh'ın nüshası olduğundan bahseden ilk münekkitler arasında Dârekutnî bulunmaktadır. Dârekutnî metrûkü'l-hadis olduğunu ve

⁵²³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 35/219.

⁵²⁴ İbn Mâce, *Sünen*, 1/483,573.

⁵²⁵ ed-Dârekutnî, *Sünen*, 1/101.

⁵²⁶ Ebû'l-Hasen Ali ed-Dârekutnî, *Mevsû'atü akvâli Ebî'l-Hasen ed-Dârekutnî fî ricâli'l-hadîs ve 'ilelihi*, nşr. Muhammed Mehdî, Eşref Mansûr Abdurrahmân, İsmâ Abdülhâdî Mahmûd, Ahmed Abdürrezzâk, Eymen İbrahim, Mahmud Muhammed Halil (Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1427), 11/261; Abdülkerim b. Muhammed es-Sem'ânî, *el-Ensâb* (Haydarâbâd: Dairetü Maârif'il-Osmaniyye, ts.), 1/109; İbn Hacer, *Tehzîb*, 12/106.

⁵²⁷ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 15/11; ez-Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, 4/605,772.

hadis uydurduğunu söyleyerek, onun Zührî → Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713) kanalıyla münker olan, aslı olmayan elli ya da daha fazla hadisi içeren bir nüsha rivayet ettiğini söylemiştir.⁵²⁸

Her ne kadar hicrî dördüncü asır öncesinde mezkûr râviye dair bir nüshanın varlığından bahsedilmese de çeşitli ifadelerle cerh edildiği görülmektedir. Ebû Müshir (ö. 218/833) yalancı olduğunu belirtmiş,⁵²⁹ Ebû Hâtim er-Râzî bâtil hadisler rivayet ettiğini söyleyerek yalancı ve metrûkü'l-hadis ifadeleriyle cerh etmiştir.⁵³⁰ İbn Ebû Âsım (ö. 287/900) “leyse bizâke” (aradığın gibi kuvvetli değildir) diyerek eleştirmiştir.⁵³¹ Nesâî güvenilir ve sika olmadığını, hadisnin yazılamayacağını belirtmiştir.⁵³² İbnü'l-Cevzî ve Sıbt İbnü'l-Acemî (ö. 841/1438) Dârekutnî'nin nüshası olduğu yönündeki görüşünü alıntılarını yapmışlardır.⁵³³ Zehebî bu râvinin terk edildiğini belirtmiş⁵³⁴ ve başka bir yerde Nesâî'nin yalancı olarak değerlendirdiği görüşünü aktarmıştır.⁵³⁵ İbn Nâsirüddin el-Kaysî (ö. 842/1438) de Hakem b. Abdillâh'ın nüshası olduğunu ifade edenler arasındadır.⁵³⁶ İbn Hacer metrûk olarak değerlendirirken,⁵³⁷ İbn Arrâk da bazı rivayetlerini zikrederek yalancı ve hadis uydurduğu şeklindeki görüşleri aktarmıştır.⁵³⁸ Sonuç itibarıyla mezkûr râvi vadda' (uydurmacı) olarak değerlendirmiştir.

1.19.2. Nüshanın İçeriği

Dârekutnî örnek olarak iki rivayet zikretmiştir. Bu nakiller şu şekildedir:

⁵²⁸ Ebü'l-Hasen Ali ed-Dârekutnî, *el-İlelü'l-vâride fî'l-eḥâdîsi'n-nebeviyye*, nşr. Mahfuzürrahman es-Selefî (Riyad: Dâru Taybe, 1405), 12/182,200, 14/131; ez-Zehebî, *Mizânü'l-ictidâl*, 1/572, 4/532-533; İbn Hacer, *Tehzîb*, 12/106.

⁵²⁹ İbn Hacer, *Tehzîb*, 12/106-107.

⁵³⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerḥ ve't-ta'dîl*, 9/383-384.

⁵³¹ el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 33/379-380.

⁵³² el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 33/379.

⁵³³ İbnü'l-Cevzî, *el-İlelü'l-mütenâhiye*, 2/580; İbnü'l-Cevzî, *eḍ-Ḍu'afâ*, 1/227; İbrâhîm b. Muhammed Sıbt İbnü'l-Acemî, *el-Keşfü'l-ḥaşîs 'ammen rumiye bi-vaz'î'l-ḥadîs* (Beyrut: Mektebetü'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1407), 102.

⁵³⁴ ez-Zehebî, *el-Kâşif*, 2/431.

⁵³⁵ ez-Zehebî, *el-Mugnî*, 1/183.

⁵³⁶ Şemsüddîn Muhammed b. Abdillâh İbn Nâsirüddin el-Kaysî, *Tavḍîhu'l-müştebeh fî ḍabti esmâi'r-ruvât ve ensâbihim ve elkâbihim ve künâhum* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1414), 9/119.

⁵³⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, 645.

⁵³⁸ İbn Arrâk, *Tenzîhü's-şerî'ati'l-merfû'a*, 1/56,313,340, 2/312,409,486.

عَنْ الزُّهْرِيِّ ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : يَا أَكْثَمُ بْنُ الْجَوْنِ ، اغْزِ مَعَ غَيْرِ قَوْمِكَ يَحْسُنْ خَلْقَكَ ، وَتَكْرُمَ عَلَى رَفَقَائِكَ . يَا أَكْثَمُ ، خَيْرُ الرِّفْقَاءِ أَرْبَعَةٌ ، وَخَيْرُ الطَّلَائِعِ أَرْبَعُونَ ، وَخَيْرُ السَّرَايَا أَرْبَعُمِئَةٍ ، وَخَيْرُ الْجِيُوشِ أَرْبَعَةُ آلَافٍ ، وَلَنْ يَرَى اثْنَا عَشَرَ أَلْفَ مِنْ قَلَّةٍ

Zührî → Enes b. Mâlik → Hz. Peygamber (s.a.v.): “Ey Eksem b. el-Cevn, kavminden başkalarıyla gazaya çık ki, huyun güzelleşsin ve arkadaşlarına ikramda bulunasın. Ey Eksem b. el-Cevn, yol arkadaşlarının hayırlısı dördttür. Gözcü birliğinin hayırlıları kırktır. Seriyelerin hayırlıları dört yüzdür. Orduların hayırlıları dört bindir ve hiçbir zaman on iki bin kişilik bir ordu azlıktan dolayı mağlup edilemez.”⁵³⁹

عَنْ الزُّهْرِيِّ ، عَنْ عُرْوَةَ ، عَنْ عَائِشَةَ ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، أَنَّهُ قَالَ يَوْمَ حَنْينَ : عَشْرَةُ أَشْيَاءَ مُبَاحَةٌ لِلْمُسْلِمِينَ فِي مَغَازِيهِمْ : الْعَسَلُ وَالْمَاءُ وَالزَّيْتُ وَالْمِلْحُ وَالتُّرَابُ وَالْحَجَرُ ، وَالْعُودُ مَا لَمْ يَنْحَتَ وَالْجِلْدُ الطَّرِيُّ ، وَالطَّعَامُ الَّذِي يَخْرُجُ بِهِ

Zührî → Enes b. Mâlik: Hz. Peygamber (s.a.v.) Huneyn gününde şöyle demiştir: “Müslümanların savaşlarında on şey mübahtır; bal, su, yağ, tuz, toprak, taş, oyulmamış çubuklar, yumuşak deri ve bunların çıkarıldığı yiyecekler.”⁵⁴⁰

Dârekutnî, Hakem b. Abdillâh’ın bu hadisi Zührî → Saîd b. Müseyyeb → Hz. Âişe isnadıyla rivayet ettiğini ve sahih olmadığını söylemiştir.⁵⁴¹ Zehebî de bu hadisi aynı isnadla, metnindeki bazı farklılıklarla zikretmiş ve Hişâm b. Ammâr’ın teferrüd ettiğini ifade etmiştir.⁵⁴² Ayrıca bu nakillerin mevzûât türü eserlerde yer almadığı tespit edilmiştir. Bu durumda, söz konusu râvinin hadis uydurduğuna dair kesin bir kanıya varmak için elimizde yeterli veri bulunmamaktadır.

1.19.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler

Söz konusu nüshanın isnadı Hakem b. Abdillâh → Zührî → Saîd b. Müseyyeb olarak verilmiştir. Şeybân b. Abdirrahmân, Hişâm b. Ammâr, Velîd b. Müslim, Abdullâh b. Abdilcebbâr gibi râvilerin ondan hadis aktardığı bilgisi verilse de nüshayı kimin aktardığı

⁵³⁹ ed-Dârekutnî, *el-İlel*, 12/199-200, 14/130-131.

⁵⁴⁰ ed-Dârekutnî, *el-İlel*, 12/199-200, 14/130-131.

⁵⁴¹ ed-Dârekutnî, *el-İlel*, 14/130-131.

⁵⁴² والشرا، عَنْ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ يَوْمَ حَنْينَ: عَشْرُ مَبَاحَاتٍ لَكُمْ فِي الْمَغَازِي: الْعَسَلُ، وَالْمَاءُ، وَالزَّيْبُ، وَالْخَلُّ، وَالْمِلْحُ، وَخَيْرُ الرِّفْقَاءِ أَرْبَعَةٌ، وَخَيْرُ الطَّلَائِعِ أَرْبَعُونَ، وَخَيْرُ السَّرَايَا أَرْبَعُمِئَةٍ، وَخَيْرُ الْجِيُوشِ أَرْبَعَةُ آلَافٍ، وَلَنْ يَرَى اثْنَا عَشَرَ أَلْفَ مِنْ قَلَّةٍ. ez-Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, 4/532-533; Bu rivayeti Taberâni de bazı lafız farklılıklarıyla zikretmiştir. Bk. et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsaf*, 7/32.

kesin olarak bilinmemektedir. Söz konusu nüshadan başka kaynaklarda nakledilen rivayetleri belirlemek amacıyla yapılan araştırmada mezkûr râvinin on nakli tespit edilmiştir. Bu rivayetler Abdürrezzâk b. Hemmâm'ın *el-Musannef*'inde (1),⁵⁴³ İbn Mâce'nin *es-Sünen*'inde (1),⁵⁴⁴ Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebir* (2)⁵⁴⁵ ve *el-Mu'cemü'l-evsat*'ında (2)⁵⁴⁶ Dârekutnî'nin *es-Sünen*'inde (2),⁵⁴⁷ Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ*'sında (2),⁵⁴⁸ Bu nakillerin söz konusu nüshadan yapıldığı varsayıldığında hicrî beşinci asra ulaştığı sonucu çıkarılabilir.

1.20. Hüseyin b. Abdillâh b. Dumeyre Nüshası

Hakkında çok fazla bilgi bulunmayan bu râvinin tam ismi, Hüseyin b. Abdillâh b. Dumeyre b. Ebî Dumeyre el-Himyârî'dir. Medineli olan mezkûr râvi, Hz. Peygamber'in âzatlı kölesi Ebû Dumeyre'nin⁵⁴⁹ torunu olup, etbâü't-tâbiîn tabakasındandır. Medine'den ayrılıp bir müddet Yenbu' şehrinde yaşadığı bilinmekle birlikte vefat ettiği yer hakkında herhangi bir malumat bulunmamaktadır. Vefat tarihi olarak 171-180/788-797 yılları arası zikredilmektedir.⁵⁵⁰

1.20.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Tespitlerimize göre Hüseyin'in babası → dedesi kanalıyla aile isnadını kullanarak uydurma nüsha naklettiğinden bahseden İbn Hibbân'dır.⁵⁵¹ Ancak bu bilgidен söz konusu râvinin hicrî dördüncü asra kadar herhangi bir eleştiriye konu olmadığı çıkarılmamalıdır. Zira İsmâil b. Ebî Üveys'e (ö. 226/841) Hüseyin'in yanına hadis öğrenmeye gitmesinden ötürü kırk gün küsen İmâm Mâlik "Bir topluluk, bu mescitte (Mescid-i Nebvî'yi kastediyor) hadis rivayet edip yalan söylemektedir. Hüseyin b. Dumeyre de bunlardan biridir." diyerek onu hadis uydurduğunu belirtmektedir.⁵⁵² Kendisinden rivayette bulunan İsmail b. Ebî Üveys'in onun zındıkla itham edildiğini aktarması hakkındaki eleştirilerin

⁵⁴³ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 4/108.

⁵⁴⁴ İbn Mâce, *Sünen*, 2/944.

⁵⁴⁵ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, ts., 3/89, 9/319.

⁵⁴⁶ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 7/14, 32.

⁵⁴⁷ ed-Dârekutnî, *Sünen*, 2/82, 317.

⁵⁴⁸ el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3/397, 7/135.

⁵⁴⁹ Ahmed Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Ma'fretü's-şahâbe*, nşr. Âdil b. Yûsuf (Riyad: Dârü'l-Vatan, 1419), 3/1546-8.

⁵⁵⁰ ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, 4/601.

⁵⁵¹ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhin*, 1/244.

⁵⁵² el-Ukaylî, *Kitâbü'd-Đu'afâ*, 1/246.

ulaştığı noktayı göstermektedir.⁵⁵³ Diğer münekkitle de ağır eleştiriler yöneltmiştir.⁵⁵⁴ İbn Adî de zayıf ve münkerü'l-hadîs lafzıyla eleştirerek, hadislerindeki zayıflığın açık olduğunu belirtmiştir.⁵⁵⁵ Sonuç olarak Hüseyin'in rivayetlerinin terk edilmesi yönünde görüş birliği bulunmaktadır. İmâm Mâlik, İbn Maîn, Ebû Hâtim ve İbnü'l-Cârûd cerh sebebini yalancı olarak açıklamaktadırlar.⁵⁵⁶ Bununla birlikte Ukaylî⁵⁵⁷ ve İbn Hibbân, onun rivayetlerinin terk edilme gerekçesini zabt kusuruna dayandırmaktadırlar. Nitekim İbn Hibbân'ın Hüseyin'in sâlih bir kimse olduğunu belirttikten sonra babası → dedesi kanalıyla gelen nüshayı birilerinin kalb ettiğini; Hüseyin'in de bunu fark etmediğini belirtmektedir.⁵⁵⁸ İbn Hibbân'ın bu beyanına göre Hüseyin'in metrûk sayılmasının sebebi, gaflet sahibi olması nedeniyle nüshasına yapılan müdahaleyi fark edememesidir. Ona göre dışarıdan yapılan bu müdahale bahsedilen nüshayı uydurma olarak tavsif edilmesini gerektirmiştir. Râvinin rivayet ehliyetinin belirlenmesinde kritik bir rol oynayan bu bilginin, hicrî dördüncü asra kadar ifade edilmemiş olması ve daha da önemlisi, bu bilgiye aykırı bazı ifadelerin varlığı, bu tespitin kabulünü ve tercih edilmesini engelleyen önemli faktörler olarak değerlendirilebilir. Mezkûr râviyi, onu tanıyan münekkidin değerlendirmesini ve zamansal olarak ona daha yakın diğer muhaddislerin aynı doğrultudaki tenkitleri dikkate alarak rivayetlere müdahaleyi gerçekleştiren kimse olarak düşünülmesinin daha uygun bir yaklaşımdır.

1.20.2. Nüshanın İçeriği

İbn Hibbân'ın örnek olarak zikrettiği metin şöyledir:

روى حسين بن عبدالله بن ضميرة عن أبيه عن جده عن تميم الدارى قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: كل مشكل

حرام وليس في الدين إشكال

⁵⁵³ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 3/173.

⁵⁵⁴ Bu şekilde değerlendirenler arasında Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Ebû Dâvûd, Ebû Hâtim er-Râzî, Nesâî, İbn Cârûd ve Dârekutnî bulunmaktadır. Bu değerlendirmeler için bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/57; İbn Adî, *el-Kâmil*, 3/225; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed el-Askalânî İbn Hacer, *Ta'cîlû'l-menfa'a bi-zevâ'idî ricâli'l-e'immeti'l-erba'a*, nşr. İkrâmullah İmdâdülhak (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1417), 1/450; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 3/173.

⁵⁵⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, 3/225.

⁵⁵⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/57; İbn Adî, *el-Kâmil*, 3/225.

⁵⁵⁷ el-Ukaylî, *Kitâbü'd-Du'afâ*, 1/247.

⁵⁵⁸ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/244.

Hüseyin b. Abdillâh babasından o da dedesinden o da Temîm ed-Dârî'den Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şöyle dediğini nakletmiştir: “Her müşkil haramdır, dinde sorun çıkarma yoktur.”⁵⁵⁹ Yapılan araştırmalar sonucunda bu hadisi başka bir kişinin aktarmadığı, yani bu metnin tek bir isnad zinciriyle geldiği görülmektedir.

Bu hadisi Muhammed b. Abdirrahmân eş-Şâmî → İsmâîl b. Ebî Üveys → Hüseyin b. Abdillâh isnadıyla zikretmiştir. Hz. Peygamber'den sahih bir isnadla bu lafızla bir hadisin ezberlenmediğini/kaydedilmediğini ifade etmiştir.⁵⁶⁰ Bir diğer ifadeyle Hüseyin dışında bir râviden böyle bir metinle hadis nakledilmemiştir. Bu tespit ise söz konusu nüshada uydurma metinlerin yer aldığını düşündürmektedir.

1.20.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler

İbn Hibbân, Hüseyin'in babası → dedesi kanalıyla uydurma nüsha naklettiğini söyledikten sonra “İsmâîl b. Ebî Üveys de ondan rivayette bulunmuştur” demesi bahsedilen nüshayı ondan nakledenin İsmail olduğunu akla getirmektedir. Bu varsayım kabul edilerek yapılan araştırmada, İsmail'in aktardığı beş rivayetin; Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde (1)⁵⁶¹, Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebir*'inde (2)⁵⁶² ve Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ*'sında (2)⁵⁶³ yer aldığı tespit edilmiştir. Buna göre söz konusu nüshanın Beyhakî dönemine kadar ulaştığı düşünülebilir. Ancak kesin olarak ifade edecek elimizde yeterli veri bulunmamaktadır.

1.21. Mansûr b. Abdilhamîd el-Cezerî Nüshası

Künyesi Ebû Riyâh olan Mansûr b. Abdilhamîd b. Râşid el-Cezerî, el-Mervezî nisbeleriyle tanınmaktadır. Ebû Riyâh künyesi, Ebû Rebâh, Ebû Recâ şeklinde de söylenmektedir.⁵⁶⁴ Ammâr b. Yâsir'in (ö. 37/657) mevlâsı olan mezkûr râvi Belh, Cezîre ve Merv'de yaşamıştır. Cezîre halkından olan Mansûr, Belh'in önde gelenlerinden biri olmakla birlikte Merv'de kâdılık yapmıştır.⁵⁶⁵ Vefat tarihi kesin bilinmemekle birlikte

⁵⁵⁹ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/244.

⁵⁶⁰ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/244.

⁵⁶¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 27/267.

⁵⁶² et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, ts., 2/52, 8/308.

⁵⁶³ el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 4/11, 10/311.

⁵⁶⁴ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed el-Askalânî İbn Hacer, *Tebşîrü'l-müntebih bi tahrîri'l-Müştebih*, nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî, Muhammed Ali en-Neccâr (Kahire: el-Müessesetü'l-Mısıriyyetü'l-âmmeli'telif ve't-terceme ve't-tibâa ve'n-neşr, 1386), 2/587.

⁵⁶⁵ el-Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek*, 1410, 1/83; Ebü'l-Kâsım Alî b. Hasen İbn Asâkir, *el-Mu'cemü'l-müştemil 'alâ zikri esmâ'i şüyûhi'l-e'immeti'n-nübel*, nşr. Sekine eş-Şihâbî (Dımaşk: Dârü'l-Fıkr, 1401/1981), 1/93.

171-180/788-797 arası olarak kaydedilmiştir.⁵⁶⁶ Ebû Hüreyre, İbn Ömer, Ebû Ümâme el-Bâhilî, Enes b. Mâlik, Tâvûs (ö. 106/725), Mekhûl ve Katâde (ö. 117/735) gibi sahabe ve tâbiî âlimleriyle karşılaştığını hadis semâ ettiğini söylemiştir. Mansûr'dan da Seleme b. Süleymân el-Mervezî, Muâz b. Esed el-Mervezî ve Abdullâh b. el-Hânî rivayette bulunmuştur.⁵⁶⁷ Ve Muâz onunla Merv'de karşılaştığını söylemiştir. Zehebî sahâbelerle karşılaşma drumunun Mansûr'un iddiası olduğunu söylemiştir.⁵⁶⁸

1.21.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Mansûr b. Abdilhamîd'in Ebû Ümâme'den mevzû hadisleri içeren bir nüshası olduğundan bahseden ilk münekkitler arasında İbn Hibbân yer almaktadır.⁵⁶⁹ İbn Hibbân, Abdullâh b. Mûsâ el-Hânî; Mansûr b. Abdilhamîd'in Ebû Ümâme'den çoğu uydurma olan benzer üç yüz hadis bulunan bir nüshası olduğunu ve hiçbirinin aslının olmadığını söylemiştir. Devamında ondan rivayette bulunmanın caiz olmadığını, fakat ashabından bazılarının hadislerini yazmış olması sebebiyle bilinmesi gerektiğini düşündüğünden Mansûr'u zikretmeyi gerekli gördüğünü ifade etmiştir.

Mezkûr râvinin İbn Hibbân öncesi münekkitler tarafından herhangi bir değerlendirmeye tabi tutulmadığı görülmektedir. Hicrî dördüncü asır öncesinde mezkûr râvi hakkında herhangi bir kanaatin bulunmayışı, kendisine ve rivayetleri konusunda mutlak bir analiz yapmayı zorlaştırmaktadır. Hicrî dördüncü asır ve sonrasındaki değerlendirmeler ise sınırlı olmakla birlikte çeşitli lafızlarla tenkit edilmiştir. Hâkim en-Neysâbü'rî hadislerinin uydurma olduğunu söylerken,⁵⁷⁰ Ebû Nuaym Ebû Ümâme'den bâtıl şeyler naklettığını söyleyerek, “lâ şey” (Hadis rivayetinde hiçbir değeri yoktur, bir işe yaramaz) terimiyle değerlendirmiştir.⁵⁷¹ Zehebî sika olmadığını, İbn Hibbân'ın onu “vâhin” (zayıf bir râvidir) olarak değerlendirdiğini, hadis uydurmakla itham edildiğini belirtmiştir.⁵⁷² İbn

⁵⁶⁶ ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, 4/750.

⁵⁶⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/175-176; Ebû Abdillâh Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Medhal ile's-saḥîḥ*, nşr. Rebî' b. Hâdî (Kahire: Dârü'l-İmâm Ahmed, 1430), 1/215; Ebû Nasr Alî b. Hibetillâh el-İclî İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl fî ref'i'l-irtiyâb 'ani'l-mü'telif ve'l-muhtelif mine'l-esmâ' ve'l-künâ ve'l-ensâb* (Beyrut - Lübnan: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411), 7/102; ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, 4/750.

⁵⁶⁸ ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, 4/750.

⁵⁶⁹ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 3/39.

⁵⁷⁰ el-Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Medhal ile's-saḥîḥ*, 1/215; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 8/164.

⁵⁷¹ Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *ed-Du'afâ*, 149.

⁵⁷² ez-Zehebî, *el-Muḡnî*, 2/678; ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, 4/1216.

Nâsırüddin el-Kaysî de uydurma nüshası olduğunu, içindeki rivayetlerin aslı olmadığını söylemiştir.⁵⁷³ Netice itibariyle söz konusu râvi metrûk olarak değerlendirilmiştir.

1.21.2. Nüshanın İçeriği

İbn Hibbân söz konusu nüshanın içeriğiyle ilgili herhangi örnek rivayet zikretmemiş ve nüshayı aktaran kişiyi belirtmemiştir. Ayrıca nüshayı ondan kimin aktardığını belirtmemesi, örnek rivayetlere ulaşmayı ve nüshanın içeriğiyle ilgili analiz yapmayı zorlaştırmaktadır. Ancak Mansûr'dan aktarılan rivayetlerin mevzûât türü eserlerde yer alması nüshanın içeriğine dair birtakım tahminlerde bulunulmasına olanak sağlamaktadır. Mansûr b. Abdilhamîd'den aktarılan bazı rivayetlerin uydurma hadislere dair yazılan eserlerde yer alması onun hadis metni uydurduğunu göstermektedir. Mansûr b. Abdilhamîd'in bu rivayetleri Ebû Ümâme ve Enes b. Mâlik'ten aktardığı, uydurma olarak değerlendirildiği görülmektedir.⁵⁷⁴

1.21.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler

İbn Hibbân söz konusu nüshanın isnadını Mansûr b. Abdilhamîd → Ebû Ümâme olarak vermektedir. Mansûr'dan Seleme b. Süleymân, Muâz b. Esed ve Abdullâh b. el-Hânî gibi isimlerin rivayette bulunduğu bilgisi verilse de nüshayı ondan kimin aktardığı kesin olarak bilinmemektedir. Söz konusu nüshadan başka kaynaklarda nakledilen rivayetleri belirlemek amacıyla yapılan araştırmada mezkûr râvinin dört nakli tespit edilmiştir. Bu rivayetler Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) *Târîhu Bağdâd*'inde (1),⁵⁷⁵ ve Râfiî'nin (ö. 623/1226) *et-Tedvîn* (3)⁵⁷⁶ adlı eserinde yer almaktadır. Mansûr bu nakilleri İbn Hibbân'ın zikrettiği isnad dışında Enes b. Mâlik'ten de aktarmıştır. Bu nakillerin söz konusu nüshadan yapıldığı varsayıldığında hicrî yedinci asra ulaştığı ve uydurma metinler içermesi nedeniyle itibar görmediği söylenebilir.

1.22. Abdullâh b. Lehîa Nüshası

Künyesi Ebû Abdirrahmân olan Abdullâh b. Lehîa b. Ukbe el-Hadramî el-Mısırî el-Adevî el-Kâdî nisbeleriyle tanınmaktadır. Aynı zamanda Ebû Nadr künyesi ve el-Gâfikî nisbesiyle de anılmaktadır. Etbâût't-tâbiîn büyükleri arasında sayılan bu râvî, Mısır'da

⁵⁷³ İbn Nâsırüddin el-Kaysî, *Tavdîhu'l-müştebeh*, 3/35.

⁵⁷⁴ Elbânî, *Silsiletü'l-eḥâdîsi'da'ife*, 10/1095-1096.

⁵⁷⁵ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/583.

⁵⁷⁶ Ebû'l-Kâsım Abdülkerîm er-Râfiî, *et-Tedvîn fî aḥbâri Qazvîn*, nşr. Azîzullah 'Atâridî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1408), 1/85,126,212.

yaşamış, 96/714 veya 97/715 yıllarında doğmuş ve 174/790 yılında vefat etmiştir.⁵⁷⁷ Atâ b. Ebî Rebâh, Abdurrahman b. Hüzmüz el-A‘rec (ö. 117/735), Mûsa b. Verdân (ö. 117/735), Amr b. Şuayb (ö. 118/736), Atâ b. Dînâr (ö. 126/744), Kâ‘b b. Alkame (ö. 127/745), Muhammed b. Münkedir ve benzeri birçok âlimden hadis aktarmıştır. Ondan da Süfyân es-Sevrî, Şu‘be b. Haccâc, Leys b. Sa‘d, Abdullah b. Mübârek, Abdullah b. Vehb (ö. 197/813), Eşheb el-Kaysî (ö. 204/820), Abdullâh b. Abdülhakem (ö. 214/829), Evzâî gibi âlimler rivayette bulunmuştur.⁵⁷⁸

1.22.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

İbn Hibbân’ın Amr b. Şuayb’a dair açtığı tercemede, İbn Lehîa’nın Amr b. Şuayb’a nispet ederek aktarılan nüshada verdiği bilgilerde bazı kapalıkların bulunması, bu nüshanın İbn Lehîa’ya ait olma ihtimalini incelemeyi gerektirmiştir. Söz konusu nüshanın kime nispet edileceği tartışmalı olsa da uydurma rivayetler içermesi sebebiyle çalışmamızda yer verilmiştir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla İbn Lehîa’nın Amr b. Şuayb’a nispet ederek, onun babası → dedesi kanalıyla mevzû ya da maktûb rivayetler içeren bir nüshasından bahseden ilk münekkitler arasında İbn Hibbân yer almaktadır.⁵⁷⁹ İbn Hibbân, Amr b. Şuayb’a dair açtığı tercemede Ahmed b. Ali el-Müsennâ’nın kendilerine Kâmil b. Talha el-Cehderî → İbn Lehîa → Amr b. Şuayb → babası → dedesi kanalıyla ondan uzun bir nüsha yazdıklarını, hadiste uzman olanların şüphe etmeyecekleri uydurma ya da maktûb rivayetlerin olduğunu söylemiştir. İbn Hibbân, devamında İbn Lehîa’nın rivayetleri konusunda dikkatli olunması gerektiğini ve bu hususu kitabının ilgili bölümünde de belirttiğini ifade etmiştir.⁵⁸⁰

İbn Hibbân, yukarıda belirtildiği gibi, İbn Lehîa’nın rivayetleri konusunda dikkatli olunması gerektiğini ona dair açtığı biyografide vurgulamıştır.⁵⁸¹ İbn Hibbân, onun sâlih bir kimse olduğunu ancak kitapları yanmadan önce zayıf kimselerden tedlîs yaptığını söylemiştir.⁵⁸² Ayrıca İbn Lehîa’nın rivayetlerini dönemlere ayırarak incelediğini, geç

⁵⁷⁷ İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, 2/11; ez-Zehebî, *Târihü’l-İslâm*, 8/11-12; Moğultay b. Kılıç, *İkmâl*, 8/143.

⁵⁷⁸ İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, 2/11; ez-Zehebî, *Târihü’l-İslâm*, 8/12.

⁵⁷⁹ İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, 2/71-74.

⁵⁸⁰ İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, 2/74.

⁵⁸¹ İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, 2/11.

⁵⁸² İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, 2/11.

dönem rivayetlerinde büyük hata ve karışıklıklar tespit ettiğini ve erken dönem rivayetlerinde ise aslı olmayan birçok rivayet bulunduğunu ifade etmiştir. İbn Hibbân bu durumu incelediğinde, İbn Lehîa'nın zayıf râvileri güvenilir görerek onlardan rivayet aktardığını ve bunun sonucunda da uydurma rivayetlerin ona yapıştığını, yani uydurma sorumluluğunun onun üstüne kaldığını belirtmiştir.⁵⁸³

İbn Hibbân, devamında, İbn Lehîa'nın Abdurrahman b. Mehdî'ye, Amr b. Şuayb'tan rivayet ettiği hadislerden oluşan bir kitap yazdığını belirtir. Bu kitabı İbnü'l-Mübârek'e okuduğunu ve İbnü'l-Mübârek'in de kendi kitabından söz konusu rivayetlerin şu isnadla geldiğini söyler: İshâk b. Ebî Ferve → Amr b. Şuayb.⁵⁸⁴ Ayrıca İbn Adî de Leys bin Sa'd'ın İshâk b. Ebî Ferve'den büyük bir nüsha aktardığını söylemiştir.⁵⁸⁵ Bu verilere göre söz konusu risaledeki uydurma rivayetleri sorumlusu İshâk b. Ebî Ferve'dir. Netice itibariyle isnadlara bakıldığında, hadis uyduran kişi İbn Lehîa gibi görünse de gerçekte onun tedlis yaparak zayıf râviyi isnaddan çıkardığı görülmektedir. Bu durum, uydurma rivayetlerin İbn Lehîa'ya atfedilmesine ve sorumluluğun ona yüklenmesine yol açmıştır.

İbn Lehîa'nın müdellis bir râvi olması, söz konusu nüshadaki uydurmaların kim tarafından gerçekleştirildiği ve nüshanın kime ait olduğunun tespiti zorlaştırmıştır. Bu noktada Amr b. Şuayb'a nispet edilerek aktarılan nüshanın kim tarafından uydurulduğunu tespit edilebilmek için, söz konusu nüshayla bağlantılı olan İbn Lehîa ile İshâk b. Ebî Ferve hakkındaki kanaatlerin incelenmesi gerekmektedir.

İbn Lehîa'nın Değerlendirilmesi

İbn Lehîa hakkındaki değerlendirmeler incelendiğinde, farklı kanaatlerin yer aldığı görülmektedir. Mâlik b. Enes (ö. 179/795), Ahmed b. Hanbel, Süfyân es-Sevrî, Leys b. Sa'd (ö. 175/791) ve Abdullâh b. Vehb (ö. 197/813), İbn Lehîa'yı güvenilir bir râvi olarak değerlendirirken⁵⁸⁶ Ebû Zür'a, İbn Maîn, Nesâî, İbn Adî ve İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938) gibi münekkitler onu zayıf saymışlardır.⁵⁸⁷

Zehebî de onun zayıf olduğunu, hadisinin de taz'if edildiğini ifade etmiştir.⁵⁸⁸ Zehebî Medine'de İmam Mâlik, Şam'da Evzâî, Yemen'de Ma'mer b. Râşid ve Irak'ta Şu'be ve

⁵⁸³ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/12.

⁵⁸⁴ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/11-12.

⁵⁸⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/530.

⁵⁸⁶ el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 15/495; İbn Hacer, *Tehzîb*, 5/329.

⁵⁸⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/145-147; İbn Adî, *el-Kâmil*, 5/237-246.

⁵⁸⁸ ez-Zehebî, *el-Kâşif*, 590.

Süfyân es-Sevrî gibi Mısır’da da Leys b. Sa’d ile İbn Lehîa’nın devrin en büyük âlimleri arasında yer aldığını, bu arada İbn Lehîa’dan gelen zayıf rivayetlere dikkat edilmesi gerektiğini, ancak bütün rivayetlerini yok sayacak ölçüde tenkitte ileri gitmenin doğru olmadığını belirtir.⁵⁸⁹ İbn Hacer, onun sadûk olduğunu ancak hayatının son döneminde kitaplarının yanmasından sonra rivayetlerinde karışıklıklar ve birçok münker hadisin ortaya çıktığını ifade ederek, İbn Hibbân’ın görüşüne paralel bir yaklaşım sergilemiştir.⁵⁹⁰ Netice itibariyle İbn Lehîa ihtilât etmeden önce de bazı âlimler tarafından zayıf sayılırken, bazıları tarafından da güvenilir kabul edildiği görülmektedir.

İshâk b. Abdillâh b. Ebî Ferve’nin Değerlendirilmesi

İshâk b. Ebî Ferve hakkındaki kanaatlere bakıldığında, yaşadığı dönemden itibaren tenkit edildiği görülmektedir. Nitekim İshâk b. Ebî Ferve bir gün Rasûlullah (s.a.v.) adına hadis rivayet ederken Zührî, “Allah sana lanet etsin ey İbn Ebî Ferve! Allah’a karşı ne kadar cüretkârsın! Bize, sürekli ne ağzı ne yuları olan (temelsiz ve dayanıksız) hadisler getiriyorsun.” diyerek onu ağır şekilde cerh etmiştir.⁵⁹¹ İmâm Mâlik, İmâm Şâfiî (ö. 204/820) ve Buhârî onun hadislerini terk etmişlerdir.⁵⁹² Yahyâ b. Maîn “yalancı” lafzıyla tenkit ederek, hadisinin yazılamayacağını söylemiştir.⁵⁹³ Ali b. Medînî münkerü’l-hadis olduğunu belirtmiş,⁵⁹⁴ Ahmed b. Hanbel de hadislerini münker olarak değerlendirmiş ve hadislerinin yazılmaması gereken dört kişi arasında saymıştır.⁵⁹⁵ Ebû Zür’a, Ebû Hâtim er-Râzî ve Nesâî onu metrûkü’l-hadis lafzıyla tenkit etmiştir.⁵⁹⁶ İbn Adî hadislerinin mütâbiîsinin bulunmadığını belirtirken,⁵⁹⁷ Zehebî terk edildiğini,⁵⁹⁸ İbn Hacer de metrûk olduğunu belirtmiştir.⁵⁹⁹ Netice itibariyle, İshâk b. Ebî Ferve münekkitlerce yalancı ve metrûk olarak değerlendirilmiştir.

⁵⁸⁹ Zehebî, *Siyer*, 8/11-13; Nihat Dalgın, “İbn Lehîa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999).

⁵⁹⁰ Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed el-Askalânî İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, nşr. Mustafa Avvâme (Haleb: Darür-Raşîd, 1406), 319; Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed el-Askalânî İbn Hacer, *Ta’rifu ehl-i’t-takdîs bi merâtibi’l-mevşûfîne bi’t-tedlîs*, nşr. Asım b. Abdillâh el-Kureyvîti (Ammân: Mektebetü’l-Menâr, 1403), 177.

⁵⁹¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/530.

⁵⁹² el-Buhârî, *Kitâbü’d-Du’afâ*, 21; İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/530.

⁵⁹³ İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/530.

⁵⁹⁴ el-Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 4/446-452.

⁵⁹⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 2/227; el-Ukaylî, *Kitâbü’d-Du’afâ*, 1/102; el-Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 4/450.

⁵⁹⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 2/228; el-Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 4/452.

⁵⁹⁷ İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/530.

⁵⁹⁸ ez-Zehebî, *el-Kâşif*, 237.

⁵⁹⁹ İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, 102.

Sonuç olarak, nüshanın zahirî isnadına dayanarak İbn Lehîa'ya nispet edilmesi mümkün görünse de daha derinlemesine bir inceleme yapıldığında İshâk b. Ebî Ferve'ye atfedilmesi daha isabetli bir yaklaşım olacaktır. Zira İbn Lehîa hakkında hadis uydurduğuna dair herhangi bir eleştirinin bulunmaması, buna karşın İshâk b. Ebî Ferve için böyle bir ifadenin varlığı, bu tespiti desteklemektedir.

1.22.2. Nüshanın İçeriği

Bu nüshasının içeriğini değerlendirebileceğimiz bir örnek İbn Hibbân tarafından verilmektedir. Bu durumda İbn Lehîa → İshâk b. Ebî Ferve → Amr b. Şu'ayb kanalıyla gelen rivayetlerin incelenmesi gerekir. Ancak İbn Lehîa'nın İshâk b. Ebî Ferve'yi düşürüp Amr b. Şu'ayb'dan aktarması, ise üç kişiden oluşan böyle bir senedin bulunmasını zorlaştırmaktadır. Nitekim dijital hadis tarama programlarında da böyle bir tarikle gelen rivayete rastlanmamıştır.

İbn Lehîa'nın Amr'dan naklettiği ise birçok rivayet bulunmaktadır. Ancak bunların hepsinde İshâk b. Ebî Ferve'yi düşürdüğünü iddia etmek mümkün değildir. Bu gerekçelerle söz konusu nüshanın içeriğiyle ilgili örnekler üzerinden bir yorum yapmak olası görünmemektedir. Ancak İbn Hibbân, nüshanın içeriğine dair örnek bir rivayet zikretmemiş olsa da bu nüshaya ilişkin sunduğu genel bilgiden hareketle, içeriğindeki rivayetlerin “mevzû ya da maktûb” olduğu söylenebilir.

1.22.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler

İbn Hibbân'ın söz konusu nüshaya dair verdiği bilgiden hareketle, bu nüshanın isnadı İbn Lehîa → İshâk b. Ebî Ferve → Amr b. Şu'ayb olarak tespit edilmiştir. Ancak İbn Lehîa'nın İshâk b. Ebî Ferve'yi düşürüp Amr b. Şu'ayb'dan aktarması, bu isnadla bağlantılı herhangi bir rivayetin senedinin tespit edilememesine yol açmıştır. Dolayısıyla, bu rivayetlerin musannefatta kullanılma durumu incelenememiştir.

1.23. Abullah b. Ca'fer b. Necîh Nüshası

Künyesi Ebû Ca'fer olan Abullah b. Ca'fer b. Necîh es-Sa'dî, el-Basrî, el-Medenî nisbeleriyle anılmaktadır. Etbâü't-tâbiînin orta tabakasından sayılan mezkûr râvinin İbn Sa'd'ın mevlâsı olduğu bilinmektedir. Aslen Medineli olup Basra'da ikamet eden bu râvi 107/726 senesinde doğmuş, 178/795 yılında burada vefat etmiştir.⁶⁰⁰ Abdullâh b. Dînâr

⁶⁰⁰ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/14.

(ö. 127/745), Safvân b. Süleym, Süheyl b. Ebî Sâlih, Alâ b. Abdurrahmân, Ebû Hâzim, Ebü'z-Zinâd (ö. 130/748), İbrâhîm b. İsmâîl b. Mecmau' ve diğerlerinden hadis almıştır. Ondan da oğlu İsmâîl b. Ca'fer, Bişr b. Muâz el-Akadî, Ali b. Hucr (ö. 244/858-59), Yahyâ b. Eyyûb el-Mekâbirî ve Iraklılar rivayette bulunmuştur.⁶⁰¹

1.23.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Abullah b. Ca'fer'in Abdullâh b. Dînâr'dan nüshası olduğundan bahseden ilk münekkitler arasında İbn Hibbân yer almaktadır.⁶⁰² İbn Hibbân Hasan b. Süfyân'ın Ali b. Hucr'dan, Abullah b. Ca'fer → Abdullâh b. Dînâr isnadıyla bir nüsha yazdıklarını ve içindeki rivayetlerin çoğunun aslı olmadığını söylemiştir. İbn Hibbân'ın devamında maktûb haberler rivayet ettiğini ve bu haberlerde de sanki ma'mûl (üretilmiş/uydurulmuş) gibi görünen hatalar yaptığını ifade etmesi, nüshanın içeriğine dair bilgi sunmaktadır.

İbn Hibbân öncesinde her ne kadar söz konusu nüshadan bahsedilmese de mezkûr râvi hakkında çoğunlukla olumsuz kanaatler bulunmaktadır. Hicrî dördüncü asır ve sonrasında da bu eleştirilerin devam ettiği ve nüshanın varlığına dair bilgi verilmediği görülmektedir.

Hicrî üçüncü asır âlimlerinden Saîd b. Mansûr, onun hafız olduğunu ve onun hafızasına sahip çok az sayıda ilim sahibi kişi gördüğünü; ayrıca Abdurrahmân b. Mehdi'nin de bu durumu teyit ettiğini ifade etmiştir.⁶⁰³ Buna karşılık, Yahyâ b. Maîn "leyse bi şey" (Hadis rivayetinde hiçbir değeri yoktur) olarak değerlendirirken, Cüzcânî "vâhil-hadis" (Hadisi çok zayıf) şeklinde eleştirmiştir.⁶⁰⁴ Kavârîrî'ye (ö. 235/850) Abullah b. Ca'fer'in neden uygun görülmediğinin sorulması üzerine Abdullâh b. Dînâr'dan rivayet aktarmasını sebep göstermiştir.⁶⁰⁵ Amr b. Ali el-Fellâs daifu'l-hadis (Hadisi zayıftır) olduğunu belirtmiş,⁶⁰⁶ Buhârî de *ed-Duafâ*'sında zikretmiştir.⁶⁰⁷ Ebû Hâtim er-Râzî daifu'l-hadis ve münkerü'l-hadis olduğunu, sikalardan münker şeyler rivayet ettiğini, hadisinin sadece yazılabileceğini söylemiştir.⁶⁰⁸ Nesâî sika olmadığını ve hadislerinin terk edildiğini

⁶⁰¹ ez-Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, 4/659; İbn Hacer, *Tehzîb*, 5/152.

⁶⁰² İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/14-16.

⁶⁰³ Moğultay b. Kılıç, *İkmâl*, 7/286.

⁶⁰⁴ İbn Adî, *el-Kâmil*, 5/289-290.

⁶⁰⁵ Moğultay b. Kılıç, *İkmâl*, 7/286; İbn Hacer, *Tehzîb*, 5/152.

⁶⁰⁶ İbn Adî, *el-Kâmil*, 5/289-290.

⁶⁰⁷ el-Buhârî, *Kitâbü'd-Duafâ*, 67.

⁶⁰⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/22-23.

belirtmiştir.⁶⁰⁹ Ukaylî, onun zayıf olduğunu ifade ederken,⁶¹⁰ İbn Adî ise hadislerinin genellikle mütâbiîsinin bulunmadığını ve bazılarının gayr-i mahfûz olduğunu vurgulamıştır.⁶¹¹ Abullah b. Ca‘fer’in zayıf olduğunu, ancak hadisinin yazılabileceğini de eklemiştir.⁶¹² Hâkim el-Kebîr hadislerinin bazılarının münker olduğunu belirtirken,⁶¹³ Dârekutnî münkerlerinin çok olduğunu zikretmiştir.⁶¹⁴ İbn Halfûn (ö. 636/1239) da bazı hadislerinin zayıf, bazılarının münker olduğunu ifade etmiştir.⁶¹⁵ Zehebi⁶¹⁶ ve İbn Hacer zayıf olduğunu söylemiştir.⁶¹⁷ İbn Hacer buna ilaveten Müslim (ö. 261/875) ve sünen sahiplerinin onun hadislerini eserlerinde yer verdiğini, ancak sonradan hafızasının değiştiğini söylemiştir.⁶¹⁸ Netice itibariyle mezkûr râvinin zayıf olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Bunda Abdullâh b. Dînâr’dan rivayette bulunması ve sonrasında hafızasının kötüleşerek hata yapmasının etkili olduğu söylenebilir. Nitekim İbn Hibbân’ın da nüshasında hata yaptığını belirtmesi buna işaret etmektedir.

1.23.2. Nüshanın İçeriği

İbn Hibbân söz konusu nüshanın içeriğiyle ilgili dört örnek rivayete yer vermiştir. Bu rivayetlerden bazıları şu şekildedir:

عن ابن عمر قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إذا دعوتهم لاحد من اليهود والنصارى فقولوا: أكثر الله مالك وولدك

İbn Ömer → Hz. Peygamber (s.a.v.): “Yahudi veya Hıristiyanlardan birinin davetine katılırsanız şöyle deyin: Allah malınızı ve çocuklarınızı artırsın.”⁶¹⁹

عن أيوب بن خالد عن ابن عمر قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من صلي المغرب ثم صلي بعدها أربع ركعات

فهو كالمعقب غزوة بعد غزوة في سبيل الله

⁶⁰⁹ en-Nesâî, *ed-Du‘afâ*, 200; el-Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 14/379.

⁶¹⁰ el-Ukaylî, *Kitâbü’l-Du‘afâ*, 2/239.

⁶¹¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 5/289-291.

⁶¹² İbn Adî, *el-Kâmil*, 5/289-291.

⁶¹³ Moğultay b. Kılıç, *İkmâl*, 7/286.

⁶¹⁴ İbnü’l-Cevzî, *ed-Du‘afâ*, 2/118.

⁶¹⁵ Moğultay b. Kılıç, *İkmâl*, 7/286.

⁶¹⁶ ez-Zehebi, *el-Kâşif*, 3/97.

⁶¹⁷ İbn Hacer, *el-Me‘âlib*, 4/161.

⁶¹⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, 298.

⁶¹⁹ İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, 2/15.

Eyyûb b. Hâlid → İbn Ömer → Hz. Peygamber (s.a.v.): “Kim akşam namazını kılar, sonra dört rekât namaz daha kılsa, Allah yolunda gazveden gazveye peş peşe koşan gibidir.”⁶²⁰

Yapılan taramalarda bu rivayetlerin mevzûât türü eserlerde bulunmadığı, ancak hadis metinlerinde bazı lafız değişikliklerle birlikte musannefatta yer aldığı tespit edilmiştir.⁶²¹ Buna göre söz konusu râvinin hadis uydurduğunu söyleyecek yeterli veri bulunmamaktadır.

1.23.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler

İbn Hibbân söz konusu nüshanın isnadını Abdullah b. Ca‘fer → Abdullâh b. Dînâr olarak vermektedir. İsmâîl b. Ca‘fer, Bîşr b. Muâz el-Akadî gibi râvilerin ondan rivayette bulunduğu bilgisi verilse de nüshayı ondan kimin aktardığı kesin olarak bilinmemektedir. Söz konusu nüshadan başka kimselerin nakilde bulunduğunu belirlemek amacıyla Abdullah b. Ca‘fer’in Abdullâh b. Dînâr’dan nakledilen hadisler incelenmiştir. Söz konusu nüshadan başka kaynaklarda nakledilen rivayetleri belirlemek amacıyla yapılan araştırmada Abdullah b. Ca‘fer b. Necîh’in musannefatta yetmiş dokuz nakli tespit edilmiştir. Bu nakiller Ahmed b. Hanbel’in *el-Müsned*’inde (1),⁶²² İbn Mâce’nin *es-Sünen*’inde (1),⁶²³ Saîd b. Mansûr’un *es-Sünen*’inde (2),⁶²⁴ Tirmizî’nin *es-Sünen*’inde (9),⁶²⁵ Bezzâr’ın *el-Müsned*’inde (5),⁶²⁶ Ebû Ya‘lâ el-Mevsılî’nin *el-Müsned*’inde (6),⁶²⁷ İbn Huzeyme’nin *es-Sahîh*’inde (2),⁶²⁸ Tahâvî’nin *Şerhu Meâni’l-âsâr* (1)⁶²⁹ ve *Şerhu Müşkili’l-âsâr*’ında (2),⁶³⁰ Taberânî’nin *el-Mu‘cemü’l-kebîr* (16),⁶³¹ *el-Mu‘cemü’l-evsat* (10)⁶³² ve *el-Mu‘cemü’s-sagîr*’inde (4)⁶³³ Dârekutnî’nin *es-Sünen*’inde (2),⁶³⁴ Hâkim en-

⁶²⁰ İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, 2/16.

⁶²¹ Abdürrezzâk, *el-Muşannef*, 3/45; İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 4/270, 15/392.

⁶²² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 37/333.

⁶²³ İbn Mâce, *Sünen*, 1/425.

⁶²⁴ Sa‘îd b. Mansûr, *Sünen*, 2/506, 5/188.

⁶²⁵ et-Tirmizî, *Sünen*, 1418, 2/403, 163, 4/113, 5/384.

⁶²⁶ el-Bezzâr, *Müsned*, 1430, 1/271, 15/85, 117, 159, 257.

⁶²⁷ Ebû Ya‘lâ, *Müsned*, 1/430, 7/146, 11, 350, 403, 12/34, 13/508.

⁶²⁸ İbn Huzeyme, *Şahîh*, 1/488, 2/816.

⁶²⁹ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, 4/230.

⁶³⁰ et-Tahâvî, *Şerhu müşkili’l-âsâr*, 5/380, 9/182.

⁶³¹ et-Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-kebîr*, ts., 2/40, 5/240, 6/151-152, 8/52, 9/27, 10/325, 11/69.

⁶³² et-Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-evsat*, 1/181, 229, 2/271, 4/32, 365, 6/114-115, 7/127, 8/36.

⁶³³ et-Taberânî, *el-Mu‘cemü’s-sagîr*, 1/265, 366, 2/225.

⁶³⁴ ed-Dârekutnî, *Sünen*, 2/205, 5/237.

Neysâbûrî'nin *el-Müstedrek*'inde (4),⁶³⁵ Beyhakî'nin *es-Sünenü 'l-kübrâ*'sında (7).⁶³⁶ Ziyâeddîn el-Makdisî'nin *el-Ehâdîsü 'l-muhtâre*'sinde (3),⁶³⁷ İbn Hacer'in *el-Metalibu 'l-Âliye* (4).⁶³⁸ Bu nakillerin söz konusu nüshadan yapıldığı varsayıldığında bunun hicrî yedinci asra ulaştığı ve birden fazla muhaddisin ulaşabildiği sonucu çıkarılabilir.

1.24. Eyyûb b. Müdrik Nüşası

Hayatı hakkında çok az malumat bulunan Ebû Amr Eyyûb b. Müdrik, Şam ehlinden sayılmaktadır. Hanefî, Şâmî, Yemâmî nisbesiyle tanınan Eyyûb b. Müdrik'in, Dımaşk'ta ikamet ettiği, Bağdat'ta rihle yaptığı ve burada Mekhûl b. Ebî Müslim'den hadis aktardığı bilinmektedir.⁶³⁹ Söz konusu râvinin vefat tarihi hakkında kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte 181-190/797-806 arası olarak zikredilmektedir.⁶⁴⁰ Ali b. Hucr ondan rivayette bulunmuştur.⁶⁴¹

1.24.1. Nüşanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Eyyûb'un Mekhûl b. Ebî Müslim'den uydurma bir nüsha naklettiğinden bahseden ilk münekkitler arasında İbn Hibbân yer almaktadır.⁶⁴² İbn Hibbân ayrıca, Eyyûb'un kendilerini görmediği ve hadis dinlediğini iddia ettiği meşhur râvilerden münker rivayetler aktardığını ifade etmiştir.⁶⁴³

Her ne kadar Eyyûb b. Müdrik'ten uydurma bir nüshanın tespiti hicrî dördüncü asra denk gelse de mezkûr râviyle ilgili olumsuz değerlendirmeler üçüncü yüzyılda yapılmıştır. Yahya b. Maîn, Eyyûb b. Müdrik'i "leyse bi şey" (Hadis rivayetinde hiçbir değeri yoktur), sika olmadığı, metrûk, yalancı olduğu gibi farklı ifadelerle cerh etmiştir.⁶⁴⁴ Buhârî, Eyyûb'un Mekhûl'den mürsel rivayetler naklettiğini ifade etmiş,⁶⁴⁵ Ebû Zür'a, Ebû Hâtim er-Râzî, Fesevî (ö. 277/890) ve Sâlih Cezere (ö. 293/906) onu zayıf olarak değerlendirmiştir.⁶⁴⁶ Nesâî de hadislerinin yazılamayacağını, sika olmadığını, metrûk

⁶³⁵ el-Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek*, 1410, 3/145,231, 4/381,424.

⁶³⁶ el-Beyhakî, *es-Sünenü 'l-kübrâ*, 4/66,141,171, 5/159,294, 6/121,349.

⁶³⁷ el-Makdisî, *el-Ehâdîsü 'l-muhtâre*, 1/409, 3/324, 13/64.

⁶³⁸ İbn Hacer, *el-Metalib*, 5/245, 7/429,13/917, 16/299.

⁶³⁹ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 10/120,121.

⁶⁴⁰ ez-Zehebî, *Târîhü 'l-İslâm*, 4/814.

⁶⁴¹ İbn Hibbân, *Kitâbü 'l-Mecrûhîn*, 1/168.

⁶⁴² İbn Hibbân, *Kitâbü 'l-Mecrûhîn*, 1/168.

⁶⁴³ İbn Hibbân, *Kitâbü 'l-Mecrûhîn*, 1/168; İbn Hacer, *Lisânü 'l-Mizân*, 1/399.

⁶⁴⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve 't-ta'dîl*, 2/258; İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/5.

⁶⁴⁵ el-Buhârî, *et-Târîhü 'l-kebîr*, 1/423.

⁶⁴⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve 't-ta'dîl*, 2/258; İbn Hacer, *Lisânü 'l-Mizân*, 2/254.

olduğunu söylemiştir.⁶⁴⁷ Ukaylî Eyyûb'un münker şeyler rivayet ettiğini ve bu rivayetlerin mütâbiîsi olmadığını zikretmiştir.⁶⁴⁸ İbn Adî de rivayetlerinden onun zayıf bir râvi olduğunu anlaşıldığını belirtmiş ve münker hadislerine iki örnek kaydetmiştir.⁶⁴⁹ Dârekutnî de onu metrûk olarak değerlendirmiştir.⁶⁵⁰ Sonuç olarak söz konusu râvinin rivayetlerinin terk edilmesi konusunda münekkitler arasında fikir birliği bulunmaktadır.

1.24.2. Nüshanın İçeriği

İbn Hibbân varlığını bildirdiği söz konusu nüshanın metin içeriğiyle ilgili herhangi bir örneğe yer vermemiştir. Ayrıca mezkûr nüshayı ondan kimin aktardığını belirtmemesi nüshaya dair örnek rivayetler bulmayı güçleştirmektedir. Buna rağmen İbn Hibbân'ın Eyyûb b. Müdrîk hakkında yaptığı değerlendirmeden hareketle nüshanın içeriğine dair bazı tahminlerde bulunabilir. Kendilerini görmediği ve hadis dinlediğini iddia ettiği meşhur râvilerden rivayet aktardığına dair ifadesi söz konusu râvinin isnad uydurduğuna delâlet etmektedir. Uydurma hadislere dair yazılan eserlerde Eyyûb'e ait metinler aktarılması onun hadis metni uydurduğunu da göstermektedir.⁶⁵¹ Eyyûb'e ait olduğu belirtilen metinlerin Mekhûl'den aktarıldığı görülmektedir. İbnü'l Cevzî zikrettiği bir nakilde “bu hadisin aslı yoktur, bu rivayetteki sorumlu kişi Eyyûb'tür” diyerek, Ebü'l-Feth el-Ezdî'nin (ö. 374/985) “bu Eyyûb'ün uydurmalarındandır” görüşünü aktarmıştır.⁶⁵² İbn Hibbân meşhur kimselerden münker rivayetler aktardığına dair tespiti de bunu desteklemektedir. Sonuç olarak Eyyûb'un uydurduğu metinleri kendilerinden hadis semâ etmediği kişiler üzerinden nakleden bir kişi olması söz konusu nüshanın içeriğine dair önemli ipuçları içermektedir.

1.24.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler

İbn Hibbân'ın varlığından bahsettiği söz konusu nüshayı Eyyûb'ten kimin aktardığı bilgisinin paylaşılmaması nüshanın izini sürmeyi, nüshanın hangi asırlara ulaştığı noktasında değerlendirmede bulunmayı zorlaştırmaktadır. Ancak İbn Hibbân'ın Mekhûl'den hadis aktardığına dair ifadelerinden hareketle Eyyûb'un Mekhûl'den

⁶⁴⁷ İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/5; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 2/254.

⁶⁴⁸ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 2/254.

⁶⁴⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/5.

⁶⁵⁰ ed-Dârekutnî, *ed-Du'afâ*, 1/6.

⁶⁵¹ Bu metinlere örnek rivayetler için bk. İbnü'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 2/105,106; İbn Arrâk, *Tenzihü's-şer'ati'l-merfû'a*, 2/341; el-Fettenî, *Tezkiretü'l-mevzû'ât*, 160.

⁶⁵² İbnü'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 2/105,106.

aktardığı nakillerin hangi eserlerde yer aldığını tespiti için Cevâmiu'l-Kelim programı üzerinden yapılan araştırmada Eyyûb'un Mekhûl'den aktardığı on beş rivayete ulaşılmıştır.⁶⁵³ Eyyûb'un öğrencilerinden İsmail b. İbrâhîm et-Tercümânî (5) ve Yusuf b. Adî'(1) nin aktardığı bu altı rivayeti Taberânî *Mu'cemü'l-kebîr* adlı eserinde kaydetmiştir.⁶⁵⁴

Eyyûb'ten rivayette bulunan râvilerin isimleri şu şekildedir:

Tablo 1.1. Eyyûb b. Müdrîk'in Öğrencileri

Eyyûb b. Müdrîk'in Öğrencileri
Ahmed b. Yûnus
İsmail b. İbrâhîm et-Tercümânî
Revvâd b. Cerrâh
Abdullâh b. Muâviye el-Hâşimî
el-Alâ' b. Amr el-Hanefî
Yahyâ b. Ya'lâ et-Temîmî
Yusuf b. Adî'

Eyyûb'un öğrencilerinden nakledilen bu on beş rivayete dair herhangi bir şekilde bunların tamamının uydurma olduğunu belirtebileceğimiz ya da bu rivayetlerin söz konusu uydurma nüshadan aktarıldığını gösteren bir veri bulunmamaktadır.

1.25. Guneym b. Sâlim Nüshası

Guneym b. Sâlim kaynaklarda Yagnem b. Sâlim b. Kanber el-Basrî olarak yer aldığı belirtilmektedir. Hakkında biyografik veri sınırlı olmakla birlikte Ali b. Ebî Tâlib'in mevlâsı olduğu bilgisi verilmektedir. Mâlik b. Enes zamanına ve 190/806 senesine kadar yaşadığı söylenmektedir. Ancak vefat tarihi kesin olarak bilinmemekte, 181-190/798-806 yılları arası olarak kaydedilmektedir.⁶⁵⁵ Enes b. Mâlik'ten acayip şeyler rivayet etmiştir. Guneym'den de meçhûl ve zayıf kimseler rivayette bulunmuştur.⁶⁵⁶

⁶⁵³ Ebû'l-Kâsım el-Becelî ed-Dımaşkî Temmâm er-Râzî, *el-Fevâ'id*, nşr. Hamdî b. Abdilmecid es-Selefi (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1418), 2/95; Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Hilye*, 5/189,190; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 42/51, 10/119, 10/245; Ebû'l-Feth Fethuddîn Muhammed b. Muhammed el-Ya'merî İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eşer fî fûnûni'l-meğâzî ve's-şemâ'il ve's-siyer* (Beyrut - Lübnan: Daru'l-Kalem, 1406), 1/268.

⁶⁵⁴ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, ts., 1/133-134, 8/56,60.

⁶⁵⁵ ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm*, 4/1011; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 8/543.

⁶⁵⁶ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/202-203.

1.25.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Guneym b. Sâlim'in bir nüshası olduğundan bahseden ilk münekkitler arasında Ukaylî ve İbn Hibbân yer almaktadır. Ukaylî, Guneym'in Enes'ten çoğunluğu münker rivayetler içeren bir nüsha aktardığını söylemiştir.⁶⁵⁷ İbn Hibbân da Osman b. Abdillâh el-Emevî'nin Guneym'in Enes b. Mâlik'ten kendilerine rivayet ettiği bir nüshayı yazdığını ve içindekilerin genellikle uydurma olduğunu ifade etmiştir.⁶⁵⁸ İbn Hibbân buna ilaveten Guneym'in sika kimselere muhalefet ettiğini, hadisnin ashâbü'l-hadîste nadiren bulunduğunu, daha çok ashâbü'r-re'y tarafından yazıldığını belirtmiştir.

Hicrî dördüncü asır öncesinde mezkûr râvi hakkında sınırlı değerlendirilme bulunduğu, bu asır öncesinde nasıl değerlendirildiği konusunda net bir analiz yapmayı zorlaştırmaktadır. Hicrî üçüncü asır münekkitlerinden Ebû Hâtim meçhul ve daifu'l-hadis olarak değerlendirmiştir.⁶⁵⁹ Ukaylî münkerü'l-hadis terimiyle eleştirirken,⁶⁶⁰ Ebû Saîd b. Yûnus (ö. 347/958) yalancı olduğunu,⁶⁶¹ İbn Adî de onun Enes b. Mâlik'ten münker şeyler rivayet ettiğini ve hadislerinin genellikle mahfûz olmadığını belirtmiştir.⁶⁶² İbnü'l-Kayserânî leysa bi şey (Zayıftır, hadis rivayetinde hiçbir değeri yoktur), yalancı, metrûkü'l-hadis olduğunu söyleyerek farklı ifadelerle değerlendirmiştir.⁶⁶³ Zehebî ve İbn Hacer yalancılıkla meşhur olduğunu, Guneym'i terk etmede fikir birliği sağlandığını belirtmişlerdir.⁶⁶⁴ Heysemî de yalancı ifadesiyle tenkit etmiştir.⁶⁶⁵ Sonuç itibariyle, söz konusu râvinin münekkitler tarafından metrûk olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır.

1.25.2. Nüshanın İçeriği

İbn Hibbân söz konusu nüshanın içeriğiyle ilgili üç hadis zikretmiştir. Rivayetlerden bazıları şu şekildedir:

⁶⁵⁷ el-Ukaylî, *Kitâbü'd-Du'afâ*, 4/466-467.

⁶⁵⁸ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/202-203, 3/145.

⁶⁵⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9/314; ez-Zehebî, *el-Muğnî*, 2/760.

⁶⁶⁰ el-Ukaylî, *Kitâbü'd-Du'afâ*, 4/466-467.

⁶⁶¹ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 8/543.

⁶⁶² İbn Adî, *el-Kâmil*, 9/178-181.

⁶⁶³ İbnü'l-Kayserânî, *Zahîretü'l-huffâz*, 1/354, 3/1305, 5/2788.

⁶⁶⁴ ez-Zehebî, *Mizânü'l-îtidâl*, 3/336-337; ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, 4/1011; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 6/309.

⁶⁶⁵ el-Heysemî, *Mecme'u'z-zevâ'id*, 8/57.

روى عن أنس بن مالك قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من كان له إمام فقراءة الامام له قراءة

Enes → Hz. Peygamber (s.a.v.): “Namaz kılan bir kimsenin imâmı bulunursa, imâmın kıraati, onun için kıraattir.”⁶⁶⁶

Yapılan taramalarda bu hadisin uydurma türü eserlerde yer almadığı farklı isnadlarla nakledildiği ve Enes b. Mâlik’ten gelmediği anlaşılmaktadır.⁶⁶⁷ Dârekutnî bu rivayetin ihtilafı ve isnadının zayıf olduğunu söylemiştir.⁶⁶⁸

وعن أنس بن مالك قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من شك في إيمانه فقد حبط عمله وهو في الآخرة من

الخاصرين

Enes → Hz. Peygamber (s.a.v.): “Kim imanından şüphe ederse, ameli boşa gider ve ahirette hüsrana uğrayanlardan olur.”⁶⁶⁹

Yaptığımız taramada bu rivayetin mevzûat türü eserlerde yer aldığı ve sahih olmadığı, uydurma olarak değerlendirildiği tespit edilmiştir.⁶⁷⁰ Buna göre Guneym’in var olan metinlere Enes b. Mâlik’i eklyerek ondanmış gibi aktardığı hem de hadis uydurup naklettiği anlaşılmaktadır.

1.25.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler

İbn Hibbân söz konusu nüshanın isnadını Guneym b. Sâlim → Enes olarak vermektedir. Osman b. Abdillâh el-Emevî’nin Guneym b. Sâlim’den rivayette bulunduğu bilgisi verilse de nüshayı ondan kimin aktardığı kesin olarak bilinmemektedir. Söz konusu nüshadan başka kaynaklarda nakledilen rivayetleri belirlemek amacıyla yapılan araştırmada mezkûr râvinin on altı nakli tespit edilmiştir. Bu rivayetler Hatîb el-Bağdâdî’nin *Târîhu Bağdâd*’ında (10),⁶⁷¹ İbn Asâkir’in *Târîhu Dımaşk* (6)⁶⁷² adlı

⁶⁶⁶ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/202.

⁶⁶⁷ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsaf*, 7/308; ed-Dârekutnî, *Sünen*, 2/107,260; el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 2/160.

⁶⁶⁸ ed-Dârekutnî, *Sünen*, 2/107.

⁶⁶⁹ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/202.

⁶⁷⁰ İbnü'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 1/135; es-Süyûtî, *el-Le'âli'l-mašnû'a*, 1/45; İbn Arrâk, *Tenzîhü's-şerî'ati'l-merfû'a*, 1/156; Şevkânî, *el-Fevâ'idü'l-mecmû'a*, 453.

⁶⁷¹ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 5/361, 11/548, 12/485, 14/233.

⁶⁷² İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 13/211, 48/3-4.

eserinde yer almaktadır. Bu nakillerin söz konusu nüshadan yapıldığı varsayıldığında uydurma metin içermesi nedeniyle itibar görmediği söylenebilir.

1.26. Muhammed b. İshak Nüshası

Tam adı Muhammed b. İshâk b. İbrâhîm olan bu râvi Muhammed b. Mihsan olarak da tanınmaktadır.⁶⁷³ Şam ehlinden olup, el-Ukkâşî, el-Ganevî, el-Esedî, el-Endülüsî nisbeleriyle anılmaktadır. Hayatına dair detaylı biyografik veri bulunmayan, etbâü't-tâbiînin orta tabakasından sayılan mezkûr râvi, cesareti ve kahramanlığı ile tanınan sahâbiden Ukkâşe b. Mihsan'ın (ö. 11/632) oğludur. Vefat tarihi de kesin olarak bilinmemekle birlikte 181-190/797-806 arası olarak zikredilmektedir. Mekhûl b. Ebî Müslim, Zübeyr, Evzâî ve İbrâhîm b. Ebî Abele (ö. 151-152/768-769) gibi hadis âlimlerinden rivayette bulunmuştur. Ondan da Şam ehli rivayet etmiştir.⁶⁷⁴

1.26.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Muhammed b. İshâk'ın nüshası olduğundan bahseden ilk münekkitler arasında İbn Hibbân yer almaktadır.⁶⁷⁵ İbn Hibbân, Muhammed b. İshâk'ın sikalardan hadis uydurduğunu ve İbn Nâciye'nin Hâşim b. el-Kâsım el-Harrânî → Muhammed b. İshâk → Evzâî kanalıyla kendilerine nüshadan haber verildiğini belirtmiştir. İbn Hibbân devamında, nüshayı bu isnadla yazdıklarını ve içindeki rivayetlerin çoğunun aslının olmadığını söylemiştir. Ancak İbn Hibbân, Muhammed b. Mihsan ismiyle açtığı tercemesinde bir rivayetine yer verip, söz konusu nüshasından bahsetmemiştir.⁶⁷⁶

Hicrî dördüncü asır öncesinde her ne kadar söz konusu nüshanın varlığından bahsedilmese de mezkûr râvi ağır tenkitlerle değerlendirilmiştir. Dördüncü asır ve sonrasında da bu tenkitler devam etmiş, ancak nüshanın varlığına dair herhangi bir bilgi verilmemiştir.

Nitekim hicrî üçüncü asır münekkitlerinden Yahyâ b. Maîn ve Ebû Hâtim er-Râzî yalancı olarak değerlendirirken,⁶⁷⁷ Buhârî ve Ebü'l-Feth el-Ezdî münkerü'l-hadis olduğunu ifade

⁶⁷³ İbn Hacer de bu iki farklı ismin aynı kişiye ait olduğunu belirtmiştir. Bk. İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 7/469.

⁶⁷⁴ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/284; ez-Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, 4/966.

⁶⁷⁵ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/284-285.

⁶⁷⁶ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/277-278.

⁶⁷⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 7/194.

etmişlerdir.⁶⁷⁸ İbn Mâce ise eserinde bir rivayetine yer vermiştir.⁶⁷⁹ Ukaylî hadislerinde vehmin ve bilinmezliğin baskın olduğunu belirtirmiş,⁶⁸⁰ İbn Adî on rivayetini zikrederek hadislerinin tamamının münker ve uydurma olduğunu söylemiştir.⁶⁸¹ Ebû Nuaym el-İsfahânî; Evzâî ve diğerlerinden münker rivayetlerinin olduğunu,⁶⁸² Dârekutnî ve Berkânî (ö. 425/1034) metruk olarak değerlendirmiştir.⁶⁸³ Hâkim en-Neysâbûrî hadislerinin uydurma olduğunu belirtmiş,⁶⁸⁴ İbnü'l-Cevzî ve Zehebî, İbn Hibbân'ın hadis uydurduğu yönündeki görüşünü paylaşmıştır.⁶⁸⁵ Zehebî ayrıca, sâkıt (hadisi hiçbir şekilde alınmaz) olarak itham edildiğini,⁶⁸⁶ İbn Hacer de yalancı olarak görüldüğünü belirtmiştir.⁶⁸⁷ Netice itibarıyla söz konusu râvî münekkitletlerce yalancı olarak değerlendirilmiştir.

1.26.2. Nüshanın İçeriği

İbn Hibbân söz konusu nüshanın içeriğiyle ilgili beş rivayete yer vermiştir. Bu nakillerden bazıları şöyledir:

روى عن الازواعي عن هارون بن رباب عن قبيصة بن ذؤيب عن أبي بكر الصديق قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم:

"من أكرم مؤمنا فإنا يكرم الله ومن سر مؤمنا فإنا يسر الله ومن عظم مؤمنا فإنا يعظم الله

Evzâî → Hârun b. Rebâb → Kabîsa b. Züeyb → Ebû Bekir es-Siddîk → Hz. Peygamber (s.a.v.): "Kim bir mü'mine ikram ederse Allah'a ikram etmiş olur. Kim bir mü'minin sırrını tutarsa Allah'ın sırrını tutmuş olur. Kim de bir mü'mine tâzim ederse, Allah'a tâzim etmiş olur."⁶⁸⁸

عن الازواعي عن مكحول والقاسم بن مخيمرة عن أبي أمامة الباهلي قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إن أخي

عيسى قال: يا معشر الحواريين كونوا في الشر [بلهاء] كالحمام [وكونوا في] الاجتهاد كالوحش إذا طلبها القناص، يا

⁶⁷⁸ el-Buhârî, *et-Târihü 'l-kebîr*, 1/40; el-Ukaylî, *Kitâbü 'd-Du'afâ*, 4/29; İbn Hacer, *Tehzîb*, 9/381.

⁶⁷⁹ İbn Mâce, *Sünen*, 1/19.

⁶⁸⁰ el-Ukaylî, *Kitâbü 'd-Du'afâ*, 4/142.

⁶⁸¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 7/365-369.

⁶⁸² Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *ed-Du'afâ*, 141.

⁶⁸³ ed-Dârekutnî, *Mevsû'atü aqvâl*, 31/98; Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed el-Berkânî, *Su'âlâtü Ebî Bekr el-Berkânî ve cevâbâtü 'd-Dârekutnî* (Pakistan: Kutubu hâne cemîlî, 1404), 62; el-Mizzî, *Tehzîbü 'l-Kemâl*, 26/372-374.

⁶⁸⁴ el-Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Medhal ile 's-saḥîḥ*, 200, 203.

⁶⁸⁵ İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ*, 3/96; ez-Zehebî, *el-Mugnî*, 2/630.

⁶⁸⁶ ez-Zehebî, *el-Kâşif*, 2/214; ez-Zehebî, *Mizânü 'l-i'tidâl*, 4/25.

⁶⁸⁷ İbn Arrâk Elbânî de yalancı olarak görenlerdendir. Bk. İbn Hacer, *Takrîb*, 505; İbn Arrâk, *Tenzîhü 'ş-şerî'ati 'l-merfû'a*, 1/115; Elbânî, *Silsiletü 'l-eḥâdîsi 'da ife*, 9/133.

⁶⁸⁸ İbn Hibbân, *Kitâbü 'l-Mecrûhîn*, 2/277-278, 284-285.

معشر الحواريين إن الله قد بسط لكم الدنيا بسطا وسطحها لكم سطحا وحملكم على ظهرها ولم ينازعكم فيها إلا الملوك والشیطانی، فأما الشیطان فاستعينوا علیهم بالصبر والصلاة، وأما الملوك فخلوا بینهم و بین دنیاهم یخلوا بینکم و بین آخرتکم

Evzâi → Mekhûl → Kâsım b. Muhaymire → Ebû Ümâme el-Bahilî → Hz. Peygamber (s.a.v.): “Kardeşim İsa şöyle dedi: Ey havari topluluğu! Şer içindeyken güvercinler gibi saf olun, gayrette ise avcı tarafından takip edilen vahşi hayvanlar gibi olun. Ey havari topluluğu! Allah dünyayı sizin için hazırladı, sizin için genişletti ve yaydı, sizi sırtında taşıdı. Bu dünyada size sadece krallar ve şeytanlar karşı çıktı. Şeytanlara karşı sabır ve namazla yardım isteyin. Krallara gelince, onları dünyalarıyla baş başa bırakın ki onlar da sizi ahiretinizle baş başa bıraksınlar.”⁶⁸⁹

Yapılan taramalarda rivayetlerin bazılarının mevzûât türü eserlerde yer aldığı tespit edilmiş ve rivayetin sahih olmadığını, Muhammed b. İshâk’ın en yalancı insanlardan biri olduğunu söylenmiştir.⁶⁹⁰ Buna göre söz konusu râvinin hadis uydurup aktardığı anlaşılmaktadır.

1.26.3. Nûshaya Ulaşan Musannifler

İbn Hibbân’ın söz konusu nûshaya dair zikrettiği örnek rivayetlerden belirli bir isnadı bulunmadığı görülmektedir. Şam ehlinin Muhammed b. İshâk’tan rivayette bulunduğu bilgisi verilse de nûshayı ondan kimin aktardığı kesin olarak bilinmemektedir. Söz konusu nûshadan başka kaynaklarda nakledilen rivayetleri belirlemek amacıyla yapılan araştırmada mezkûr râvinin on sekiz nakli tespit edilmiştir. Bu rivayetler İbn Mâce’nin *es-Sünen*’inde (1),⁶⁹¹ Taberânî’nin *el-Mu‘cemü’l-kebîr* (5)⁶⁹² ve *el-Mu‘cemü’l-evsat* (12)⁶⁹³ adlı eserinde yer almaktadır. Bu nakillerin söz konusu nûshadan yapıldığı varsayıldığında bunun hicrî dördüncü asra ulaştığı söylenebilir.

1.27. Muhammed b. Mervân Nûshası

Künyesi Ebû Abdurrahmân olan bu râvinin tam ismi Muhammed b. Mervân b. Abdillâh b. İsmâîl b. Abdirrahmân es-Süddî’dir. Bununla birlikte el-Kûfî, el-Asgar, es-Sagîr

⁶⁸⁹ İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, 2/277-278, 284-285.

⁶⁹⁰ İbnü’l-Cevzî, *el-‘İlelü’l-mütenâhiye*, 2/513; İbn Arrâk, *Tenzîhü’ş-şerî‘ati’l-merfû‘a*, 2/170; el-Fettenî, *Tezkiretü’l-mevzû‘ât*, 14; Ebû’l-Hasen Nûrüddîn Ali el-Kârî, *el-Maşnû‘ fî ma‘rifeti’l-hadîsi’l-mevzû‘*, nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde (Beyrut: Mektebetü’l Matbu‘ati’l-İslamiyye, 1398), 185.

⁶⁹¹ İbn Mâce, *Sünen*, 1/19.

⁶⁹² et-Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-kebîr*, ts., 8/96,102, 10/73, 11/194, 22/57.

⁶⁹³ et-Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-evsat*, 1/209-210,214-215, 2/174, 3/23, 4/155,269, 6/173, 7/134.

nisbeleriyle de tanınmaktadır. Hayatına dair deteyli malumat bulunmamakla beraber Kelbî'nin (ö. 146/763) arkadaşı olduğu, Hattâb ailesinden Abdurrahmân b. Zeyd b. el-Hattâb'ın mevlâsı olduğu, Kûfe ehlinen olduğu ve burada ikamet ettiği bilinmektedir.⁶⁹⁴ Etbâü't-tâbiînin orta tabakasından sayılan mezkûr râvi 190/806 senesinde vefat etmiştir. Dâvûd b. Ebî Hind (ö. 140/757), Kelbî, Yahyâ b. Saîd el-Ensârî ve A'meş'ten (ö. 148/765) hadis aktarmıştır. Ondan da Muhammed b. Ubeyd el-Muhâribî, Ebû Amr ed-Dûrî ve Iraklılar rivayette bulunmuştur.⁶⁹⁵

1.27.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Muhammed b. Mervân'ın nüshası olduğundan bahseden ilk münekkitler arasında İbn Hibbân yer almaktadır.⁶⁹⁶ İbn Hibbân sikalardan uydurma rivayetler naklettiğini ve bu rivayetlerin tümünün Kâsım b. Ali'nin Müsennâ b. Dahhâk → Muhammed b. Mervân kanalıyla kendilerine haber verildiğini belirtmiştir. İbn Hibbân devamında, nüshayı bu isnadla ondan yazdıklarını ve içindekilerinin çoğunun ma'mûl (üretilmiş/uydurulmuş) olduğunu ifade etmiştir.

Hicrî dördüncü asır öncesi her ne kadar söz konusu nüshanın varlığından bahsedilmese de mezkûr râviye ve rivayetleri hakkındaki olumsuz kanaatler yaşadığı dönem itibariyle çeşitli lafızlarla ifade edilmiştir. Cerîr b. Abdilhamîd (ö. 188/804) ve Abdullâh b. Nümeir (ö. 199/815) yalancı olduğunu, Yahyâ b. Maîn sika olmadığını belirtmiştir.⁶⁹⁷ İbn Nümeir “leyse bi şey” (Hadis rivayetinde hiçbir değeri yoktur) lafzıyla değerlendirirken, Ahmed b. Hanbel zayıf olduğunu söylemiştir.⁶⁹⁸ Cüzcanî “zâhibun” (sâkıttır) ifadesiyle eleştirirken,⁶⁹⁹ Buhârî “seketû anh” (Hakkında konuşmaya bile gerek görmediler) şeklinde değerlendirmiştir.⁷⁰⁰ Ebû Hâtim er-Râzî, Nesâî ve Ebû'l-Feth el-Ezdî metrûkü'l-hadis olduğunu ifade etmişlerdir.⁷⁰¹ Ebû Hâtim buna ilaveten zâhibu'l-hadis olarak da değerlendirmiştir.⁷⁰² Ukaylî rivayetlerinin aslı ve mahfûz olmadığını

⁶⁹⁴ İbn Maîn, *et-Târîh (ed-Dûrî rivayeti)*, 3/328.

⁶⁹⁵ İbn Maîn, *et-Târîh (ed-Dûrî rivayeti)*, 3/328; İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/286; el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 4/468; ez-Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, 4/966.

⁶⁹⁶ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/286-287.

⁶⁹⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/86; Moğultay b. Kılıç, *İkmâl*, 10/333-334.

⁶⁹⁸ el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 26/392; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 6/416.

⁶⁹⁹ İbn Hacer, *Tehzîb*, 9/387.

⁷⁰⁰ el-Buhârî, *Kitâbü'd-Du'afâ*, 110.

⁷⁰¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/86; en-Nesâî, *ed-Du'afâ*, 234; Moğultay b. Kılıç, *İkmâl*, 10/333.

⁷⁰² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/86.

belirtmiştir.⁷⁰³ İbn Adî rivayetlerinden dördünü zikretmiş ve hadislerinin genellikle gayri-i mahfûz olduğunu söylemiştir.⁷⁰⁴ Dârekutnî zayıf olduğunu ifade ederken,⁷⁰⁵ İbn Şâhin duafâ eserinde zikretmiştir.⁷⁰⁶ Ebû Nuaym el-İsfahânî sâkıt (hadisi hiçbir şekilde alınmaz) terimiyle eleştirirken,⁷⁰⁷ Sem‘ânî zayıf ve münkerü’l-hadis ifadesiyle tenkit etmiştir.⁷⁰⁸ İbn Hacer de yalancılıkla itham edildiğini belirtmiştir.⁷⁰⁹ Netice itibariyle söz konusu râvi yalancılıkla itham edilmiş, zayıf olarak değerlendirilmiştir.

1.27.2. Nüşanın İçeriği

İbn Hibbân söz konusu nüshanın içeriğiyle ilgili iki rivayete yer vermiştir. Bu nakiller şu şekildedir:

روى عن هشام بن عروة عن أبيه عن عائشة عن النبي عليه الصلاة والسلام قال: زوجوا الأكفاء وتزوجوا إليهم واختاروا لنطفكم وإياكم والزنج فإنه خلق مشوه

Hişâm b. Urve → babası → Hz. Âişe → Hz. Peygamber (s.a.v.): “Denk kimselerle evlenin, birlikte olacağınız eşler konusunda seçici davranın, zencilerle evlenmekten sakının, çünkü onlar çirkin yaratılmışlardır.”⁷¹⁰

وروى عن داود بن أبي هند عن أبي نضرة عن أبي سعيد الخدري عن النبي عليه الصلاة والسلام قال: إن الله يقول: اطلبوا الفضل من الرءماء من عبادي تعيشوا في أكنافهم فإن فيهم رحمتي، ولا تطلبوها من القاسية قلوبهم فإن فيهم سخطي

Dâvûd b. Ebî Hind → Ebû Nadre → Ebû Saîd el-Hudrî → Hz. Peygamber (s.a.v.): Allah (c.c) şöyle buyurdu: “Kullarım arasında merhametli olanlardan yardım isteyin, onların himayesinde yaşayın, çünkü benim rahmetim onların içindedir. İhtiyaçlarınızı katı kalplilerden istemeyin, çünkü benim gazabım onların içindedir.”⁷¹¹

Yapılan taramalarda rivayetlerin uydurma türü eserlerde yer aldığı tespit edilmiştir. Zikredilen ilk rivayet için İbnü’l-Cevzî hadisin sahih olmadığını,⁷¹² İbn Arrâk Ziyâd b.

⁷⁰³ el-Ukaylî, *Kitâbü’l-Du‘afâ*, 4/136.

⁷⁰⁴ İbn Adî, *el-Kâmil*, 7/512-513.

⁷⁰⁵ İbnü’l-Cevzî, *ed-Du‘afâ*, 3/98.

⁷⁰⁶ İbn Şâhin, *Esmâ‘ü’l-du‘afâ*, 168.

⁷⁰⁷ Ebû Nu‘aym el-İsfahânî, *ed-Du‘afâ*, 143.

⁷⁰⁸ Moğultay b. Kılıç, *İkmâl*, 10/333.

⁷⁰⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, 506.

⁷¹⁰ İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, 2/286-287.

⁷¹¹ İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, 2/286-287.

⁷¹² İbnü’l-Cevzî, *el-Mevdû‘ât*, 2/233.

Sa'd → Zührî → Enes b. Mâlik isnadıyla ve değiştirilmiş haliyle aktarıldığını ifade etmiştir.⁷¹³ Şevkânî (ö. 1250/1834) de Muhammed b. Mervân'ın yalancı olduğunu söyleyerek rivayetin Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin *Hilyetü'l-evliyâ*'sında⁷¹⁴ başka bir tarikle yer aldığını ifade etmiştir.⁷¹⁵ Diğer rivayet için Fettenî uydurma olduğunu,⁷¹⁶ Süyûtî mütâbiîsinin olmadığını ve sahih bir vechinin bulunmadığını söylemiştir.⁷¹⁷ Buna göre söz konusu râvinin hem hadis uydurduğu hem de var olan hadis metinlerini değiştirerek naklettiği anlaşılmaktadır.

1.27.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler

İbn Hibbân'ın söz konusu nüshaya dair zikrettiği örnek rivayetlerden belirli bir isnadının bulunmadığı görülmektedir. Muhammed b. Ubeyd, Ebû Amr ed-Dûrî ve Iraklıların Muhammed b. Mervân'dan rivayette bulunduğu bilgisi verilse de nüshayı ondan kimin aktardığı kesin olarak bilinmemektedir. Söz konusu nüshadan başka kaynaklarda nakledilen rivayetleri belirlemek amacıyla yapılan araştırmada mezkûr râvinin kırk nakli tespit edilmiştir. Bu rivayetler Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-evsat*'ında (5)⁷¹⁸ İbn Şâhin'in *et-Tergîb*'inde (1),⁷¹⁹ Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin *Hilyetü'l-evliyâ* (2),⁷²⁰ *Târîhu İsbahân*, (1),⁷²¹ ve *Ma'rifetü's-sahâbe*'sinde, (15)⁷²² Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdâd*'ında (4),⁷²³ Kudâî'nin (ö. 454/1062) *el-Müsned*'inde (1),⁷²⁴ Beyhakî'nin *Delâ'ilü'n-nübüvve* (3)⁷²⁵ ve *Şu'abü'l-îmân*'ında (4),⁷²⁶ İbn Asâkir'in *Târîhu Dimaşk*

⁷¹³ İbn Arrâk, *Tenzîhü's-şerî'ati'l-merfû'a*, 2/32.

⁷¹⁴ Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Hilye*, 3/377.

⁷¹⁵ Şevkânî, *el-Fevâ'idü'l-mecmû'a*, 415.

⁷¹⁶ el-Fettenî, *Tezkiretü'l-mevzû'ât*, 61.

⁷¹⁷ es-Süyûtî, *el-Le'âli'l-maşnû'a*, 2/63.

⁷¹⁸ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 4/162, 5/76, 6/44, 7/204,293.

⁷¹⁹ Ebû Hafs Ömer İbn Şâhin, *et-Tergîb fi fezâ'ili'l-a'mâl ve şevâbi zâlik* (Beyrut - Lübnan: Kutubu'l-İlmiyye, 1424), 1/66.

⁷²⁰ Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Hilye*, 3/377, 5/106.

⁷²¹ Ahmed Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Kitâbü Târîhi İsbahân (Zikru aḥbâri İsbahân)*, nşr. Seyyid Kesrevî Hasan (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410), 1/317.

⁷²² Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Ma'rife*, 1/493, 2/642,831, 3/1516,1524,1561, 4/1832,1950,2037, 5/2621,2743,2822, 6/3313,3264,3518.

⁷²³ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/84, 4/468, 9/260, 7/429.

⁷²⁴ Muhammed b. Selâme Ebû Abdillâh el-Kudâî, *Müsnedü's-Şihâb*, nşr. Muhammed b. Abdulmecid es-Selefi (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1407), 1/58.

⁷²⁵ Ebû Bekr Ahmed el-Beyhakî, *Delâ'ilü'n-nübüvve ve ma'rifetü aḥvâli şâḥibi's-şerî'a*, nşr. Abdülmucî Kal'acî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1408), 2/196, 6/274,276.

⁷²⁶ el-Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 1/136, 5/242, 6/50.

(4)⁷²⁷ adlı eserinde yer almaktadır. Bu nakillerin söz konusu nüshadan yapıldığı varsayıldığında bunun hicrî yedinci asra ulaştığı söylenebilir.

1.28. Amr b. Bekr Nüshası

Hayatı hakkında sınırlı malumat bulunan, Remle halkından olan Amr b. Bekr b. Temîm es-Seksekî eş-Şâmî, er-Remlî nisbeleriyle anılmaktadır. Etbâü't-tâbiîn küçüklerinden sayılan mezkûr râvinin vefat tarihi hakkında da kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte 191-200/807-816 arası olarak zikredilmektedir.⁷²⁸ İbn Cüreyc (ö. 150/767), İbrâhîm b. Ebî Abele ve diğer sikalardan rivayette bulunmuştur. Ondan da İbrâhîm b. Muhammed el-Firyâbî, Ebû'd-Derdâ Hâşim b. Muhammed gibi râviler rivayet aktarmıştır.⁷²⁹

1.28.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Amr b. Bekr'in İbn Cüreyc'den nüshası olduğundan bahseden ilk münekkitler arasında İbn Hibbân yer almaktadır.⁷³⁰ İbn Hibbân devamında söz konusu râvinin İbn Cüreyc, İbrâhîm b. Ebî Abele ve bunlar gibi sikalıgı hususunda şüphe bulunmayan muhaddislerden ma'mûl (üretilmiş/uydurulmuş) ya da maktûb rivayetler aktardığını söylemiştir. Muhammed b. Hasan b. Kuteybe'nin; Hâşim b. Muhammed b. Ya'lâ'nın Amr b. Bekr'in kendisine İbn Cüreyc kanalıyla rivayette bulunduğunu ve bu isnadla nüshayı ondan yazdıklarını; içindekilerininin çoğunun ma'mûl olduğunu ifade etmiştir.

Hicrî dördüncü asır öncesi değerlendirmelere bakıldığında söz konusu râvi ve rivayetleri hakkında herhangi bir kanaatin bulunmadığı görülmektedir. Dördüncü asır ve sonrasında da sınırlı değerlendirmeler bulunmakla birlikte söz konusu nüshanın varlığından bahsedilmemiştir.

Sâcî zayıf olduğunu belirtirken,⁷³¹ Ukaylî hadisinin gayr-i mahfûz olduğunu söylemiştir.⁷³² İbn Adî, Hâkim en-Neysâbü'rî, Ebû Sa'îd en-Nakkâş, Ebû Nuaym el-İsfahânî ve İbn'ül-Cevzî onun İbn Cüreyc, İbrâhîm b. Ebî Abele ve diğer sika kimselerden

⁷²⁷ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 10/448, 24/177, 42/386, 60/172.

⁷²⁸ ez-Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, 4/1175.

⁷²⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/222; İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/78-79; İbn Adî, *el-Kâmil*, 6/251; ez-Zehebî, *el-Kâşif*, 2/72.

⁷³⁰ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/78-79.

⁷³¹ Moğultay b. Kılıç, *İkmâl*, 10/135.

⁷³² el-Ukaylî, *Kitâbü'd-Đu'afâ*, 3/258.

münker rivayetler naklettiğini ifade etmiştir.⁷³³ Ebû Nuaym buna ilaveten onu “lâ şey” (Bir şey değil, bir işe yaramaz) ifadesiyle de eleştirmiştir.⁷³⁴ Zehebî “vâhin” (zayıf bir râvidir) olarak değerlendiren,⁷³⁵ İbn Hacer de metrûk olduğunu söylemiştir.⁷³⁶ Sonuç olarak Amr b. Bekr metrûk olarak değerlendirilmiştir.

1.28.2. Nüshanın İçeriği

İbn Hibbân söz konusu nüshanın içeriğiyle ilgili üç rivayete yer vermiştir. Bu nakillerden biri şöyledir:

روى عن ابن جريج عن عطاء عن جابر قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: المؤمن ألف مألوف ولا خير فيمن لا

يألف ولا يؤلف

İbn Cüreyc → Atâ → Câbir → Hz. Peygamber (s.a.v.): “‘Mü’min başkalarıyla iyi geçinen ve kendisiyle iyi geçinilen kimsedir. Kendisiyle geçinilemeyen kimsede hayır yoktur.”⁷³⁷

Diğer rivayet şu şekildedir:

وإسناده عن النبي عليه الصلاة والسلام قال: أمانة المسلمين والصديقين والشهداء والصالحين البشاشة إذا تزاورا والمصافحة

والترحيب إذا التقوا

İbn Cüreyc → Atâ → Câbir → Hz. Peygamber (s.a.v.): “Müslümanların, salihlerin, şehitlerin ve salihlerin emaresi, birbirlerini ziyaret ettiklerinde güler yüzlü olmaları, karşılaştıklarında selam vermeleri ve musahafalaşmalarıdır.”⁷³⁸

Yapılan taramada bu rivayetlerin mevzûât türü eserlerde yer almadığı bazı rivayetlerin metinlerinin sahih olduğu, İbn Cüreyc’den farklı isnadlarla nakledildiği tespit edilmiştir.⁷³⁹ Buna göre söz konusu râvinin hadis uydurduğuna dair yeterli veri bulunmamaktadır.

⁷³³ İbn Adî, *el-Kâmil*, 6/250-251; Ebû Nu’aym el-İsfahânî, *ed-Du’afâ*, 120; İbnü’l-Cevzî, *ed-Du’afâ*, 2/223; Moğultay b. Kılıç, *İkmâl*, 10/135.

⁷³⁴ Ebû Nu’aym el-İsfahânî, *ed-Du’afâ*, 120.

⁷³⁵ ez-Zehebî, *el-Mugnî*, 2/481; ez-Zehebî, *el-Kâşif*, 2/72.

⁷³⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 419.

⁷³⁷ İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, 2/78-79.

⁷³⁸ İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, 2/78-79.

⁷³⁹ et-Taberânî, *el-Mu’cemü’l-evsaf*, 6/58; Ebû Abdillâh el-Kudâî, *Müsned*, 1/108; el-Beyhakî, *Şu’abü’l-îmân*, 10/115.

1.28.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler

Söz konusu nüshanın isnadı Amr b. Bekr → İbn Cüreyc → Atâ → Câbir olarak verilmektedir. İbrâhîm b. Muhammed el-Firyâbî, Ebü'd-Derdâ Hâşim b. Muhammed'in Amr'dan rivayet aktardığı bilgisi verilse de nüshayı ondan kimin aktardığı kesin olarak bilinmemektedir. Söz konusu nüshadan başka kaynaklarda nakledilen rivayetleri belirlemek amacıyla yapılan araştırmada mezkûr râvinin on bir nakli tespit edilmiştir. Bu rivayetler İbn Mâce'nin *es-Sünen*'inde (1),⁷⁴⁰ Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebîr* (3),⁷⁴¹ *el-Mu'cemü'l-evsat* (2)⁷⁴² ve *el-Mu'cemü's-sagîr*'inde (1),⁷⁴³ Hâkim en-Neysâbü'rî'nin *el-Müstedrek*'inde (4)⁷⁴⁴ yer almaktadır. Bu nakillerin söz konusu nüshadan yapıldığı varsayıldığında bunun hicrî beşinci asra ulaştığı söylenebilir.

1.29. İshâk b. Necîh Nüshası

Künyesi Ebû Sâlih olan İshâk b. Necîh el-Malatî, el-Kureşî, el-Ezdî, el-Cehdamî nisbeleriyle tanınmaktadır. Hakkında detaylı malumat bulunmayan bu râvinin Bağdat'da ikamet ettiği, Ebû Yezîd künyesiyle de anıldığı bilgisi verilmektedir. Etbâü't-tâbiîn küçüklerinden sayılan mezkûr râvinin vefat tarihi hakkında da kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte 191-200/807-816 arası olarak zikredilmektedir. Hişâm b. Hassân, İbn Cüreyc, Abdülazîz b. Ebî Revâd, Atâ b. Müslim el-Horasanî, Ebü'l-Münîb el-Atekî'den rivayette bulunmuştur. Ondan da Yezîd b. Mervân, Süveyd b. Saîd, Ahmed b. Beşşâr es-Sayrafî, Muhammed b. Mansûr et-Tûsî ve Ali b. Hucr gibi isimler rivayet aktarmıştır.⁷⁴⁵

1.29.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Tespit edebildiğimiz İshâk b. Necîh'in uydurma nüshası olduğundan bahseden ilk münekkitler arasında Halîlî bulunmaktadır. Halîlî, Ebû İmrân olarak bilinen Ahmed b. Mûsâ'nın -İshâk b. Necîh- el-Malatî ve başkalarının nüshasında bulunan bazı bablardaki -uydurma- rivayetleri maktûb olarak rivayet ettiğini söylemiştir.⁷⁴⁶ Şevkânî de uydurma nüshaları olan kişilere dair açtığı bölümde İshâk b. Necîh'i zikrederek, nüshası olduğunu

⁷⁴⁰ İbn Mâce, *Sünen*, 4/511.

⁷⁴¹ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, ts., 7/281, 8/148, 22/382.

⁷⁴² et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 6/362.

⁷⁴³ et-Taberânî, *el-Mu'cemü's-sagîr*, 2/107.

⁷⁴⁴ el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 1410, 1/685, 3/306, 4/224,345.

⁷⁴⁵ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 7/329; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, 4/1069.

⁷⁴⁶ Ebû Ya'la el-Halîlî, *Kitâbü'l-İrşâd*, 2/796-797.

ve içindekilerin hepsini uydurduğunu ifade etmiştir.⁷⁴⁷ Ayrıca Rasûlullah adına en çok yalan söyleyen meşhur kimselere dair açtığı başıkta da İbn Necîh'i zikretmiştir.⁷⁴⁸

Her ne kadar hicrî beşinci asır öncesinde mezkûr râviye dair bir nüshanın varlığından bahsedilmese de vefat ettiği üçüncü asrın başlarından itibaren farklı lafızlarla, ağır ifadelerle cerh edilmiştir.

Yahyâ b. Maîn yalancılardan biri olarak bilindiğini ve hadis uydurduğunu belirterek,⁷⁴⁹ “leyse bi şey” (Hadis rivayetinde hiçbir değeri yoktur) ifadesiyle tenkit etmiştir.⁷⁵⁰ Ali b. Medînî de “leyse bi şey” lafzıyla değerlendirip, başka bir yerde de acayip şeyler rivayet ettiğini söylemiştir.⁷⁵¹ Ahmed b. Hanbel insanların en yalancılarından biri olduğunu, Osmân el-Bettî (ö. 143/760 [?]) vasıtasıyla İbn Sîrinden (ö. 110/729) Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) görüşlerini rivâyet ettiğini ifade etmiştir.⁷⁵² Cûzcânî sika olmadığını, kendisine güvenilemeyeceğini belirtirmiş,⁷⁵³ başka bir yerde de kezzâb ve vadda' olarak cerh etmiştir.⁷⁵⁴ Buhârî münkerü'l-hadis lafzıyla,⁷⁵⁵ Nesâî metrûkü'l-hadis ifadesiyle tenkit etmiştir.⁷⁵⁶ Ukaylî *ed-Duafâ*'sında zikrederek, onun hakkındaki değerlendirmelere yer vermiştir.⁷⁵⁷ İbn Hibbân “deccâl mine'd-decâcile” (yalancılardan bir yalancıdır) ifadesini kullanarak Hz. Peygamber adına açıkça hadis uydurduğunu söylemiştir.⁷⁵⁸ İbn Adî on rivayetine yer vererek bunların tümünü uydurma olarak belirtmiş ve onları kendisinin uydurduğunu, hadis uyduranlardan sayıldığını, İbn Cüreyc'ten naklettiği rivayetlerin hepsinin münker olduğunu ifade etmiştir.⁷⁵⁹ İbn Şâhin insanların en yalancılarından biri olduğunu nitelendirirken,⁷⁶⁰ Dârekutnî metrûk olarak değerlendirmiştir.⁷⁶¹ Ebû Nuaym el-İsfahânî hadis uydurduğunu, Yahyâ b. Ebî Kesîr (ö. 129/747) ve İbn Cüreyc'ten

⁷⁴⁷ Şevkânî, *el-Fevâ'idü'l-mecmû'a*, 425.

⁷⁴⁸ Şevkânî, *el-Fevâ'idü'l-mecmû'a*, 426.

⁷⁴⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/535.

⁷⁵⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/235-236.

⁷⁵¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/221.

⁷⁵² Ebû Abdillâh Ahmed İbn Hanbel, *Kitâbü'l-İlâle ve ma'rifetü'r-ricâl*, nşr. Vasiyyullah b. Muhammed Abbâs (Riyad: Dârü'l-Hânî, 1408), 2/30.

⁷⁵³ Ebû İshak İbrâhîm el-Cûzcânî, *Ahvalü'r-ricâl*, nşr. Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî (Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1405), 178.

⁷⁵⁴ Moğultay b. Kılıç, *İkmâl*, 2/115-116.

⁷⁵⁵ el-Buhârî, *et-Târihü'l-kebîr*, 1/404.

⁷⁵⁶ en-Nesâî, *ed-Duafâ*, 153.

⁷⁵⁷ el-Ukaylî, *Kitâbü'd-Duafâ*, 1/105.

⁷⁵⁸ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/134.

⁷⁵⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/535-540.

⁷⁶⁰ İbn Şâhin, *Esmâ'ü'd-duafâ*, 55.

⁷⁶¹ ed-Dârekutnî, *ed-Duafâ*, 5.

Bağdat'ta uydurma rivayetler naklettiğini söylemiştir.⁷⁶² İbnü'l-Cevzî metrûk olduğunu belirtmiş⁷⁶³ ve Yahya b. Maîn, Fellâs, İbn Hibbân'ın onun hadis uydurduğu konusunda ittifak ettiklerini söylemiştir.⁷⁶⁴ Zehebî yalancı olmasıyla tanınan biri olduğunu belirtirken,⁷⁶⁵ İbn Hacer de yalancı olarak görüldüğünü söylemiştir.⁷⁶⁶ Sonuç itibariyle söz konusu râvinin uydurmacı olduğu ve münekkitletlerce tekzîb edildiği konusunda ittifak olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁶⁷

1.29.2. Nüşanın İçeriği

İshâk b. Necîh'in naklettiği rivayetlerden genellikle İbn Cüreyc → Atâ → İbn Abbâs kanalıyla aktarılan örnekler zikredilmiştir. Bununla birlikte Hişâm b. Hassân → İbn Sîrîn → İbn Ömer, Evzâî → Atâ → İbn Ömer vb. farklı isnadlarla gelen nakillere yer verilmiştir.⁷⁶⁸

Rivayetlerden biri şöyledir:

روى عن ابن جريج عن عطاء عن ابن عباس عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: من حفظ على أمتي أربعين حديثاً من أمر دينها بعثه الله - عز وجل - يوم القيامة فلقها عالماً

İbn Cüreyc → Atâ → İbn Abbâs → Hz. Peygamber (s.a.v.): “Ümmetimden kim dini konularla ilgili kırk hadis ezberlerse, Allah da onu kıyamet günü âlimler zümresinde haş eder.”⁷⁶⁹

Diğer rivayet şu şekildedir:

عن هشام عن ابن سيرين عن ابن عمر قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ثلاث لو يعلم الناس ما فيهن من الفضل ما نالهن إلا بقرعة الصف المقدم والاذان وخدمة القوم في السفر

⁷⁶² Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *ed-Du'afâ*, 61.

⁷⁶³ İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ*, 1/153.

⁷⁶⁴ İbnü'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 1/158; Moğultay b. Kılıç, *İkmâl*, 2/116-117.

⁷⁶⁵ ez-Zehebî, *el-Mugnî*, 1/74.

⁷⁶⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 103.

⁷⁶⁷ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 9/257.

⁷⁶⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/535-540.

⁷⁶⁹ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/134.

Hişâm → İbn Sîrîn → İbn Ömer → Hz. Peygamber (s.a.v.): “Eğer insanlar üç şeyin faziletini tam olarak bilselerdi, ancak kura çekerek elde edebilirlerdi; ön safta yer almak, ezan okumak, yolculukta insanlara hizmette bulunmak.”⁷⁷⁰

Yapılan taramalar sonucunda bu rivayetlerin uydurma hadislere dair yazılan eserlerde yer aldığı tespit edilmiştir. İlk rivayetle ilgili olarak, Sâlih Cezere hadisin bâtil olduğunu ifade ederken,⁷⁷¹ Fetteî⁷⁷² ve Şevkânî⁷⁷³ ise İbn Abdilberr’in bu rivayetin İshâk’ın bâtıllarından biri olarak belirttiğini aktarmışlardır. Ayrıca Şevkânî, Beyhakî’nin metninin meşhûr olduğunu ancak isnadının sahih olmadığını da belirtmiştir.⁷⁷⁴ İkinci rivayetin ise uydurma olduğu İbnü'l-Cevzî tarafından belirtilmiş ve uyduranın İshâk olduğu ifade edilmiştir.⁷⁷⁵ İbn Arrâk⁷⁷⁶ ve Fetteî⁷⁷⁷ de bu rivayetin uydurma olduğunu dile getirmişlerdir. Süyûtî ise bu rivayetin uydurma olduğunu belirtip, İshâk’ı “felâket” olarak nitelendirmiştir.⁷⁷⁸ Buna göre söz konusu râvinin hadis uydurup naklettiği anlaşılmaktadır.

1.29.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler

İbn Hibbân ve İbn Adî genelde İshâk b. Necîh’in İbn Cüreyc → Atâ → İbn Abbâs kanalıyla naklettiği rivayetlere yer verse de nüshaya dair kesin bir isnad belirtilmemiştir. Yezîd b. Mervân, Süveyd b. Saîd, Ahmed b. Beşşâr gibi kimselerin ondan hadis aktardığı bilgisi verilse de nüshayı kimin aktardığı kesin olarak bilinmemektedir. Söz konusu nüshadan başka kaynaklarda nakledilen rivayetleri belirlemek amacıyla yapılan araştırmada mezkûr râvinin on bir nakli tespit edilmiştir. Bu rivayetler Taberânî’nin *el-Mu‘cemü’l-kebîr*’inde (1),⁷⁷⁹ Ebû Nuaym el-İsfahânî’nin *Hilyetü’l-evliyâ* (2),⁷⁸⁰ *Târîhu İsbahân*, (2)⁷⁸¹ ve *Ma‘rifetü’s-sahâbe*’sinde,(1),⁷⁸² Hatîb el-Bağdâdî’nin *Târîhu Bağdâd*

⁷⁷⁰ İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/538.

⁷⁷¹ el-Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 2/486.

⁷⁷² el-Fetteî, *Tezkiretü’l-mevzû‘ât*, 27.

⁷⁷³ Şevkânî, *el-Fevâ‘idü’l-mecmû‘a*, 290-291.

⁷⁷⁴ Şevkânî, *el-Fevâ‘idü’l-mecmû‘a*, 290-291.

⁷⁷⁵ İbnü’l-Cevzî, *el-Mevdû‘ât*, 2/223.

⁷⁷⁶ İbn Arrâk, *Tenzîhü’s-şerî‘ati’l-merfû‘a*, 2/214.

⁷⁷⁷ el-Fetteî, *Tezkiretü’l-mevzû‘ât*, 122.

⁷⁷⁸ es-Süyûtî, *el-Le‘âli’l-maşnû‘a*, 2/113.

⁷⁷⁹ et-Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-kebîr*, ts., 11/367.

⁷⁸⁰ Ebû Nu‘aym el-İsfahânî, *Hilye*, 5/202, 207.

⁷⁸¹ Ebû Nu‘aym el-İsfahânî, *Târîhi İsbahân*, 1/330, 2/315.

⁷⁸² Ebû Nu‘aym el-İsfahânî, *Ma‘rife*, 5/2940.

(3)⁷⁸³ ve *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*'inde (1)⁷⁸⁴ ve İbn Asâkir'in *Târîhu Dimaşk* (1)⁷⁸⁵ adlı eserinde yer almaktadır. Bu nakillerin söz konusu nüshadan yapıldığı varsayıldığında hicrî yedinci asra ulaştığı ve birçok muhaddisin erişebildiği söylenebilir.

1.30. Ubeyd b. el-Kâsım Nüshası

Nisbesi el-Esedî, et-Temîmî, el-Kûfî olarak tanınan Ubeyd b. el-Kâsım'ın Bağdat'ta ikamet ettiği ve Basra'da rihle yaptığı bilinmektedir. Hayatı hakkında detaylı bilgi bulunmayan Ubeyd, Süfyân es-Sevrî'nin akrabası olup, kız kardeşinin oğlu olduğu söylenmektedir.⁷⁸⁶ Etbâü't-tâbiîn küçüklerinden sayılan mezkûr râvinin vefat tarihi hakkında kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte 191-200/807-816 arası olarak zikredilmektedir.⁷⁸⁷ Hişâm b. Urve'den rivayette bulunmuştur. Ubeyd'den de Iraklılar rivayet aktarmıştır.⁷⁸⁸

1.30.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Tespitlerimiz doğrultusunda Ubeyd'in, Hişâm b. Urve'den uydurma nüshası olduğunu söyleyen ilk münekkitler arasında İbn Hibbân bulunmaktadır.⁷⁸⁹ İbn Hibbân devamında sikalarından uydurma rivayetler naklettiğini ifade etmiştir.

İbn Hibbân öncesinde her ne kadar uydurma bir nüshanın varlığından açıkça bahsedilmese de hicrî dördüncü asır öncesinde hatta Ubeyd'le aynı dönemde bulunan münekkitlerin ağır tenkitleri söz konusu râviye karşı yaklaşımlarını göstermektedir. Ubeyd'den sonra vefat eden İbn Maîn onu metrûk, yalancı olarak nitelendirmiş, başka bir yerde sika olmadığını belirtmiştir.⁷⁹⁰ Ayrıca Ebû Dâvûd'un onu uydurmacı olarak itham ettiğini belirtmiştir.⁷⁹¹ Ali b. Hüseyin b. Hibbân (ö. 305/918) babasının bulduğu el yazması kitabında İbn Maîn'in, Ubeyd hakkında Rusafa'daki büyük camide hadis rivayet eden kötü niyetli bir yalancı olduğunu ve İbn Mes'ud'un hadislerini aktardığını söylemiştir.⁷⁹² Bûhârî "leyse bi şey" (Hadis rivayetinde hiçbir değeri yoktur) lafzıyla

⁷⁸³ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/438, 12/370.

⁷⁸⁴ Ebû Bekr Ahmed el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*, nşr. Âdil b. Yûsuf el-Azzâzî (Riyâd: Daru İbni'l-Cevzî, 1417), 1/180.

⁷⁸⁵ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 51/249.

⁷⁸⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 378.

⁷⁸⁷ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 12/383; ez-Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, 4/1165.

⁷⁸⁸ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/175.

⁷⁸⁹ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/175.

⁷⁹⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, 651.

⁷⁹¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 7/54; el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 19/30; İbn Hacer, *Takrîb*, 651.

⁷⁹² el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 19/230.

değerlendirirken, Ebû Zûr'a "vâhil-hadis" (Hadisi çok zayıf) olduğunu ve münker hadisler rivayet ettiğini belirtmiştir.⁷⁹³ Ebû Dâvûd hadis uydurduğunu ifade etmiştir.⁷⁹⁴ Ebû Hâtim er-Râzî'ye oğlu tarafından sorulunca, onu daifu'l-hadis (Hadisi zayıftır) ve zâhibu'l-hadis (Hadisi sâkıttır) ifadeleriyle tenkit etmiştir.⁷⁹⁵ Sâlih Cezere yalancı olduğunu, hadis uydurduğunu, münker hadisleri bulunduğunu belirtirken, Nesâî de metrûkü'l-hadis terimiyle değerlendirmiştir.⁷⁹⁶ İbnü'l-Cârûd sika olmadığını belirtmiş, başka bir yerde yalancı olarak değerlendirmiştir.⁷⁹⁷ Ebü'l-Kâsım el-Belhî Sâcî, Ukaylî ve İbn Şâhin duafâ eserlerinde zikretmiştir.⁷⁹⁸ Ukaylî *ed-Duafâ*'sında yalancı olarak değerlendirirken,⁷⁹⁹ İbn Adî Hişâm b. Urve'den rivayet ettiği hadislerden ikisine yer vermiş ve bunların mahfûz olmadığını söylemiştir.⁸⁰⁰ Dârekutnî ise "zayıf" ifadesiyle eleştirmiştir.⁸⁰¹ Hâkim en-Neysâbü'rî ve Nakkaş, onun Hişâm b. Urve'den mevzû hadis rivayet ettiğini belirtirken, Ebû Nuaym el-İsfahânî "lâ şey" (Hadis rivayetinde hiçbir değeri yoktur, bir işe yaramaz) ve metrûk olarak değerlendirmiştir.⁸⁰² İbn Hacer de onun metrûk olduğunu ifade etmiştir.⁸⁰³ Sonuç itibariyle söz konusu râvi, münekkitler tarafından uydurmacı olarak kabul edilmiştir.

1.30.2. Nüshanın İçeriği

İbn Hibbân nüshadan örnek olarak şu iki hadisi zikretmiştir:

روى عبيد بن القاسم عن هشام بن عروة عن أبيه عن عائشة قالت: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يأكل من كل طعام مما يليه فإذا وضع التمر جالت يده في الاناء

Hişâm b. Urve → Babası (Urve b. Zübeyr) → Hz. Âişe: "Rasûlullah (s.a.v.) her yemeği önünden yedi. Hurma konduğunda elini kabın içine uzatırdı."⁸⁰⁴

⁷⁹³ İbn Adî, *el-Kâmil*, 7/54; el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 19/30; İbn Hacer, *Takrîb*, 651.

⁷⁹⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/412.

⁷⁹⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/412.

⁷⁹⁶ en-Nesâî, *ed-Du'afâ*, 213; el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 19/230.

⁷⁹⁷ Moğultay b. Kılıç, *İkmâl*, 9/100.

⁷⁹⁸ Moğultay b. Kılıç, *İkmâl*, 9/100.

⁷⁹⁹ el-Ukaylî, *Kitâbü'd-Du'afâ*, 3/116.

⁸⁰⁰ İbn Adî, *el-Kâmil*, 7/54.

⁸⁰¹ ed-Dârekutnî, *ed-Du'afâ*, 17.

⁸⁰² Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *ed-Du'afâ*, 125.

⁸⁰³ İbn Hacer, *Takrîb*, 378.

⁸⁰⁴ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/175.

وروى عن هشام بن عروة عن أبيه عن عائشة: أن النبي عليه الصلاة والسلام صلى الفجر فقراً فيه ﴿إذا زلزلت﴾ مرتين

Hişâm b. Urve → Babası (Urve b. Zübeyr) → Hz. Âişe: “Rasûlullah (s.a.v.) sabah namazını kıldı ve ﴿sarsıldığında﴾⁸⁰⁵ ayetini iki kere okudu.”⁸⁰⁶

İbn Hibbân’ın nüshadan örnek olarak verdiği hadisler görüldüğü üzere Hişâm b. Urve → Babası (Urve b. Zübeyr) → Hz. Âişe kanalıyla gelmektedir. İbn Hibbân’ın verdiği bu isnadla tarama yapıldığında başka rivayetler de tespit edilmiştir.⁸⁰⁷

نا عبید بن القاسم ، عن هشام بن عروة ، عن أبيه ، عن عائشة ، أن عمرة بنت الجون تعوذت من رسول الله صلى الله عليه وسلم حين أدخلت عليه ، فقال : لقد عذت بمعاذ ، وطلقتها ، وأمر أسامة فتمتعها بثلاثة أثواب

Hişâm b. Urve → babası (Urve b. Zübeyr) → Hz. Âişe: “Amre b. el-Cevnî, Rasûlullah (s.a.v.)’ın huzuruna konulunca Amre, senden Allah’a sığınırım, dedi. Bunun üzerine Rasûlullah: Sen sığınılana sığındın buyurduktan sonra onu boşadı ve üç elbiseyi mehir olarak vermesi için Üsâme’ye emretti.”⁸⁰⁸

Yapılan taramalarda bu rivayetlerin mevzûât türü eserlerde yer almadığı tespit edilmiştir. İbn Adî, Ubeyd aktardığı için bu rivayetlerin mahfûz olmadığını ifade etmiş,⁸⁰⁹ İbn Hacer ise üçüncü rivayetin İbn Mâce’nin kitabında yer aldığını,⁸¹⁰ ancak isnadında yer alan Ubeyd’i kastederek metrûk bir râvi olduğunu belirtmiştir.⁸¹¹ Ancak Ubeyd’in hadis uydurduğunu söyleyecek yeterli veri elimizde bulunmamaktadır.

1.30.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler

Yapılan taramalarda Ubeyd b. el-Kâsım’ın kaynaklarda mükerrerleriyle birlikte on bir; tekrarsız altı rivayeti tespit edilmiştir. Ebû Ya’lâ el-Mevsîlî’nin *el-Müsneid*’inde (1),⁸¹²

⁸⁰⁵ Kur’ân-ı Kerim Meâli, el-Zilzâl 99/1.

⁸⁰⁶ İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, 2/175.

⁸⁰⁷ Bu isnadla gelen başka bir rivayet şu şekildedir: ثنا عبید بن القاسم ، ثنا هشام بن عروة ، عن أبيه ، عن عائشة قالت : كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يتوضأ للصلاة ، ثم يمر علي وأنا أطبخ القدر فيقول: ناوليني فأناوله القطعة فيأكلها ثم يخرج ولا يمس ماء Hişâm b. Urve → Babası (Urve b. Zübeyr) → Hz. Âişe: “Rasûlullah (s.a.v.) namaz için abdest alır ve sonra ben yemeği pişirirken yanımdan geçirdi. Bana, 'Bana ikramda bulun' der, ben de bir parça alıp ona verirdim. Sonra dışarı çıkar, suya dokunmazdı. İbn Adî, *el-Kâmil*, 7/54.

⁸⁰⁸ İbn Mâce, *Sünen*, “Talak”, 11; et-Taberânî, *el-Mu’cemü’l-evsaf*, 7/366.

⁸⁰⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 7/54.

⁸¹⁰ İbn Mâce, *Sünen*, 1/657.

⁸¹¹ Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed el-Askalânî İbn Hacer, *Bulûğu’l-merâm*, nşr. Doktor Mâhir Yasin (Riyad: Darü’l-Kabes, 1435), 317.

⁸¹² Ebû Ya’lâ, *Müsneid*, 13/476.

Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebîr*'inde (4),⁸¹³ Dârekutnî'nin *es-Sünen*'inde (1),⁸¹⁴ İbn Hacer'in *el-Metalibu'l Âliye* (3)⁸¹⁵ adlı eserinde rastlanmaktadır. İbn Hibbân'ın nüshadan örnek olarak verdiği Hişâm b. Urve → Babası (Urve b. Zübeyr) → Hz. Âişe isnadıyla tarama yapıldığında bu rivayet, İbn Mâce'nin *es-Sünen*'inde ve Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-evsať* adlı eserinde yer almaktadır.⁸¹⁶ Bu nakillerin söz konusu nüshadan yapıldığı varsayıldığında rivayetlerin hicrî dördüncü asra ulaştığı sonucu çıkarılabilir.

1.31. Bakıyye b. el-Velîd el-Kelâî Nüshası

Ebû Yuhmid, Ebû Muhammed künyeleriyle anılan Bakıyye b. el-Velîd el-Kelâî, el-Himyerî, el-Hımsî, el-Mütyemî, el-Hadramî nisbeleriyle tanınmaktadır.⁸¹⁷ Lakabı Hâfız olan Bakıyye kendi ifadesine göre 110/728 tarihinde doğmuştur. Vefat tarihi çoğunluğa göre 197/812 olarak zikredilmekle birlikte 198 ve 199 olarak da ifade edenler bulunmaktadır.⁸¹⁸ İbn Hibbân bu tarihi 190/806 olarak kaydetmiştir.⁸¹⁹ Etbâü't-tâbiînin orta kuşak tabakasında yer alan mezkûr râvinin Bağdat'a rihle yaptığı, Mekke yolunda vefat ettiği bilinmektedir. Muhammed b. Ziyâd el-Elhânî'den hadis almıştır. Ondan da hocalarından Şu'be, Evzâî, Hammâd b. Zeyd, İbn Cüreyc; akranlarından Abdullâh b. Mübârek, Yezid b. Hârûn, Velid b. Müslim ve İsmâîl b. Ayyâş, Ali b. Hucr, Hişâm b. Hâlid el-Ezrak gibi başka muhaddisler de rivayette bulunmuştur.⁸²⁰

1.31.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Bâkıyye'nin uydurma rivayetleri barındıran bir nüshası olduğundan bahseden ilk münekkitler arasında İbn Hibbân yer almaktadır. İbn Hibbân, Hişâm b. Hâlid el-Ezrak'ın Bâkıyye → İbn Cüreyc kanalıyla bir nüshası olduğunu, kendilerine rivayette bulunduğunu, bu isnadla onu yazdıklarını ve içerisindeki rivayetlerin tamamının uydurma olduğunu ifade etmiştir.⁸²¹

İbn Hibbân devamında Bâkıyye'ye dair münekkitlerin yaklaşımını incelemiş ve vardığı sonucu zikretmiştir. O, Ahmed b. Hanbel'in Bâkıyye'nin sadece meçhul kişilerden değil,

⁸¹³ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, ts., 2/308, 10/203, 22/78,129.

⁸¹⁴ ed-Dârekutnî, *Sünen*, 1/468.

⁸¹⁵ İbn Hacer, *el-Meťâlib*, 7/209,338, 18/333.

⁸¹⁶ İbn Mâce, *Sünen*, 1/657; et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsať*, 7/366.

⁸¹⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/434; Zehebî, *Siyer*, 8/518-519.

⁸¹⁸ İshâk b. İbrâhim el-Alâ bu tarihi 198, Ebû Süleymân b. Zebr ise 199 olarak zikretmektedir. Bk. Moğultay b. Kılıç, *İkmâl*, 3/6.

⁸¹⁹ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/200.

⁸²⁰ ez-Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, 4/1082; Zehebî, *Siyer*, 8/518-520.

⁸²¹ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/200-202.

meşhur kimselerden de münker şeyler rivayet ettiği görüşünü aktarmış ve İbn Hanbel'in diğerleri gibi devam etmediğini; güvenilir kimselerden rivayet edilen bu mevzû hadisleri incelediğini ve bunları reddettiğini belirtmiştir. İbn Hibbân böyle bir durumun varlığının râvinin hadiste adaletini düşüreceğini söylemiş ve Bakiyye'yi derinlemesine incelemesinin sebebi olarak bunu göstermiştir. Sonrasında hadislerini tetkik ettiğini, sonuç olarak onu sika-me'mûn olarak gördüğünü, fakat müdellis olduğunu söylemiştir. Ayrıca Mücâşi' b. Ömer, Serî b. Abdülhamîd, Ömer b. Mûsâ ve buna benzer sadace yaşadıkları yerlerle bilinen zayıf ve metrûk kimselerden duyduklarını, Ubeydullah b. Ömer (ö. 147/764), Şu'be ve Mâlik gibi görüştüğü sika râvilerden duyduklarına tedlîs yaparak rivayet ettiğini ifade etmiştir. İbn Hibbân buna ilaveten, Süfyân b. Uyeyne ve diğerlerinin Bakiyye'nin hadislerinden zayıf, yalancı ve meçhul kimselerden olan rivayetlerini reddettiklerini belirtmiştir. Ayrıca Yahyâ b. Maîn'in de Bâkiyye'nin durumunu buna benzer şekilde ifade ettiğini, tek olduğu durumlarda onunla ihticâcın caiz olmadığını söylemiştir.⁸²² Buna ek olarak Bâkiyye'nin hocalarından Şu'be'nin Bağdat'ta ona saygınlık gösterdiği,⁸²³ başka bir yerde Bakiyye'ye: "Hadisin ne kadar güzel ama rûknü/temel taşı yok" demesi üzerine aralarında geçen konuşmadan, yaşadığı dönem itibariyle eleştirilerin de hedefi olduğu anlaşılmaktadır.⁸²⁴

İbnü'l-Mübârek sika olduğunu fakat her şeyi yazdığını, Bâkiyye'nin hadisinin İsmâîl b. Ayyâş'tan daha sevimli olduğunu belirtmiş, Süfyân b. Uyeyne sünnetle ilgili olan hadislerinin dinlenmemesi gerektiğini, sevap ve diğer konularla ilgili hadislerinin alınmasını söylemiştir.⁸²⁵ Ebû Müshir el-Gassânî hadislerinin katışıksız olmadığını, sakınılması gerektiğini ifade etmiştir.⁸²⁶ Ebü'l-Yemân (ö. 222/837) bir hurafe bulduğunda onu kimden aldığını umursamadığını, ancak sikalardan aktardığı rivayetlerde bir beis olmadığını belirtmiştir.⁸²⁷ İbn Sa'd b. Menî', İclî, Bezzâr, Sem'ânî ve İbn Adî de benzer ifadeler kullanarak ma'ruf kişilerden rivayetlerinde sika olduğu, meçhul kimselerden rivayetlerinde ise hadisinin bir değeri olmadığını söylemişlerdir.⁸²⁸ Yahyâ b. Maîn sika olduğunu, sika olanları rivayet etmeden önce duafâdan yüz hadis naklettiğini

⁸²² İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/201.

⁸²³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve 't-ta'dîl*, 1/135.

⁸²⁴ İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/259.

⁸²⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve 't-ta'dîl*, 1/135.

⁸²⁶ el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 4/198.

⁸²⁷ Moğultay b. Kılıç, *İkmâl*, 3/9.

⁸²⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/259-276; el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 4/198; Moğultay b. Kılıç, *İkmâl*, 3/8.

belirtmiştir.⁸²⁹ Ali b. Medînî sâlih bir kimse olduğunu, ancak Abdullâh b. Ömer'den rivayet ettiği hadislerin münker olduğunu ifade etmiştir.⁸³⁰ Buhârî istişhâd olarak, Müslim de bir hadisini mütâbaat olarak zikretmiştir. Ya'kûb b. Şeybe sadûk olduğunu fakat meçhul şeyhlerden olan rivayetlerinden kaçınılması gerektiğini, gerçekten/cidden münker rivayetleri olduğunu söylemiştir.⁸³¹ Ebû Hâtim hadisinin yazılabileceğini ama ihticâc edilemeyeceğini ifade etmiştir.⁸³² Nesâî “haddesenâ”, “ahberanâ” dediğinde sikadır, “an fülânin” dediğinde ise hadisi alınmaz, çünkü kimden aldığı bilinmemektedir” şeklinde kanaatini bildirmiştir.⁸³³ Ukaylî sâduk-hücce olduğunu, ancak önüne gelen geçenden aldığı rivayetlerin hiçbir değeri olmadığını ifade etmiştir.⁸³⁴ Dârekutnî metrûk kişilerden rivayette bulunduğunu belirtmiştir.⁸³⁵ İbn Şâhin ve Hâkîm en-Neysâbûrî ise onu sika olarak değerlendirmişlerdir.⁸³⁶ Hâtib el-Bağdadî de hadislerindeki münkerlerin çoğunun meçhul kişilerden olan rivayetleri olduğunu söyleyerek sâduk olarak nitelendirmiştir.⁸³⁷ Zehebî sika-hâfız olduğunu söylemiş,⁸³⁸ Alâî (ö. 761/1359) meçhul ve zayıf kişilerden duyduğu rivayetlerle hocalarından çok tedlîs yapmakla öne çıktığını belirtmiştir.⁸³⁹

Netice itibariyle Bakıyye, İbn Hacer'in de ifadeleriyle meşhur müksir bir muhaddis olduğu, meçhul ve zayıf kişilerden tedlîs yaptığı, imâmların onu bu şekilde vasıflandırdığı; bu nedenle tenkit edilmekten kurtulamadığı görülmektedir.⁸⁴⁰ Herhangi bir şekilde hadis uydurduğuna dair bir değerlendirme bulunmamakla birlikte hadis rivayetinde titiz davranmaması, çokça tedlîs yapması eleştirileri kendisine yöneltmiştir. Ancak sika-müdellesin hadisi işittiğine dair kesin biçimde delâlet eden rivayet lafızları kullandığı durumlarda rivayetlerinin delil olarak kullanılabileceği, tedlisin caiz olduğu söylenmiştir. Bu durumda Bakıyye'nin de sika-müdelles bir râvi olarak

⁸²⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/259; İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/417.

⁸³⁰ Moğultay b. Kılıç, *İkmâl*, 3/8.

⁸³¹ Moğultay b. Kılıç, *İkmâl*, 3/8.

⁸³² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/435.

⁸³³ İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/417.

⁸³⁴ el-Ukaylî, *Kitâbü'd-Du'afâ*, 1/162,163.

⁸³⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/435.

⁸³⁶ Moğultay b. Kılıç, *İkmâl*, 3/8.

⁸³⁷ Moğultay b. Kılıç, *İkmâl*, 3/8.

⁸³⁸ ez-Zehebî, *el-Kâşif*, 1/273.

⁸³⁹ Ebû Saîd Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî el-Alâî, *Câmi'ü't-ta'hsîl fî ahkâmî'l-merâsîl*, nşr. Hamdi Abdülmeccid es-Selefi (y.y.: Mektebetü'n-Nahdiyyeyü'l-°Arabıyye, 1406), 150.

⁸⁴⁰ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed İbn Hacer el-°Askalânî, *Tabakâtü'l-müdellesîn ev Ta'rîfü ehli't-takdîs bi merâtibi'l-mevşûfine bi't-tedlîs*, nşr. Âsım b. Abdullah el-Karyûtî (Ürdün, 1403), 49; İbn Hacer, *Takrîb*, 126; el-Alâî, *Câmi'ü't-ta'hsîl*, 150.

değerlendirilmesi, bazı rivayetlerini etkilese de güvenilirliğine zarar vermediği anlaşılmaktadır.⁸⁴¹

1.31.2. Nüşanın İçeriği

İbn Hibbân söz konusu nüshanın içeriğiyle ilgili Bâkıyye → İbn Cüreyc → Atâ → İbn Abbâs (ö. 68/687-88) kanalıyla gelen dört hadise yer vermiştir. Bu rivayetlerden ikisi şu şekildedir:

عن ابن جريج عن عطاء عن ابن عباس قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من أدامن على حاجبيه بالمشط عوفي من الوباء

Bâkıyye → İbn Cüreyc → Atâ → İbn Abbâs → Hz. Peygamber (s.a.v.): “Kaşlarını sürekli tarayan kimse vebadan kurtulur.”⁸⁴²

وبإسناده قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من أصيب بمصيبة من سقم أو ذهاب مال فاحتسب ولم يشكها إلى الناس كان حقا على الله عز وجل أن يغفر له

Bâkıyye → İbn Cüreyc → Atâ → İbn Abbâs → Hz. Peygamber (s.a.v.): “Kim hastalık veya mal kaybı gibi bir musibete uğrar, sevabını dilerse ve bunu insanlara şikâyet etmezse, Allah (c.c.)’ın onu bağışlaması gerekir.”⁸⁴³

Yapılan incelemeler neticesinde bu hadislerin mevzûât türü eserlerde yer aldığı ve uydurma/bâtıl olarak ifade edildiği görülmektedir.⁸⁴⁴ Ebû Hâtim de hadisin uydurma olduğunu, aslının olmadığını, Bâkıyye’nin tedlîs yaptığını; insanların her hadisini “haddesenâ” diyerek naklettiğini sanıp rivayetleri kaçırmadıklarını/aldıklarını söylemiştir.⁸⁴⁵ Buna göre, söz konusu nüshadaki rivayetlerin Bâkıyye’nin bizzat kendi uydurması olmayıp, meçhul ve münker kişilerden rivayet ettiği hadislerde dikkatli davranmaması sonucunda böyle bir nüshanın oluştuğu söylenebilir.

⁸⁴¹ Bünyamin Erul, “Tedlîs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/40/262-264.

⁸⁴² İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/202.

⁸⁴³ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/202.

⁸⁴⁴ İbnü'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 3/54; ez-Zehebî, *Telhîşu Kitâbi'l-Mevzû'ât*, 153; el-Fettenî, *Tezkiretü'l-mevzû'ât*, 160; es-Süyûtî, *el-Le'âli'l-maşnû'a*, 2/227,330.

⁸⁴⁵ İbn Ebî Hâtim, *Kitâbü'l-İlâl*, 1/657.

1.31.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler

İbn Hibbân'ın verdiği örneklerden söz konusu nüshanın isnadını Bâkıyye → İbn Cüreyc → Atâ → İbn Abbâs olduğu anlaşılmaktadır. Yezid b. Hârûn, Velid b. Müslim ve İsmâîl b. Ayyâş, Ali b. Hucr, Hişâm b. Hâlid el-Ezrak gibi isimlerin Bâkıyye'den hadis aldığı bilgisi verilse de nüshayı ondan kimin aktardığı konusunda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Söz konusu nüshadan başka kaynaklarda nakledilen rivayetleri belirlemek amacıyla yapılan araştırmada mezkûr râvinin kaynaklarda bin yirmi nakli tespit edilmiştir. Bunlardan on beşini Bâkıyye, İbn Cüreyc'ten aktarmıştır. Bu rivayetlerin on üçü İbn Hibbân'ın örnek olarak verdiği Bâkıyye → İbn Cüreyc → Atâ → İbn Abbâs kanalıyla gelmektedir. Bu rivayetlerin hadis eserlerindeki miktarları şöyledir: İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannef*'inde (3),⁸⁴⁶ Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde (79),⁸⁴⁷),⁸⁴⁸ Abd b. Humeyd'in *el-Müsnedi*'nde (7),⁸⁴⁹ Dârimî'nin *el-Müsned*'inde (15),⁸⁵⁰ Müslim'in *es-Sahîh*'inde (1),⁸⁵¹ İbn Mâce'nin *es-Sünen*'inde (37),⁸⁵² Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'inde (46),⁸⁵³ ve *el-Merâsîl*'inde (12),⁸⁵⁴ Tirmizî'nin *es-Sünen*'inde (7),⁸⁵⁵ Bezzâr'ın *el-Müsned*'inde (26),⁸⁵⁶ Nesâî'nin *es-Sünen*'i (52)⁸⁵⁷ ve *es-Sünenü'l-kübrâ*'sında (112),⁸⁵⁸ İbnü'l-Cârûd'un *el-Müntekâ*'sında (2),⁸⁵⁹ Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî'nin *el-Müsned*'inde (21),⁸⁶⁰ Tahâvî'nin *Şerhu Meâni'l-âsâr* (12)⁸⁶¹ ve *Şerhu Müşkili'l-âsâr* (27),⁸⁶² Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebîr* (207),⁸⁶³ *el-Mu'cemü'l-evsat* (65)⁸⁶⁴ ve *el-Mu'cemü's-*

⁸⁴⁶ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 13/437, 19/612.

⁸⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 8/312,508.

⁸⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/202,227, 3/37, 10/24, 24/218, 25/392, 28/18, 36/369,420.

⁸⁴⁹ Abd b. Humeyd, *el-Müntehab*, 1/67-441.

⁸⁵⁰ ed-Dârimî, *Sünen*, 1/15,71,180, 2/274.

⁸⁵¹ Müslim, *Sahîh*, 2/1052.

⁸⁵² İbn Mâce, *Sünen*, 1/35-679, 2/751-1423.

⁸⁵³ Ebû Dâvûd, *Sünen*, 1/85, 2/317, 3/348, 4/449,483,512.

⁸⁵⁴ Süleymân b. el- Eş'as b. İshâk es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *el-Merâsîl*, nşr. Şuayb el-Arnâvût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408), 1/229-230, 2/26,77,83,99,105,124.

⁸⁵⁵ et-Tirmizî, *Sünen*, 1418, 4/187, 5/44,144,181,475,527.

⁸⁵⁶ el-Bezzâr, *Müsned*, 1430, 2/111-479.

⁸⁵⁷ en-Nesâî, *Sünen*, 6/228, 7/155,202, 8/66.

⁸⁵⁸ en-Nesâî, *Sünenü'l-kübrâ*, 1/255, 2/7146,276, 3/28,159, 4/327,432, 5/16,159,464, 6/179.

⁸⁵⁹ Ebû Muhammed en-Nisâbü'rî İbnü'l-Cârûd, *el-Müntekâ mine's-süneni ve'l-müsnedeti 'an Rasûlillah* (Kahire: Dârü't-Takvâ, 1428), 18.

⁸⁶⁰ Ebû Ya'lâ, *Müsned*, 3/66, 4/69-72, 7/118, 8/225, 9/274, 10/10-11, 12/260,285, 13/115,299,398.

⁸⁶¹ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1/75,129,268,442, 2/92, 3/135, 4/206,210,254.

⁸⁶² et-Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, 1/26,30,86,115, 2/89,350, 3/50,190, 5/388.

⁸⁶³ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, ts., 1/125,334, 2/69,119,359, 3/217-219, 4/44,282.

⁸⁶⁴ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 1/12-224, 2/30-380, 3/20,221,241, 4/16,-368, 6/43-375, 7/46-313, 8/59-380.

sagîr'inde (18),⁸⁶⁵ Dârekutnî'nin *es-Sünen*'inde (52),⁸⁶⁶ Hâkim en-Neysâbûrî'nin *el-Müstedrek*'inde (26),⁸⁶⁷ Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ*'sında (95),⁸⁶⁸ Ziyâeddîn el-Makdisî'nin *el-Ehâdisü'l-muhtâre*'sinde (38),⁸⁶⁹ İbn Hacer'in *el-Metalibu'l Âliye* (60).⁸⁷⁰ Bu nakillerin söz konusu nüshadan yapıldığı varsayıldığında birçok muhaddisin erişebildiği söylenebilir.

1.32. İbrâhîm b. Hedbe Nüshası

Künyesi Ebû Hedbe olan İbrâhîm b. Hedbe b. Beşîr el-Kaysî, el-Basrî, el-Fârisî, el-Vâsitî nisbeleriyle anılmaktadır. Basra'da ikamet ettiği, İsfâhân, Bağdât ve Rey'de rihle yaptığı bilinmektedir.⁸⁷¹ Hayatına dair sınırlı malumat bulunan mezkûr râvinin 200/816 yılına kadar yaşadığı bilgisi verilmekle birlikte vefat tarihi kesin olarak belirtilmemiştir. Enes b. Mâlik'ten rivayet etmiştir. Ondan da Humeyd b. er-Rebî', Muhammed b. Ubeydullah el-Münâdî, Sa'dân b. Nasr ve Hızır b. Ebân rivayette bulunmuştur.⁸⁷²

1.32.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Ebû Hedbe'nin nüshası olduğundan bahseden ilk münekkitler arasında İbn Hibbân ve Dârekutnî yer almaktadır.⁸⁷³ İbn Hibbân, Abdullâh b. Müslim b. Rüşeyd tercemesinde, onun Ebû Hedbe'den tamamı ma'mûl (üretilmiş/uydurulmuş) bir nüsha rivayet ettiğini söylemiştir. Ancak İbn Hibbân, Ebû Hedbe'ye ayırdığı terceme de onu ağır ifadelerle tenkit etse de ona ait bir nüshadan bahsetmemiştir.⁸⁷⁴ Dârekutnî ve Ebû Nuaym el-İsfahânî Ebû Hedbe'nin Enes b. Mâlik'ten bir nüshası olduğunu belirtmişlerdir.⁸⁷⁵ Ebû Nuaym el-İsfahânî buna ilaveten bu nüshayı Ebû Hedbe'den Humeyd b. er-Rebî'nin aktardığını söylemiştir. Hatîb el-Bağdâdî Muhammed b. Selîm'in Ebû Hedbe → Enes b. Mâlik kanalıyla tamamı münker

⁸⁶⁵ et-Taberânî, *el-Mu'cemü's-sagîr*, 1/27-368, 2/9-18.

⁸⁶⁶ ed-Dârekutnî, *Sünen*, 1/49,59,295,212, 2/185-186, 5/64,67,424,518.

⁸⁶⁷ el-Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, 1410, 1/284,406, 2/94,673, 3/392,719, 4/105,257,361,378,561.

⁸⁶⁸ el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 1/26-357, 2/95-405, 3/33-319, 4/63-262, 6/32, 7/49-360, 8/216,339, 9/244-272, 10/154-209.

⁸⁶⁹ el-Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâre*, 1/168,340, 2/194,358-359.

⁸⁷⁰ İbn Hacer, *el-Metâlib*, 2/308,536, 3/166,670, 4/598, 8/217,223, 9/425,482,545,10/79,89,149,397.

⁸⁷¹ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 7/154.

⁸⁷² ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 4/1066.

⁸⁷³ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/44.

⁸⁷⁴ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/114-115.

⁸⁷⁵ Ebü'l-Hasen Ali ed-Dârekutnî, *el-Mü'telif ve'l-muhtelif*, nşr. Muvaffak b. Abdillâh b. Abdilkâdir (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1406), 2/830, 3/98; Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *ed-Du'afâ*, 57.

rivayetlerden oluşan nüshasını aktardığını ifade etmiştir.⁸⁷⁶ Sâgânî, Zehebî ve Şevkânî de Ebû Hedbe'nin Enes b. Mâlik'ten uydurma bir nüshası olduğunu belirtmişlerdir.⁸⁷⁷ Sâgânî nüshanın içeriğine dair daha detaylı bilgi verip tamamının uydurma rivayetlerden oluştuğunu açıklamıştır. İbn Nâsirüddin el-Kaysî, Enes b. Mâlik'ten olan bu nüshayı Muhammed b. Hemmâm'ın aktardığını belirtmiş;⁸⁷⁸ Fetteî, Enes b. Mâlik'ten çoğunun metninin uydurma olduğu üç yüzden fazla hadisi içeren uydurma nüshası olduğunu zikretmiştir.⁸⁷⁹ Ali el-Kârî (ö. 1014/1605) de Enes'ten uydurma (mekzûbe) nüshası olduğunu ifade edenler arasındadır.⁸⁸⁰

Hicrî dördüncü asır öncesine bakıldığında her ne kadar mezkûr râviye ait bir nüshadan bahsedilmese de hakkındaki tenkitlerin yaşadığı dönem itibariyle dile getirildiği anlaşılmaktadır.

İbrâhîm'le aynı dönemde yaşayan Muhammed b. Bilâl (ö. 211-220/827-935) onu Allah'ın düşmanı olarak nitelendirmiştir.⁸⁸¹ Yahyâ b. Maîn'e Ebû Hedbe sorulunca, onunla karşılaştığı anlaşılan bir olayda, Ebû Hedbe'nin yanlarına geldiğini, Enes b. Mâlik'ten haber aktardığını ve ancak daha sonra onun kötü niyetli bir yalancı olduğunun anlaşıldığını söylemiştir.⁸⁸² Ali b. Medînî onu zayıf olarak görürken, Ahmed b. Hanbel, İmâm Müslim ve Ebû Nuaym el-İsfahânî “lâ şey” (Hadis rivayetinde hiçbir değeri yoktur, bir işe yaramaz) şeklinde değerlendirmişlerdir.⁸⁸³ Ebû Hâtim er-Râzî yalancı lafzıyla tenkit ederken,⁸⁸⁴ Nesâî metrûkü'l-hadis olarak değerlendirmiştir.⁸⁸⁵ Ukaylî ve Halîlî yalancılıkla suçlandığını ifade etmişlerdir.⁸⁸⁶ İbn Hibbân “deccâl” ifadesiyle yalancılardan bir yalancı olduğunu belirtmiş, hadisleri tanımayan ve onları yazmayı bilmeyen, alay eden, Basra'da düğünlerde dansçılık yapan, yaşı ilerleyince de Enes b.

⁸⁷⁶ Ebû Bekr Ahmed el-Hatîb el-Bağdâdî, *Telhîşü'l-müteşâbih fi'r-resm*, nşr. Sükeyne eş-Şihâbî (Dımaşk: Dâru Talas, 1406), 1/122.

⁸⁷⁷ Ebû'l-Fezâil Radıyyüddîn (Radî) Hasen b. Muhammed es-Sâgânî, *el-Mevzû'ât* (Dımaşk: Daru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1405), 30; ez-Zehebî, *Telhîşü Kitâbi'l-Mevzû'ât*, 204,212; Şevkânî, *el-Fevâ'idü'l-mecmû'a*, 82, 136,262, 424.

⁸⁷⁸ İbn Nâsirüddin el-Kaysî, *Tavdîhu'l-müştebeh*, 5/153.

⁸⁷⁹ el-Fetteî, *Tezkiretü'l-mevzû'ât*, 9, 62, 67, 171, 202.

⁸⁸⁰ Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Ali el-Kârî, *el-Esrârü'l-merfû'a fi'l-aḥbârî'l-mevzû'a*, nşr. Muhammed es-Sabbâğ (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1391), 407.

⁸⁸¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerḥ ve't-ta'dîl*, 2/143-144.

⁸⁸² İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/341; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 1/377.

⁸⁸³ Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *ed-Du'afâ*, 57; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 1/377.

⁸⁸⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerḥ ve't-ta'dîl*, 2/143-144.

⁸⁸⁵ en-Nesâî, *ed-Du'afâ*, 146,254,256.

⁸⁸⁶ el-Ukaylî, *Kitâbü'd-Du'afâ*, 1/69; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 1/377.

Mâlik'ten semâ ettiğini iddia edip ondan hadis uydurduğunu ve hiçbir Müslümanın hadisini yazmasının caiz olmadığını söylemiştir.⁸⁸⁷ İbn Adî de metrûkü'l-hadis olduğunu ve Enes b. Mâlik ve diğerlerinden bâtil rivayetler naklettiğini belirtmiştir. Ayrıca Bîşr b. Amr ez-Zehrânî'den (ö. 206/822) yapılan nakille evlendiğinde onun düğününde dans ettiğini ve Abdülmelik b. Muhammed'in ifadesiyle de Basra'da düğünlerde dansçılık yapan birisi olduğunu söylemiştir.⁸⁸⁸ Hâkim en-Neysâbü'rî durumunu açıklamanın dışında hiçbir şey rivayet edilmesi caiz olmayan kişilerden olduğunu ifade etmiştir.⁸⁸⁹ Hatîb el-Bağdâdî Enes'ten bâtil rivayetler aktardığını vurgulamış,⁸⁹⁰ Zehebî de sâkıt (hadisi hiçbir şekilde alınmaz) olduğunu söylemiştir.⁸⁹¹ Netice itibariyle mezkûr râvi münekkittler tarafından yalancı olarak değerlendirilmiştir.

1.32.2. Nüşanın İçeriği

Ebû Hedbe → Enes b. Mâlik kanalıyla üç rivayet zikretmiştir. Bunlardan bazıları şöyledir:

وروى عن أنس عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: لو أن الله عز وجل أذن للسموات والأرضين أن نتكلما لبشرنا لمن صام رمضان بالجنة

Enes b. Mâlik → Hz. Peygamber (s.a.v.): “Eğer Allah (cc) göklerin ve yerin konuşmasına izin verseydi, Ramazan orucunu tutanları cennetle müjdelerdik.”⁸⁹²

وروى عن أنس قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: مامن يوم يصبح فيه الانسان إلا استقبل الروح الجسد فيقول: يا جسدى أسألك بوجه الذى لا يرد سائله أن لاتعمل اليوم عملا يورديني جهنم

Enes b. Mâlik → Hz. Peygamber (s.a.v.): “İnsanın sabahladığı hiçbir gün yoktur ki ruhun bedenle buluşup; Ey bedenim, sana sorusu reddedilmeyen bir zatın yüzüyle soruyorum, bugün beni cehenneme götürecek hiçbir şey yapma, demesinler.”⁸⁹³

⁸⁸⁷ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/114-115.

⁸⁸⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/341-343.

⁸⁸⁹ el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Medhal ile's-saḥîh*, 115; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 1/377.

⁸⁹⁰ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 7/154.

⁸⁹¹ ez-Zehebî, *el-Mugnî*, 1/29.

⁸⁹² İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/114-115.

⁸⁹³ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/114-115.

Yapılan taramalarda bu rivayetlerin mevzûât türü eserlerde yer aldığı tespit edilmiştir.⁸⁹⁴ İbn Hibbân Hz. Peygamber'in hadislerine benzemekle birlikte aslının olmadığını, Zehebî ise bâtil olduğunu söylemiştir.⁸⁹⁵ İbn Arrâk aslı olmadığını belirtirken⁸⁹⁶, Fettenî de uydurma olduğunu ifade etmiştir.⁸⁹⁷ Buna göre Ebû Hedbe'nin hadis uydurduğu ve naklettiği anlaşılmaktadır.

1.32.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler

Söz konusu nüshanın isnadı Ebû Hedbe → Enes b. Mâlik olarak verilmektedir. Ebû Hedbe'den bu nüshayı Abdullâh b. Müslim, Humeyd b. er-Rebî' ve Muhammed b. Hemmâm'ın aktardığı bilgisi verilmiştir. Söz konusu nüshadan başka kaynaklarda nakledilen rivayetleri belirlemek amacıyla yapılan araştırmada İbrâhîm b. Hedbe'nin musannefatta yirmi sekiz nakli tespit edilmiştir. Bu nakiller Sehmî'nin (ö. 427/1035) *Târîhu Cürcân*'ında (1),⁸⁹⁸ Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin *Târîhu İsbahân*'ında (3),⁸⁹⁹ Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdâd*'ında (10),⁹⁰⁰ Beyhakî'nin *Şu 'abü'l-îmân*'ında (1),⁹⁰¹ İbn Asâkir'in *Târîhu Dimaşk*'inde (9)⁹⁰² ve Râfî'nin *et-Tedvîn* (4)⁹⁰³ adlı eserinde yer almaktadır. Bu nakillerin söz konusu nüshadan yapıldığı varsayıldığında bunun hicrî yedinci asra ulaştığı ve birden fazla muhaddisin ulaşabildiği sonucu çıkarılabilir.

1.33. Abdullâh b. Muhammed b. Aclân el-Medenî Nüşası

Ricâl eserlerinde Medineli olduğu belirtilen Abdullâh 'ın ne zaman doğduğuna veya vefat ettiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte babası Muhammed'in vefat tarihi olarak 147, 148 ve 149 zikredilmektedir.⁹⁰⁴ Bu ise ortalama bir insan ömrüne göre Abdullâh 'ın 2/8. asırda veya 3/9. yüzyılın başlarına kadar yaşadığı düşünülebilir.

⁸⁹⁴ ez-Zehebî, *Telhîşu Kitâbi'l-Mevzû'ât*, 1/164, 2/191; es-Süyûtî, *el-Le'âli'l-mašnû'a*, 2/158; İbn Arrâk, *Tenzihü 'ş-şerî'ati'l-merfû'a*, 2/269; el-Fettenî, *Tezkiretü'l-mevzû'ât*, 201.

⁸⁹⁵ ez-Zehebî, *Telhîşu Kitâbi'l-Mevzû'ât*, 1/164, 2/191.

⁸⁹⁶ İbn Arrâk, *Tenzihü 'ş-şerî'ati'l-merfû'a*, 2/269.

⁸⁹⁷ el-Fettenî, *Tezkiretü'l-mevzû'ât*, 201.

⁸⁹⁸ Hamza b. Yusuf b. İbrahim es-Sehmi el-Cürcani Sehmî, *Târîhu Cürcân* (Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1981), 463.

⁸⁹⁹ Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Târîhi İsbahân*, 1/210, 256, 446.

⁹⁰⁰ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/262, 7/152, 154, 155.

⁹⁰¹ el-Beyhakî, *Şu 'abü'l-îmân*, 3/29.

⁹⁰² İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 27/67, 33/200, 37/275, 41/3, 43/337, 52/17, 53/103.

⁹⁰³ er-Râfî, *et-Tedvîn*, 2/485, 3/212, 4/60, 144.

⁹⁰⁴ Ebû Hâtim Muhammed İbn Hibbân, *Kitâbü's-Şikât*, nşr. Muhammed Abdurreşîd (Haydarâbâd: Dâ'iretü'l-Ma'ârifî'l-Osmaniyye, 1393), 7/387; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, nşr. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1424), 3/971.

Babasının küçük tâbiî kuşağında olduğu dikkate alındığında da oğlu Abdullâh 'ın tebeü't-tâbiîn tabakasında olduğu söylenebilir. O, Abdullâh 'ın bu nüshayı babası Muhammed'den (ö. 148/766 [?]) naklettiğini belirtmiştir.⁹⁰⁵

1.33.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Abdullâh b. Muhammed b. Aclân'a ait uydurma bir nüshadan bahseden ilk münekkitler arasında İbn Hibbân bulunmaktadır.⁹⁰⁶ Zabt açısından bazı eleştirilere konu olsa da Muhammed, muhaddis münekkitler tarafından güvenilir olarak kabul edilmiştir. Onu sika olarak kabul edenler arasında Abdullâh b. Mübârek, Yahyâ b. Maîn, Ahmed b. Hanbel, Ebû'l-Hasan el-İclî, Ya'kûb b. Şeybe Ebû Hâtim er-Râzî, Nesâî ve İbn Uyeyne (ö. 322/934) yer almaktadır. Onun Mescid-i Nebevî'de bir ders halkası oluşturduğu ve fetva verdiği nakledilmektedir.⁹⁰⁷ İbnü'l-Mübârek ve Cerîr b. Abdilhamîd gibi âlimlerce yakuta benzetilen⁹⁰⁸ ve kendisinden çok sayıda hadis nakledilen Muhammed'in hadis ilminde önemli bir yerinin olduğu anlaşılmaktadır. Oğlu Abdullâh 'ın da babasının bu konumu istismar ederek onun adına bir nüsha uydurduğu görülmektedir.

Yukarıda belirtildiği gibi Abdullâh 'ın babasından uydurma bir nüsha naklettiğini ilk konu edinenler arasında İbn Hibbân yer almaktadır. Ancak İbn Hibbân öncesinde münekkitler her ne kadar böyle bir nüshanın varlığından bahsetmese de Abdullâh 'ın hadis uydurduğuna delâlet eden ağır tenkit ifadeleri kullanmışlardır.

Buhârî, babası → dedesi → Ebû Hüreyre isnadıyla aktarımda bulunduğunu belirttiği Abdullâh 'ın hadisinin mütâbisinin olmadığını söyler.⁹⁰⁹ Ebû Zür'a er-Râzî ondan hadis işitmesine rağmen rivayetlerini yazmadığını belirtir. Değerlendirmesinin devamında Abdullâh 'ın uydurma nüshasının içeriğiyle önemli olduğunu düşündüğümüz bir bilgi vermektedir. Berzaî'nin (ö. 292/905) Abdullâh 'ın babası → dedesi → Ebû Hüreyre tarikiyle Hz. Peygamber'den (s.a.v.) لا تَزَالُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ تَدْفَعُ عَنْ أَهْلِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ “Lâ ilâhe illâllah, lâ ilâhe illâllah diyen kimselerden ... uzaklaştırır.” naklettiğini belirtir. Ebû Zür'a bu rivayetin uydurma olduğunu belirten ifadeler kullandıktan sonra mezkûr metnin Ebû

⁹⁰⁵ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/19.

⁹⁰⁶ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/19.

⁹⁰⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/430.

⁹⁰⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/50-51.

⁹⁰⁹ el-Buhârî, *Kitâbü'd-Đu'afâ*, 70.

Süheyl → Nâfi‘ b. Mâlik tarikiyle geldiğini söyler.⁹¹⁰ Bu açıklamalara göre zikrettiğimiz metin muhaddisler tarafından bilinmektedir. Abdullâh bu metni kendi isnadıyla nakletmiştir. Sonuç olarak Ebû Zür‘a muâraza yöntemini kullanarak başka bir râvinin naklettiği metne kendi isnadını eklediğini tespit etmiştir.

Abdullâh ‘ı münkerü‘l-hadis terimiyle ağır eleştiren Ukaylî de “Şu iki hadisin mütâbisi yoktur.” diyerek rivayetleri nakleder.⁹¹¹ Her iki rivayette de Abdullâh , babası → dedesi → Ebû Hüreyre tarikini kullanır. Ukaylî “Bunların bir aslı yoktur” ifadesini kullanarak uydurma olduklarına vurgu yapar. Netice itibariyle yukarıda görüşleri zikredilen münekkitlerin eserlerine kaydettikleri senedlerin hepsinde Abdullâh ‘ın, kendisinden rivayette bulunduğu kişi babasıdır; daha doğru bir ifadeyle uydurduğu rivayeti nispet ettiği kişi babasıdır. Bu sonuç ise İbn Hibbân öncesi ricâl münekkitlerinin ya bu nüshaya ya da bu nüshaya ait bazı rivayetlere ulaştıklarını ve bunların uydurma olduğunu tespit ettiklerini göstermektedir.

1.33.2. Nüşanın İçeriği

İbn Hibbân söz konusu nüshanın içeriğiyle ilgili olarak, Abdullâh ‘ın babası → dedesi → Ebû Hüreyre isnadıyla gelen tek bir rivayet zikretmiştir. Bu nakil şu şekildedir:

روى عن أبيه عن جده عن أبي هريرة قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم أربع لا يشبعن من أربع: الأرض من مطر والانتى من ذكر والعين من النظر والعالم من العلم

Babası → dedesi → Ebû Hüreyre: Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Dört şey dört şeye doymaz: Toprak yağmura, kadın erkeğe, göz bakmaya ve âlim ilme.”⁹¹²

Yapılan taramalarda bu rivayetlerin mevzûât türü eserlerde yer aldığı ve uydurma olarak değerlendiriliği tespit edilmiştir. İbnü'l-Cevzî, bu rivayetin sahih olmadığını belirtmiş;⁹¹³ Süyûtî ve Şevkânî de uydurma olduğunu ifade etmişlerdir.⁹¹⁴ Ayrıca Kavukcî (ö.

⁹¹⁰ el-Hâşimî, *Ebû Zür‘a er-Râzî ve cühûdühû fi’s-sünneti’n-nebeviyye*, 2/541; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta‘dîl*, 5/156.

⁹¹¹ el-Ukaylî, *Kitâbü’l-d-Ḍu‘afâ*, 2/296-297.

⁹¹² İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, 2/19-20.

⁹¹³ İbnü’l-Cevzî, *el-Mevdû‘ât*, 1/235.

⁹¹⁴ es-Süyûtî, *el-Le‘âlî’l-maşnû‘a*, 1/192; Şevkânî, *el-Fevâ’idü’l-mecmû‘a*, 275.

1305/1888), İbnü'l-Cevzî'nin bu rivayeti uydurma olarak değerlendirdiğini söylemiştir.⁹¹⁵ Buna göre Abdullâh 'ın hadis uydurup naklettiği anlaşılmaktadır.

1.33.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler

Araştırmamızda cevabını aradığımız bir diğer kritik soru ise İbn Hibbân'ın döneminde ve sonrasında bu nüshanın kimlere ulaştığıdır. Esasında “Bu nüsha filanca âlimin kütüphanesindedir.” veya “Şu kişi tarafından bu nüsha görülmüş ve kullanılmıştır.” şeklinde bir yargıya kaynaklarda ulaşılmamıştır. Bununla birlikte bazı hadis programlarını kullanarak Abdullâh 'tan nakledilen hadislerin hangi hadis eserlerinde geçtiğini tespit etmeye çalışılmıştır. Yaptığımız taramada Abdullâh 'ın rivayetlerine Bezzâr'ın *el-Müsned*'inde (1),⁹¹⁶ Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-evsat* (7)⁹¹⁷ ve *el-Mu'cemü's-sagîr*'inde (1)⁹¹⁸ ve Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ* (1) ⁹¹⁹ adlı eserinde rastlanmaktadır. Bu eserlerdeki nakillerde de Abdullâh söz konusu hadisleri babası → dedesi kanalıyla nakletmektedir. Zikrettiğimiz hadis musannifler arasında en geç vefat eden Beyhakî'nin kullandığı isnad şöyledir:

Ebû Abdillâh el-Hâfız → Ebû Muhammed Abdülazîz b. Abdîrrahmân ed-Debbâs [Mekke'de nakletmiştir] → Muhammed b. Ali b. Zeyd el-Mekkî → İbrâhîm b. Münzir el-Hizâmî → Abdullâh b. Muhammed b. Aclân → babası → dedesi → Ebû Hüreyre.

Beyhakî'nin eserine aldığı bu rivayetin Abdullâh 'ın uydurma nüshasında yer alan bir rivayet olabileceğine dair önemli bir ipucu bulunmaktadır. İbn Hibbân söz konusu nüshayı Abdullâh 'tan nakleden kişinin ismini İbrâhîm b. Münzir el-Hizâmî olarak açıklamaktadır. İbn Hibbân'ın çağdaşı Taberânî de *el-Mu'cemü'l-evsat*'da kaydettiği yedi hadisnin tamamını mezkûr râviden nakleder. Bu durum ise İbrâhîm b. Münzir'in Abdullâh 'tan naklettiği nüshanın Taberânî'nin kütüphanesinde bulunduğunu akla getirmektedir. Beyhakî'nin yukarıdaki isnadında da İbrâhîm b. Münzir yer almaktadır. Bu ise kesin bir dille ifade edemesek de söz konusu nüshanın Beyhakî tarafından görülme ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

⁹¹⁵ Ebû'l-Mehâsin Şemsüddîn Muhammed b. Halîl el-Kavukcî, *el-Lü'lü'ü'l-merşû' fî mâ lâ aşle lehû ev bi-aşlihî mevzû'* (Daru'l Beşair İslamiyye, ts.), 38.

⁹¹⁶ Ebû Bekir Ahmed el-Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, nşr. Âdil b. Sa'd (Medine: Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-Hikem, 1430), 2/430.

⁹¹⁷ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 1/152.

⁹¹⁸ et-Taberânî, *el-Mu'cemü's-sagîr*, 1/154.

⁹¹⁹ el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 10/96.

Netice itibariyle söz konusu nüshanın etbâü't-tâbiîn tabakasına ait olduğu ve Abdullâh'ın, aile isnadını kullanarak diğer râvilerce nakledilen metinleri aktardığı görülmektedir.

1.34. Abdurrahmân b. Hammâd et-Talha Nüshası

Talha b. Ubeydullah'ın soyundan olduğu bilinen Abdurrahmân b. Hammâd b. İmrân b. Mûsâ b. Talha b. Ubeydullah et-Talhî et-Teymî'nin hayatına dair elimizdeki bilgiler, oğlu Süleyman b. Abdurrahmân'ın vefat tarihi olan 252/866 tarihine dayanmaktadır.⁹²⁰ Bu veri, Abdurrahmân b. Hammâd'ın hayatının en azından oğlunun vefatına kadar devam ettiğini göstermektedir. Dolayısıyla Abdurrahmân b. Hammâd'ın yaşam süresi, verilen bu tarihsel referans ile değerlendirildiğinde hicrî ikinci asrın ortalarından hicrî üçüncü asrın ortalarına kadar uzandığını söyleyebiliriz.

1.34.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Tespit ettiğimiz kadarıyla Abdurrahmân b. Hammâd'ın, Talha b. Yahyâ'dan uydurma nüsha rivayet ettiğini ve ondan bu nüshayı aktaran kişinin -Hz. Âişe bint Talha b. Ubeydullah'ın soyundan geldiği için İbn Hz. Âişe künyesiyle bilinen- Ubeydullah b. Muhammed olduğunu söyleyen ilk münekkitler arasında İbn Hibbân bulunmaktadır.⁹²¹ İbn Hibbân devamında Abdurrahmân b. Hammâd'ın, Talha b. Yahyâ'dan rivayet ettiği nüshayla ilgili şüphelerini ifade etmiş ve bu nüshanın kendi tarafından uydurulup uydurulmadığı ya da başka biri tarafından kalb edilip edilmediği konusunda kesin bir bilgiye sahip olmadığını belirtmiştir. Ancak her iki durumda da kendisiyle ihticâc edilemeyeceğini ve rivayetlerinin aslı olmadığını söylemiştir.

İbn Hibbân öncesinde mezkûr râviyle ilgili değerlendirmelere bakıldığında, bir nüsha varlığından bahsedilmese de münekkitler bu râvi hakkında olumsuz kanaatlerini ifade etmişlerdir. Ebû Zür'a er-Râzî'ye sorulduğunda "Allah selâmet versin" diyerek başını sallama suretiyle metrûk olduğunu ifade etmiştir.⁹²² Ebû Hâtim münkerü'l-hadis olduğunu söylerken, Ebû'l-Feth el-Ezdî de *ed-Duafâ*'sında zayıf olarak değerlendirmiştir.⁹²³ Hicrî dördüncü asır sonrasındaki değerlendirmelerde İbnü'l-Kayserânî, Sem'ânî ve İbn Arrâk'ın ortak bir görüşe sahip oldukları görülmektedir. Bu

⁹²⁰ Zehebî, *Siyer*, 11/139.

⁹²¹ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/60; ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, 5/627.

⁹²² Baş sallamanın bazı muhaddisler tarafından râvinin metrûk olduğunu kinaye yoluyla ifade etmesine dair bk. Yücel, *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, 152,154; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/226.

⁹²³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/226; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 5/97.

âlimler İbn Hibbân'ın Abdurrahmân b. Hammâd'ın mevzû nüsha aktardığı yönündeki görüşünü paylaşmışlardır.⁹²⁴ Netice itibariyle münekkitletlerin Abdurrahmân'ın metrûk bir râvi olduğu yönünde ittifak ettikleri görülmektedir.

1.34.2. Nüshanın İçeriği

İbn Hibbân nüshadan örnek olarak şu iki hadisi zikretmiştir:

روى عبد الرحمن بن حماد عن طلحة بن يحيى عن أبيه عن طلحة بن عبيد الله قال: دخلت على رسول الله صلى الله عليه وسلم وفي يده سفر جلة فرمى بها إلى وقال: دونكها أبا محمد فإنها تحم الفؤاد

Abdurrahmân b. Hammâd → Talha b. Yahyâ → babası (Yahyâ b. Talha b. Ubeydullah) → Talha b. Ubeydullah şöyle dedi: Rasûlullah'ın (s.a.v.) yanına girdim. Elinde bir ayva vardı, bana attı. Bana: "Ey Ebû Muhammed! Al bunu, çünkü o kalbi dinlendirir." buyurdu.⁹²⁵

وبإسناده عن طلحة بن عبيد الله قال: " سألت رسول الله صلى الله عليه وسلم عن تفسير " سبحان الله " فقال: هو تنزيه الله من سوء

Aynı isnadla Talha b. Ubeydullah'tan nakille şöyle demiştir: Rasûlullah'a (s.a.v.) "Sübhane'llah" kelimesinin tefsirini sordum. O da şöyle buyurdu: "Allah'ı kötülüklerden tenzih etmektir."⁹²⁶

Yapılan taramalarda, İbn Hibbân'ın nüshadan örnek olarak zikrettiği metinlerin farklı isnadlarla nakledildiği ve ilk rivayetin başka sahih tariklerle hadis literatüründe yer alması sebebiyle, bu hadis metninin uydurma olmadığı görülmektedir.⁹²⁷ Bu bağlamda Abdurrahmân b. Hammâd'ın söz konusu nüsha içerisinde uydurma hadis metninin

⁹²⁴ İbnü'l-Kayserânî, *Ma'rifeti't-tezkire*, 157; es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, 4/70; İbn Arrâk, *Tenzihü's-şer'i'ati'l-merfû'a*, 1/80.

⁹²⁵ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/60; el-Bezzâr, *Müsned*, 2009, 3/163.

⁹²⁶ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/60; el-Bezzâr, *Müsned*, 1430, 3/164; el-Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek*, 1410, 3/418.

⁹²⁷ Bu rivayetin farklı isnadı için bk. İsmâil b. Abdurrahman et-Talha → Nukayb b. Hâcib → Ebû Saîd → Abdülmelik ez-Zübeyrî → Talha b. Ubeydullah ، حدثنا نقيب بن حاجب ، عن أبي سعيد ، حدثنا إسماعيل بن محمد الطلحي ، حدثنا نقيب بن حاجب ، عن أبي سعيد ، حدثنا إسماعيل بن محمد الطلحي ، عن طلحة قال: دخلت على النبي صلى الله عليه وسلم ، وبه سفر جلة ، فقال: دونكها يا طلحة ، فإنها تحم الفؤاد . Ebû Abdillâh Muhammed İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, nşr. Şu'ayb Arnâut v.dğr. (Beyrut: Daru'l-Risaleti'l-Alemiyye, 1430) " Ettime", 61.

yanı sıra bilinen hadisleri de uydurduğu isnadla aktardığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu nüshada sahih olduğu bilinen metinlerin aktarımı söz konusudur.

1.34.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler

Söz konusu nüshadan başka kaynaklarda nakledilen rivayetleri belirlemek amacıyla yapılan hadis literatürü araştırmasında, Abdurrahmân b. Hammâd'ın Talha b. Ubeydullah kanalıyla naklettiği beş rivayet tespit edilmiştir. Abdurrahmân b. Hammâd → Talha b. Yahyâ → babası → Talha b. Ubeydullah kanalıyla gelen dört rivayete tekrarsız olarak Bezzâr'ın *el-Müsned*'inde (2)⁹²⁸ ve Hâkim en-Neysâbü'rî'nin *el-Müstedrek*'inde (1)⁹²⁹ rastlanmıştır. Bu nakillerin söz konusu nüshadan yapıldığı varsayıldığında bunun hicrî beşinci asra ulaştığı sonucu çıkarılabilir.

1.35. Abdülazîz b. Abdirrahmân Nüshası

Tam ismi Abdülazîz b. Abdirrahmân el-Cezerî el-Bâlisî el-Kureşî'dir. Bâlis ehlinden olan mezkûr râvî, Emevî valisi Mesleme b. Abdilmelik'in (ö. 121/739 [?]) mevlâsı olup, Cezîre, Bâlis ve Mısır'da ikamet ettiği bilinmektedir. Hayatı hakkında sınırlı biyografik veri bulunan mezkûr râvinin yaşadığı dönemi belirlemek üzere rivayette bulunduğu, vefat tarihi 137,138/755,756 olarak kaydedilen Habîb b. Ebî Merzûk'un hayat bilgileri kullanılmıştır.⁹³⁰ Bu verilere göre Abdülazîz b. Abdirrahmân'ın yaşadığı dönemi tespit etmeye çalıştığımızda, hicrî ikinci asır sonlarına kadar yaşamış olabileceği söylenebilir. Habîb dışında Husayf ve Abdülkerîm el-Cezerî'den de rivayet aktarmıştır.⁹³¹ Ondan da İsmâîl b. Zürrâre, İshâk b. Haldûn rivayette bulunmuştur.⁹³²

1.35.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Tespitlerimiz doğrultusunda Abdülazîz b. Abdirrahmân'ın nüshası olduğundan bahseden ilk münekkitler arasında İbn Hibbân yer almaktadır. İbn Hibbân bir rivayetini zikrettikten sonra Amr b. Sinân'ın İshâk b. Hâlid el-Bâlisî'nin, Abdülazîz'den yüz hadisi içeren maktûb bir nüsha yazdıklarını ve içindeki birtakım rivayetlerin aslının olmadığını, bazı nakillerin ise hadisi hiç rivayet etmediği halde o kişiye isnad edildiğini/ilâştirildiğini söylemiştir.

⁹²⁸ el-Bezzâr, *Müsned*, 1430, 3/163,164.

⁹²⁹ el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 1410, 3/418.

⁹³⁰ ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, 3/394.

⁹³¹ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/138; İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ*, 1/211.

⁹³² İbn Adî, *el-Kâmil*, 6/504-505.

Hicrî dördüncü asır öncesinde mezkûr râvi hakkında erken dönemden itibaren bazı kanaatler ifade edilmekle birlikte, bu görüşlerin sınırlı olduğu görülmektedir. Ayrıca söz konusu nüshanın varlığından da bahsedilmemiştir. Dördüncü asır sonrasında ise, ilgili râvi ve onun rivayetleri hakkında çeşitli olumsuz kanaatler ifade edilmiş olup, bu nüshanın varlığından bahsedilmesinde İbn Hibbân'ın kaynaklık ettiği anlaşılmaktadır.

Nitekim Ahmed b. Hanbel, onun hadislerinin yalan/uydurma olduğunu ve atılması gerektiğini söylemiştir.⁹³³ Nesâî sika olmadığını belirtirken,⁹³⁴ İbn Adî Ahmed b. Hanbel'in görüşüne yer vererek, Husayf'tan bâtil rivayetler naklettiğini, Enes b. Mâlik ve başkalarından da hadis naklettiğini, bunların aslının olmadığını, sikalardan mütâbiîsinin bulunmadığını söylemiştir.⁹³⁵ Dârekutnî onu duafâ eserinde zikretmiş, başka bir yerde de münkerü'l-hadis olduğunu ifade etmiştir.⁹³⁶ Ebû Nuaym el-İsfahânî Lüveyn'in ondan münker hadis rivayet ettiğini,⁹³⁷ Beyhakî zayıf olduğunu belirtmiştir.⁹³⁸ İbnü'l-Cevzî de İbn Hanbel, Nesâî ve Dârekutnî'nin görüşlerini aktarmıştır.⁹³⁹ Zehebî, Ahmed b. Hanbel'in onu itham ettiğini belirterek, İbn Hibbân'ın nüshası bulunduğu yönündeki görüşünü paylaşmıştır.⁹⁴⁰ Sonuç olarak söz konusu râvi münekkitlece metrûk olarak değerlendirilmiştir.

1.35.2. Nüshanın İçeriği

İbn Hibbân söz konusu nüshanın içeriğiyle ilgili iki örnek rivayet zikretmiştir. Bu nakiller şu şekildedir:

روى عن خصيف عن عطاء عن جابر أنه قال: مضت السنة بأن في كل أربعين فما فوق ذلك جمعة وأضحى وفطر

Husayf → Atâ → Câbir: “Sünnet, kırk ve daha fazla kişi olduğunda Cuma, Kurban ve Ramazan bayramı namazlarının kılınmasıdır.”⁹⁴¹

⁹³³ İbn Hacer, *Telhîsü'l-habîr*, 5/388.

⁹³⁴ en-Nesâî, *ed-Du'afâ*, 211.

⁹³⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, 6/504-505.

⁹³⁶ ed-Dârekutnî, *ed-Du'afâ*, 16; İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ*, 2/110.

⁹³⁷ Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *ed-Du'afâ*, 105; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 5/211.

⁹³⁸ el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3/177.

⁹³⁹ İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ*, 2/110.

⁹⁴⁰ ez-Zehebî, *el-Mugnî*, 2/398; ez-Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 2/631.

⁹⁴¹ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/138-139.

Şâhin'in *et-Tergîb*'nde (1),⁹⁴⁹ Hâkim en-Neysâbûrî'nin *el-Müstedrek*'inde (1),⁹⁵⁰ Beyhakî'nin *es-Sünenü 'l-kübrâ*'sında (3),⁹⁵¹ Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdâd*'inde (1)⁹⁵² ve İbn Asâkir'in (ö. 571/1176) *Târîhu Dimaşk* (3)⁹⁵³ adlı eserinde yer almaktadır. Bu nakillerin söz konusu nüshadan yapıldığı varsayıldığında hicrî yedinci asra ulaştığı ve birçok muhaddisin erişebildiği söylenebilir.

1.36. Delîl b. Abdilmelik Nüşhası

Delîl b. Abdilmelik'in Halepli olması dışında hayatı hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.⁹⁵⁴ İbn Hibbân, Delîl'in İsmâîl b. Abdirrahmân es-Süddî'den (ö. 127/745) rivayette bulunduğunu zikretmiştir. Bu veri, Delîl b. Abdilmelik'in yaşadığı dönemi tespit etmemizi sağlayan önemli bir bulgudur. Süddî'nin orta kuşak tâbi olduğu bilgisinden hareketle, ortalama bir insan ömrü göz önüne alındığında Delîl b. Abdilmelik'in hicrî ikinci asrın sonlarına veya en geç hicrî üçüncü asrın başlarına kadar yaşadığı ve etbâü't-tâbiîn tabakasına mensup olduğu tahmin edilebilir.

1.36.1. Nüşanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Delîl b. Abdilmelik'ten oğlu Abdülmelik b. Delîl'in babası kanalıyla uydurma bir nüsha rivayet ettiğinden ilk bahseden münekkitler arasında İbn Hibbân yer almaktadır.⁹⁵⁵ Delîl b. Abdilmelik'ten oğlu tarafından nakledilen uydurma nüshanın isnadı şu şekildedir: Abdülmelik b. Delîl → Delîl b. Abdilmelik → Süddî → Zeyd b. Erkam (ö. 68/688). İbn Hibbân hadislerinin kitaplarda zikredilmesinin caiz olmadığını ve onunla ihticâc edilemeyeceğini söylemiştir.⁹⁵⁶ İbn Hibbân öncesinde Delîl b. Abdilmelik hakkında herhangi bir veriye ulaşamadığından, hicrî dördüncü asır öncesinde nasıl değerlendirildikleri konusunda net bir analiz yapmayı zorlaştırmaktadır.

1.36.2. Nüşanın İçeriği

İbn Hibbân söz konusu nüshada yer alan rivayetlere örnek olarak bir rivayet nakletmemektedir. Ebû İshâk İbrâhîm b. Alî Şîrâzî (ö. 476/1083) *el-Elkâb* adlı eserinde isnadlı bir şekilde şu hadisi nakletmektedir:

⁹⁴⁹ İbn Şâhin, *et-Tergîb*, 2/8.

⁹⁵⁰ el-Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek*, 1410, 2/57.

⁹⁵¹ el-Beyhakî, *es-Sünenü 'l-kübrâ*, 3/177, 7/249.

⁹⁵² el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8/521.

⁹⁵³ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 16/383, 17/62-63.

⁹⁵⁴ İbn Hibbân, *Kitâbü 'l-Mecrûhîn*, 1/295.

⁹⁵⁵ İbn Hibbân, *Kitâbü 'l-Mecrûhîn*, 1/295.

⁹⁵⁶ İbn Hibbân, *Kitâbü 'l-Mecrûhîn*, 1/295.

حدثنا أحمد بن أبي فروة الرهاوي حدثنا إبراهيم بن عبد السلام الرهاوي حدثنا عبد الملك بن دليل حدثني أبي دليل عن السدي عن زيد بن أرقم مرفوعاً من أحب أن يتمسك بالقضيب الياقوت الأحمر الذي غرسه الله تعالى بيمينه في الجنة فليتمسك بحب علي بن أبي طالب

Ahmed b. Ebî Ferve → İbrâhim b. Abdisselâm → Abdûlmelik b. Delîl → Delîl b. Abdilmelik → Süddî → Zeyd b. Erkam → Hz. Peygamber (s.a.v.): “Kim Allahu Teâlâ’nın sağ eliyle cennetine dikmiş olduğu yakut bir fidana tutunmak isterse Ali b. Ebî Tâlib’in sevgisine tutunsun.”⁹⁵⁷

Şîrâzî’nin naklettiği kanala bakıldığında, isnad benzerliğinden hareketle söz konusu nüshadan olma ihtimali kuvvetlidir.

İbn Hibbân’ın görüşlerini nakleden Zehebî, Delîl’in uydurma rivayetlerine örnek olarak şu metni kaydeder:

حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ دَلِيلٍ، حَدَّثَنِي أَبِي دَلِيلٌ، عَنِ السَّيِّدِيِّ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَرْقَمٍ، مَرْفُوعًا: مَنْ أَرَادَ أَنْ يُمْسِكَ بِالْقَضِيبِ الْيَاقُوتِ الْأَحْمَرَ فَلْيُمْسِكْ بِحُبِّ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ

Abdûlmelik b. Delîl → Delîl b. Abdilmelik → Süddî → Zeyd b. Erkam → Hz. Peygamber (s.a.v.): “Kim bir kırmızı yakut asaya tutunmak isterse Ali b. Ebî Tâlib’in sevgisine tutunsun.”⁹⁵⁸

Zehebî bu rivayetin mezkûr nüshada yer aldığına dair bir ifade kullanmamaktadır. Yukarıdaki metne benzeyen ve farklı isnadlarla aktarılan rivayetler yer almaktadır. Bunlara örnek olarak şu metin zikredilebilir:

حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ، نَا يَحْيَى بْنُ عَلِيٍّ، نَا أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ، نَا أَبِي، عَنِ السَّيِّدِيِّ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَرْقَمٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ مَنْ أَرَادَ أَنْ يُمْسِكَ بِالْقَضِيبِ الْيَاقُوتِ الْأَحْمَرَ الَّذِي غَرَسَهُ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى فِي جَنَّةِ الْخُلْدِ فَلْيُمْسِكْ بِحُبِّ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ⁹⁵⁹

İsmail → Yahyâ b. Ali → Ebû Abdurrahmân (Abdullâh b. İsmâîl) → İsmâîl b. Abdurrahmân → Süddî → Zeyd b. Erkam → Hz. Peygamber (s.a.v.): “Kim Allahu

⁹⁵⁷ es-Süyûtî, *el-Le’âli’l-maşnû’a*, 1/337.

⁹⁵⁸ ez-Zehebî, *Mizânü’l-İ’tidâl*, 2/28; İbn Hacer, *Lisânü’l-Mizân*, 3/424.

⁹⁵⁹ Benzer diğer metinler için bk. İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, 42/243; es-Süyûtî, *el-Le’âli’l-maşnû’a*, 1/337.

Teâlâ'nın sonsuzluk cennetine dikmiş olduğu yakut bir fidana tutunmak isterse Ali b. Ebî Tâlib'in sevgisine tutunsun."⁹⁶⁰

Netice itibariyle Delîl'in söz konusu metni uydurduğunu kesin bir dille ifade etmek mümkün görünmemektedir.

1.36.3. Nüşaya Ulaşan Musannifler

Söz konusu nüshadan başka kimlerin nakilde bulunduğunu tespit etme amacıyla Delîl'den nüshayı aktaran oğlu Abdilmelik kanalıyla nakledilen rivayetleri araştırılmıştır. Yapılan taramada, Şîrâzî'nin *el-Elkâb* adlı eserinde bazı lafız farklılıklarıyla kaydedildiği belirlenmiştir.⁹⁶¹ Bu isnad benzerliğinden hareketle mezkûr nüshanın Şîrâzî'ye ulaşma ihtimali bulunmaktadır. Dolayısıyla bu nakillerin söz konusu nüshadan yapıldığı varsayıldığında rivayetlerin hicrî dördüncü asra ulaştığı sonucu çıkarılabilir. Bu durum ise İbn Hibbân'ın bahsettiği nüshanın ulemâ arasında mütedavil olmadığına yorumlanabilir.

1.37. Sem'an b. Mehdî Nüşası

Mezkûr râvi hakkında herhangi bir biyografik veri bulunmamaktadır. Zehebî onun tanınmayan biri olduğunu ifade etmiştir.⁹⁶² Kendisinden rivayette bulunan Ca'fer b. Hârûn mechûlül-hâl olması sebebiyle ondan rivayet aktaran Muhammed b. Mukâtil er-Râzî (ö. 246/861) vefat tarihinden yaşadığı dönem tespit edilmeye çalışılmıştır.⁹⁶³ Hicrî üçüncü asrın ilk yarısında yaşayan bu râviden hareketle Sem'an b. Mehdî'nin ikinci asırda yaşadığı söylenebilir. Nîşâbur'da hadis rivayet etmesinden ise bir müddet orada ikamet ettiği anlaşılmaktadır.

1.37.1. Nüşanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Sem'an b. Mehdî'nin Enes b. Mâlik'ten uydurma (mekzûbe) nüshası olduğundan bahseden ilk hadis âlimleri arasında Zehebî bulunmaktadır.⁹⁶⁴ Zehebî mezkûr râvinin tanınmadığını, nüshayı gördüğünü, nüshanın ona ilştirildiğini/etiketlendirildiği belirtmiştir. İbn Hacer de bu nüshanın Muhammed b.

⁹⁶⁰ İsmâil b. Kâsım b. İsmâil Ebü'l-Kâsım el-Halebî, *Hâdisu Ebî'l-Kâsım el-Halebî* (Cevâmiu'l-Kelim, Ufuk Yazılım Şirketi, 2004), 21.

⁹⁶¹ es-Süyûtî, *el-Le'âli'l-mašnû'a*, 1/337.

⁹⁶² ez-Zehebî, *el-Mugnî*, 1/286.

⁹⁶³ ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, 5/1247.

⁹⁶⁴ ez-Zehebî, *Mizânü'l-ictidâl*, 2/234; ez-Zehebî, *Telhîşu Kitâbi'l-Mevzû'ât*, 26.

Mukâtil er-Râzî → Ca'fer b. Hârûn el-Vâsîtî → Sem'an b. Mehdî → Enes b. Mâlik kanalıyla metninin çoğu uydurma olmak üzere içinde üç yüzden fazla hadis bulunduğunu söylemiştir.⁹⁶⁵ Devamında Cûzekânî'nin de bu isnadla bu nüshadan bir hadise yer verdiğini ifade etmiştir. Cûzekânî eserinde bu isnadla iki rivayet zikredip bu nakillerin bâtil olduğunu, isnadında birden fazla meçhul râvinin olduğunu söylemiştir.⁹⁶⁶ Sarîfinî (ö. 641/1243) de uydurma olduğunu bahsetmeksizin Sem'an b. Mehdî'nin Nîşâbur'da Ebû Ubeyd El-Bistâmî'nin babasından olan nüshasını rivayet ettiğini söylemiştir.⁹⁶⁷

Süyûtî ve Elbânî Zehebî'nin görüşlerini aktarırken,⁹⁶⁸ İbn Arrâk, Ali el-Kârî ve Kavukcî uydurma nüshası olduğunu belirtenler arasındadır.⁹⁶⁹ Aclûnî (ö. 1162/1749) de bu nüshanın adının *Müşnedü Enes'i-Basrî* olduğunu, üç yüz civarı hadisi Enes'ten aktardığını ve içerisinde Muhammed b. Mukâtil er-Râzî → Ca'fer b. Hârûn el-Vâsîtî → Sem'an b. Mehdî → Enes b. Mâlik kanalıyla aktarılan rivayetlerin çoğunun uydurma olduğunu ifade etmiştir.⁹⁷⁰

Hicrî yedinci asır öncesine kadar kaynaklarda herhangi bir değerlendirmeye konu olmayan mezkûr râvi, yedinci asır ve sonrasında da genellikle bir kanaat belirtilmeden Enes b. Mâlik'ten aktardığı nüshasıyla anılmıştır. Sonuç olarak, söz konusu râvinin naklettiği bu nüshanın, râvinin vadda' (uydurmacı) olarak değerlendirilmesine yol açtığı anlaşılmaktadır.

1.37.2. Nüshanın İçeriği

Söz konusu nüshadan örnek olarak zikredilen iki rivayet şu şekildedir:

عن أنس بن مالك عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: إن أمتي على الخير ما لم يتحولوا عن القبلة ولم يستثنوا في إيمانهم

Enes b. Mâlik → Hz. Peygamber (s.a.v.): “Ümmetim kıbleden dönmedikleri ve dinlerinde hiçbir istisna yapmadıkları sürece iyilik üzeredirler.”⁹⁷¹

⁹⁶⁵ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 4/191.

⁹⁶⁶ Cûzekânî, *el-Ebâtil*, 1/41-42, 2/123; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 4/191.

⁹⁶⁷ Takıyuddin Ebû İshak İbrâhîm b. Muhammed es-Sarîfinî, *el-Müntehâb min kitâbi's-siyâk li Târîhi nîsâbûr*, nşr. Hâlid Haydar (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1414), 156.

⁹⁶⁸ es-Süyûtî, *el-Le'âli'l-maşnû'a*, 1/44; Elbânî, *Silsiletü'l-eḥâdisi'da'ife*, 9/30.

⁹⁶⁹ İbn Arrâk, *Tenzîhü's-şerî'ati'l-merfû'a*, 1/67; Ali el-Kârî, *el-Maşnû'*, 176; el-Kavukcî, *el-Lü'lü'ü'l-merşû'*, 48.

⁹⁷⁰ İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-ḥafâ' ve müzîlû'l-ilbâs 'amme'stehere mine'l-eḥâdis 'alâ elsineti'n-nâs* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1395), 2/408.

⁹⁷¹ es-Süyûtî, *el-Le'âli'l-maşnû'a*, 1/44.

عن انس بن مالك عن النبي (ص) انه قال لأصحابه اذا مرضتم فلا تمنوا العافية فان المرض خير للمريض من الصحة
والمرض هدية الله عز و جل للعباد

Enes b. Mâlik → Hz. Peygamber (s.a.v.): “Ashabına; eğer hastalanırsanız, afiyet istemeyin. Çünkü hastalık, hasta için sağlıktan daha hayırlıdır ve hastalık, Allah (c.c)’ın kullarına bir hediyesidir.”⁹⁷²

İbnü’l-Cevzî bu rivayetlerin sahih olmadığını, uydurma olduğunu, isnadının ise zayıf olduğunu ve meçhul râviler bulunduğunu söylemiştir.⁹⁷³ Süyûtî bu nüshadaki rivayetlerin metinlerinin uydurma olduğunu ifade etmiştir.⁹⁷⁴ Dolayısıyla Sem‘an b. Mehdî’nin hadis uydurduğu anlaşılmaktadır.

1.37.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler

Söz konusu nüshanın isnadı Sem‘an b. Mehdî → Enes b. Mâlik olarak verilmektedir. Sem‘an b. Mehdî’den Muhammed b. Mukâtil, Ca‘fer b. Hârûn el-Vâsîtî gibi râvilerin rivayette bulunduğu bilgisi verilse de nüshayı ondan kimin aktardığı kesin olarak bilinmemektedir. Söz konusu nüshadan başka kaynaklarda nakledilen rivayetleri belirlemek amacıyla yapılan araştırmada mezkûr râvinin sekiz nakli tespit edilmiştir. Bu rivayetler İbn Şâhin’in *et-Terğîb*’inde (1),⁹⁷⁵ Hatîb el-Bağdâdî’nin *Târîhu Bağdâd* (1)⁹⁷⁶ ve *el-Müttefik ve’l-müfterik*’inde (4),⁹⁷⁷ ve İbn Asâkir’in *Târîhu Dimaşk* (2)⁹⁷⁸ adlı eserinde yer almaktadır. Bu nakiller İbn Hacer’in zikrettiği Muhammed b. Mukâtil er-Râzî → Ca‘fer b. Hârûn el-Vâsîtî → Sem‘an b. Mehdî → Enes b. Mâlik kanalıyla aktarılmıştır. Bu nakillerin söz konusu nüshadan yapıldığı varsayıldığında hicrî yedinci yüzyıla ulaştığı söylenebilir.

⁹⁷² İbnü’l-Cevzî, *el-Mevdû‘ât*, 1/135; İbnü’l-Cevzî, *el-‘İlelü’l-mütenâhiye*, 2/873.

⁹⁷³ İbnü’l-Cevzî, *el-Mevdû‘ât*, 1/135; İbnü’l-Cevzî, *el-‘İlelü’l-mütenâhiye*, 2/873.

⁹⁷⁴ es-Süyûtî, *el-Le‘âli’l-maşnû‘a*, 1/44.

⁹⁷⁵ İbn Şâhin, *et-Terğîb*, 1/157.

⁹⁷⁶ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11/198.

⁹⁷⁷ Ebû Bekr Ahmed el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Müttefik ve’l-müfterik*, nşr. Muhammed Sâdık Aydın Hamidî (Dimaşk: Dârü’l-Kâdirî, 1417), 1/30,33,58,61.

⁹⁷⁸ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 57/4.

İKİNCİ BÖLÜM

3/9. ASRA AİT UYDURMA NÜSHALAR

Bu başlık altında, 201-301/817-912 yılları arasında yaşadığı tespit edilen yirmi altı uydurma nüsha sahibi râvinin hayatı, uydurma oldukları tespitinde bulunan ilk münekkitler, nüshalarının içerikleri ve söz konusu nüshaların sonraki hadis kaynaklarında kullanımları kronolojik olarak incelenecektir.

2.1. Mûsâ et-Tavîl Nüshası

Nisbesi el-Fârisî olan Mûsâ b. Abdillâh et-Tâvîl'in Vâsıt'ta yaşadığı bilinmektedir. Künyesi Ebû Abdullâh olan söz konusu râvinin Enes b. Mâlik'in mevlâsı olduğu ifade edilmektedir. Vefat tarihi hakkında kesin bir bilgi kaydedilmemekle birlikte 201-210/817-826 arası olarak zikredilmekte ve yüz seksen yıl yaşadığı söylenmektedir. Mûsâ et-Tâvîl'den Vâsıt ehli, İshâk b. Şâhin, Süfyan b. Habîb ve Muhammed b. Müslime el-Vâsîtî rivayette bulunmuştur.⁹⁷⁹

2.1.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Tespitlerimize göre Mûsâ et-Tâvîl'in Enes b. Mâlik'ten uydurma nüsha rivayet ettiğinden bahseden ilk münekkitler arasında İbn Hibbân bulunmaktadır.⁹⁸⁰ İbn Hibbân devamında, Enes b. Mâlik'ten semâ ettiğini iddia edip ondan mevzû rivayetler naklettiğini; bu rivayetleri i ya kendisinin uydurduğunu ya da onun için uydurulan nakilleri aktardığını söylemiştir.⁹⁸¹

Söz konusu râvinin İbn Hibbân öncesi münekkitlerce olumlu veya olumsuz herhangi bir değerlendirmeye konu olmadığı görülmektedir. Bu durum hicrî dördüncü asır öncesinde nasıl değerlendirildiği konusunda analiz yapmayı zorlaştırmaktadır. Hicrî dördüncü asır

⁹⁷⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 8/69-70; İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/243; es-Süyûtî, *el-Le'âli'l-maşnû'a*, 2/92; ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, 5/205.

⁹⁸⁰ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/243.

⁹⁸¹ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/243.

ve sonrasındaki değerlendirmeler incelendiğinde münekkitlerin söz konusu râviyi metrûk olarak değerlendirdikleri görülmektedir. İbn Adî, Enes'ten münker şeyler rivayet ettiğini, meçhul olduğunu ifade etmiş,⁹⁸² Ebû Nuaym el-İsfahânî “lâ şey” (Bir şey değil, bir işe yaramaz) şeklinde değerlendirmiştir.⁹⁸³ İbnü'l-Cevzî de yalancı olduğunu ifade ederek, İbn Hibbân'ın görüşünü ve Ebü'l-Feth el-Ezdî'in münkerü'l-hadis olarak değerlendirdiğini paylaşmıştır.⁹⁸⁴ Zehebî kim olduğunun bilinmediğini belirtmiş ve “leyse bi şey” (Zayıftır, hadis rivayetinde hiçbir değeri yoktur) terimiyle kanaatini ifade etmiştir.⁹⁸⁵ Süyûtî de İbn Hibbân ve İbn Adî'nin değerlendirmelerini aktarmıştır.⁹⁸⁶

Hicrî dördüncü asır ve sonrasındaki değerlendirmelere bakıldığında, genellikle İbn Hibbân'ın yapmış olduğu değerlendirmelerin diğer münekkitler tarafından birebir alıntılandığı, farklı bir görüş ifade edilmediği ve aynı görüşün paylaşıldığı görülmektedir. Bu da İbn Hibbân'ın değerlendirmelerinin sonraki dönemlerde kaynak olarak kullanıldığını göstermektedir.

2.1.2. Nüshanın İçeriği

İbn Hibbân'ın nüshanın içeriğine dair aktardığı hadis şöyledir:

روى عن أنس عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: من أفطر على تمره من حلال زيد في صلاته أربعمئة صلاة

Enes → Hz. Peygamber (s.a.v.): “Kim orucunu helal olan bir hurmayla açarsa, onun namazına dört yüz namaz ilave edilir.”⁹⁸⁷

İbn Adî *ed-Duafâ*'sında Mûsâ et-Tâvîl'in Enes'ten naklettiği dört rivayete yer vermiştir. Bu rivayetleri zikrettikten sonra hepsinin münker olduğunu belirtmiştir. Bu rivayetlere örnek olarak şu metin zikredilebilir.

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُسْلِمَةَ، حَدَّثَنَا مُوسَى الطَّوِيلُ، عَنْ أَنَسٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْجَنَّةُ مَأْوَى الْأَسْحِيَاءِ

الْجَنَّةُ مَأْوَى الْأَسْحِيَاءِ الْجَنَّةُ مَأْوَى الْأَسْحِيَاءِ

⁹⁸² İbn Adî, *el-Kâmil*, 8/69.

⁹⁸³ Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *ed-Du'afâ*, 136.

⁹⁸⁴ İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ*, 2/152; İbnü'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 2/199; İbnü'l-Cevzî, *el-İlelû'l-mütenâhiye*, 1/395.

⁹⁸⁵ ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, 5/205; ez-Zehebî, *el-Mugnî*, 2/408.

⁹⁸⁶ es-Süyûtî, *el-Le'âli'l-mašnû'a*, 2/82.

⁹⁸⁷ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/243.

Muhammed b. Müslime → Mûsâ et-Tâvîl → Enes → Hz. Peygamber (s.a.v.): “Cennet cömertlerin yurdudur, cennet cömertlerin yurdudur, cennet cömertlerin yurdudur.”⁹⁸⁸

İbn Hibbân’ın söz konusu nüshadan örnek olarak verdiği rivayetin uydurma hadislerle dair yazılan eserlerde yer alması ve bu rivayetin sahih olmadığı, mevzû olduğunun belirtilmesi ve bunları Mûsâ et-Tâvîl’in uydurduğunun ifade edilmesi; onun hadis metnini açıkça uydurduğunu göstermektedir.⁹⁸⁹ Bu rivayetin Mûsâ et-Tâvîl tarafından uydurulan bir metin olduğundan hareketle söz konusu râvinin hadis uydurduğunu ve nüshasında da uydurma metinlerin yer aldığı sonucuna ulaşılabilir.

2.1.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler

İbn Hibbân’ın söz konusu nüshanın isnadını Mûsâ et-Tâvîl → Enes olarak vermektedir. Muhammed b. Müslim İshâk b. Şâhin ve Süfyan b. Habîb’nin Mûsâ et-Tâvîl’den rivayette bulunduğu bilgisi verilse de nüshayı ondan kimin aktardığı kesin olarak bilinmemektedir. Söz konusu nüshadan başka kaynaklarda nakledilen rivayetleri belirlemek amacıyla Mûsâ et-Tâvîl → Enes kanalıyla yapılan araştırmada, İbn Şâhin’in *et-Tergîb*’nde,⁹⁹⁰ Temmâm er-Râzî’nin (ö. 414/1023) *el-Fevâ’id*’inde,⁹⁹¹ Ebû Nuaym el-İsfahânî’nin *Kitâbü Tıbbi’n-nebi*⁹⁹² adlı eserinde yer aldığı tespit edilmiştir. Bu nakillerin söz konusu nüshadan yapıldığı varsayıldığında rivayetlerin hicrî beşinci asra ulaştığı söylenebilir.

2.2. İshâk b. Bişr el-Kâhilî Nüshası

Künyesi Ebû Huzeyfe olan, el-Buhârî, el-Hâşimî, el-Horasanî nisbeleriyle de bilinen İshâk b. Bişr b. Muhammed b. Abdillâh el-Kâhilî’nin Buhara kökenli olduğu ve Belh’te doğduğu bilgilerine rastlanmaktadır. Benî Hâşim mevlâsı olduğu, bir müddet Bağdat’ta yaşadığı, orda hadis rivayetinde bulunduğu ve 206/822 yılında Buhara’da vefat ettiği bilinmektedir. Bişr’in *el-Mübtedâ’* (*el-Mübtede’*) ve *el-Fütûh* adında iki kitabı bulunmakta olup, Bağdatlılar ve Horasanlılar ondan hadis rivayet etmiştir.⁹⁹³ Hatîb el-

⁹⁸⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, 8/70.

⁹⁸⁹ Mevzû olduğuna dair değerlendirmeler için bk. İbnü’l-Cevzî, *el-Mevdû‘ât*, 2/194; Ebu Hafs Sirâceddin Ömer b. Ali b. Ahmed İbnü’l-Mülakkın, *el-Bedrü’l-münîr fî tahrici’l-eḥâdisi ve’l-âşâri’l-vâkı‘a fî ş-şerhi’l-kebîr*, nşr. Mustafa Ebu’l-Gayt Abdülhay, Abdullah b. Süleyman, Yasir b. Kemal (Riyad: Dâru’l-Hicre, 1425), 5/699; es-Süyûtî, *el-Le’âli’l-mašnû‘a*, 2/89; İbn Arrâk, *Tenzihü’ş-şerî‘ati’l-merfû‘a*, 2/174; el-Fettenî, *Tezkiretü’l-mevzû‘ât*, 70; Şevkânî, *el-Fevâ’idü’l-mecmû‘a*, 93.

⁹⁹⁰ İbn Şâhin, *et-Tergîb*, 2/151.

⁹⁹¹ Temmâm er-Râzî, *el-Fevâ’id*, 2/13.

⁹⁹² Ebû Nu‘aym el-İsfahânî, *Kitâbü Tıbbi’n-nebi* (Daru İbn Hazm, 1427), 2/727.

⁹⁹³ İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, 1/136; el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 7/336; ez-Zehebî, *Târihu’l-İslâm*, 5/27; İbn Hacer, *Lisânü’l-Mizân*, 2/44.

Bağdadî Bağdatlılardan sadece İsmâîl b. Îsâ el-Attâr'ın, Horasanlılardan ise bir grup tarafından kendisinden rivayette bulunduğunu belirterek İbn Hibbân'ın zikettiği genel ifadeyi açıklamıştır.⁹⁹⁴

2.2.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Tespit edebildiğimiz kadarıyla İshâk b. Bîşr'in Süfyân es-Sevrîden uydurma bir nüshası olduğundan bahseden ilk münekkitler arasında İbn Hibbân yer almaktadır.⁹⁹⁵ İbn Hibbân, Yûsuf b. Bîşr er-Recâî'nin, Ahmed b. Saîd el-Bâsiyânî → İshâk b. Bîşr → Sevrî-kanalıyla gelen bir nüsha olduğunu ve Sevrî, Ca'fer b. Muhammed ve diğerlerine isnad edilmiş, içerisinde uydurma rivayetler barındıran bu nüshadan kendilerine rivayette bulunduğunu, onu yazdıklarını belirtmiştir.⁹⁹⁶ Ayrıca Bîşr'in sika kimseler adına hadis uydurduğunu, bu aslı olmayan rivayetleri İmâm Mâlik'e ve diğer sikalara isnad ettiğini ifade etmiştir.⁹⁹⁷

İbn Hibbân öncesi değerlendirmelere bakıldığında İshâk b. Bîşr'e ait bir nüshadan bahsedilmese de hakkındaki menfî kanaatlerin yaşadığı dönem itibariyle ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Hicrî dördüncü asır ve sonrasında da bu tenkitler devam etmiş ve yalancı olduğu konusunda çeşitli değerlendirmelerde bulunulmuş, ancak mezkûr râviye dair bir nüshanın varlığından bahsedilmemiştir. Hicrî üçüncü asır âlimlerinden Ali b. Medînî ve Ebû Bekir b. Ebî Şeybe onun yalancı olduğunu, İmâm Müslim insanların Ebû Huzeyfe'nin hadisini terk ettiklerini ifade etmiştir.⁹⁹⁸ Ukaylî onun meçhul, hadislerinin de münker ve aslının olmadığını belirtirken⁹⁹⁹ İbn Adî de hadislerinin tümünün mahfûz olmadığını, hem metninin hem de isnadlarının münker olduğunu ve mütabîsi bulunmadığını söyleyerek cerh sebebini açıklamıştır.¹⁰⁰⁰ Ebû'l-Feth el-Ezdî metrûkü'l-hadis ve sâkıt (hadisi hiçbir şekilde alınmaz) olduğunu, yalancılıkla itham edildiğini söylerken,¹⁰⁰¹ Dârekutnî kezzâb, metrûk gibi ifadelerle tenkit etmiştir.¹⁰⁰² Ebû Saîd en-Nakkâş (ö. 414/1023) hadis uydurduğunu belirtmiş,¹⁰⁰³ Ebû Nuaym el-İsfahânî onun İmâm Mâlik, Sevrî ve İbn

⁹⁹⁴ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 7/336.

⁹⁹⁵ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/136.

⁹⁹⁶ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/136.

⁹⁹⁷ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/135.

⁹⁹⁸ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 2/44.

⁹⁹⁹ el-Ukaylî, *Kitâbü'd-Đu'afâ*, 1/100.

¹⁰⁰⁰ İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/548.

¹⁰⁰¹ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 7/336.

¹⁰⁰² ed-Dârekutnî, *ed-Đu'afâ*, 5.

¹⁰⁰³ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 2/44.

Cüreyç'den münker ve mevzû nakilleri Iraklılara ve Horasanlılara rivayet ettiğini söylemiştir.¹⁰⁰⁴ Hatîb el-Bağdâdî onun sika olmadığını, Ebû Ya'lâ el-Halîlî, "zayıf cidden (gerçekten zayıf), hadis uydurmakla ittiham ediliyor, *el-Mübtedâ*' adlı eserinde başkalarının hadislerine muhalif münker rivayetler içeren kitabını rivayet eder" diyerek tenkit etmiştir.¹⁰⁰⁵ İbnü'l Cevzî yalancı olduğunu ifade etmiş,¹⁰⁰⁶ Zehebî terk edilmesi konusunda hemfikir olduğunu ve yalancılıkla itham edildiğini söylemiştir.¹⁰⁰⁷ Heysemî metrûk olduğunu,¹⁰⁰⁸ Şemseddin es-Sehâvî (ö. 902/1497) hadisinin münker olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁰⁹ Süyûtî yapılan değerlendirmeleri aktarırken,¹⁰¹⁰ Müttakî el-Hindî de Ali b. Medînî'nin ve İbn Hibbân'ın değerlendirmelerini paylaşmıştır.¹⁰¹¹ Netice itibariyle münekkitler söz konusu râvinin uydurmacı, metrûk olduğu konusunda ittifak halinde olduğu görülmektedir.

2.2.2. Nüşanın İçeriği

İbn Hibbân nüşanın içeriğiyle ilgili dört rivayet zikretmiştir. Bu rivayetler Sevrî ve Ebû Ma'ser es-Sindî'den (ö. 170/787) aktarılmaktadır. Nüşadan örnek olarak şu rivayetler zikredilebilir:

عن سفیان الثوري عن هشام بن عروة عن أبيه عن عائشة قالت قال رسول الله صلى الله عليه وسلم مرض يوم يكفر (الذنب) ثلاثين سنة

Süfyân es-Sevrî → Hişâm b. Urve → babası → Hz. Âişe: Rasûlullah (s.a.v.): "Bir günlük hastalık otuz yıllık günaha kefarete olur."¹⁰¹²

وعن الثوري عن هشام بن عروة عن أبيه عن عائشة عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: إن المرض يتبع الذنوب في المفاصل حتى يسله عنه سلا فيقوم من مرضه، وقد خرج من ذنوبه كيوم ولدته أمه.

¹⁰⁰⁴ Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *ed-Du'afâ*, 61.

¹⁰⁰⁵ Ebû Ya'lâ el-Halîlî, *Kitâbü'l-İrşâd*, 3/954,955.

¹⁰⁰⁶ İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ*, 1/100.

¹⁰⁰⁷ ez-Zehebî, *el-Muğnî*, 1/69.

¹⁰⁰⁸ el-Heysemî, *Mecme'u'z-zevâ'id*, 7/245.

¹⁰⁰⁹ Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed es-Sehâvî, *el-Mağâşidü'l-Hasene fî beyâni keşîrin mine'l-eḥâdîsi'l-müştehire 'ale'l-elsine* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1405), 726.

¹⁰¹⁰ es-Süyûtî, *Câmi'u'l-kebir*, 5/94.

¹⁰¹¹ el-Müttakî, *Kenzü'l-ummâl*, 2/336,337.

¹⁰¹² İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/136,137.

Süfyân es-Sevrî → Hişâm b. Urve → babası → Hz. Âişe → Hz Peygamber (s.a.v.):
 “Hastalık, ondan günahları çekip çıkarıncaya kadar eklemlerde günahları takip eder,
 sonra annesinden doğduğu günkü gibi günahlarından arınmış olur.”¹⁰¹³

İbn Hibbân’ın yer verdiği örnek rivayetlere göre İshâk’ın Sevrî’den aktardığı nakiller
 Sevrî → Hişâm b. Urve → babası → Hz. Âişe isnadıyla geldiği anlaşılmaktadır.

Yapılan taramada bu rivayetlerin mevzûât türü eserlerde yer aldığı, şevâhidinin bulunmadığı görülmüştür.¹⁰¹⁴ Bu eserlerde rivayetler zikredildikten sonra İshâk’ın uydurmacı olduğu vurgulanmış ve Süyûtî de hadisin sahih olmadığını ifade etmiştir.¹⁰¹⁵ Buna göre söz konusu nüsha içerisinde İshâk’ın Süfyân es-Sevrî → Hişâm b. Urve → babası → Hz. Âişe kanalıyla ve başka sikalara nisbet ederek naklettiği uydurduurma metinler bulunduğu anlaşılmaktadır.

2.2.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler

İbn Hibbân söz konusu nüshadaki rivayetlerin İshâk b. Bişr → Sevrî → Hişâm b. Urve → babası → Hz. Âişe kanalıyla ve başka sikalara nisbet edilerek aktarıldığı bilgisini vermektedir. Söz konusu nüshadan başka kaynaklarda nakledilen rivayetleri belirlemek amacıyla yapılan araştırmada mezkûr râvinin kaynaklarda dört nakli tespit edilmiştir. İshâk, bu rivayetleri Sevrî’nin dışında İbn Cüreyc ve Mukâtil b. Süleymân’dan (ö. 150/767) rivayette bulunmuştur. Bu rivayetler Taberânî’nin *el-Mu’cemü’l-kebîr* (2)¹⁰¹⁶ ve Hâkim en-Neysâbü’rî’nin *el-Müstedrek* (2)¹⁰¹⁷ adlı eserinde yer almaktadır. Bu nakillerin söz konusu nüshadan yapıldığı varsayıldığında hicrî beşinci asra ulaştığı ve uydurma metinler içermesi sebebiyle itibar görmediği çıkarılabilir.

2.3. Abdullâh b. Ebî ‘Îlac el-Mevsîlî Nüshası

Tam adı Abdullâh b. Eyyûb b. Ebî ‘Îlac el-Mevsîlî olan mezkûr râvi Ebû Bekir künyesine sahiptir. Hayatı hakkında sınırlı malumat bulunmakla birlikte Akîl b. Ebî Tâlib’in mevlâsı olduğu bilgisi verilmektedir. Hayatına dair başka biyografik veriye ulaşamadığımız Abdullâh ’ın vefat tarihi 225/840 olarak kaydedilmektedir.¹⁰¹⁸ Söz konusu râvi Yûnus b.

¹⁰¹³ İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, 1/136,137.

¹⁰¹⁴ İbnü’l-Cevzî, *el-Mevdû’ât*, 3/200; es-Süyûtî, *el-Le’âli’l-maşnû’a*, 2/322; İbn Arrâk, *Tenzîhü’s-şerî’ati’l-merfû’a*, 2/432.

¹⁰¹⁵ es-Süyûtî, *el-Le’âli’l-maşnû’a*, 2/332.

¹⁰¹⁶ et-Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebîr*, ts., 11/122,417.

¹⁰¹⁷ el-Hâkim en-Nisâbü’rî, *el-Müstedrek*, 1410, 4/317,320.

¹⁰¹⁸ ez-Zehebî, *Târihü’l-İslâm*, 5/594.

Yezîd, İbn Ebû Zi'b (ö. 159/776), Hişâm b. el-Gâz, İkrime b. Ammâr'dan rivayet etmiştir. Ondan da Sinân b. Muhammed b. Tâlib ve Ali b. Câbir el-Mevsiliyyânî gibi isimler rivayette bulunmuştur.¹⁰¹⁹

2.3.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Abdullâh 'ın Yûnus b. Yezîd → Zührî → Mâlik b. Enes kanalıyla uydurma rivayetler içeren bir nüshası olduğundan bahseden ilk münekkitler arasında İbn Hibbân yer almaktadır.¹⁰²⁰ İbn Hibbân Cevâribî'nin, Abdullâh b. Ebî 'Îlâc → Yûnus b. Yezîd → Zührî → Mâlik b. Enes kanalıyla gelen iki hadisini nakledip, Abdullâh 'ın babası ve amcasına rivayet ettiğini, bu isnadla yazdıklarını, içindekilerin çoğu uydurma olan bir nüshası olduğunu ifade etmiştir. İbn Hibbân devamında, Abdullâh 'ın Yûnus b. Yezîd ve Mâlik b. Enes'ten olmayan hadisleri dinleyenlerin ondan şüphe etmeyeceği şekilde rivayet ettiğini belirtmiştir.¹⁰²¹ İbn Hibbân zikrettiği bu rivayetlerin ardından söz konusu râvinin Yunus'tan naklettiği hadislerin hepsinin uydurma olduğunu ve aslı olmadığını söylemiştir. Zehebî de İbn Hibbân'ın bu görüşünü esas alarak nüshanın içindekilerinin tamamının uydurma olduğunu vurgulamıştır.¹⁰²²

Mezkûr râviyle ilgili hicrî dördüncü asır öncesine kadar herhangi bir değerlendirme yapılmadığı görülmektedir. Bu durum her ne kadar söz konusu râvinin kendisine ve rivayetlerine yaklaşımın analizini zorlaştırsa da hicrî dördüncü asır ve sonrası dönemlerde yapılan ağır tenkitler Abdullâh 'ın önceki dönemlerde de mecruh bir râvi olduğu yönünde izlenim olduğunu göstermektedir. Hicrî dördüncü asır münekkitlerinden İbn Adî iki hadisini zikretmiş ve yalan söylediğini ifade etmiştir.¹⁰²³ Ebû'l-Feth el-Ezdî de kezzâb/yalancı olarak değerlendirmiştir.¹⁰²⁴ Dârekutnî hadis uydurduğunu, Bîkendî (ö. 404/1014) sâlih biri olduğunu, hadislerinin çoğunun münker olduğunu belirtirken, Nakkâş mevzû hadis naklettiğini söylemiştir.¹⁰²⁵ Ebû Nuaym el-İsfahânî "lâ şey" (Hadis rivayetinde hiçbir değeri yoktur, bir işe yaramaz) lafzıyla cerh ederek, Mâlik b. Enes ve Yûnus b. Yezîd'den münker şeyler rivayet ettiğini belirtmiştir.¹⁰²⁶ Hâtib el-Bağdadî sika

¹⁰¹⁹ ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, 5/594.

¹⁰²⁰ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/37-38.

¹⁰²¹ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/37-38.

¹⁰²² ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, 5/594.

¹⁰²³ İbn Adî, *el-Kâmil*, 5/353-354.

¹⁰²⁴ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 4/438.

¹⁰²⁵ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 4/438.

¹⁰²⁶ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 4/438.

olmadığını söylerken, İbnü'l-Kayserânî de kezzâb olarak değerlendirenlerdendir.¹⁰²⁷ İbnü'l-Cevzî, onun Süfyân b. Uyeyne ve Mâlik'ten rivayet ettiğini, hadislerinin münker olduğunu ifade etmiş,¹⁰²⁸ İbn Abdülhâdî (ö. 744/1343) yalancılıkla itham edildiğini zikretmiştir.¹⁰²⁹ Zehebî ve İbn Hacer de hadis uydurduğunu, sâlih insanların en yücelerinden olmasıyla birlikte yalancı olduğunu söylemiştir.¹⁰³⁰ Sıbt İbnü'l-Acemî “Rasûlullah adına yalan söylenen birinin nasıl sâlih bir kimse olur” diye eleştirirken, İbn Arrâk, İbn Uyeyne ve diğer muhaddislerden hadis uydurmakla itham edildiğini belirtmiştir.¹⁰³¹ Netice itibariyle Abdullâh münekkittler tarafından hadis uyduran, yalancı bir râvi olarak değerlendirilmiştir.

2.3.2. Nüshanın İçeriği

İbn Hibbân Abdullâh 'ın Yûnus b. Yezîd → Zührî → Mâlik b. Enes kanalıyla iki hadisini zikretmiştir. Bu rivayetler şu şekildedir:

وروى عن يونس بن يزيد عن الزهري عن أنس قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إنما سمي الدرهم لانه درهم، وإنما سمي الدينار لانه دار نار

Yûnus b. Yezîd → Zührî → Mâlik b. Enes: Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Tasa yurdu olduğu için dirhem, ateş yurdu olduğu için de dinar olarak isimlendirilmiştir.”¹⁰³²

وروى عن يونس عن الزهري عن أنس قال: سئل رسول الله صلى الله عليه وسلم عن الرجل يتخذ الحمام في القرية فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إن كان يزرع كما يزرعون وإلا فلا

Yûnus b. Yezîd → Zührî → Mâlik b. Enes: Rasûlullah (s.a.v.)'a köyde güvercin besleyen bir adam hakkında sorulması üzerine şöyle buyurdu: “Eğer onların ektiği gibi boşluk alanda ekim yaparsa caiz olur, yoksa olmaz.”¹⁰³³

¹⁰²⁷ İbnü'l-Kayserânî, *Ma'rîfeti't-tezkire*, 128.

¹⁰²⁸ İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ*, 2/115.

¹⁰²⁹ İbn Abdülhâdî, *Tenķīhu't-Taḥķīk*, 2/101.

¹⁰³⁰ ez-Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 2/394; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 4/438.

¹⁰³¹ Sıbt İbnü'l-Acemî, *el-Keşfü'l-ḥasîs 'ammen rumiye bi-vaż'i'l-ḥadîs*, 149.

¹⁰³² İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûḥîn*, 2/37-38.

¹⁰³³ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûḥîn*, 2/37-38.

Yapılan taramalar sonucunda bu hadislerin mevzûât türü eserlerde yer aldığı ve uydurma olarak değerlendirildiği görülmektedir.¹⁰³⁴ Buna göre Abdullâh 'ın hadis uydurduğu ve bahsedilen nüsha içerisinde uydurma metinlerin bulunduğu anlaşılmaktadır.

2.3.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler

İbn Hibbân'ın söz konusu nüshanın isnadını Abdullâh b. Ebî 'Îlâc → Yûnus b. Yezîd → Zührî → Mâlik b. Enes olarak vermektedir. Abdullâh 'tan Sinân b. Muhammed, Ali b. Câbir, Cevâribî'nin rivayette bulunduğu bilgisi verilse de nüshayı ondan kimin aktardığı kesin olarak bilinmemektedir. Söz konusu nüshadan başka kaynaklarda nakledilen rivayetleri belirlemek amacıyla yapılan araştırmada mezkûr râvinin sekiz nakli tespit edilmiştir. Bu rivayetler Hattâbî'nin (ö. 388/998) *Kitâbü'l- 'Uzle'*sinde (1),¹⁰³⁵ Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin *Ma'rifetü's-sahâbe'*sinde (1),¹⁰³⁶ Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdâd'*inde (2),¹⁰³⁷ İbn Asâkir'in *Târîhu Dimaşk'*inde (3)¹⁰³⁸ ve Râfî'nin *et-Tedvîn* (1)¹⁰³⁹ adlı eserinde yer almaktadır. Abdullâh 'ın bu nakillerden birini Yûnus b. Yezîd'den aktardığı görülmekte fakat İbn Hibbân'ın zikrettiği senedle gelmemektedir. Bu nakillerin söz konusu nüshadan yapıldığı varsayıldığında hicrî yedinci asra ulaştığı ve bir kısmının uydurma metinler içermesi nedeniyle itibar görmemesiyle açıklanabilir.

2.4. Dâvûd b. Süleymân Nüshası

Künyesi Ebû İsmâîl olan Dâvûd b. Süleymân el-Gâzî, el-Cürcânî nisbeleriyle tanınmaktadır.¹⁰⁴⁰ Hayatına dair sınırlı malumat bulunmamakla birlikte Kureyş'in mevlâsı olduğu, Bağdat'ta ve Cürcân'dan yaşadığı bilinmektedir.¹⁰⁴¹ Vefat tarihi 228/843 olarak kaydedilmektedir.¹⁰⁴² Süleymân b. Amr en-Nehâî, Amr b. Cümei' ve Nadr b. İsmâîl'den rivayette bulunmuştur. Ondan da Ahmed b. Dahhâk rivayet etmiştir.¹⁰⁴³

¹⁰³⁴ İbnü'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 2/250; es-Süyûtî, *el-Le'âli'l-maşnû'a*, 2/130; İbn Arrâk, *Tenzîhü's-şerî'ati'l-merfû'a*, 2/258; el-Fettenî, *Tezkiretü'l-mevzû'ât*, 140.

¹⁰³⁵ Ebû Süleyman Hamd el-Hattâbî, *Kitâbü'l- 'Uzle'* (Daru İbn Kesir, 1410), 104.

¹⁰³⁶ Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Ma' rife*, 3/1570.

¹⁰³⁷ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 13/570.

¹⁰³⁸ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 5/223, 51/123, 54/84.

¹⁰³⁹ er-Râfî'i, *et-Tedvîn*, 3/131.

¹⁰⁴⁰ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 3/397.

¹⁰⁴¹ Sehmî, *Târîhu Cürcân*, 210.

¹⁰⁴² Ebû Amr Halîfe b. Hayyât, *et-Târîh* (Riyâd, 1405), 479.

¹⁰⁴³ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 9/336.

2.4.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Dâvûd b. Süleymân'ın Ali b. Mûsâ er-Rızâ'dan uydurma nüshası olduğundan bahseden ilk hadis âlimleri arasında Zehebî bulunmaktadır.¹⁰⁴⁴ Hatîb el-Bağdâdî ve Sem'ânî de Dâvûd b. Süleymân'ın Ali b. Mûsâ'dan bir nüsha naklettiğini belirtmiş olmalarına rağmen, uydurma olduğuna dair herhangi bir açıklama yapmamışlardır.¹⁰⁴⁵ İbn Hacer de Ali b. Muhammed b. Mehreveyh'in Dâvûd'un Ali b. Mûsâ'dan nüshası olduğunu duyduğunu ve Sâlih b. Ahmed el-Hemedânî'nin (ö. 384/994) *Tabakâtü Hemedân* adlı eserinde Ali b. Muhammed b. Mehreveyh'in dirhem karşılığında bu nüshayı sattığını söylemiştir.¹⁰⁴⁶ Süyûtî ve Elbânî de mezkûr râvinin uydurma nüshası olduğunu ifade edenler arasındadır.¹⁰⁴⁷

Mezkûr râvî hakkındaki değerlendirmelere bakıldığında hicrî beşinci asır öncesi ve sonrasında sınırlı kanaatler bulunsa da yapılan ağır tenkitler bu râviye ve rivayetlerine karşı yaklaşımın önemli bir göstergesidir. Yahyâ b. Maîn yalancı olduğunu ifad etmiş,¹⁰⁴⁸ Ebû Hâtim er-Râzî meçhul olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁴⁹ Zehebî "lâ şey" (Hadis rivayetinde hiçbir değeri yoktur, bir işe yaramaz) ifadesiyle değerlendirirken,¹⁰⁵⁰ Elbânî de onun yalancı olduğunu söylemiştir.¹⁰⁵¹ Netice itibarıyla söz konusu râvî münekkitle kezzâb olarak değerlendirilmiştir.

2.4.2. Nüshanın İçeriği

Zehebî söz konusu nüshanın içeriğiyle ilgili Dâvûd b. Süleymân → Ali b. Mûsâ → babası → dedesi → Ali b. Hüseyin → babası → Ali b. Ebî Tâlib kanalıyla üç örnek rivayete yer vermiştir. Bu rivayetler şu şekildedir:

حدثنا علي بن موسى، أخبرنا أبي [عن أبيه]، عن جده، عن علي بن الحسين، عن أبيه، عن علي - مرفوعاً: اختنوا أولادكم

يوم السابع، فإنه أظهر وأسرع نبأ للحم، إن الأرض تنجس من بول الاقلف أربعين يوماً

¹⁰⁴⁴ ez-Zehebî, *Mizânü'l-îtidâl*, 2/8.

¹⁰⁴⁵ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 9/336, 13/538; es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, 4/495.

¹⁰⁴⁶ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 6/20.

¹⁰⁴⁷ es-Süyûtî, *el-Le'âli'l-maşnû'a*, 1/307; Elbânî, *Silsiletü'l-eḥâdisi'da'ife*, 7/308.

¹⁰⁴⁸ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 9/336; İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ*, 1/263.

¹⁰⁴⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerḥ ve't-ta'dîl*, 3/413.

¹⁰⁵⁰ ez-Zehebî, *el-Muḡnî*, 1/218.

¹⁰⁵¹ Elbânî, *Silsiletü'l-eḥâdisi'da'ife*, 7/308.

Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdâd*'ında (1)¹⁰⁶⁰ ve İbn Asâkir'in *Târîhu Dimaşk* (5)¹⁰⁶¹ adlı eserinde yer almaktadır. Bu nakillerin söz konusu nüshadan yapıldığı varsayıldığında hicrî yedinci yüzyıla ulaştığı söylenebilir.

2.5. Dînâr b. Abdillâh Nüshası

Dînâr b. Abdillâh el-Habeşî Ebû Mikyes künyesiyle tanınmaktadır. Hayatına dair malumat bulunmamakla birlikte, Enes b. Mâlik mevlâsı olduğunu iddia ettiği,¹⁰⁶² Bağdat ve Ahvaz'da yaşadığı, 229/844 yılında da vefat ettiği bilinmektedir.¹⁰⁶³ Enes b. Mâlik'ten rivayette bulunmuştur. Ahmed b. Muhammed b. Gâlib, Muhammed b. Mûsâ el-Berberî, Abdullâh b. Muhammed b. Nâciye ve diğerleri ondan hadis almıştır.

2.5.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Dînâr b. Abdullâh 'ın, Enes b. Mâlik'ten mevzû rivayetleri içeren bir nüshası olduğundan bahseden ilk münekkitler arasında İbn Hibbân yer almaktadır.¹⁰⁶⁴ O devamında, Enes b. Mâlik'ten mevzû rivayetler naklettiğini belirterek örnek rivayetleri zikretmiş ve bu nüshanın içeriğinin benzer rivayetlerden oluştuğunu ifade etmiştir.

İbn Hibbân öncesi mezkûr râviye dair değerlendirmelere bakıldığında hakkında herhangi bir kanaatin bulunmadığı görülmektedir. Hicrî dördüncü asır ve sonrasında ise söz konusu nüshanın varlığından bahsedilip çeşitli değerlendirmelerde bulunulmuştur.

İbn Adî onu münkerü'l-hadis, “daifun zâhibun” (zayıf ve sâkıttır) diyerek cerh etmiştir.¹⁰⁶⁵ Hâkim en-Neysâbûrî, onun Enes b. Mâlik'ten yüze yakın mevzû hadis rivayet ettiğini ifade ederken,¹⁰⁶⁶ Ebû Nuaym el-İsfahânî, Enes b. Mâlik'ten bir nüsha rivayet ettiğini ve içindekilerin tamamının uydurma olduğunu söylemiştir.¹⁰⁶⁷ Sem'ânî, 516/1122 yılında Hâkân Muhammed b. Süleymân tarafından Merv'e Abbâsî halifesi Müsterşid-Billâh'a elçi olarak gönderilen Ebu'l-Kâsım el-Lâmişî'nin meclisine katıldığını ve orda

¹⁰⁶⁰ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11/52.

¹⁰⁶¹ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 27/399, 30/209, 43/183, 44/254, 70/93.

¹⁰⁶² Bazı kaynaklarda Enes b. Mâlik'in mevlâsı olarak ifade edilse de bu durumunun mezkûr râvinin iddiası olduğu anlaşılmaktadır. Bk. İbn Adî, *el-Kâmil*, 4/5; Zehebî, *Siyer*, 10/376.

¹⁰⁶³ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 9/359; ez-Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, 5/569.

¹⁰⁶⁴ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/295.

¹⁰⁶⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, 4/5-10.

¹⁰⁶⁶ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 3/426.

¹⁰⁶⁷ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *ed-Du'afâ*, 79; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *el-Müsnedü'l-müstahrec 'alâ Şahîhi Müslim* (Beyrut - Lübnan: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1417), 1/65.

Dînâr b. Abdullâh 'ın Enes b. Mâlik'ten olan nüshasını duyduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁶⁸ Devamında bu nüshanın bâtlı olduğunu, ondan hiçbir şeyin hüccet olamayacağını ve bu nüshayı ondan kâdı Muhammed b. Hasan b. Mansûr en-Nesefî'nin aktardığını belirtmiştir.¹⁰⁶⁹ İbnü'l-Kayserânî de yalancı olduğunu belirterek, uzun bir nüshası olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁷⁰ İbn Hayr el-İşbîlî (ö. 575/1179) Dînâr b. Abdullâh 'ın nüshasına dair bir tercemeye yer vererek ondan bahsetmiştir.¹⁰⁷¹ Sarîfinî, onun münker ve garîb şeyleri içeren bir nüshası olduğunu söylemiş,¹⁰⁷² İbn Hacer de Enes b. Mâlik'ten rivayetlerinden bazılarını zikrederek, böyle olan hadislerinin hepsinde yalan söylediğini ifade etmiştir.¹⁰⁷³ Netice itibarıyla mezkûr râvi münekkitlerce yalancı olarak değerlendirilmiştir.

2.5.2. Nüshanın İçeriği

İbn Hibbân söz konusu nüshanın içeriğiyle ilgili iki örnek rivayete yer vermiştir. İbn Hibbân, ilme yeni başlayan kimselerin aldanmaması için bu rivayetleri zikretme nedenini açıklamıştır. Bu rivayetler şu şekildedir:

روى عن أنس بن مالك عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: ما طاب رائحة عبد قط إلا قل همه ولا نقت ثياب عبد قط إلا قل همه

Enes b. Mâlik → Hz. Peygamber (s.a.v.): “Kulun kokusu güzel olursa kesinlikle sıkıntıları azalır. Kulun elbiseleri temiz olursa mutlaka sıkıntıları azalır.”¹⁰⁷⁴

وروى عن أنس عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: من اغتسل من الجنابة حلالاً أعطاه الله عز وجل مائة قصر من درة بيضاء وكتب الله له لكل قطرة ثواب ألف شهيد

¹⁰⁶⁸ es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, 5/671.

¹⁰⁶⁹ Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-muğiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, nşr. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv (Kahire, 1413), 2/232.

¹⁰⁷⁰ İbnü'l-Kayserânî, *Ma'rifeti't-tezkire*, 194.

¹⁰⁷¹ Ebû Bekr Muhammed el-İşbîlî İbn Hayr, *Fehresetü mâ ravâhü 'an şüyühî mine'd-devâvini'l-muşannefe fî durûbi'l-ilm ve envâ'i'l-ma'ârif* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419), 137.

¹⁰⁷² es-Sarîfinî, *el-Müntehâb*, 514.

¹⁰⁷³ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 3/426.

¹⁰⁷⁴ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/295.

Enes b. Mâlik → Hz. Peygamber (s.a.v.): “Kim pislikten temizlenmek için güzelce abdest alırsa, Allah (cc) ona yüz tane beyaz inciden saray verir ve her damlasına bin şehit sevabı yazar.”¹⁰⁷⁵

Yapılan taramalarda bu rivayetlerin mevzûât türü eserlerde yer aldığı tespit edilmiştir.¹⁰⁷⁶ Buna göre mezkûr râvinin hadis uydurduğu anlaşılmaktadır.

2.5.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler

İbn Hibbân söz konusu nüshanın isnadını Dînâr b. Abdullâh → Enes b. Mâlik olarak vermektedir. İbn Hibbân nüshayı aktaran kişiye dair bilgi vermese de Sem‘ânî Muhammed b. Hasan b. Mansûr en-Nesefî’nin bu nüshayı aktardığını ifade etmiştir. Söz konusu nüshadan başka kaynaklarda nakledilen rivayetleri belirlemek amacıyla yapılan araştırmada mezkûr râvinin musannefatta on dört nakli tespit edilmiştir. Bu nakiller Taberânî’nin *el-Mu‘cemü’l-kebîr* (1),¹⁰⁷⁷ İbn Şâhin’in *et-Tergîb*’nde (1),¹⁰⁷⁸ Hatîb el-Bağdâdî’nin *Târîhu Bağdâd*’ında (8)¹⁰⁷⁹ ve İbn Asâkir’in *Târîhu Dimaşk* (4)¹⁰⁸⁰ adlı eserinde yer almaktadır. Bu nakillerin söz konusu nüshadan yapıldığı varsayıldığında hicrî yedinci yüzyıla ulaştığı söylenebilir.

2.6. Osman b. Abdillâh el-Emevî Nüshası

Tam ismi Osman b. Abdillâh b. Amr b. Osman b. Abdirrahmân b. el-Hakem b. ebi’l-Âs’tır. Künyesi Ebû Amr olan bu râvi el-Emevî, eş-Şâmî, el-Kureşî, el-Garâbî nisbeleriyle tanınmaktadır. Hâkim en-Neysâbü’rî’nin Osman b. Affân’a nispet etmesiyle mezkûr râvinin adı kaynaklarda Osman b. Abdillâh b. Amr b. Osman b. Amr b. Amr b. Osman b. Affân şeklinde de yer almaktadır.¹⁰⁸¹ İbn Hacer de Osman b. Abdillâh el-Emevî’nin soylarının farklı olması nedeniyle iki ayrı kişi olmasının mümkün olduğunu ifade etmiştir. İkisinin de el-Emevî nisbesiyle anıldığı konusunda hemfikir olunmasına rağmen, soyunda bahsedilen Abdurrahmân b. el-Hakem’in Halife Mervan b. el-Hakem’in kardeşi ve mü’minlerin emiri Osman bin Affân’ın amcası olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁸² İbn

¹⁰⁷⁵ İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, 1/295.

¹⁰⁷⁶ İbnü’l-Cevzî, *el-Mevdû‘ât*, 2/84; İbn Arrâk, *Tenzîhü’ş-şerî‘ati’l-merfû‘a*, 2/77, 2/340; Ali el-Kârî, *el-Esrârü’l-merfû‘a*, 329; Şevkânî, *el-Fevâ‘idü’l-mecmû‘a*, 9.

¹⁰⁷⁷ et-Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-kebîr*, ts., 11/246, 12/311, 22/451.

¹⁰⁷⁸ İbn Şâhin, *et-Tergîb*, 1/493.

¹⁰⁷⁹ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 5/132, 8/259, 9/359, 11/589, 12/507.

¹⁰⁸⁰ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 7/18, 20/236, 42/249, 51/60.

¹⁰⁸¹ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 13/160.

¹⁰⁸² İbn Hacer, *Lisânü’l-Mîzân*, 5/394.

Hacer, bu râvi hakkındaki değerlendirmeleri Osman b. Abdillâh b. Amr b. Osman b. Amr b. Amr b. Osman b. Affân tercemesi altında yer vermiştir.¹⁰⁸³

Mekûr râvi Nîşâbur, Bağdat, Nusaybin ve Horasan'da ikamet etmiş ve Horasan'a gelip burda hadis rivayetinde bulunmuştur. Hammâd b. Seleme (ö. 167/784), İbn Lehîa, Leys b. Sa'd ve Mâlik b. Enes'ten hadis aktarmıştır. Ondan ashâbü'r-re'y hadis yazmıştır.¹⁰⁸⁴ Hayatına dair sınırlı veri bulunan bu râvinin vefat tarihi de kesin olarak bilinmemekle birlikte 231-240/846-855 yılları arasında olduğu kaydedilmektedir.¹⁰⁸⁵

2.6.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Osman b. Abdillâh'ın mevzû ya da maktûb rivayetleri içeren bir nüshası olduğundan bahseden ilk münekkitler arasında İbn Hibbân yer almaktadır.¹⁰⁸⁶ İbn Hibbân, Ca'fer b. Ahmed'in, Osman b. Abdillâh'ın Müslim b. Hâlid ez-Zencî'den kendisine rivayette bulunduğunu, ondan bu nüshayı yazdıklarını ve içindekilerinin çoğunun uydurma ya da maktûb rivayetlerden oluştuğunu söylemiştir. İbn Hibbân devamında Osman b. Abdillâh'ın Leys b. Sa'd, Mâlik b. Enes ve İbn Lehîa adına hadis uydurduğunu belirtmiştir.

Hicrî dördüncü asır öncesine bakıldığında mezkûr râviye dair kanaatlerin Ali b. Medînî dışında ifade edilmediği, dördüncü asır ve sonrasında ise râvinin ve rivayetlerinin tenkit edildiği fakat herhangi bir nüshasının varlığından bahsedilmediği görülmektedir.

Nitekim Ali b. Medînî onu zayıf olarak değerlendirirken,¹⁰⁸⁷ İbn Adî sikalar üzerine hadis uydurduğunu ve Mâlik b. Enes, Hammâd b. Seleme ve İbn Lehîa'dan münker rivayetler naklettiğini söyleyerek rivayetlerinden bazılarını zikretmiş ve bunların dışında da başka mevzû hadisleri olduğunu söylemiştir.¹⁰⁸⁸ Dârekutnî onun metrûkü'l-hadis olduğunu ve sikalar üzerine bâtil rivayetler uydurduğunu belirtmiş,¹⁰⁸⁹ Hâkim en-Neysâbûrî de hadislerinin uydurma olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁹⁰ Cüzcânî yalancı ve hadis hırsızı olduğunu söylemiştir.¹⁰⁹¹ Ebû Nuaym el-İsfahânî, Mâlik b. Enes, Hammâd b. Seleme ve

¹⁰⁸³ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 5/394.

¹⁰⁸⁴ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/102; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 5/394.

¹⁰⁸⁵ ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, 5/883.

¹⁰⁸⁶ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/102,103.

¹⁰⁸⁷ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 5/394.

¹⁰⁸⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, 6/301-304.

¹⁰⁸⁹ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 5/394.

¹⁰⁹⁰ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 5/394.

¹⁰⁹¹ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 5/394.

İbn Lehîa'dan münker rivayetler aktardığını ifade etmiş,¹⁰⁹² Hatîb el-Bağdâdî de onun zayıf ve hadisinin çoğunlukla münker olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁹³ İbnü'l-Cevzî, İbn Adî ve İbn Hibbân'ın görüşlerini paylaşırken,¹⁰⁹⁴ Zehebî hadislerinin mevzû olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁹⁵ Netice itibariyle Osman b. Abdillâh münekkitlerce yalancı ve uydurmacı olarak değerlendirilmiştir.

2.6.2. Nüşanın İçeriği

İbn Hibbân söz konusu nüşanın içeriğiyle ilgili üç rivayet zikretmiştir. Bu nakillerden biri şöyledir:

روى عن مالك عن نافع عن ابن عمر عن النبي عليه الصلاة والسلام قال: صلوا خلف من قال لا اله الا الله وصلوا على من مات من اهل لا اله الا الله

Mâlik b. Enes → Nâfi' → İbn Ömer → Hz. Peygamber (s.a.v.): “Lâ ilahe illallah diyen kimsenin arkasında namaz kılın, Lâ ilahe illallah diyen kimsenin cenaze namazını kılın.”¹⁰⁹⁶

İbn Hibbân bu rivayetin ne Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ne İbn Ömer'in, ne Nâfi'nin, ne de Mâlik b. Enes'in hadisinden olmadığını söylemiştir. Osman b. Abdillâh'ın Atâ b. Ebî Rebâh → İbn Ömer isnadıyla gelen bu hadise ekleme yaparak naklettiği görülmektedir.¹⁰⁹⁷

Diğer bir rivayet şu şekildedir:

وروى عن حماد بن سلمة عن أبي المهزم عن أبي هريرة قال: قدم وفد ثقيف على رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم فقالوا: يا رسول الله جئناك نسألك عن الإيمان أيزيد أو ينقص؟ قال: الإيمان متثبت في القلوب كالجبال الرواسي وزيادته ونقصانه كفر

Hammâd b. Seleme → Ebû Muhazzim → Ebû Hüreyre: Ey Allah'ın Rasûlu, imandan sana sormaya geldik, artar mı, eksilir mi? sorusu üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle

¹⁰⁹² Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *ed-Du'afâ*, 116.

¹⁰⁹³ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 13/160.

¹⁰⁹⁴ İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ*, 2/170.

¹⁰⁹⁵ ez-Zehebî, *el-Mugnî*, 2/426.

¹⁰⁹⁶ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/102,103.

¹⁰⁹⁷ Bu hadisin sahih metni ve isnadı için bk: ed-Dârekutnî, *Sünen*, 2/56; Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Hilye*, 10/320.

buyurdu: “İman kalplerde sarsılmaz dağlar gibi sabittir, onun artması da eksilmesi de küfürdür.”¹⁰⁹⁸

Yapılan taramalarda bu rivayetlerin mevzûât türü eserlerde yer aldığı tespit edilmiştir.¹⁰⁹⁹ Buna göre mezkûr râvinin hadis uydurup naklettiği anlaşılmaktadır.

2.6.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler

İbn Hibbân, Osman b. Abdillâh’ın Leys b. Sa’d, Mâlik b. Enes, Hammâd b. Seleme ve İbn Lehîa’dan hadis aktardığını söylese de söz konusu nüshaya dair belli bir isnad vermemiştir. Ondan ashâbü’r-re’yin, Müslim b. Hâlid’in rivayet aktardığı belirtilmekle birlikte, nüshayı ondan kimin aktardığı kesin olarak bilinmemektedir. Söz konusu nüshadan başka kaynaklarda nakledilen rivayetleri belirlemek amacıyla yapılan araştırmada mezkûr râvinin üç nakli tespit edilmiştir. Bu rivayetler Taberânî’nin *el-Mu‘cemü’l-kebîr* (1)¹¹⁰⁰ ve *el-Mu‘cemü’l-evsat*’ında (1)¹¹⁰¹ ve Beyhakî’nin *es-Sünenü’l-kübrâ* (1)¹¹⁰² adlı eserinde yer almaktadır. Bu nakillerin söz konusu nüshadan yapıldığı varsayıldığında hicrî altıncı yüzyıla ulaştığı söylenebilir.

2.7. Abdullâh b. Abbâd el-Basrî’nin Nüşası

Hayatı hakkında çok az bilginin bulunduğu Abdullâh b. Abbâd, aslen Basralı olup, Mısır’a yerleşmiş ve 232/847 burada vefat etmiştir.¹¹⁰³

2.7.1. Nüşanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Ona ait uydurma bir nüshadan ve ondan bunu nakleden kişinin Ravh b. Ferec olduğundan ilk bahseden münekkit muhaddisler arasında İbn Hibbân yer almaktadır.¹¹⁰⁴ Adı geçen râvinin İbn Hibbân öncesi münekkitlerce olumlu veya olumsuz herhangi bir değerlendirmeye konu olmadığı görülmektedir. Kendisine nüsha nispet edilen bir ismin herhangi bir tenkide konu olmaması calib-i dikkat bir konudur. Râvinin neden münekkitlerce cerh edilmediği hususunda ilk akla gelen rivayetlerinin az olma

¹⁰⁹⁸ İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, 2/102,103.

¹⁰⁹⁹ Cûzekânî, *el-Ebâtil*, 1/35; İbnü’l-Cevzî, *el-İlelü’l-mütenâhiye*, 1/420-421; ez-Zehebi, *Telhîşu Kitâbi’l-Mevzû‘ât*, 1/131.

¹¹⁰⁰ et-Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-kebîr*, ts., 11/190.

¹¹⁰¹ et-Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-evsat*, 4/102.

¹¹⁰² el-Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 10/154.

¹¹⁰³ İbn Hacer, *Lisânü’l-Mizân*, 4/505.

¹¹⁰⁴ İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, 2/46.

ihtimalidir. Ancak kendisine bir nüsha nispet edilen bir râvinin değerlendirmeye konu olacak rivayet miktarına sahip olması gerektiğini düşünmekteyiz.

Bahsedilen râviyi hicrî dördüncü asırda Ebü'l-Feth el-Ezdî ile sekizinci asırda ise Zehebî cerh etmiş; diğer münekkitlerce herhangi bir tenkide konu olmamıştır.¹¹⁰⁵ Ezdî'nin söz konusu râviyi İbn Hibbân'la aynı gerekçelerle eleştirmesi, cerh kaynağının İbn Hibbân olduğunu düşündürmektedir.¹¹⁰⁶ Zehebî ise zayıf terimiyle cerh etmekle iktifa etmiş; gerekçesini ortaya koymamıştır.¹¹⁰⁷ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân* adlı eserinde¹¹⁰⁸ adı geçen üç münekkidin görüşünü kaydetmekle yetinip râvinin güvenilirliğiyle ilgili kendi görüşünü beyan etmezken, başka bir eserinde meçhul olarak değerlendirmiştir.¹¹⁰⁹ Kanaatimizce önceki münekkitlerce gerekçesiyle eleştirilen bir râvinin meçhul şeklinde değerlendirilmesi isabetli görünmemektedir. Elimizdeki bilgilere göre hicrî üçüncü asırda vefat eden bir râvinin en erken dördüncü asır münekkitlerince değerlendirilmesinin muhtemel sebebi nüshasının mütedavil olmaması olabilir. Günümüze ulaşan hadis eserlerinde de yalnızca üç rivayetin tespit edilmesi görüşü destekleyen bir argüman olarak kabul edilebilir.

2.7.2. Nüshanın İçeriği

Söz konusu nüshayı Ravh b. Ferec'in naklettiğini belirten İbn Hibbân, Abdullâh b. Abbâd'ın isnadı kalb etmesine örnek olarak Mufaddal b. Fedâle → Yahyâ b. Eyyûb → Yahyâ b. Sa'îd → 'Amre → Hz. Âişe yoluyla Hz. Peygamber'den (s.a.v.) naklettiği مَنْ لَمْ يُبَيِّتِ الصِّيَامَ قَبْلَ طُلُوعِ الْفَجْرِ فَلَا صِيَامَ لَهُ “Fecirden önce oruca niyet etmeyenin orucu da olmaz.” hadisi zikreder.¹¹¹⁰

Esasında bu metnin isnadının Yahyâ b. Eyyûb → Abdullâh b. Ebî Bekir es-Sıddîk → Zührî → Sâlim → babası (Ömer b. Hattâb) → Hafsa olduğunu belirtir. Bu izaha göre Abdullâh bir hadisin senedini başka bir hadisin senedi olarak göstermek suretiyle kalb yapmıştır.

¹¹⁰⁵ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 4/505.

¹¹⁰⁶ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/46.

¹¹⁰⁷ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 4/505.

¹¹⁰⁸ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 4/505.

¹¹⁰⁹ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed el-Askalânî İbn Hacer, *Telhîşü'l-ḥabîr fî tahrici'l-eḥâdisi'r-rafi'el-kebîr* (Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419), 2/409.

¹¹¹⁰ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/46.

2.7.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler

Yukarıda işaret edildiği gibi söz konusu râvinin günümüz hadis kaynaklarında üç nakli tespit edilmiştir. Bu nakilleri Tahâvî,¹¹¹¹ Taberânî¹¹¹² ve Dârekûtî¹¹¹³ eserlerine kaydetmişlerdir. Ve bunların hepsi de dördüncü asır musannifleridir. Esasında söz konusu râvinin değerlendirmeye konu olduğu asır ile hadisnin bir hadis eserine geçtiği yüzyıl aynıdır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Tahâvî, Abdullâh 'tan gelen rivayeti eserine başka bir hadisin mütâbii olarak zikrettiği görülmektedir. Tahâvî'nin naklinde önemli bir nokta daha bulunmaktadır. Tahâvî kaydettiği isnadda bu hadisi Ravh, Abdullâh b. 'Abbâd dışında Yahyâ b. Abdillâh¹¹¹⁴ ve Yezîd b. Mevhib'den¹¹¹⁵ aktarır. Bu ise Yahya ile Yezîd nakilleri Abdullâh 'ın isnad üzerinde kalb gibi bir tasarrufta bulunmadığını göstermektedir. Tahâvî'nin kaydettiği bu isnad bahsedilen uydurma nüshaya ait olması durumunda ise nüsha içerisinde yer alan bütün rivayetlerin maktûbî'l-isnâd olmadığını bu bilgiye dayanarak ifade edilebilir.

Taberânî'nin Ravh el-Ferec → Abdullâh b 'Abbâd tarikiyle naklettiği hadis yukarıda kaydedilen senedlerden farklıdır.¹¹¹⁶ Taberânî'nin söz konusu nüshadan naklettiği varsayıldığında bu nüshanın Abdullâh 'ın farklı tariklerinden oluştuğunu göstermektedir. Ancak söz konusu naklin bu nüshadan olduğunu kesin olarak ispatlayacak argüman bulunmamaktadır.

Dârekûtî'nin eserine aldığı rivayet ise İbn Hibbân'ın maktûbî'l-isnâd diye belirttiği rivayettir. Dolayısıyla söz konusu rivayeti Dârekûtî'nin İbn Hibbân'ın uydurma diye tavsif ettiği nüshadan yaptığı anlaşılmaktadır. Rivayeti naklettikten sonra onun isnaddaki ricâlin tamamının sika olduğuna dair tespiti, Zeylâî'nin de belirttiği gibi isabetli değildir.¹¹¹⁷ Çünkü Abdullâh 'ın senedlerde tasarrufta bulunması; hatta bizzat Dârekûtî'nin naklettiği rivayette kalb yapması ve isnadın bir diğer râvisi olan Yahyâ b. Eyyûb münekkitle cerh edilmesi onun tespitinin doğru olmadığını göstermektedir.

¹¹¹¹ et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, 1/116.

¹¹¹² et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, ts., 18/16.

¹¹¹³ ed-Dârekûtî, *Sünen*, 3/128.

¹¹¹⁴ Bazı eleştirilere konu alan Yahyâ b. Abdillâh'ı Zehebî ve İbn Hacer sika olarak değerlendirir. İbn Hacer, *Takrîb*, 592; ez-Zehebî, *el-Kâşif*, 2/369.

¹¹¹⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, 600; ez-Zehebî, *el-Kâşif*, 2/381.

¹¹¹⁶ Taberânî'nin naklettiği hadisin tam isnadı şöyledir: Ravh el-Ferec → Abdullâh b 'Abbâd → Sâlih b. Beşîr el-Mürri → Halid b. Eyyûb → Muâviye b. Kurre → Âiz b. Amr.

¹¹¹⁷ ez-Zeylâî, *Naşbu'r-râye*, 2/434.

Netice itibariyle günümüze gelen rivayetlerin bu nüshada yer aldığı varsayıldığında nüsha içerisindeki bütün rivayetlerin maktûbû'l-îsnâd olmadığı söylenebilir. Dârekutnî söz konusu hadisi eserine alması ise İbn Hibbân'ın değerlendirmesinden haberdar olmadığına yorumlanabilir.

2.8. Ca'fer b. Abdilvâhid el-Hâşimî Nüshası

Seğ'er'in kâdilkudâtı olan Ca'fer b. Abdilvâhid b. Ca'fer b. Süleymân, el-Hâşimî, el-Abbâsî, el-Kâdî, el-Bağdadî nisbeleriyle tanınmaktadır. Hz. Peygamber'in amcası Abbâs b. Abdilmuttalib'in (ö. 32/653) oğlu soyundan torunu olan Ca'fer aslen Basralı olup, Bağdat'ta ikamet etmiştir.¹¹¹⁸ Sağr'de vefat eden mezkûr râvinin vefat tarihi 258-268/872-882 arasında kaydedilmekle birlikte Zehebî bu tarihi 258 olarak zikretmektedir.¹¹¹⁹ Ca'fer, Iraklılardan hadis rivayet etmiş, kendisinden de Sağr ehli rivayette bulunmuştur.¹¹²⁰

2.8.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Ca'fer b. Abdilvâhid'in maktûb rivayetlerden oluşan bir nüshası olduğundan bahseden ilk münekkitler arasında İbn Hibbân yer almaktadır. İbn Hibbân; Muhammed b. Ebî Hasîb'in (ö. 218/ 833) Ca'fer b. Abdilvâhid'in iki yüz hadisi içeren bir nüshası olduğunu ve içindeki rivayetlerinin tümünün maktûb olduğunu belirtmiş, ayrıca bu nüshadan kendilerine rivayet aktardığını ifade etmiştir.¹¹²¹ İbn Hibbân bununla birlikte, Ca'fer'in "yesriku'l-hadîs" (bir hocadan duymamış olduğu hadisi ondan duymuş gibi rivayet eder) olduğunu, haberleri kalb yaptığını zikretmiştir. Devamında onun, isnadı meşhur olan sahih metnin tarikini başka bir isnadla değiştirerek rivayet ettiğini, böylece yaptığı bu tahrifin hadisten şüphe duyulmasına neden olmayacak şekilde gerçekleştirildiğini ifade etmiştir.

İbn Hibbân öncesi değerlendirmelere bakıldığında, Ca'fer'e ait bir nüshanın varlığından bahsedilmediği, hakkında çok fazla kanaatin zikredilmediği görülmektedir. Ancak bu sınırlı değerlendirmeler söz konusu râviye ve rivayetlerine karşı nasıl yaklaşıldığına dair belirli bir izlenim sunmaktadır. Münekkitler Ca'fer'in yaşadığı dönem itibariyle

¹¹¹⁸ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/215; Ebû Muhammed b. Ali ez-Zâhirî İbn Hazm, *Cemheretü ensâbi'l-Arab* (Beyrut - Lübnan: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424), 1/34; el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8/55.

¹¹¹⁹ ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 6/59.

¹¹²⁰ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/215.

¹¹²¹ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/215.

uydurmacı olduğu yönünde kanaatlerini beyan etmişlerdir. Ebû Zür'a er-Râzî hadislerinin aslının olmadığını belirtmiştir.¹¹²² Ebû Hâtîm er-Râzî, Ca'fer'in Ka'nebî'den (ö. 221/836) aldığı bir rivayette 'Enes'ten' şeklinde ekleme yapması üzerine Ka'nebî'nin onu çağırdığını ve Ca'fer'in yaptığı şeyin açığa çıktığını söylemiştir.¹¹²³ Mesleme b. el-Kâsım (ö.353/964) sika olarak değerlendirirken,¹¹²⁴ İbn Adî sika kimselerden münker rivayetler naklettiğini ve "yesriku'l-hadîs" olduğunu ifade etmiştir.¹¹²⁵ Dârekutnî metrûk olduğunu, hadis uydurduğunu belirtirken, Hatîb el-Bağdâdî kâdılıktan ihraç edildiğini, Basra'ya sürgüne gönderildiğini söylemiştir.¹¹²⁶ İbn Hacer onun metrûk ve hadis uydurmakla itham edilen biri olduğunu belirtirken,¹¹²⁷ Şevkânî ise vadda' (uydurmacı) olarak nitelendirenler arasındadır.¹¹²⁸

Hicrî dördüncü asır ve sonrasındaki değerlendirmelerde de söz konusu râviye dair bir nüshanın varlığından bahsedilmediği, ancak ağır ifadelerle cerh edildiği görülmektedir. Mesleme b. el-Kâsım sika olduğunu söylese de bu değerlendirmesinin isabetli olmadığı açıkça ortaya çıkmaktadır. Sonuç olarak Ca'fer münekkitlerce hadis uyduran kimse olarak değerlendirildiğinden, metrûk olduğu konusunda görüş birliği sağlanmıştır.

2.8.2. Nüshanın İçeriği

İbn Hibbân nüshanın içeriğiyle ilgili altı hadis zikretmiştir.¹¹²⁹ Bu rivayetlerden bazıları şu şekildedir:

عن إسماعيل بن عياش عن شرحبيل بن مسلم عن أبي أمانة قال قال النبي صلى الله عليه وسلم: لا وصية لوارث

İsmâil b. Ayyâş → Şürahbîl b. Müslim → Ebû Ümâme → Hz. Peygamber (s.a.v.): "Varise vasiyet yoktur."¹¹³⁰

عن مروان بن معاوية عن العلاء بن المسيب عن أبيه عن ابن عمر عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: نعم الادم الخل

¹¹²² İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 2/457.

¹¹²³ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/483,484.

¹¹²⁴ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 2/457.

¹¹²⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/396.

¹¹²⁶ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 2/457.

¹¹²⁷ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed el-Askalânî İbn Hacer, *el-İşâbe fî temyîzi's-şahâbe*, nşr. Adil Ahmed Abdül Mecvud-Ali Muhammed Muavvad (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1415), 6/102.

¹¹²⁸ Şevkânî, *el-Fevâ'idü'l-mecmû'a*, 402.

¹¹²⁹ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/215,216.

¹¹³⁰ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/215,216.

Mervân b. Muâviye → Alâ' b. el-Müseyyeb → babası → İbn Ömer → Hz. Peygamber (s.a.v.): "Sirke ne güzel azıktır."¹¹³¹

İbn Hibbân nüshadaki diğer rivayetlerin de benzer şekilde olduğunu söylemiştir. İncelenen bu örnek rivayetlerin metnlerinin sahih olduğu, ancak

Ca'fer'in aktardığı bu isnadla nakledilmediği görülmektedir.¹¹³² Süyûtî ise Ca'fer'in bu sahih metinleri de değiştirerek naklettiğini ve rivayetlerin uydurma olduğunu söylemiştir.¹¹³³ Bu bilgilerden hareketle Ca'fer'in rivayetlerin senedlerini kalb yaptığı, hem de sahih hadislerin metnlerini uydurup naklettiği anlaşılmaktadır. Ancak İbn Hibbân'ın söz konusu nüshada maklûb rivayetler içerdiğini belirtmesinden hareketle bu uydurulmuş metinlerin de söz konusu nüshada yer alıp almadığını bildirecek yeterli veri elimizde bulunmamaktadır. Ayrıca İbn Hibbân dışındaki münekkitlerin bu nüshadan bahsetmemeleri, Ca'fer'in uydurma rivayetlerinin bu nüsha dışında kaldığını düşündürmektedir.

2.8.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler

İbn Hibbân'ın söz konusu nüshadan verdiği örneklerden hareketle rivayetlerin belirli bir tarihinin olmadığı anlaşılmaktadır. Ya'kûb el-Fesevî, Ebû Avâne el-İsferâyînî (ö. 316/929), Ahmed b. Hârûn el-Berdîcî, Alî b. Sirâc el-Mısırî gibi râvilerin kendisinden rivayette bulunduğu¹¹³⁴ ve Ca'fer'in nüshadaki rivayetleri Muhammed b. Ebî Hasîb'e rivayet ettiği bilgisi verilse de nüshayı ondan kimin aktardığı kesin olarak bilinmemektedir. Söz konusu nüshadan başka kaynaklarda nakledilen rivayetleri belirlemek amacıyla yapılan araştırmada mezkûr râvinin kaynaklarda mükerrerleriyle birlikte kırk altı; tekrarsız yirmi dokuz nakli tespit edilmiştir. Bu rivayetlerin tekrarsız bir şekilde adı geçen musanniflerin hadis eserlerindeki rivayet miktarları şöyledir: İbn Mâce'nin *es-Sünen*'inde (1),¹¹³⁵ Ebû Avâne el-İsferâyînî'nin *el-Müstahrec*'inde (4),¹¹³⁶ Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-evsat* (2)¹¹³⁷ ve *el-Mu'cemü's-sağîr*'inde (1),¹¹³⁸ İbn Cümei'

¹¹³¹ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/215,216.

¹¹³² Müslim, *Sahîh*, "Eşribe", 5351; İbn Mâce, *Sünen*, "Et'ime", 33; et-Tirmizî, *Sünen*, "Et'ime", 35.

¹¹³³ Bu rivayetler için bk. es-Süyûtî, *el-Le'âli'l-mašnû'a*, 1/392, 2/16,297,298,321.

¹¹³⁴ ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, 6/59.

¹¹³⁵ İbn Mâce, *Sünen*, 1/58,76,360,407, 2/788,830,891.

¹¹³⁶ Ya'kûb b. İshâk Ebû 'Avâne, *Müsnedü Ebî 'Avâne*, nşr. Eymen b. 'Ârif ed-Dimeşki (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1419), 5/168, 194-198.

¹¹³⁷ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 5/98.

¹¹³⁸ et-Taberânî, *el-Mu'cemü's-sağîr*, 2/9.

el-Gassânî'nin (ö. 402/1012) *Mu'cemü's-şüüh*'unda (3),¹¹³⁹ Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin *Hilyetü'l-evliyâ* (2),¹¹⁴⁰ *Târîhu İsbahân* (2),¹¹⁴¹ ve *Ma'rifetü's-sahâbe*'sinde (3),¹¹⁴² Muhammed b. Selâme el-Kudâî'nin *el-Müsned*'inde (1),¹¹⁴³ Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdâd*'ında (5)¹¹⁴⁴ ve İbn Asâkir'in *Târîhu Dimaşk* (3)¹¹⁴⁵ adlı eserinde. Bu nakillerin söz konusu nüshadan yapıldığı varsayıldığında bunun hicrî yedinci asra ulaştığı ve birden fazla muhaddisin ulaşabildiği sonucu çıkarılabilir.

2.9. Zekeriyâ b. Düveyd el-Kindî Nüshası

Ebû Ahmed künyesine sahip Zekeriyâ b. Düveyd b. Muhammed b. Eş'as b. Kays el-Kindî'nin biyografisi oldukça sınırlıdır. Askalân ve Şam'da rihle gerçekleştirdiği bilinmektedir. 260/874 yıllarında Askalân'da rihle yaparken, bu dönemde yüz otuz/beş yaşlarında olduğu iddiasında bulunmuştur. 270/884 senesinde vefat etmiştir.¹¹⁴⁶

2.9.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Tespit edebildiğimiz kadarıyla İbn Hibbân Zekeriyâ b. Düveyd'in Humeyd et-Tavîl'den hadis uydurduğunu ve Humeyd et-Tavîl → Enes b. Mâlik kanalıyla bir nüshası olduğundan bahseden ilk münekkitlerdendir. İbn Hibbân, Ahmed b. Mûsâ b. Fazl'ın Zekeriyâ'nın kendilerine rivayet ettiği ve bu isnadla yazdıkları, içindekilerin tamamı uydurma olan bir nüshası olduğunu söylemiştir.¹¹⁴⁷ Zekeriyâ, Süfyân es-Sevrî ve Mâlik b. Enses'ten hadis semâ ettiğini iddia etmiştir.¹¹⁴⁸ İbn Hibbân bununla birlikte Şam'da dolaştığını ve orada hadis rivayet ettiğini söylemiştir.¹¹⁴⁹

Mezkûr râvinin İbn Hibbân öncesi durumu ve rivayetlerine yaklaşımı araştırıldığında Yahyâ b. Maîn dışında değerlendirme yapılmadığı görülmektedir. Yahyâ b. Maîn "leyse bi şey" (Zayıftır, hadis rivayetinde hiçbir değeri yoktur) terimiyle değerlendirmiştir.¹¹⁵⁰

¹¹³⁹ Ebû'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed İbn Cümei' el-Gassânî, *Mu'cemü's-şüüh li İbn Cümei'* (Müessesetü'r-Risâle, 1405), 154, 348.

¹¹⁴⁰ Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Hilye*, 4/330, 7/167.

¹¹⁴¹ Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Târîhi İsbahân*, 1/198,251.

¹¹⁴² Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Ma'rife*, 5/2808.

¹¹⁴³ Ebû Abdillâh el-Kudâî, *Müsned*, 2/40,275.

¹¹⁴⁴ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8/55,56, 16/609,621.

¹¹⁴⁵ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 4/75, 30/133, 66/308.

¹¹⁴⁶ ez-Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, 6/334; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 3/507.

¹¹⁴⁷ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/314-315.

¹¹⁴⁸ ez-Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, 6/334.

¹¹⁴⁹ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/314.

¹¹⁵⁰ İbnü'l-Cevzî, *el-İlelü'l-mütenâhiye*, 1/469.

Bu değerlendirme hicrî üçüncü asırda Zekerıyyâ'nın konumuyla ilgili fikir verse de uydurma nüshasının varlığı konusunda kesin bir bilgi sunmamaktadır.

Hicrî dördüncü asır ve sonrasında ise yalancı olduğu, uydurma nüshasının bulunduğu ifade edilerek ağır tenkitler yöneltilmiştir. Ebû Nuaym el-İsfahânî ve Hâkim en-Neysâbûrî uydurma nüshası olduğunu belirterek, Ebû Nuaym “lâ şey” (Hadis rivayetinde hiçbir değeri yoktur, bir işe yaramaz) lafzıyla cerh etmiştir.¹¹⁵¹ Taberânî,¹¹⁵² Heysemî, Süyûtî cidden/gerçekten zayıf olduğunu söylemişlerdir.¹¹⁵³ İbnü'l-Kayserânî, İbnü'l-Cevzî, Zehebî, İbn Hacer ve İbn Arrâk tarafından da kezzâb olarak değerlendirilmiş ve ardından İbn Hibbân'ın görüşü bu değerlendirmelere eklenmiştir.¹¹⁵⁴ Netice itibariyle Zekerıyyâ münekkittler tarafından uydurmacı bir râvi olarak değerlendirilmiştir.

2.9.2. Nüshanın İçeriği

İbn Hibbân nüshanın içeriğiyle ilgili iki hadis zikretmiştir. Bir rivayet şu şekildedir:

روى عن حميد الطويل عن أنس بن مالك عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: من داوم صلاة الضحى ولم يقطعها إلا من علة كنت أنا وهو في الجنة في زورق من نور في بحر من نور الله حتى يزور رب العالمين

Humeyd et-Tavîl → Enes b. Mâlik → Hz. Peygamber (s.a.v.): “Kim Duha namazına devam eder ve bir özür dışında terk etmezse, o ve ben, âlemlerin Rabbini ziyaret edinceye kadar cennette Allah'ın nur denizinde, nurdan bir sandalda olacağız.”¹¹⁵⁵

Yaptığımız taramalar sonucunda bu hadislerin uydurma hadisleri içeren eserlerde yer aldığı ve uydurma olduğu yönünde değerlendirmelerin yapıldığı görülmektedir.¹¹⁵⁶ İbnü'l-Cevzî de “bu hadislerin sahih hiçbir yanı yok” diyerek uydurma olduğunu beyan etmiştir.¹¹⁵⁷ Buna göre Zekerıyyâ'nın hadis uydurduğu ve bahsedilen nüsha içerisinde de uydurma metinlerin bulunduğu anlaşılmaktadır.

¹¹⁵¹ Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *ed-Du'afâ*, 85; el-İsfahânî, *el-Müstahrec*, 1/66; el-Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Medhal ile's-sahîh*, 140.

¹¹⁵² et-Taberânî, *el-Mu'cemü's-sagîr*, 1/102.

¹¹⁵³ el-Heysemî, *Mecme'u'z-zevâ'id*, 3/275; es-Süyûtî, *Câmi'u'l-kebîr*, 19/320.

¹¹⁵⁴ İbnü'l-Kayserânî, *Ma'rifeti't-tezkire*, 87; İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ*, 1/294; ez-Zehebî, *Telhîşu Kitâbi'l-Mevzû'ât*, 1/50; ez-Zehebî, *el-Muğnî*, 1/239; ez-Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 2/72; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 3/507, 7/137; İbn Arrâk, *Tenzihü's-şerî'ati'l-merfû'a*, 1/62.

¹¹⁵⁵ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/314-315.

¹¹⁵⁶ es-Süyûtî, *el-Le'âli'l-mašnû'a*, 2/31; İbn Arrâk, *Tenzihü's-şerî'ati'l-merfû'a*, 2/23.

¹¹⁵⁷ İbnü'l-Cevzî, *el-İlelü'l-mütenâhiye*, 1/468-469.

2.9.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler

İbn Hibbân'ın söz konusu nüshanın isnadını Zekeriyyâ b. Düveyd → Humeyd et-Tavîl → Enes b. Mâlik olarak vermektedir. Ahmed b. Mûsâ b. Fazl'ın Zekeriyyâ'nın kendilerine bu nüshayı rivayet ettiği ve onların da yazdığı bilgisi verilse de ondan kimin aktardığı kesin olarak bilinmemektedir. Söz konusu nüshadan başka kaynaklarda nakledilen rivayetleri belirlemek amacıyla yapılan araştırmada mezkûr râvinin Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-evsat*¹¹⁵⁸ ve *el-Mu'cemü's-sagîr*¹¹⁵⁹ adlı eserinde birer rivayeti tespit edilmiştir. Ancak bu eserlerdeki rivayetler İbn Hibbân'ın örnek olarak zikrettiği Humeyd et-Tavîl → Enes b. Mâlik kanalıyla gelmemektedir.¹¹⁶⁰ Bu durum ilgili râvinin söz konusu nüshasında uydurma metinler yer alması nedeniyle, nüshanın ve râvinin güvenilirliğini kaybetmesiyle açıklanabilir.

2.10. Hüseyin b. Dâvûd Nüshası

Künyesi Ebû Ali olan Hüseyin b. Dâvûd b. Muâz el-Belhî, en-Neysâbûrî, el-Bağdâdî, el-Fezârî nisbeleriyle tanınmaktadır. Nîşâbur'da yaşadığı, Bağdat'a rihle yaptığı bilinmektedir.¹¹⁶¹ Hayatına dair sınırlı malumat bulunan mezkûr râvi, 282/895 senesinde Nîşâbur'da vefat etmiştir.¹¹⁶² Abdullâh b. Mübârek, Fudayl b. İyâz (ö. 187/803), Ebû Bekir b. Ayyâş, Şakîk el-Belhî (ö. 194/810), Nadr b. Şümeyl (ö. 204/820), Abdürrezzâk b. Hemmâm, Mekkî b. İbrâhîm gibi muhaddislerden rivayette bulunurken, ondan da birçok Horasanlı râvi rivayet aktarmıştır.¹¹⁶³

2.10.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Hüseyin b. Dâvûd'un Yezîd b. Hârûn → Humeyd et-Tavîl → Enes b. Mâlik kanalıyla çoğu uydurma olan bir nüshası olduğundan bahseden ilk münekkitler arasında Hatîb el-Bağdâdî yer almaktadır.¹¹⁶⁴ Fettenî de çoğunluğu uydurma olan bir nüshası olduğunu zikretmiştir.¹¹⁶⁵ Hâkîm en-Neysâbûrî ise Hüseyin b. Dâvûd'un edep ve zühd konusunda önde gelen biri olduğunu, ancak Fudayl b. İyâz, Abdullâh b.

¹¹⁵⁸ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 2/374.

¹¹⁵⁹ et-Taberânî, *el-Mu'cemü's-sagîr*, 1/102.

¹¹⁶⁰ İbn Hacer, *el-Me'âlib*, 16/283.

¹¹⁶¹ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8/576.

¹¹⁶² ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 6/740.

¹¹⁶³ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8/576.

¹¹⁶⁴ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8/576; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 3/162.

¹¹⁶⁵ el-Fettenî, *Tezkiretü'l-mevzû'ât*, 115.

Mübârek gibi hadis semâ etmesi mümkün olmayan bir grup muhaddisten rivayet aktardığını, cemaatin ondan hadis almaktan kaçındığını ve rivayetlerinde münkerlerin çok olduğunu söyleyerek bir örnek rivayet zikretmiştir.¹¹⁶⁶

Mezkûr râviye dair hicrî beşinci asır öncesine kadar herhangi bir kanaatin bulunmaması dikkat çekicidir. Hicrî beşinci asır ve sonrasında ise benzer ve sınırlı değerlendirme ifadelerinin aktarılması mezkûr râvi ve rivayetlerinin incelenmesini zorlaştırmaktadır.

Hicrî altıncı asır âlimlerinden İbnü'l-Cevzî, Hatîb el-Bağdâdî'nin sika olmadığı ve hadis uydurduğunu belirten görüşünü aktarmıştır.¹¹⁶⁷ Zehebî de yalancı olduğunu, sika ve me'mun olmadığını söylemiş, buna ek olarak iki münker rivayetini zikretmiştir.¹¹⁶⁸ Sıbt İbnü'l-Acemî önceki âlimlerin görüşleri paylaşırken İbn Arrâk da hadislerinin uydurma olduğu yönündeki değerlendirmeyi aktarmıştır.¹¹⁶⁹ Netice itibariyle mezkûr râvi münekkitlerce yalancı olarak değerlendirilmiştir.

2.10.2. Nüshanın İçeriği

Hatîb el-Bağdâdî söz konusu nüshanın içeriğiyle ilgili herhangi örnek rivâyete yer vermemiştir.

Yapılan taramalarda söz konusu nüshanın isnadı olarak verilen Hüseyin b. Dâvûd → Yezîd b. Hârûn → Humeyd et-Tavîl → Enes b. Mâlik kanalıyla iki rivayet tespit edilmiştir.¹¹⁷⁰ Bu rivayetlerden biri şu şekildedir:

أنا يزيد بن هارون أنا حميد الطويل، عن أنس بن مالك رضي الله عنهما قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ينادي مناد من بطنان العرش يوم القيامة: يا أمة محمد إن الله عز وجل قد عفا عنكم جميعاً المؤمنين والمؤمنات، تهاهبوا المظالم وادخلوا الجنة برحمتي

Yezîd b. Hârûn → Humeyd et-Tavîl → Enes b. Mâlik → Hz. Peygamber (s.a.v.): “Kıyamet günü arşın altından bir münâdî şöyle seslenecektir: Ey ümmet-i Muhammed!

¹¹⁶⁶ ez-Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, 6/740; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 3/162.

¹¹⁶⁷ İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ*, 1/212.

¹¹⁶⁸ ez-Zehebî, *el-Mugnî*, 185; ez-Zehebî, *el-Mugnî*, 1/171; ez-Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 1/534.

¹¹⁶⁹ Sıbt İbnü'l-Acemî, *el-Keşfü'l-ğaşîs 'ammen rumiye bi-vaz'i'l-hadîs*, 98; İbn Arrâk, *Tenzîhü's-şerî'ati'l-merfû'a*, 1/54.

¹¹⁷⁰ Muhammed el-Ferrâ el-Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, nşr. Muhammed Abdullah en-Nemr v.dğr. (Riyad: Dâru Tayyibe, 1409), 2/203; Ebû Tâhir Muhammed b. İbrahim es-Silefî, *el-Mecâlisü's-Selemâsiyye (el-Mecâlisü'l-ğamse)* (Riyâd: Daru's-Samîî, 1415), 65-66.

Allah (c.c) mü'min erkek ve kadın hepinizi affetti, haksızlıklardan kaçının ve benim rahmetimle cennete girin.”

Yaptığımız taramalarda bu rivayetlerin mevzûât türü eserlerde yer almadığı tespit edilmiştir. Bu medenle mezkûr râvinin hadis uydurduğunu ve Hatîb el-Bağdâdî'nin bahsettiği söz konusu nüshanın içeriği hakkında yorum yapmak için yeterli veri bulunmamaktadır. Bununla birlikte İbn Arrâk'ın *Tenzîhü 'ş-şerî'a* adlı eserinde, Hüseyin b. Dâvûd'un da senesinde bulunduğu ve İbn Arrâk'ın uydurma olarak kabul ettiği rivayetler mevcuttur.¹¹⁷¹ Bu durum, söz konusu râvinin metin uyduran biri olarak görüldüğünü göstermektedir. Dolayısıyla Hüseyin'in aktardığı söz konusu nüshanın uydurma metinlerden oluştuğu da söylenebilir. Ancak bu rivayetlerin isnadlarının bulunmaması nedeniyle, ilgili nüshada yer alıp almadıkları bilinmemektedir.

2.10.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler

Hatîb el-Bağdâdî söz konusu nüshanın isnadını Hüseyin b. Dâvûd → Yezîd b. Hârûn → Humeyd et-Tavîl → Enes b. Mâlik olarak vermektedir. Horasanlıların Hüseyin b. Dâvûd'dan rivayette bulunduğu bilgisi verilse de nüshayı ondan kimin aktardığı kesin olarak bilinmemektedir. Söz konusu nüshadan başka kaynaklarda nakledilen rivayetleri belirlemek amacıyla yapılan araştırmada mezkûr râvinin on altı nakli tespit edilmiştir. Bu rivayetler Hâkim en-Neysâbûrî'nin *el-Müstedrek* (2)¹¹⁷² ve *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs*'inde(1),¹¹⁷³ Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin *Hilyetü 'l-evliyâ*'sında (2),¹¹⁷⁴ Begavî'nin *Me 'âlimü 't-tenzîl*'inde (1),¹¹⁷⁵ Kudâî'nin *el-Müsne'd*'inde (2),¹¹⁷⁶ Silefî'nin (ö. 576/1180) *el-Mecâlisü's-Selemâsiyye*'sinde (1)¹¹⁷⁷ ve İbn Asâkir'in *Târîhu Dimaşk* (7)¹¹⁷⁸ adlı eserinde yer almaktadır. Bu nakillerin söz konusu nüshadan yapıldığı varsayıldığında hicrî yedinci yüzyıla ulaştığı ve birden fazla muhaddisin erişebildiği söylenebilir.

¹¹⁷¹ İbn Arrâk, *Tenzîhü 'ş-şerî'ati'l-merfû'a*, 1/312-314.

¹¹⁷² el-Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek*, 1410, 4/552,599.

¹¹⁷³ Ebû Abdillâh Muhammed el-Hâkim en-Nisâbûrî, *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs*, nşr. Seyyid Muazzam Hüseyin (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1397), 156.

¹¹⁷⁴ Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Hilye*, 8/73,55.

¹¹⁷⁵ el-Begavî, *Me 'âlimü 't-tenzîl*, 2/203.

¹¹⁷⁶ Ebû Abdillâh el-Kudâî, *Müsne'd*, 1/439, 2/325.

¹¹⁷⁷ es-Silefî, *el-Mecâlisü's-Selemâsiyye*, 65-66.

¹¹⁷⁸ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 23/133, 31/82, 51/4.

2.11. Ahmed b. İshâk b. İbrâhîm Nüshası

Ahmed b. İshâk b. İbrâhîm b. Nübeyt b. Şerîr el-Eşcaî el-Kûfî,¹¹⁷⁹ Ebû Ca'fer künyesiyle tanınmaktadır. Kendi ifadesine göre 170/787 yılında doğduğunu söylemiştir.¹¹⁸⁰ Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh b. Abdisselâm el-Beyrûtî 285/898 senesinde Cîze (Kahire)'de onunla karşılaştığını ve doğum tarihini kendisine zikrettiğini nakletmiştir.¹¹⁸¹ Aslen Kûfeli olmakla birlikte Cîze'de ikamet etmiş ve burada babası İshâk b. İbrâhîm ve dedesi Nübeyt b. Şerîr'ten hadis rivayetinde bulunmuştur. Ondan da Ahmed b. Muhammed el-Beyrûtî, Ahmed b. Kâsım b. er-Rayyân el-Lükkî ve Taberânî hadis rivayet etmiştir. Ahmed b. Muhammed el-Beyrûtî'ye Babası İshâk b. İbrâhîm ve dedesi Nübeyt b. Şerîr'ten yüz hadis rivayet ettiği söylenmiştir.¹¹⁸² 287/900 yılında Mısır'da vefat etmiştir.¹¹⁸³

2.11.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Ahmed b. İshâk'ın uydurma nüshası olduğundan bahseden ilk münekkitler arasında İbn Yûnus yer almaktadır. İbn Yûnus meşhur uydurma nüshanın sahibi olduğunu, babasından rivayette bulunduğunu söylemiştir.¹¹⁸⁴ Nüshanın varlığından bahseden diğer bir âlim olan İbn Arrâk, babası (İshâk b. İbrâhîm) → dedesi (İbrâhîm b. Nübeyt) kanalıyla uydurma (belâyâ) rivayetler ihtiva eden nüsha naklettiğini söyleyerek nüshadaki bazı rivayetleri zikretmiştir.¹¹⁸⁵ Zehebî de benzer şekilde babası → dedesi kanalıyla uydurma (belâyâ) rivayetler içeren nüsha aktardığını, meşhur uydurma nüshanın sahibi olduğunu söylemiştir.¹¹⁸⁶ Süyûtî "Müsnedü Nübeyt b. Şerîr" başlığı altında nüshadan birkaç rivayete yer vererek, Ahmed b. İshâk'ın nüshasının olduğunu ve aktardığı her şeyin bu nüshada bulunduğunu belirtmiştir.¹¹⁸⁷ Fettenî de bu nüshadaki bazı rivayetler zikretmiştir.¹¹⁸⁸ Şevkânî uydurma nüsha bahsi başlığı altında Ahmed b.

¹¹⁷⁹ Bu râvi hakkındaki diğer bir çalışma için bk. Muhammet Yılmaz, "Uydurma Hadis Nüshaları ve 'Nüshatü Nübeyt b. Şerîr' İsimli Uydurma Hadis Nüshasından Nakledilen Bazı Rivayetlerin Değerlendirilmesi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (Mart 2007), 1-26.

¹¹⁸⁰ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 5/387; ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 6/668.

¹¹⁸¹ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 5/386-387.

¹¹⁸² İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 5/386-387.

¹¹⁸³ ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 6/668; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 1/404.

¹¹⁸⁴ Ebû Saîd Abdurrahman İbn Yûnus es-Sadeî, *Târîhu İbn Yûnus es-Şadeî*, nşr. Abdülfettâh Fethî Abdülfettâh (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421), 2/20.

¹¹⁸⁵ İbn Arrâk, *Tenzîhü's-şerî'ati'l-merfû'a*, 1/27, 2/66,140,266,267,410,423,443,494.

¹¹⁸⁶ ez-Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, 1/82; ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 6/668; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 1/404.

¹¹⁸⁷ es-Süyûtî, *Câmi'u'l-kebîr*, 38/138; el-Müttakî, *Kenzü'l-ummâl*, 13/519.

¹¹⁸⁸ el-Fettenî, *Tezkiretü'l-mevzû'ât*, 53,55,60.

İshâk'ın babası → dedesi isnadıyla uydurma nüsha naklettiğini ve içindeki rivayetlerin hepsinin uydurma olduğunu söylemiştir¹¹⁸⁹ Nebîl Sa'düddîn Selim, Nübeyt b. Şerî't'in nüshasına dair başlık açarak on rivayetine yer vermiş, bu nüshanın uydurma olduğunu, hadislerin bâtil olduğunu ve Ahmed b. İshâk'ın uydurduğunu söylemiştir.¹¹⁹⁰

Mezkûr râviye dair değerlendirmelere bakıldığında İbn Arrâk,¹¹⁹¹ Zehebî¹¹⁹² ve İbn Hacer söz konusu nüshasının ifade etmelerinin yanı sıra kezzâbb/yalancı olarak ağır ifadeyle cerh etmişlerdir. Zehebî başka bir yerde sâkit olarak değerlendirmiştir.¹¹⁹³ Süyûtî metrûk olduğunu belirtirken,¹¹⁹⁴ Elbânî de yalancı olduğunu söyleyerek Zehebî'nin mezkûr râvi hakkındaki görüşlerini aktarmıştır.¹¹⁹⁵ Netice itibarıyla babası → dedesi kanalıyla gelen mevcut meşhur nüshayı Ahmed b. İshâk'ın uydurduğunu¹¹⁹⁶ ve yalancı olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır.

2.11.2. Nüshanın İçeriği

Ahmed b. İshâk'ın söz konusu nüshası günümüze ulaşmıştır ve İbn Yûnûs ve İbn Arrâk'ın ifade ettiği gibi Ahmed b. İshâk'ın babası (İshâk b. İbrâhîm) → dedesi (İbrâhîm b. Nübeyt) kanalıyla dedesinin babası olan sahâbe Nübeyt b. Şerî't'ten nakledilmiştir. Günümüze ulaşan söz konusu nüshada bu isnadla Nübeyt b. Şerî't'ten altmış hadis bulunmaktadır. Bu rivayetleri ondan öğrencilerinden Ahmed b. Kâsım b. Reyyân aktarmıştır.¹¹⁹⁷

Öncelikle nüshada rivayetler kaynağı açısından araştırılmış ve bulunan sayısal değerleri yansıtmak üzere aşağıdaki tablo hazırlanmıştır:

Tablo 2.1. Nüshadaki Rivayetlerin Kaynağına Göre Dağılımı

Kaynağına Göre Hadis Çeşidi	Sayısı
Merfû	44

¹¹⁸⁹ Şevkânî, *el-Fevâ'idü'l-mecmû'a*, 425.

¹¹⁹⁰ Nebîl Sa'düddîn Selim el-Cerrâr, *el-İmâ ila Zevâidi'l-Emâlî ve'l-Eczâ*, nşr. Edvâu's-Selef, (Riyad, 1428), 6/15-17.

¹¹⁹¹ İbn Arrâk, *Tenzihü's-şerî'ati'l-merfû'a*, 1/27.

¹¹⁹² ez-Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 1/82-83.

¹¹⁹³ ez-Zehebî, *el-Mugnî*, 1/34.

¹¹⁹⁴ es-Süyûtî, *Câmi'u'l-kebîr*, 38/138; el-Müttakî, *Kenzü'l-ummâl*, 13/519.

¹¹⁹⁵ Elbânî, *Silsiletü'l-eḥâdîsi'da'ife*, 1/152, 2/45.

¹¹⁹⁶ Abdullah b. Yûsuf el-Cüdey', *Tahrîru'ulûmi'l-ḥadîs* (Beyrut: Mü'essesetü'r-Reyyân, 1424), 2/1050, 3/263.

¹¹⁹⁷ Nübeyt b. Şerî't b. Enes b. Mâlik el-Eşca'î, *Nüşḥatü Nübeyt b. Şerî't*, nşr. Hallâf Mahmûd Abdüssemi' (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1423).

Mevkûf	16
--------	----

Tablodan da anlaşılacağı üzere nüshadaki rivayetlerin yaklaşık %73 küsürlük bir oranı merfû rivayetlerden oluşurken, yaklaşık %26 küsürünü de mevkûf rivayetler oluşturmaktadır. Bu merfû ve mevkûf rivayetler Nübeyt b. Şerî'ten nakledilmiştir. Yaptığımız araştırmada mevkûf rivayetlerin başka herhangi bir kaynaktan bulunmadığı tespit edilmiştir. Merfû olarak nakledilen kırk dört rivayetten ise altısının aynı metinle, altısının da metinlerinin çoğunluğu başka kaynaklarda yer almakla birlikte, Ahmed b. İshâk'ın babası → dedesi tariki dışında farklı isnadlarla bulunduğu tespit edilmiştir. Bu rivayetler daha çok edep, rikâk, sahâbenin fazileti ve akrabalık ilişkileri gibi konuları içermektedir. Bu çıkarımlar yukarı da belirtildiği üzere Nübeyt b. Şerî'tin mevcut meşhur nüshasını Ahmed b. İshâk'ın uydurduğunu göstermektedir.

Söz konusu nüshadaki rivayetlerden musannefatta kullanılanlardan bazıları şöyledir:

حَدَّثَنِي أَبِي إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ نَبِيطٍ، حَدَّثَنِي أَبِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ نَبِيطٍ، عَنْ جَدِّهِ نُبَيْطِ بْنِ شُرَيْطٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَحِبُّوا الْبَنَاتِ فَإِنَّا أَبُو الْبَنَاتِ، إِنَّ الرَّجُلَ إِذَا وُلِدَتْ لَهُ ابْنَةٌ هَبَطَ إِلَيْهَا مَلَكَانِ، فَمَسَحَا عَلَى ظَهْرِهَا، وَقَالَا: ضَعِيفَةٌ خَرَجَتْ مِنْ صُلْبٍ ضَعِيفٍ، مَنْ أَعَانَ عَلَيْكَ لَمْ يَزَلْ مُعَانًا عَلَيْهِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ

Ahmed b. İshâk → babası → dedesi → Hz. Peygamber (s.a.v.): “Kız çocuklarını sevin, çünkü ben kız babasıyım. Bir adamın bir kızı doğduğunda, iki melek onun yanına gelir, onun sırtını sıvazlar ve şöyle der: ‘Zayıf birinden dünyaya gelen zayıf bir varlık. Sana kim yardım ederse kıyamet gününe kadar ona yardım edilecektir.’”

Bu rivayet İbn Arrâk ve Fettenî'nin mevzûât türü eserlerinde söz konusu nüshaya dair kaydettikleri rivayetlerdendir.¹¹⁹⁸

حَدَّثَنِي أَبِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ نَبِيطٍ، عَنْ جَدِّهِ نُبَيْطِ بْنِ شُرَيْطٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: الْحَرْبُ خُدْعَةٌ

Ahmed b. İshâk → babası → dedesi → Hz. Peygamber (s.a.v.): “Harb hiledir.”¹¹⁹⁹

¹¹⁹⁸ İbn Arrâk, *Tenzîhü 'ş-şerî'ati'l-merfû'a*, 2/267; el-Fettenî, *Tezkiretü'l-mevzû'ât*, 131.

¹¹⁹⁹ Bu hadisin sahih isnadlarla yer aldığı kaynaklar için bk. Buhârî, *Sahîh*, "Cihâd", 157; Müslim, *Sahîh*, "Cihâd", 17; İbn Mâce, *Sünen*, "Cihâd", 28; et-Tirmizî, *Sünen*, "Cihâd", 4/193.

Taberânî bu rivayetleri zikrettikten sonra bu hadislerin bu isnad dışında Nübeyt dışında nakledilmediğini ve oğlunun teferrüd ettiğini söylemiştir.¹²⁰⁰

Diğer bir rivayet şu şekildedir:

حَدَّثَنِي أَبِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ نُبَيْطٍ، عَنْ جَدِّهِ نُبَيْطِ بْنِ شُرَيْطٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ

Ahmed b. İshâk → babası → dedesi → Hz. Peygamber (s.a.v.): “İlim öğrenmek her Müslümana farzdır.”¹²⁰¹

Musannefatta kullanılan, mevzûât türü eserlerde zikredilen bu rivayet için; İbn Hibbân aslının olmadığını,¹²⁰² Taberânî Muhammed b. Musaffâ’dan başkasının rivayet etmediğini,¹²⁰³ İbn’ül-Cevzî, Rasûlullah’tan (s.a.v.) rivayet edilmiş sahih olmayan bir hadis olduğunu söylemiştir.¹²⁰⁴

2.11.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler

Ahmed b. İshâk’ın rivayetlerine Taberânî’nin *el-Mu‘cemü’l-evsat* (1)¹²⁰⁵ ve *el-Mu‘cemü’s-sagîr* (7)¹²⁰⁶ adlı eserinde rastlanmaktadır. Bu rivayetleri Taberânî Ahmed b. İshâk’tan babası → dedesi kanalıyla aktarmaktadır. Bu sonuç ise söz konusu nüshanın dördüncü asırda bazı musannifler tarafından kullanıldığını göstermektedir.

2.12. Bişr b. Hüseyin Nüshası

Nisbesi el-İsfahânî, el-Hilâli olan Bişr b. Hüseyin’in İsfahân’da yaşadığı bilinmekle birlikte nerede doğduğu ve vefat ettiğine dair bir veriye rastlanmamaktadır. Hakkında sınırlı malumata ulaştığımız mezkûr râvinin vefat tarihi hakkında da kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte 200/816 sonrası olarak kaydedilmektedir.¹²⁰⁷

¹²⁰⁰ et-Taberânî, *el-Mu‘cemü’s-sagîr*, 1/60-61.

¹²⁰¹ Bu hadisin musannefatta bulunan diğer isnadları için bk. İbn Mâce, *Sünen*, "Sunne", 17; Ebû Ya‘lâ, *Müsned*, 5/223; el-Bezzâr, *Müsned*, 2009, 13/240; et-Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-kebîr*, 10/195.

¹²⁰² İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, 1/141.

¹²⁰³ et-Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-evsat*, 2/289.

¹²⁰⁴ İbnü’l-Cevzî, *el-Mevdû‘ât*, 1/216.

¹²⁰⁵ et-Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-evsat*, 2/355.

¹²⁰⁶ et-Taberânî, *el-Mu‘cemü’s-sagîr*, 1/60-61.

¹²⁰⁷ ez-Zehebî, *Târihü’l-İslâm*, 5/39.

2.12.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Bişr'in Zübeyr b. Adî'den uydurma bir nüshasının olduğunu ifade eden münekkittler arasında İbn Hibbân¹²⁰⁸ ve Dârekutnî¹²⁰⁹ yer almaktadır. İbn Adî ise Bişr'e ait bir nüshanın varlığından bahsetmekte ve içerisindeki hiçbir rivayetin sahih ve mahfûz olmadığını söylemektedir.¹²¹⁰

Her ne kadar İbn Hibbân öncesinde Bişr'in uydurma bir nüshasının olduğundan bahsedilmese de onun rivayetlerine ve kendisine nasıl yaklaşıldığı konusunda birçok değerlendirme bulunmaktadır. Bişr'le aynı zamanda diliminde yaşayan Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, onun hadis uydurduğunu söylemiş ve Zübeyr'in Enes'ten sadece bir hadis rivayet ettiğini belirtmiştir.¹²¹¹ Buhârî onun Zübeyr b. Adî'den hadis semâ ettiğini söyleyerek “fihi nazar” (durumu son derece şüphelidir) terimiyle cerh etmiştir.¹²¹² Ebû Hâtım er-Râzî Bağdatlı bir grup muhaddisin Bişr'in Zübeyr → Enes isnadıyla yirmi hadis rivayet ettiğini, ancak Zübeyr'in Enes'ten dört veya beş hadisinin bilindiğini, dolayısıyla bunların Zübeyr kanalıyla nakledilen uydurma rivayetler olduğunu söylemiştir.¹²¹³ Ukaylî ise Buhârî'nin değerlendirmesini aktarmış ve münker rivayetleri bulunduğunu zikretmiştir.¹²¹⁴ İbn Adî de Hüseyin b. Muhammed b. Muhammed b. Ufeyr → Bişr b. Hüseyin → Zübeyr b. Adî senediyle gelen nüshadaki yüze yakın rivayetin mahfûz olmadığını, mütâbillerinin bulunmadığını dolayısıyla sahih olmadığını ifade etmiştir.¹²¹⁵

Zübeyr b. Adî'ye ait bir nüsha günümüze gelmiştir ve özellikle İbn Adî'nin elde ettiği nüshayla bu eserin aynı olduğuna yorumlanabilecek iki önemli delil bulunmaktadır. İlki İbn Adî'nin isnadıyla günümüze gelen nüshaya ait isnadın aynı olmasıdır. Günümüze gelen nüshanın senedi şöyledir: Tâcüddîn Ebu'l-Yemen Zeyd b. Hasan b. Zeyd el-Kindî (ö. 613/1216) → Ebû Muhammed Abdullâh b. Ali b. Ahmed el-Mukrî (ö. 479/1086) → Ebû Ali Hasan b. Muhammed b. Kâsım b. Abdillâh b. Zîne (ö. 541/1147) → Ebû'l-Feth Hilâl b. Muhammed b. Ca'fer el-Haffâr (ö. 414/1023) → Ebû'l-Fadl İsa b. Musa b. Mütevekkil (ö. 363/974) → Ebû Abdillâh Hüseyin b. Muhammed b. Muhammed b. Ufeyr

¹²⁰⁸ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/190.

¹²⁰⁹ ed-Dârekutnî, *ed-Đu'afâ*, 1/6.

¹²¹⁰ İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/161.

¹²¹¹ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 2/292.

¹²¹² el-Buhârî, *et-Târîhü'l-kebir*, 2/71.

¹²¹³ İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 2/355.

¹²¹⁴ el-Ukaylî, *Kitâbü'd-Đu'afâ*, 1/141; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 2/292.

¹²¹⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/161.

(ö. 315/927) → Haccâc b. Yûsuf (ö. 260/874) → Bişr → Zübeyr (ö. 131/749).¹²¹⁶ İbn Adî de söz konusu nüshayı İbn Ufeyr'den aldığı yukarıda belirtilmişti. Dolayısıyla “İbn Ufeyr → Haccâc → Bişr → Zübeyr” kısmının aynı olması, İbn Adî'nin kullandığı nüshanın günümüze ulaşan nüsha ile aynı olduğunu düşündürmektedir. Bir diğer kanıt ise İbn Adî'nin verdiği ve yukarıda kaydettiğimiz örnek rivayetin bu eserde de yer almasıdır.¹²¹⁷ Bu durumda söz konusu eserin daha detaylı incelenmesi uydurma diye ifade edilen nüshalarla ilgili daha net bir tasavvurun oluşmasını temin edecektir.

2.12.2. Nüshanın İçeriği

Öncelikle nüshada rivayetler kaynağı açısından araştırılmış ve bulunan sayısal değerleri yansıtmak üzere aşağıdaki tablo hazırlanmıştır:

Tablo 2.2. Nüshadaki Rivayetlerin Kaynağına Göre Dağılımı

Kaynağına Göre Hadis Çeşidi	Sayısı
Merfû	19
Mevkûf	58
Maktû	2

Nüshadaki rivayetlerin yaklaşık % 40'nı oluşturan merfû rivayetleri nakleden sahâbîlerin dağılımı ise şöyledir:

Tablo 2.3. Merfû Hadislerin Sahâbî Râvilerine Göre Dağılımı

Hadisi Nakleden Sahâbî	Rivayet Sayısı
Ömer b. Hattâb	1
Ebü'd-Derdâ	1
İbn Mes'ûd	1
İbn Abbâs	1
Enes	15

¹²¹⁶ Zübeyr b. Adî el-Hemedânî, *Nüshatü Zübeyr b. 'Adî* (Mısır: Cevâmiu'l-Kelim, Ufuk Yazılım Şirketi, 2004), 1.

¹²¹⁷ İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/161.

Merfû hadislerin % 70'ini Enes b. Mâlik nakletmiştir. İbn Abbâs'ın naklettiği üç hadisten biri de Enes'in naklettiği hadisi desteklemek üzere eserde yerini almıştır. Yaptığımız araştırmada Enes b. Mâlik'in aktardığı on altı rivayetin on üçünün başka hiçbir kaynakta bulunmadığı tespit edilmiştir. Diğer üç rivayet ise nüshadaki metinlerle birebir aynı lafızlarla başka eserlerde Bısr → Zübeyr kanalı dışında isnadlarla gelmiştir.¹²¹⁸ Yedi rivayet ise nüshadaki lafızlardan küçük farklılıklarla yine Bısr → Zübeyr senedinden farklı tariklerle aktarılmıştır. Bu veriler, Ebû Hâtim'in Zübeyr'in Enes'ten dört-beş hadisi olduğu; İbn Adî'nin Bısr'ın rivayetlerinin mahfûz olmadığı, mütâbilerinin bulunmadığı şeklindeki görüşleriyle uyumludur.

Tablo 1'den de görüleceği üzere nüshada daha yoğun olarak mevkûf rivayet yer almaktadır. Bu gruptaki hadislerin sahâbîlere göre dağılımı şu şekildedir:

Tablo 2.4. Mevkûf Hadis Dağılımı

Sahâbî	Rivayet Sayısı
Ömer b. Hattâb	4
Ebü'd-Derdâ	1
İbn Mes'ûd	3
Huzeyfe b. Huseyl	1
Alî b. Ebî Tâlib	5
İbn Abbâs	41
İbn Ömer	1
Enes	2

Mevkûf rivayetlerde İbn Abbâs'a ait nakiller ağırlıkla bulunmakta olup çoğunlukla tefsire dairdir.

Tablo 2.5. Maktû Hadis Dağılımı

¹²¹⁸ Bu üç hadisin sahih isnadları şu şekildedir: Süleyman b. Bilâl → Yahyâ b. Saîd → Enes: عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 3/141; Saîd b. Ebî Arûbe → Katâde b. Diâme → Hasan b. Ebî Hasan → Semüre b. Cündeb: Ebû Abdîrrahmân Ahmed en-Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde (Beyrut, Lübnan: Mektebetü'l Matbu'atî'l-İslamiyye, 1406), "Kasâme ve'l-kaved", 10-11; Âdem b. Ebî İyâs → Şu'be → Abdülazîz b. Suheyb → Enes: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: تَسَحَّرُوا ؛ فَإِنَّ فِي السَّحُورِ بَرَكَةً Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi 'u's-şâhih*, nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), "Savm", 20; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *Sahîhu Müslim* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1426), "Siyâm", 45.

Hadisi Nakleden Sahâbî	Rivayet Sayısı
Süveyd b. Gafele	1
Zübeyr b. Adî	1

Nüshadaki rivayet sayısı açısından bakıldığında günümüze gelen nüshadaki rivayet sayısının İbn Adî'nin tespitine daha yakın olduğu görülmektedir. Zira Zübeyr b. Adî'nin günümüze ulaşan nüshasında yetmiş dokuz nakil bulunmaktadır. Fakat bunların hepsinin merfû rivayetler olmadığı; İbn Adî'nin rivayet sayısına mevkûf ve maktu rivayetleri dahil ettiklerini göstermektedir. İbn Adî'nin kaydettiği örnek metnin de günümüze gelen nüshada yer alması bu tespiti teyit etmektedir.¹²¹⁹

Öte yandan İbn Hibbân'ın yüz elliye yakın rivayet bulunduğuna dair tespiti ise günümüze gelen nüshayla İbn Hibbân'ın yanındaki nüshanın farklı olduğunu göstermektedir. İbn Hibbân'ın elindeki nüshanın aktarımını gerçekleştiren Haccâc b. Yûsuf'un Bîşr b. Hüseyin → Zübeyr b. Adî → Enes → Hz. Peygamber (s.a.v.) tarikiyle nakledip de günümüze gelen nüshada yer almayan rivayetlerin bulunması da bu tespiti desteklemektedir.¹²²⁰ Sonuç olarak Bîşr b. Hüseyin'in Zübeyr b. Adî → Enes tarikiyle uydurduğu metinleri içeren nüshaların rivayet sayısı açısından farklılık taşıdığı; günümüze gelen nüshanın İbn Adî'nin naklettiği nüshaya daha yakın olduğu tespit edilmiştir.

Ayrıca bu nüshadaki rivayetlerden başka kimseler tarafından aktarılmadığı, musannefatta kullanılmadığı tespit edilmiş olup, bu rivayetlerin yalnızca duafâ literatüründe yer aldığı

¹²¹⁹ Bu nakil şöyledir: İbn Adî de Hüseyin b. Muhammed b. Muhammed b. Ufeyr, Haccâc b. Yûsuf b. Kuteybe → Bîşr b. Hüseyin → Zübeyr b. Adî → Enes senediyle Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: من حول خاتمه أو عمامته ، أو علق خيطا في أصبعه ليذكره [حاجته] ، فقد أشرك ، إن الله تبارك وتعالى هو يذكر الحاجات “Kim, ihtiyacını hatırlamak için yüzüğünü veya sarığını çevirirse ya da parmağına ip bağlarsa, gerçekten Allah'a şirk koşmuştur. İhtiyaçları hatırlatan O'dur.” İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/161.

¹²²⁰ Haccâc b. Yûsuf → Bîşr b. Hüseyin → Zübeyr b. Adî → Enes tarikiyle gelip de günümüze ulaşan nüshada yer almayan rivayetlere örnek olarak bk. el-Ukaylî, *Kitâbü 'd-Du'afâ*, 1/141; et-Taberânî, *el-Mu'cemü's-sagîr*, 1/114. Ukaylî'nin eserindeki rivayet: Haccâc b. Yûsuf, Bîşr b. Hüseyin → Zübeyr b. Adî → Enes tarikiyle Hz. Peygamberin (s.a.v.) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال ليس أحد أحق بالحدة من حامل القرآن لعزة القرآن في جوفه “Ezberindeki Kur'an-ı Kerim'in izzetinden dolayı Kur'an hafızından başka sert bir tavır göstermeye kimsenin hakkı yoktur.” Taberânî'nin kaydettiği rivâyet şu şekildedir: Haccâc b. Yûsuf → Bîşr b. Hüseyin → Zübeyr b. Adî → Enes tarikiyle Hz. Peygamberin (s.a.v.) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: أن رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم قال : ثلاث من أخلاق الإيمان : من إذا غضب لم يدخله غضبه في باطل ، ومن إذا رضي لم يخرجه رضاه من حق ، ومن إذا قدر لم يتعاط ما ليس له “Üç şey imanın vasfındandır: Öfkelenildiğinde öfkesi onu bâtıla götürmez, sevindiğinde mutluluğu onu haktan alıkoymaz, gücü yettiğinde de kendisinin olmayanı elde etmeye çalışmaz.”

görülmektedir. Bu eserlerde böyle rivayetlerin kaydedilmesinin sebebi genellikle râviye ait münker, mevzû rivayetlerine örnek vermektir. Bu rivayetlerden sadece üçü metin olarak başka kaynaklarda farklı isnadlarla bulunmaktadır. Bu durumun en önemli nedeni, Bişr'in uydurmacı ya da zayıf bir râvi olarak tanınmasının etkin bir rol oynamış olmasıyla açıklanabilir.

Söz konusu nüshadaki merfû rivayetler de bu bağlamda isnadının terkiübü'l-isnad veya metninin uydurma olup olmadığının belirlenmesi amacıyla detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Nüshadaki Merfû Rivayetlerin Değerlendirilmesi

Bişr b. Hüseyin'in Zübeyr b. Adî'den naklettiği nüshada tespit edilen on dokuz merfû rivayetin aynı lafızlarla başka kaynaklarda kullanım durumu incelenecektir. Bu rivayetlerin şevahidlerinin metinlerine yer verilmeyecektir. Araştırmanın sınırlarını zorlayacağından, rivayetlerin şevahidleri bu çalışmaya dahil edilmemiştir.

وَبِإِسْنَادِهِ قَالَ: مَنْ تَرَكَ الْجُمُعَةَ تَهَاوُنًا بِهَا طَبَعَ اللَّهُ عَلَى قَلْبِهِ

Nüshada iki numarada geçen bu hadis, Bişr → Zübeyr isnadı dışında Dârimî'nin *es-Sünen* adlı eserinde yer almaktadır.¹²²¹ Bu hadis incelendiğinde metninin hasen olarak değerlendirildiği,¹²²² Bişr'in Zübeyr'e isnad ederek aktardığı görülmektedir.

وَبِهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ , قَالَ: تَسَحَّرُوا فَإِنَّ فِي السَّحُورِ بَرَكَاتًا

Nüshada altı numarada geçen bu hadis, aynı lafızlarla Bişr → Zübeyr tariki dışında Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde,¹²²³ Buhârî ve Müslim'in *el-Câmi'u's-sahih*'lerinde,¹²²⁴ İbn Mâce ve Nesâî'nin *es-Sünen*'lerinde¹²²⁵ ve Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-evsat* gibi başka eserlerde bulunmaktadır.¹²²⁶ Bu bilgiler söz konusu metnin bir aslının olduğunu fakat Bişr'in bu rivayeti Zübeyr'e izafe ederek naklettiğini göstermektedir.

¹²²¹ Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî* (Beyrut: Daru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407), 1/120, 444.

¹²²² İbn Hacer, *Telhîşü'l-habîr*, 2/130.

¹²²³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 16/149.

¹²²⁴ Buhârî, *Sahih*, "Savm", 20; Müslim, *Sahih*, "Sıyâm", 45.

¹²²⁵ İbn Mâce, *Sünen*, 1/540; en-Nesâî, *Sünen*, 4/140-141.

¹²²⁶ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 2/296.

وَبِهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ قَتَلَ عَبْدَهُ قَتَلَنَا، وَمَنْ جَدَّعَ عَبْدَهُ جَدَّعَنَا

Nüshada yedi numarayla verilen hadis aynı lafızlarla Bişr → Zübeyr isnadı dışında Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde, Nesâî ve Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'lerinde, Bezzâr'ın *el-Müsned*'inde,¹²²⁷ Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebîr*'nde¹²²⁸ ve Hâkim en-Neysâbü'rî'nin *el-Müstedrek* gibi başka eserlerde geçmektedir.¹²²⁹ Bu rivayet incelendiğinde metnin aslı olduğu, Buhârî'nin şartlarına göre sahih olduğunun ifade edildiği görülmektedir.¹²³⁰ Buna göre Bişr'n bu hadisi Zübeyr'e atfederek isnadını uydurduğu anlaşılmaktadır.

وَبِهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ , قَالَ: مَنْ حَوَّلَ خَاتَمَهُ أَوْ عِمَامَتَهُ أَوْ عَلَّقَ خَيْطًا فِي إصْبَعِهِ لِيَذْكُرَهُ حَاجَتُهُ فَقَدْ أَشْرَكَ بِاللَّهِ إِنَّ اللَّهَ هُوَ يُذَكِّرُ الْحَاجَاتِ

Nüshada sekiz numarayla verilen bu hadis İbn Şâhin'in *Nâsihu'l-hadîs ve mensûhuh* adlı eserinde aynı lafızlarla Bişr → Zübeyr isnadıyla yer almaktadır.¹²³¹ Bu rivayet incelendiğinde metnin ve isnadının sahih olmadığı, uyduran kişinin ise Bişr olduğu münekkitle belirlenmiştir.¹²³²

عَنْ أَنَسٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا قُدِّمَ إِلَيْهِ الطَّعَامُ قَالَ: سُبْحَانَكَ وَبِحَمْدِكَ مَا أَكْثَرَ مَا تُعْطِينَا سُبْحَانَكَ وَبِحَمْدِكَ مَا أَغْظَمَ مَا تُعَافِينَا سُبْحَانَكَ وَبِحَمْدِكَ مَا أَحْسَنَ مَا تُبْلِيْنَا فَأَتَمَّمْ عَلَيْنَا نِعْمَتَكَ وَوَسِّعْ عَلَيْنَا وَاعْلَى فَقَرَأَ الْمُسْلِمِينَ

قَالَ: وَكَانَ إِذَا تَنَاوَلَ الطَّعَامَ يَقُولُ: بِسْمِ اللَّهِ فِي أَوَّلِهِ وَآخِرِهِ

وَكَانَ يَحْمَدُ اللَّهَ بَيْنَ كُلِّ لَفْمَتَيْنِ , وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَذْكُرُ اللَّهَ بَيْنَ كُلِّ خُطْوَتَيْنِ , وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا رَفَعَ يَدَهُ مِنَ الطَّعَامِ يَقُولُ: أَطْعَمْتَ رَبِّي وَأَشْبَعْتَ لَكَ الْحَمْدُ فَهَيَّ أَكْثَرْتَ رَبِّي مِنَ الطَّيِّبِ لَكَ الْحَمْدُ فَرَدَّ

¹²²⁷ el-Bezzâr, *Müsned*, 1430, 2/152.

¹²²⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 33/362; en-Nesâî, *Sünen*, 8/21; Süleymân b. el- Eş'as b. İshâk es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.), 4/176; Ebû'l-Kâsım Süleymân et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr* (Mevsil: Mektebetü'l- Ulûm ve'l-Hikem, 1404), 7/197.

¹²²⁹ el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 1410, 4/408.

¹²³⁰ el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 1410, 4/408; İbnü'l-Mülakkın, *el-Bedrü'l-münîr*, 8/371.

¹²³¹ Ebû Hafs Ömer İbn Şâhin, *Nâsihu'l-hadîs ve mensûhuh*, nşr. Semîr b. Emîn ez-Züheyrî (Mektebetül-Menar, 1408), 441.

¹²³² İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/161; es-Süyûtî, *el-Le'âli'l-maşnû'a*, 2/240; Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdisi'da ife*, 1/437. Bu rivayetin şevahidi de bulunmamaktadır.

Nüshada on numarayla verilen bu rivayet, İbn Bişrân'ın (ö. 430/1038) *el-Emâlî* adlı eserinde aynı lafızlarla Bişr → Zübeyr isnadıyla yer almaktadır.¹²³³ Bu rivayet başka bir kaynakta kullanılmasına rağmen Bişr → Zübeyr senediyle aktarıldığı için uydurmadır.

وَبِإِسْنَادِهِ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا انْقَلَبَ مِنْ صَلَاتِهِ مَسَحَ وَجْهَهُ بِيَدِهِ الْيُمْنَى ثُمَّ قَالَ: بِسْمِ اللَّهِ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ اللَّهُمَّ أَذْهَبْ عَنِّي الْهَمَّ وَالْحَزْنَ

Nüshada on bir numarayla verilen bu hadis aynı lafızlarla Bişr → Zübeyr isnadı dışında Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-evsat*'ında¹²³⁴ ve Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin *Hilyetü'l-evliyâ*'sında¹²³⁵ yer almaktadır. Bu rivayet incelendiğinde Enes'le gelen bütün tariklerinin zayıf olduğu,¹²³⁶ Bişr'in ise Zübeyr'e ait olmayan bu rivayeti ona atfettiği görülmektedir.

وَبِهِ عَنِ الزُّبَيْرِ عَنْ أَنَسٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: قَرَضُ مَرَّتَيْنِ فِي عَفَافٍ خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ مَرَّةً

Nüshada on üç numarayla verilen bu hadis İbn Bişrân'ın *el-Emâlî* adlı eserinde aynı lafızlarla Bişr → Zübeyr isnadıyla yer almaktadır.¹²³⁷ Bu rivayet başka bir kaynakta yer almasına rağmen Bişr → Zübeyr senediyle aktarıldığı için uydurmadır.

وَبِهِ عَنْ أَنَسٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: غُسْلُ الْجُمُعَةِ وَاجِبٌ عَلَى كُلِّ مُحْتَلِمٍ

Nüshada on yedi numarayla verilen bu hadis aynı lafızlarla Bişr → Zübeyr isnadı dışında Tahâvî'nin *Şerhu Müşkili'l-âsâr*'ında¹²³⁸ ve Taberânî'nin *el-Mu'cemü's-sagîr*'inde¹²³⁹ bulunmaktadır. Bu rivayet incelendiğinden hadis metninin aslının olduğu fakat diğer tariklerde yer alan Muhammed b. Alâ b. Küreyb'in bu rivayette teferrüd ettiği,¹²⁴⁰ Bişr'in ise bu hadisi Zübeyr'e isnad ederek naklettiği görülmektedir.

Nüshada yer alan on dokuz merfû rivayetten bir, üç, dört beş, dokuz, on iki, on altı, yirmi, altmış üç, altmış dört ve yetmiş numaralı rivayetler, sadece Bişr b. Hüseyin'in naklettiği bu nüshada bulunan lafızlarla yer almakta olup, birebir aynı lafızlarla başka kaynaklarda bulunmamaktadır. Ancak bu rivayetlerden beş, on altı, yirmi, altmış üç, altmış dört ve yetmiş numarayla verilen rivayetlerin benzer lafızlarla veya bazı lafız farklılıklarıyla

¹²³³ Ebû'l-Kâsım Abdülmelik b. Muhammed b. Abdullah b. Bişran el-Bağdâdî İbn Bişrân, *Kitâbü'l-emâlî* (Riyâd: Daru'l-Vatan, 1420), 1/91.

¹²³⁴ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 3/289.

¹²³⁵ Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Hilye*, 2/301-302.

¹²³⁶ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 3/289.

¹²³⁷ İbn Bişrân, *Kitâbü'l-emâlî*, 1/279.

¹²³⁸ et-Tahâvî, *Şerhu müškili'l-âsâr*, 14/273.

¹²³⁹ et-Taberânî, *el-Mu'cemü's-sagîr*, 2/273.

¹²⁴⁰ et-Taberânî, *el-Mu'cemü's-sagîr*, 2/273.

şevahidinin bulunduğu tespit edilmiştir. İki, altı, yedi, on bir ve on yedi numarayla verilen hadisler birebir aynı lafızlarla Bişr → Zübeyr isnadı dışında başka kaynaklarda yer alırken, sekiz, on ve on üç numarada verilen hadisler ise aynı lafızlarla Bişr → Zübeyr isnadıyla başka eserlerde kullanılmıştır. Hadis âlimleri, musannefatta kullanılan bu sekiz merfû rivayetin üçünün sahih, birinin hasen, birinin zayıf, üçünün ise uydurma olduğunu, Bişr'in bunları uyduran kişi olduğunu söylemişlerdir. İncelenen nüshada yer alan on dokuz merfû rivayetten sadece üçünün metninin sahih olduğu dikkate alındığında Bişr'in kendinden önce uydurulan bazı uydurma metinleri aktardığı gibi sahih, hasen ve zayıf rivayetleri de Zübeyr'e nispet ederek nakletmiştir.

Nüshada yer alan bu merfû rivayetler İslam dininin çeşitli yönlerine ilişkin önemli konuları ele almaktadır. Cuma gününün ve Hz. Ali'nin fazileti, ribâ, sahur yapmanın bereketi, şefaât, kısıta kölenin durumu, yemeğin başında ve sonunda şükür ifadeleri, sevinç ve üzüntü durumunda Allah'ı zikretme, nimetler karşısında şükretme, borç verme, günlük yaşantıda yapılan dualar, şirk, iman etmenin önemi, namaz sonrası dua, cenazede ölüye ağıt yakmanın caiz olmadığı gibi konular bu hadislerin içerdiği başlıca meselelerdir.

2.12.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler

Yukarıda zikredilen Ukaylî, İbn Hibbân ve İbn Adî dışında Bişr b. Hüseyin'in, Zübeyr b. Adî'den aktardığı ancak nüshada bulunmayan yirmi beş rivayet tespit edilmiştir. Bu rivayetlerden yirmisini Haccâc b. Yûsuf, üçünü Yahyâ b. Bükeyr, birini Muhammed b. Ziyâd ve biri de Âmir b. İbrâhîm gibi Bişr'in öğrencileri tarafından aktarılmıştır. Bu rivayetlerin yer aldığı eserler ve miktarları şu şekildedir: Ebû Ya'la el-Mevsîlî'nin *el-Müsne'd*'inde (1),¹²⁴¹ İbn Huzeyme'nin *et-Tevhîd*'inde (2),¹²⁴² İbn Şâhin'in *et-Tergîb*'i (2)¹²⁴³ ve *Cüz'ü min hadisin*'inde (1),¹²⁴⁴ Râmhürmüzî'nin (ö. 360/971) *el-Muhaddissü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*'sinde (1),¹²⁴⁵ Taberânî'nin *el-Mu'cemü's-sagîr*'inde (1)¹²⁴⁶

¹²⁴¹ Ebû Ya'la, *Müsne'd*, 7/97.

¹²⁴² Ebû Bekr Muhammed İbn Huzeyme, *Tevhîdu İbn Huzeyme*, nşr. Abdülazîz b. İbrâhîm eş-Şevhân (Riyâd: Mektebetür-Rüşd, 1414), 2/573, 897.

¹²⁴³ İbn Şâhin, *et-Tergîb*, 1/265, 355.

¹²⁴⁴ Ebû Hafs Ömer İbn Şâhin, *Cüz'ü min hadisin İbn Şâhin rivayetü İbni'l-Mühtedî* (Riyâd: Edvâü's-Selef, 1418), 334.

¹²⁴⁵ Ebû Muhammed İbn Hallâd el-Hasen el-Fârisî er-Râmhürmüzî, *el-Muhaddissü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*, nşr. Muhammed °Accâc el-Hatîb (Beyrut: Darü'l-Fikr, 1404), 171.

¹²⁴⁶ et-Taberânî, *el-Mu'cemü's-sagîr*, 1/114.

Ebû Nu‘aym el-İsfahânî’nin *Târîhu İsbahân* (5)¹²⁴⁷ ve *Delâ’ilü’n-nübüvve’sinde* (1),¹²⁴⁸ İbn Bişrân’ın *el-Emâlî*’sinde (6),¹²⁴⁹ Hatib el-Bağdâdî’nin *Şerefü aşhâbi’l-hadîs*’inde (1),¹²⁵⁰ Hâce Abdullâh -ı Herevî’nin (ö. 481/1089) *Zemmü’l-kelâm*’ında (1),¹²⁵¹ Yahyâ b. Hüseyin’in (ö. 499/1105) *el-Emâlî’l- hamisiyye li’ş-şecerî*’sinde (2)¹²⁵² ve Ahmed b. Behrâm el-Harâmî’nin (ö. 1307/1890) *es-Sâbiu ‘aşere mine’l-fevâidi’-l ‘avâlî el-müntekâ* (1)¹²⁵³ adlı eserinde yer almaktadır. Bu nakillerin söz konusu nüshadan yapıldığı varsayıldığında, nüshanın dördüncü asırda bazı musannifler tarafından kullanıldığını göstermektedir.

2.13. Abîde b. Hisân b. Abdirrahmân el-Anberî Nüshası

Sincâr halkından olan el-Anberî, es-Sincârî nisbeleriyle tanınan Abîde b. Hisân b. Abdirrahmân’ın hayatına dair herhangi bir biyografik bilgiye ulaşılamamaktadır.¹²⁵⁴ Söz konusu râviden rivayette bulunan Hâlid b. Hayyân er-Rakkî’nin vefat tarihi 191/807, Osman b. Abdirrahmân b. Müslim’in ise 202/818 olarak kaydedilmiştir.¹²⁵⁵ Bu bilgiye göre Abîde b. Hisân’ın yaşadığı dönemi tespit etmeye çalıştığımızda, hicrî ikinci asır sonlarıyla üçüncü asrın ortalarına kadar yaşamış olabileceği tahmin edilmektedir. Katâde, Zührî ve Yahyâ b. Saîd el-Ensârî’den rivayette bulunmuştur. Abîde’den rivayette bulunan başka bir isim de erkek kardeşinin oğlu Amr b. Abdirrahmân b. Hisân’dır.¹²⁵⁶

2.13.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Abîde b. Hisân’ın uydurma hadisleri barındıran bir nüshası olduğundan bahseden ilk münekkitler arasında İbn Hibbân yer almaktadır.¹²⁵⁷ İbn Hibbân devamında sika kimselerden uydurma rivayetler naklettiğini, bu nüshayı tamamı uydurma olan yüz hadisin benzerlerinden yazdığını ifade etmiştir.

¹²⁴⁷ Ebû Nu‘aym el-İsfahânî, *Târîhi İsbahân*, 1/166, 280, 2/104.

¹²⁴⁸ Ahmed Ebû Nu‘aym el-İsfahânî, *Delâ’ilü’n-nübüvve* (Dâru’n-Nefais, 1406), 210.

¹²⁴⁹ İbn Bişrân, *Kitâbü’l-emâlî*, 1/14, 158, 259, 279, 301, 311.

¹²⁵⁰ Ebû Bekr Ahmed el-Hatib el-Bağdâdî, *Şerefü aşhâbi’l-hadîs*, nşr. Muhammed Said Hatipoğlu (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1972), 43.

¹²⁵¹ Hâce Abdullah-ı Herevî, *Zemmü’l-kelâm ve ehlih*, nşr. Ebû Câbir Abdullah b. Muhammed el-Ensârî (Medine, 1419), 1/47-48.

¹²⁵² Yahyâ b. Hüseyin eş-şecerî, el-Cürcânî, *Tertîbü el-Emâlî’l-Hamisiyyeti li’ş-Şecerî*, nşr. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmâil (Beyrut-Lübnan: Daru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1422), 1/83, 280.

¹²⁵³ Ahmed b. Behrâm b. Ebî Abdillâh el-Haramî, *es-Sâbi’u ‘aşere mine’l-fevâidi’-l ‘avâlî el-müntekâ* (Şam: Cevâmiu’l-Kelim, Ufuk Yazılım Şirketi, ts.), 11.

¹²⁵⁴ İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, 2/189.

¹²⁵⁵ et-Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-kebir*, ts., 19/349; ez-Zehebî, *Târîhü’l-İslâm*, 5/120.

¹²⁵⁶ İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, 2/189.

¹²⁵⁷ İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, 2/189.

Hicrî dördüncü asır öncesinde, mezkûr râvi hakkında yapılan sınırlı değerlendirmelerde her ne kadar ona ait bir nüshanın varlığından bahsedilmese de yaşadığı dönem itibariyle tenkit edildiği anlaşılmaktadır. Hicrî dördüncü asır sonrasında ise eleştiriler sınırlı şekilde devam etmekle birlikte söz konusu nüshayla ilgili herhangi bir ifade kullanılmamıştır. Ali b. Hucr ve Dârekutnî zayıf olarak değerlendirirken,¹²⁵⁸ Ebû Hâttim er-Râzî münkerü'l-hadis terimiyle cerh etmiştir.¹²⁵⁹ Ebü'l-Feth el-Ezdî metrûkü'l-hadis ifadesiyle tenkit etmiştir.¹²⁶⁰ Zehebî de Ezdî ve İbn Hibbân'ın görüşlerini aktarmış, başka bir değerlendirmede bulunmamıştır.¹²⁶¹ Netice itibariyle söz konusu râvi münekkitler tarafından yapılan mevcut değerlendirmelere göre metrûk olarak nitelendirilmektedir.

2.13.2. Nüshanın İçeriği

İbn Hibbân söz konusu nüshanın içeriğiyle ilgili herhangi örnek rivayet zikretmemiş ve nüshayı aktaran kişiyi belirtmemiştir. Ayrıca bu nüshayı ondan kimin aktardığını belirtmemesi, örnek rivayetlere ulaşmayı zorlaştırmaktadır. Bu durum, nüshanın içeriğiyle ilgili analiz yapmayı güçleştirmektedir. Ancak Ukaylî ve İbn Adî'nin *ed-Duafâ*'sında Abîde b. Hisân'ın bazı rivayetlerinin yer aldığı, ancak bunların mevzûât türü eserlerde bulunmadığı tespit edilmiştir.¹²⁶² Bu rivayetlerin zayıf ve gayr-i mahfûz şeklinde değerlendirilmesi, mezkûr râvinin hadis uydurduğunu ve söz konusu nüshanın uydurma olduğunu söyleyemek için yeterli veri sunmamaktadır.

2.13.3. Nüşaya Ulaşan Musannifler

İbn Hibbân, Abîde b. Hisân'ın Zührî, Yahyâ b. Saîd el-Ensârî ve Katâde gibi muhaddislerden rivayette bulunduğunu söylese de nüshanın isnadını belirtmemiştir. Hâlid b. Hayyân gibi râvilerin Abîde'den rivayette bulunduğu bilgisi verilse de nüshayı ondan kimin aktardığı kesin olarak bilinmemektedir. Söz konusu nüshadan başka kaynaklarda nakledilen rivayetleri belirlemek amacıyla yapılan araştırmada mezkûr râvinin on bir nakli tespit edilmiştir. Bu rivayetler Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî'nin *el-Müsned*'inde (1),¹²⁶³ Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebîr* (2)¹²⁶⁴ ve *el-Mu'cemü'l-evsat*'ında

¹²⁵⁸ ed-Dârekutnî, *Sünen*, 4/138; el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 10/529.

¹²⁵⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/92; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 5/364.

¹²⁶⁰ İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, 2/165.

¹²⁶¹ ez-Zehebî, *el-Muğnî*, 2/421.

¹²⁶² el-Ukaylî, *Kitâbü'd-Duafâ*, 2/92, 3/297; İbn Adî, *el-Kâmil*, 6/242-243.

¹²⁶³ Ebû Ya'lâ, *Müsned*, 4/44.

¹²⁶⁴ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, ts., 9/57.

(1),¹²⁶⁵ Dârekutnî'nin *es-Sünen*'inde (3),¹²⁶⁶ Hâkim en-Neysâbü'rî'nin *el-Müstedrek*'inde (1),¹²⁶⁷ Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ*'sında (2)¹²⁶⁸ ve İbn Hacer'in *el-Metalibu'l Âliye* (1)¹²⁶⁹ adlı eserinde yer almaktadır. Bu nakiller söz konusu nüshadan yapıldığı varsayıldığında sahih olmayan metinler içermesi sebebiyle itibar görmediği söylenebilir.

2.14. Ahmed b. Ali b. Sadaka Nüshası

Ahmed b. Sadaka olarak tanınan bu râvinin tam adı Ahmed b. Ali b. Mehdî b. Sadaka'dır ve er-Rakkî nisbesiyle anılmaktadır.¹²⁷⁰ Babasının Ezene halkından olması dışında hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.¹²⁷¹ Mezkûr râvinin kaynaklarda biyografisine yer verilmemesi dikkat çekicidir. Ahmed b. Ali'nin rivayette bulunduğu babası ve Ka'nebî'nin hayat bilgileri üzerinden yaşadığı dönem tespit edilmeye çalışılmıştır. Babasının da meçhûl bir râvi olarak kaydedilmesi neticesinde, Ka'nebî'nin biyografik bilgileri mezkûr râvinin yaşadığı dönemi belirlemede kullanılabilecek, elde edilen tek önemli bulgudur. Ka'nebî'nin vefat tarihinden hareketle Ahmed b. Ali'nin hicrî üçüncü asırda yaşadığı söylenebilir.¹²⁷²

2.4.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Ahmed b. Ali'nin babası → Ali b. Mûsâ er-Rızâ kanalıyla uydurma bir nüshası olduğundan bahseden ilk münekkitler arasında İbnü'l-Cevzî yer almaktadır.¹²⁷³ Zehebî de söz konusu râvinin babası → Ali b. Mûsâ er-Rızâ kanalıyla uydurma nüshası olduğunu ifade etmiştir.¹²⁷⁴

Ahmed b. Ali'nin hicrî altıncı asır öncesinde herhangi bir değerlendirmeye tâbi tutulmaması dikkat çekici bir durumdur ve bu durum, mezkûr râvi ve rivayetlerine yönelik yaklaşımın incelenmesini de güçleştirmektedir. Hicrî altıncı asır ve sonrasında ise sınırlı değerlendirmeler bulunmakla birlikte farklı lafızlarla eleştirilmiştir. Zehebî, Dârekutnî'nin onu hadis uydurmakla itham ettiğini söylemiştir.¹²⁷⁵ İbn Hacer de Ebû

¹²⁶⁵ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsaf*, 8/158.

¹²⁶⁶ ed-Dârekutnî, *Sünen*, 3/456, 4/296.

¹²⁶⁷ el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 1410, 3/104.

¹²⁶⁸ el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 6/91, 10/314.

¹²⁶⁹ İbn Hacer, *el-Metâlib*, 16/39.

¹²⁷⁰ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 1/539.

¹²⁷¹ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 5/550.

¹²⁷² ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, 4/610; ez-Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 1/120.

¹²⁷³ İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ*, 1/81.

¹²⁷⁴ ez-Zehebî, *el-Muğnî*, 1/48.

¹²⁷⁵ ez-Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 1/120.

Osmân es-Sâbûnî'nin (ö. 449/1057) *Kitâbü'l-Mi'eteyn* adlı eserinin başında yer alan rivayetin Ahmed b. Ali'nin söz konusu nüshasından olduğunu ifade ederek, “münkerün cidden” lafzıyla tenkit etmiştir.¹²⁷⁶ Elbânî metrûkü'l-hadis olduğunu,¹²⁷⁷ İbn Arrâk hadis uydurmakla itham edildiğini belirtmiştir.¹²⁷⁸ Netice itibariyle yapılan değerlendirmelerden söz konusu râvinin metrûk olduğu anlaşılmaktadır.

2.14.2. Nüshanın İçeriği

İbü'l-Cevzî ve Zehebî varlığından bahsettikleri söz konusu nüshanın içeriğiyle ilgili örnek rivayete yer vermemesi ve nüshayı aktaran kişinin belirtilmemesi örnek rivayetlere ulaşmayı zorlaştırmaktadır. Bu durum, nüshanın içeriğiyle ilgili analiz yapmayı güçleştirmektedir. Ancak İbn Arrâk'ın *Tenzîhü's-şerî'a* adlı eserinde ve diğer mevzûât türü eserlerde Ahmed b. Ali'nin aktardığı rivayetlerin yer almasından hareketle nüshanın içeriğine dair bazı tahminlerde bulunabilir. Uydurma hadislerle dair yazılan eserlerde Ahmed b. Ali'ye ait metinler aktarılması onun hadis metni uydurduğunu göstermektedir. Ahmed b. Ali'ye ait olduğu belirtilen metinlerin babası → Ali b. Mûsâ er-Rızâ kanalıyla Ali b. Ebî Tâlib'ten naklettiği görülmektedir.¹²⁷⁹ Yaptığımız taramalarda bazı rivayetlerin ise Ali b. Ebî Tâlib'ten Ahmed b. Ali'nin bulunmadığı farklı isnadlarla nakledildiği görülmektedir.¹²⁸⁰ İbn Arrâk Ahmed b. Ali'nin zikrettiği rivayetlerinin birinde, bu rivayeti Ali b. Ebî Tâlib'ten naklettiğini, hadisin sâbit ve meşhur olduğunu, ancak Ahmed b. Ali'nin ise uydurmacı olmakla itham edildiğini belirtmiştir.¹²⁸¹ Elbânî de başka bir rivayetin uydurma olduğunu ifade etmiştir.¹²⁸² Netice itibariyle Ahmed b. Ali'nin naklettiği metinlere dair yapılan incelemeler, nüshanın içeriği hakkında önemli bulgular sunmaktadır.

¹²⁷⁶ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 1/539.

¹²⁷⁷ Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'da'ife*, 9/38.

¹²⁷⁸ İbn Arrâk, *Tenzîhü's-şerî'ati'l-merfû'a*, 1/153.

¹²⁷⁹ Mürşid Billâh Yahyâ b. Hüseyin eş-Şecerî, *Kitâbü'l-emâlî* (Beyrut - Lübnan: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422), 15.

¹²⁸⁰ er-Râfi'î, *et-Tedvîn*, 3/482.

¹²⁸¹ Rivayetlerden biri şöyledir: يقول الله عز وجل لا إله إلا الله حصني فمن دخله أمن من عذابي Allah (c.c) şöyle buyurmuştur: “La ilahe illallah benim kalemdir, oraya giren azabımdan emin olur.” Bk. İbn Arrâk, *Tenzîhü's-şerî'ati'l-merfû'a*, 1/153.

¹²⁸² Bu rivayetlerden biri şu şekildedir: إذا كان يوم القيامة نوديت من بطنان العرش يا محمد نعم الأب أبوك إبراهيم ونعم الأخ أخوك علي Kıyamet günü arşın derinliklerinden bana şöyle seslenilecektir: “Ya Muhammed, baban İbrahim ne güzel baba, kardeşin Ali ne güzel kardeşidir.” Bu rivayet için bk. Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'da'ife*, 7/308.

2.14.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler

Söz konusu nüshanın isnadı Ahmed b. Ali → babası → Ali b. Mûsâ er-Rızâ olarak verilmektedir. Bahsi geçen nüshadan başka kaynaklarda nakledilen rivayetleri belirlemek amacıyla yapılan araştırmada mezkûr râvinin yedi nakli tespit edilmiştir. Bu rivayetler Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî'nin (ö. 412/1021) *Âdâbü's-sohbe*'sinde (4),¹²⁸³ Kudâî'nin *el-Müsne'd*'inde (2)¹²⁸⁴ ve İbn Asâkir'in *Târîhu Dımaşk* (1)¹²⁸⁵ adlı eserinde yer almaktadır. Ahmed b. Ali'den bu rivayetleri Muhammed b. Ali b. Sehl en-Neysâbü'rî ve meçhûl'l-hâl olan Muhammed b. Abdillâh eş-Şa'bî, Hüseyin b. Gıyâs aktarmıştır. Bu nakillerin söz konusu nüshadan yapıldığı varsayıldığında hicrî yedinci yüzyıla ulaştığı söylenebilir.

2.15. Ahmed b. İbrâhîm el-Müzenî Nüshaları

Ahmed b. İbrâhîm'in hayatı hakkına dair herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. İbn Hibbân öncesi cerh-ta'dîl kaynaklarında râvinin biyografisine yer ayrılması hatta güvenilirliğine dair bir tespiti rastlanmaması dikkat çekicidir. Heysem b. Cemîl ve Muhammed b. Kesîr gibi Ahmed b. İbrâhîm'in rivayette bulunduğu diğer kişilerin hayat bilgileri kullanılarak tarihsel bir çerçeve oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda etbâü't-tâbiîn küçüklerinden sayılan Heysem b. Cemîl'in 213/829'da,¹²⁸⁶ Muhammed b. Kesîr'in de 216-219/831-834 tarihlerinde vefat ettiği kaydedilmiştir.¹²⁸⁷ Bu vefat tarihleri üzerinden yapılan tahmin, -ortalama bir insan ömrü düşünüldüğünde- Ahmed b. İbrâhîm'in muhtemelen 3/9. asırda yaşamış olabileceği yönündedir.

İbn Hibbân sahilde dolaşp orada hadis rivayet ettiğini, hadis uydurup sika râvileri kullanarak naklettiğini, onlarla ihticâc edilemeyeceğini belirtmiştir.¹²⁸⁸ İbn Hibbân'ın yaptığı değerlendirmelerin diğer münekkitlerce olduğu gibi alıntılandığı, farklı bir şey söylenmediği ve aynı görüşün paylaşıldığı görülmektedir. İbn Hibbân'ın bu tespitlerinin sonraki dönemlere kaynaklık yaptığı anlaşılmaktadır.¹²⁸⁹

¹²⁸³ Ebû Abdırrahmân Muhammed b. el-Hüseyin es-Sülemî, *Âdâbü's-şoḥbe ve ḥüsnü'l-'uṣṣe*, nşr. Mecdî Fethî (Tanta-Mısır: Darü's-Sahabe lit-Türas, 1410), 97-98.

¹²⁸⁴ Ebû Abdillâh el-Kudâî, *Müsne'd*, 1/322, 2/323.

¹²⁸⁵ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 42/212.

¹²⁸⁶ Zehebî, *Siyer*, 10/396.

¹²⁸⁷ İbn Adî, *el-Kâmil*, 7/500; ez-Zehebî, *Târîh*, 5/449.

¹²⁸⁸ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/144.

¹²⁸⁹ İbnü'l-Cevzî, *ed-Ḍu'afâ*, 1/65; Ebû Abdillâh Ahmed ez-Zehebî, *Divânü'd-ḍu'afâ* ve *'l-metrûkîn* (Mekke: Mektebetu Nahdati'l-Hadîse, 1387), 1; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 1/399; Elbânî, *Silsiletü'l-eḥâdisi'da'ife*, 1/268.

Mezkûr râviye ait iki nüsha nispet edilmektedir:

2.15.1. Muhammed b. Kesîr → Evzâî Rivayetlerinin Yer Aldığı Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Tespitlerimize göre Ahmed b. İbrâhîm'in, Muhammed b. Kesîr → Evzâî ve Heysem b. Cemîl → İbn Avâne → Katâde → İbn Mâlik kanalıyla iki mevzû nüshası olduğundan bahseden ilk münekkitler arasında İbn Hibbân yer almaktadır.¹²⁹⁰ Ahmed b. İbrâhîm'in Muhammed b. Kesîr ve Heysem b. Cemîl'den rivayette bulunduğu görülmektedir.

2.15.2. Nüshanın İçeriği

İbn Hibbân'ın Ahmed'in hadis uydurup sikalara nispet ediyordu şeklindeki tespiti râvinin metin uydurduğunu ve sika kimselerden oluşan isnadla naklettiğini göstermektedir. Risâlede ne tür rivayetlerin yer aldığına dair elimizdeki tek veriler, İbn Hibbân'ın örnek kabilinden kaydettiği şu iki rivayettir:

روى عن محمد بن كثير ثنا الاوزاعي عن الزهري عن أنس بن مالك قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ألا أخبركم بأشقى الاشقياء؟ من جمع الله عليه عذاب الآخرة وفقر الدنيا

Muhammed b. Kesîr → Evzâî → Zührî → Enes b. Mâlik → Hz. Peygamber (s.a.v.): “Size en bedbaht olanın kim olduğunu söyleyeyim mi? Allah'ın, ahiret azabını ve dünya fakirliğini kendisinde topladığı kişidir.”¹²⁹¹

وبإسناده قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لا تقربوا اليهود والنصارى في أعيادهم فإن السخطة تنزل عليهم

Aynı isnadla şöyle dedi: Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Yahudi ve Hristiyanların bayramlarında onlara yaklaşmayın, çünkü Allah'ın gazabı onların üzerine iner.”¹²⁹²

Yaptığımız taramalarda bu rivayetlerin kaynaklarda İbn Hibbân'ın naklettiği senedle geçtiğini; bir diğer ifadeyle Ahmed b. İbrâhîm'den başka kimselerden aktarılmadığı tespit edilmiştir. Bu ise söz konusu metinleri mezkûr râvinin uydurduğunu ve güvenilir olduğuna ittifak edilen Evzâî, Zührî'nin isimlerini kullanarak naklettiğini göstermektedir.

¹²⁹⁰ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/144; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 1/399.

¹²⁹¹ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/144.

¹²⁹² İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/144.

İbn Hibbân bu iki hadisi Ebü'l-Meâlî Ahmed b. Muhammed'in¹²⁹³ Cübeyl şehrinde kendi aslından [semâ ettiği kitabından] naklettiğini belirtir. “Bize tahdis yoluyla rivayet etti” demesi söz konusu nüshayı Ahmed b. Muhammed'den dinlerken yanında başkalarının olduğunu da göstermektedir. Ahmed b. Muhammed, bunları bir nüshada Ahmed b. İbrâhîm el-Müzenî'nin Muhammed b. Kesîr → Evzâî kanalıyla Cübeyl'de tahdis yoluyla kendilerine naklettiğini belirtir. Bu bilgiler söz konusu nüshanın Cübeyl şehrinde tahdîs yoluyla nakledilen bir nüsha olduğunu göstermektedir. Bunlara ilaveten İbn Hibbân söz konusu nüshayı yazdıklarını ve bütün isnadlarının uydurma olduğunu belirtir.¹²⁹⁴ Onun bu nüshayı yazmasının sebebi muhtemelen rivayet-râvi analizlerinde kullanacağı bir veri tabanı oluşturmaktır.

2.15.3. Heysem b. Cemîl → İbn Avâne → Katâde Kanalıyla Kullanıldığı Nüshanın Tespiti

İbn Hibbân devamında Ebü'l-Meâlî Ahmed b. Muhammed'in Ahmed b. İbrâhîm'den başka bir uydurma nüsha da yazdığını belirtmektedir. Bu nüshanın isnadı ise şöyledir: Ahmed b. İbrâhîm → Heysem b. Cemîl → İbn Avâne → Katâde → İbn Mâlik.¹²⁹⁵ İbn Hibbân “Bu tür şeyleri zikretmek istemiyorum” diyerek biyografi sonlandırmak ister. Dolayısıyla bu nüshanın içeriğine dair herhangi bir bilgi edinmemiz mümkün olmamaktadır. İbn Hibbân'ın hem yukarıdaki nüshanın hem de bu nüshanın aktarımında Ebü'l-Meâlî Ahmed b. Muhammed'in ismini zikretmesi Ahmed b. İbrâhîm'in rivayetlerinin yayılmasında etkili bir isim olduğunu göstermektedir.

21.5.4. Nüshaya Ulaşan Musannifler

Hadis kaynaklarında söz konusu nüshadan nakledilen rivayetleri belirlemek amacıyla Ahmed b. İbrâhîm'in Evzâî ve İbn Mâlik kanalıyla naklettiği rivayetler araştırılmıştır. Yapılan taramada, onun gerek Muhammed b. Kesîr → Evzâî kanalıyla gerek başka kanallarla gelen bir rivayeti tespit edilememiştir. Bu netice ise İbn Hibbân'ın bahsettiği nüshanın uydurma metin içermesi sebebiyle itibar görmediği şeklinde izah edilebilir.

¹²⁹³ Ebü'l-Meâlî'nin ismi başka baskılarda Ebü'l-Muâfâ olarak geçmektedir.bk. Ebû Hâtim Muhammed İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn mine'l-muhaddişîn ve'd-âfâ' ve'l-metrûkîn*, nşr. Hamdi b. Abdülmecid es-Selefi (darü: Daru's-Samî, 1420), 1/157.

¹²⁹⁴ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/144.

¹²⁹⁵ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/144.

2.16. Bişr b. Avn el-Karşî Nüshası

Nisbesi el-Karşî, eş-Şâmî, ed-Dımaşkî olan Bişr b. Avn el-Karşî'nin Şam'da yaşadığı bilgisi dışında hayatına dair herhangi bir malumat bulunmamaktadır. Bişr'in yaşadığı dönemi belirlemek üzere, kendisinden rivayette bulunan Süleymân b. Abdirrahmân ed-Dımaşkî'nin biyografik verileri kullanılmıştır.¹²⁹⁶ Süleymân b. Abdirrahmân'ın 152-232/769-847 yılları arasında yaşadığı bilinmektedir.¹²⁹⁷ Bu verilere göre Bişr'in yaşadığı dönemi tespit etmeye çalıştığımızda, en fazla hicrî üçüncü asırda yaşamış olabileceği tahmin edilmektedir. Bişr, Bekkâr b. Temîm ve Mekhûl b. Ebî Müslim'den rivayette bulunmuştur.¹²⁹⁸

2.16.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Bişr'in Bekkâr b. Temîm → Mekhûl b. Ebî Müslim → Vâsile b. el-Eska' (ö. 85/704 [?]) kanalıyla naklettiği, hepsinin uydurma olduğu yüz hadisi¹²⁹⁹ içeren bir nüshası olduğundan bahseden ilk münekkitler arasında İbn Hibbân bulunmaktadır.¹³⁰⁰

Mezkûr râvinin İbn Hibbân öncesi münekkitler tarafından herhangi bir değerlendirmeye tabi tutulmadığı görülmektedir. Ebû Hâtim er-Râzî'nin meçhul olarak nitelendirmesi de bu durumu desteklemektedir.¹³⁰¹ Söz konusu râvinin hicrî dördünü asır öncesine kadar değerlendirmelere konu olmaması ve meçhul olarak zikredilmesi hem ona yönelik yaklaşımlar hem de rivayetlerinin analizi konusunda zorluk oluşturmaktadır. Hicrî dördüncü asır sonrasında ise uydurma nüshası olduğundan bahsedilmekte ve İbn Hibbân'ın değerlendirmesinin kaynaklık yaptığı görülmektedir. İbnü'l-Kayserânî, Bişr'in hadisini zikrettikten sonra uydurma nüshası olduğunu belirtmiş,¹³⁰² İbnü'l-Cevzi, İbn Hibbân'ın görüşünü aktarmış ve “deccâl” ifadesini kullanarak ağır tenkitte bulunmuştur.¹³⁰³ İbn Hacer, Zehebî ve Süyûtî İbn Hibbân'ın yaklaşık yüz hadisi içeren

¹²⁹⁶ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/190; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 10/246.

¹²⁹⁷ ez-Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, 5/833.

¹²⁹⁸ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/190.

¹²⁹⁹ Bu sayı kullandığımız baskıda altı yüz olarak verilse de başka baskılarda ve diğer muhaddislerin eserlerinde yüz olarak verilmektedir. Bu sayı için bk. İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/216; ez-Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 4/321; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 2/304.

¹³⁰⁰ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/190.

¹³⁰¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/362.

¹³⁰² İbnü'l-Kayserânî, *Ma'rifeti't-tezkire*, 258.

¹³⁰³ İbnü'l-Cevzî, *ed-Đu'afâ*, 1/143.

ve tamamının uydurma olduğunu söylediği nüshaya dair ifadesini alıntılamlıdır.¹³⁰⁴ İbn Nâsirüddin el-Kaysî de uydurma nüshası olduğunu, İbn Hibbân'ın onu zayıf olarak gördüğünü söylemiştir.¹³⁰⁵ Netice olarak Bîşr uydurmacı olarak değerlendirilmiştir.

2.16.2. Nüshanın İçeriği

İbn Hibbân nüshanın içeriğiyle ilgili üç hadis zikrettikten sonra, nüshanın devamındaki nakillerin buna benzer olduğunu, bu nüsayı da Muhammed b. el-Hasan b. Kuteybe'nin Askalân'da Abdullâh bin el-Hasan el-Leysî → Süleymân b. Abdurrahmân ed-Dımaşkî → Bekkâr b. Temîm → Mekhûl → Vâsile kanalıyla aktarıldığını belirtmiştir. Bu rivayetlerden ikisi şu şekildedir:

وإِسْنَادُهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ يَسْلَمُ النِّسَاءُ عَلَى الرِّجَالِ وَلَا يَسْلَمُ الرِّجَالُ عَلَى النِّسَاءِ

Bekkâr b. Temîm → Mekhûl → Vâsile → Hz. Peygamber (s.a.v.): “Kadınlar erkeklere selam verir, erkekler kadınlara selam vermez.”¹³⁰⁶

Yapılan incelemeler sonucunda Cûzekânî bu hadisin münker olduğunu ve uydurmaya benzediğini ifade etmiş,¹³⁰⁷ İbnü'l-Cevzî sahih olmadığını¹³⁰⁸ belirtmiştir. İbn Hacer ve Mübârekpûrî (1865-1935) bu rivayetin metnini doğru şekliyle zikrederek, Vâsile'den nakledilen bu hadisin isnadının zayıf olduğunu, Amr b. Hureys'in buna benzer merfû bir hadisi olduğunu ve isnadının ceyyid/sahih olduğunu söylemiştir.¹³⁰⁹ Elbânî de hadisin uydurma olduğunu belirtmiştir.¹³¹⁰

وإِسْنَادُهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: السِّيفُ وَالْقَوْسُ فِي السَّفَرِ بِمَنْزِلَةِ الرِّدَاءِ

Bekkâr b. Temîm → Mekhûl → Vâsile → Hz. Peygamber (s.a.v.): “Yolculukta kılıç ve yay elbise gibidir.”¹³¹¹

¹³⁰⁴ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 2/304; ez-Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, 1/321; es-Süyûtî, *Câmi'u'l-kebîr*, 8/222.

¹³⁰⁵ İbn Nâsirüddin el-Kaysî, *Tavdîhu'l-müştebeh*, 2/334.

¹³⁰⁶ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/190.

¹³⁰⁷ Cûzekânî, *el-Ebâtil*, 2/326.

¹³⁰⁸ İbnü'l-Cevzî, *el-İlelû'l-mütenâhiye*, 2/721.

¹³⁰⁹ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed el-Askalânî İbn Hacer, *Fethü'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, nşr. Abdülaziz b. Abdullah b. Abdurrahman b. Bâz, Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Muhibbüddin el-Hatîb (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1379/1960), 11/34; Muhammed b. Abdurrahman b. Abdurrahîm el-Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-aḥvezî bi-şerhi Câmi'i't-Tirmizî* (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1410), 7/395; Bu rivayetin sahih metni için bk. Abdürrezzâk, *el-Muşannef*, 10/388.

¹³¹⁰ Elbânî, *Silsiletü'l-eḥâdisi'da'ife*, 11/437.

¹³¹¹ Elbânî, *Silsiletü'l-eḥâdisi'da'ife*, 11/437.

Araştırmalarımız sonucunda bu rivayetin de uydurma olduğu yönünde açıklamaların yapıldığı görülmektedir.¹³¹² Bu değerlendirmelere göre Bişr'in hadis uydurduğu, bunun yanında sahih rivayetlerin metnini de uydurup rivayette bulunduğunu anlaşılmaktadır.

2.16.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler

İbn Hibbân söz konusu nüshadaki rivayetlerin Bişr → Bekkâr b. Temîm → Mekhûl → Vâsile kanalıyla aktarıldığı bilgisini vermektedir. Söz konusu nüshadan başka kaynaklarda nakledilen rivayetleri belirlemek amacıyla yapılan araştırmada mezkûr râvinin kaynaklarda on bir nakli tespit edilmiştir. Bu nakillerin tümü Bişr'den rivayette bulunduğu bilgisi verilen Süleymân b. Abdirrahmân tarafından aktarılmıştır. Bu rivayetler Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebîr* adlı eserinde yer almaktadır.¹³¹³ Bu nakillerin söz konusu nüshadan yapıldığı varsayıldığında hicrî beşinci asra ulaştığı ve uydurma metinler içermesi sebebiyle musannefatta yer bulamadığı söylenebilir.

2.17. Ca'fer b. Nestûr Nüshası

Ca'fer b. Nestûr er-Rûmî hakkında malumat bulunmamaktadır. Kendisi hakkında, 343 yıl yaşadığı ve Hz. Peygamberden iki asır sonra sahâbî olduğunu iddia eden yalancılardan birisi olduğu söylenmiştir.¹³¹⁴ Bu iddiasından hareketle mezkûr râvinin hicri 200 sonrasında yaşadığı anlaşılmaktadır. Ondan sadece Mansûr b. el-Hakem rivayette bulunmuştur.¹³¹⁵

2.17.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Ca'fer b. Nestûr'un uydurma (mekzûbe) nüshası olduğundan bahseden ilk hadis âlimleri arasında Silefî bulunmaktadır.¹³¹⁶ Zehebî, Silefî'nin bu nüshayı Bağdat'ta Ali ve başkalarından duyduğunu ve Ca'fer'den aktaran kişinin Mansûr b. el-Hakem olduğunu söylemiştir.¹³¹⁷ Devamında Ca'fer b. Nestûr'un otuz yaşındayken Tebûk gazvesinde Hz. Peygamber'in yanında bulunduğunu, ona ömrünün uzun olması için dua ettiğini ve bunun üzerine Hz. Peygamber'den sonra üç yüz

¹³¹² Ali Hasan Ali İbrâhim el-Kaysî, *Mevsûatü'l-eḥâdîsi ve'l-âşârü'd-da'ife ve'l-mevzû'a* (Mektebetü'l-Me'ârif, 1419), 5/344.

¹³¹³ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, ts., 8/127, 22/58-61.

¹³¹⁴ es-Süyûtî, *el-Le'âli'l-maşnû'a*, 1/178; el-Fettenî, *Tezkiretü'l-mevzû'ât*, 108; Şevkânî, *el-Fevâ'idü'l-mecmû'a*, 423.

¹³¹⁵ ez-Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 1/419, 4/183.

¹³¹⁶ ez-Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 4/183-184.

¹³¹⁷ ez-Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 1/419.

yirmi yıl yaşadığını iddia ettiğini; böyle birinin olmadığını aşikâr olduğunu söylemiştir.¹³¹⁸

İbn Hacer de Zehebî'yle benzer ifadeler kullanarak Ca'fer'in uydurma nüshasından bahsetmiş ve Hz. Peygamber'den iki yüz yıl sonra sahâbîlik iddiasında bulunan yalancılardan biri olduğunu zikretmiştir.¹³¹⁹ Zehebî ve İbn Hacer duafâ türü kitaplarda ondan bahsedilmediğini, yalanları sebebiyle meşgul olunacak biri olmadığını ifade etmişlerdir.¹³²⁰ Söz konusu nüsha, Hüseyin b. Ali b. el-Kâşgarî → Süleymân b. Nûh el-Mergînânî → Mansûr b. el-Hakem → Ca'fer b. Nestûr kanalıyla iletilmiştir.

Ca'fer b. Nestûr'un altı rivayetine Şühde el-Kâtibe (ö. 574/1178) kitabında yer vermiş ve muhakkik dipnotunda bu rivayetlerin söz konusu nüshadan olduğunu, âlimlerin uydurma nüshası olduğunu açıkladığını ifade etmiştir.¹³²¹

İbnü'l-Cevzî meçhul olduğunu, bilinmediğini ve sahabeden olmadığını ifade etmiştir.¹³²² Zehebî de böyle birinin var olmadığını söylemiş, başka bir yerde meçhul ve deccâl (yalancı) terimiyle nitelendirip, bilinmeyen biri olarak itham edildiğini ve ondan nüshayı aktaran Mansûr b. El-Hakem'le arkadaş olduğunu ifade etmiştir.¹³²³ İbn Arrâk Zehebî'nin ifadelerinin alıntılanarak Ca'fer'in yalancı olduğunu ya da böyle birinin var olmadığını söylemiştir.¹³²⁴ Fettenî böyle birinin olmadığını, sahabelik iddia eden yalancılardan biri olduğunu söylemiştir.¹³²⁵

Mezkûr râviye dair kanaatlere bakıldığında, hakkındaki değerlendirmelerden ziyade böyle birinin gerçekte var olup olmadığı konusunun öne çıktığı görülmektedir. Söz konusu nüshanın içeriğine dair Ca'fer b. Nestûr'dan nakledilen rivayetlerin zikredilmesi mezkûr râvinin varlığını doğruladığı, ancak yalancı olarak değerlendirilmesinin daha isabetli olduğu söylenebilir.

¹³¹⁸ ez-Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, 1/419.

¹³¹⁹ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 2/478, 8/157-158.

¹³²⁰ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 2/478, 8/157-158.

¹³²¹ Şühde el-Kâtibe, *el-'Umde mine'l-fevâ'id ve'l-âşâri's-sıhâh ve'l-ğarâ'ib fî Meşyehati Şühde*, nşr. Rif'at Fevzî Abdülmuttalib (Kahire, 1415), 152.

¹³²² İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ*, 1/218.

¹³²³ ez-Zehebî, *el-Mugnî*, 2/677; ez-Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, 4/249.

¹³²⁴ İbn Arrâk, *Tenzihü's-şerî'ati'l-merfû'a*, 1/48.

¹³²⁵ el-Fettenî, *Tezkiretü'l-mevzû'ât*, 108.

2.17.2. Nüshanın İçeriği

Zehebî ve İbn Hacer söz konusu nüshanın içeriğine dair üç örnek rivayete yer vermişlerdir. Bu nakillerden biri şöyledir:

علمني رسول الله صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هذا الدعاء كما علمني سورة من القرآن نبهني إلهي للخير العظيم وآمني من

عذابك الأليم

Ca'fer b. Nestûr: "Rasûlullah (s.a.v.) bana Kur'an'dan bir sûre öğrettiği gibi bu duayı da öğretti. Allah'ım büyük tehlikeye karşı beni uyar ve acı azabından beni koru."¹³²⁶

Bir başka rivayet şu şekildedir:

كنا قِيَامًا بين يدي رسول الله -صلى الله عليه وسلم- وهو يسأل، فأشار بيده اليمنى، ثم اليسرى، قلنا: يا رسول الله، ما نرى أحداً، إلى مَنْ تشير؟ فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: كان جبريل وميكائيل بين يدي، فأشرت إلى جبريل، فقال:

إلى ميكائيل؛ فإنه أكبر مني

Ca'fer b. Nestûr: "Rasûlullah'ın (s.a.v.) yanında soru sorduğumuz sırada sağ eliyle, sonra da sol eliyle işaret etti. Yâ Rasûlallah, kime işaret ettiğini göremiyoruz, dedik. Bunun üzerine şöyle buyurdu: Cibril ve Mikail yanımda bulunuyorlar. Cibril'e işaret ettim. O da: Mikail'e ver, o benden daha büyüktür dedi."¹³²⁷

Yapılan taramalarda bu rivayetin mevzûât türü eserlerde yer aldığı tespit edilmiştir.¹³²⁸ Buna göre mezkûr râvinin hadis uydurduğu söylenebilir.

2.17.3. Nüşaya Ulaşan Musannifler

Söz konusu nüshadan başka kimselerin nakilde bulunduğunu belirlemek amacıyla Mansûr b. el-Hakem'in Ca'fer b. Nestûr'dan nakledilen hadisler incelenmiştir. Bahsi geçen nüshadan başka kaynaklarda nakledilen rivayetleri belirlemek amacıyla yapılan araştırmada Ca'fer b. Nestûr'un musannefatta yedi nakli tespit edilmiştir. Bu nakiller Şühde el-Kâtibe'nin *el-'Umde*'sinde (6)¹³²⁹ ve Silefî'nin *el-Meşyehatü'l-Bağdâdiyye*

¹³²⁶ ez-Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 4/249; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 2/478.

¹³²⁷ İbn Hacer, *el-İşâbe*, 1/551.

¹³²⁸ es-Süyûtî, *el-Le'âli'l-mašnû'a*, 1/178.

¹³²⁹ Şühde el-Kâtibe, *el-'Umde*, 152-154.

(1)¹³³⁰ adlı eserinde yer almaktadır. Bu nakillerin söz konusu nüshadan yapıldığı varsayıldığında hicrî altıncı yüzyıla ulaştığı söylenebilir.

2.18. Dâvûd b. Affân Nüshası

Horasanî, Bağdadî olarak da anılan Dâvûd b. Affân'ın nisbesi Umman'a dayandırılmaktadır.¹³³¹ Horasan'da yaşadığı bilinmekle birlikte hayatı hakkında neredeyse hiç bilgi bulunmamaktadır. Hatta İbn Hibbân öncesine kadar adının hiçbir şekilde biyografi kaynaklarında yer almadığı görülmektedir. Öğrencileri arasında zikredilen Abdullâh b. Abdilvehhâb'ın vefat tarihi olarak 267/880 zikredilmektedir.¹³³² Bu durumda Dâvûd b. Affân'ın da hicrî üçüncü asırda yaşadığı sonucuna varılabilir.

2.18.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Tespitlerimize göre Dâvûd b. Affân'ın Enes b. Mâlik'ten uydurma bir nüsha naklettiğini ve bu nüshayı ondan aktaran kişinin Ammâr b. Abdilmecîd olduğunu söyleyen ilk münekkitler arasında İbn Hibbân yer almaktadır.¹³³³ İbn Hibbân buna ek olarak Enes b. Mâlik'ten hadis semâ ettiğini iddia edip ondan rivayette bulunduğunu, ondan hadis uydurduğunu zikretmiştir. Rivayetlerinin ashâbü'l-hadîs arasında bulunmadığını, ancak ashâbü'r-re'y ve Kerrâmiyye tarafından yazıldığını ifade etmiş, ashâbü'l-hadîsin avam tabakasının onun herhangi bir rivayetine aldanmaması için ona eserinde yer verdiğini açıklamıştır.¹³³⁴

Dâvûd b. Affân'ın İbn Hibbân öncesinde kaynaklarda zikredilmemesi hicrî dördüncü asır öncesinde mezkûr râviye ve rivayetlerine nasıl yaklaşıldığının analizini yapmayı zorlaştırmaktadır. Hicrî dördüncü asır ve sonrasına bakıldığında ise münekkitler söz konusu râvinin uydurmacı olduğu yönünde değerlendirmede bulunmuşlardır. Hâkim en-Neysâbü'rî ve Ebû Sa'îd en-Nakkâş "lâ şey" (Hadis rivayetinde hiçbir değeri yoktur, bir işe yaramaz) ifadesiyle değerlendirmişlerdir.¹³³⁵ Hâkim en-Neysâbü'rî ayrıca onun iman, Kur'an ve amellerin faziletleri hakkında Enes b. Mâlik'ten uydurma hadisler rivayet

¹³³⁰ Ebû Tâhir Muhammed b. İbrahim es-Silefî, *el-Meşyehatü'l-Bağdâdiyye (Mu'cemü şüyûhi Bağdâd)* (İskenderiye, ts.), 1/21.

¹³³¹ Hamd b. Muhammed el-Hazimî, *el-Emâkin ev mâ ittefeka lafzuhi vefterağa müsemmahu min el-emâkin* (y.y.: Dâru'l-Yemâme lil bahs ve'terceme ve'neşr, 1415), 1/91; Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1397), 4/151.

¹³³² ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, 6/352; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 3/404.

¹³³³ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/293.

¹³³⁴ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/293.

¹³³⁵ el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Medhal ile's-saḥîḥ*, 1/164.

ettiğini, dolayısıyla ondan rivayette bulunmanın caiz olmadığını söylemiştir.¹³³⁶ Ebû Nuaym el-İsfahânî amellerin ve Muâviye'nin faziletleri hakkında hadis uydurduğunu söyleyerek, “lâ şey” terimiyle değerlendirmiştir.¹³³⁷ Hatîb el-Bağdâdî, Dâvûd b. Affân → Enes kanalıyla gelen bir hadisi zikrettikten sonra Dâvûd'un meçhul olduğunu belirtmiştir.¹³³⁸ İbnü'l-Kayserânî de onun hadis uydurduğunu söyleyenler arasındadır.¹³³⁹ Sem'ânî ve Yâkût el-Hamevî (ö. 626/1229) onun metrûkû'l-hadis olduğunu zikretmişlerdir.¹³⁴⁰ Zehebî, onun Enes'ten mevzû nüsha aktardığını, başka bir yerde kezzâb olduğunu söylerken,¹³⁴¹ el-İbn Nâsirüddin el- Kaysî de kezzâb (yalancı) ve vadda' (uydurmacı) olarak değerlendirmiştir.¹³⁴²

2.18.2. Nüshanın İçeriği

İbn Hibbân nüshadan örnek olarak şu hadisi zikretmiştir:

عن عمار بن عبدالمجيد عن داود بن عفان عن أنس بن مالك، حديثه لا شيء من ذلك أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: إن الله عز وجل لما خلق الجنة قال لها تزيني فتزينت ثم قال لها: تكلمي فتكلمت فقال: طوبى لمن رضيت عنه

Ammâr b. Abdilmecîd → Dâvûd b. Affân → Enes → Hz. Peygamber (s.a.v.): “Allah azze ve celle cenneti yarattığında, ona süslen dedi, o da süslendi. Sonra ona konuş dedi, o da konuştu. Ardından şöyle dedi: “Ne mutlu senin razı olduğun kimseye!”¹³⁴³

İbn Hibbân yukarıda kaydedilen hadisi zikrettikten sonra söz konusu nüshada aynı isnadla iman ve Kur'an'la ilgili başka rivayetlerin de bulunduğunu belirtmiştir.

Yaptığımız taramada söz konusu hadis metnin Mukâtil b. Süleymân'ın tefsir eserine aldığı ve İbn Abbâs'tan nakledilen uzun bir hadisin ilk kısmına benzemektedir.¹³⁴⁴ Anlaşıldığı kadarıyla Dâvûd'un İbn Abbâs'tan nakledilen bu metni Enes b. Mâlik kanalıyla nakletmiştir. Bu bilgiden hareketle mezkûr nüshada Dâvûd'un başka sahâbîden nakledilen bir metne isnad eklediği söylenebilir.

¹³³⁶ el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Medhal ile 's-sahîh*, 1/164.

¹³³⁷ Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *ed-Du'afâ*, 1/78; el-İsfahânî, *el-Müstahrec*, 1/64.

¹³³⁸ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Müttefik*, 3/193.

¹³³⁹ İbnü'l-Kayserânî, *Ma'rifeti 't-tezkire*, 106.

¹³⁴⁰ es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, 2/127; el-Hamevî, *Büldân*, 2/191.

¹³⁴¹ ez-Zehebî, *Telhîşu Kitâbi 'l-Mevzû 'ât*, 22-23.

¹³⁴² İbn Nâsirüddin el-Kaysî, *Tavdîhu 'l-müştebeh*, 6/342.

¹³⁴³ İbn Hibbân, *Kitâbü 'l-Mecrûhîn*, 1/293.

¹³⁴⁴ Söz konusu rivayet için bk. Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân, “Tefsîru Mukâtil b. Süleymân” (Beyrut - Lübnan: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424), 2/350.

Ammâr dışında Dâvûd b. Affân'dan rivayette bulunan diğer râviler arasında Abdullâh b. Abdilvehhâb ve Muhammed b. Nasr es-Sülemî yer almaktadır.¹³⁴⁵ Abdullâh b. Abdilvehhâb → Dâvûd b. Affân → Enes kanalıyla şu hadis zikredilmektedir:

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الْوَهَّابِ الْحَارِزِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا دَاوُدُ بْنُ عَفَّانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ: مَنْ قَرَأَ الْقُرْآنَ وَعَرَفَ تَأْوِيلَهُ وَمَعَانِيَهُ وَلَمْ يَعْمَلْ بِهِ تَبَوَّأَ مَضْجَعَهُ مِنَ النَّارِ

“Kim Kur’an’ı okur, onun tefsirini ve manasını bilir de onunla amel etmezse ateşten bir yer edinir.”¹³⁴⁶

Yapılan araştırmada bu hadisin şevâahidinin bulunmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca İbnü'l-Cevzî mezkûr râvinin aynı isnadla naklettiği başka bir rivayetin de uydurma olduğunu ifade etmiştir.¹³⁴⁷ Bu durum, söz konusu râvinin hem metin uydurduğunu hem de bilinen metinlere isnad ekleyerek kendi senediyle aktardığını göstermektedir.

2.18.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler

İbn Hibbân'ın bahsettiği söz konusu nüshadan başka kimselerin nakilde bulunduğunu belirlemek amacıyla Dâvûd b. Affân'ın Enes'ten nakledilen hadisleri incelenmiştir. Söz konusu nüshadan başka kaynaklarda nakledilen rivayetleri belirlemek amacıyla yapılan araştırmada Dâvûd b. Affân'ın musannefatta yedi nakli tespit edilmiştir. Bu nakillerden dördü Ammâr b. Abdilmecîd → Dâvûd b. Affân → Enes kanalıyla, üçü Abdullâh b. Abdilvehhâb → Dâvûd b. Affân → Enes kanalıyla aktarılmıştır. Bu rivayetler Ebü's-Şeyh el-İsfahânî'nin (ö. 369/979) *Tabakâtü'l-muhaddissîn*'inde (1),¹³⁴⁸ Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin *Târihu İsbahân*'ında (3),¹³⁴⁹ Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târihu Bağdâd*'ında (1),¹³⁵⁰ Muhammed b. Ahmed eş-Şâşî'nin (ö. 507/1114) *el-Fevâid*'inde (1)¹³⁵¹ ve İbnü'l-Müstevfî'nin (ö. 637/1239) *Târihu İrbil* (1)¹³⁵² adlı eserinde rastlanmaktadır. Bu

¹³⁴⁵ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 3/404.

¹³⁴⁶ Ebû Muhammed Abdullah Ebü's-Şeyh el-İsfahânî, *Tabakâtü'l-muhaddissîn bi İsbahân ve'l-vâridine aleyhâ*, nşr. Abdülgafûr Abdülhak Hüseyin el-Belûşî (Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1412), 4/264.

¹³⁴⁷ Söz konusu rivayet için bk. İbnü'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 3/112; es-Süyûtî, *el-Le'âli'l-maşnû'a*, 2/168.

¹³⁴⁸ Ebü's-Şeyh el-İsfahânî, *Tabakât*, 4/264.

¹³⁴⁹ Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Târihi İsbahân*, 1/169.

¹³⁵⁰ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 6/568.

¹³⁵¹ Muhammed b. Ahmed eş-Şâşî, *Min fevâidi Ebî Bekr eş-Şâşî* (Mektebetu Rüşd, 1418), 104.

¹³⁵² Ahmed b. el-Mübârek el-Erbilî İbnü'l-Müstevfî, *Nebâhatü'l-beledi'l-hâmil bi-men veredehû mine'l-emâsil (Târihu İrbil)* (Daru'r-Reşid, 1400), 1/106.

nakillerin söz konusu nüshadan yapıldığı varsayıldığında bunun hicrî beşinci asra ulaştığı sonucu çıkarılabilir.

2.19. Hırâş b. Abdillâh Nüshası

Hırâş b. Abdillâh ed-Dârimî hayatı hakkında biyografik veriye rastlanmamıştır.¹³⁵³ Ancak Enes b. Mâlik'in hizmetkârı/mevlâsı olduğunu iddia ettiği, 222/837 yılında Basra'da bulunduğu ve 180 yaşında olduğu söylenmiştir.¹³⁵⁴ Buna göre Hırâş'ın hicrî üçüncü asırda yaşadığı anlaşılmaktadır. Ebû Saîd el-Adevî ve Irak ehli ondan rivayette bulunmuştur.¹³⁵⁵

2.19.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Hırâş b. Abdillâh'ın Enes'ten bir kısmı müstakîm, bir kısmı mevzû hadisleri içeren bir nüshası olduğundan bahseden ilk münekkittler arasında İbn Hibbân yer almaktadır.¹³⁵⁶ İbn Hibbân devamında, bir rivayetini zikrettikten sonra Hırâş'ın buna benzer başka rivayetler de naklettiğini ve bu rivayetlerin uzman olan kimseler tarafından dikkatle incelendiğinde, uydurma olduklarının anlaşılabilirliğini belirtmiştir.

Mezkûr râvi hakkında değerlendirmelere bakıldığında hicrî dördüncü asır öncesinde herhangi bir kanaatin bulunmadığı görülmektedir. Dördüncü asır sonrasında ise sınırlı değerlendirmeler yer almakta, ancak bir nüshasının varlığından bahsedilmemektedir. Bununla birlikte genellikle meçhul olarak nitelendirilmiş ve hadis uydurmakla itham edilmiştir.

Nitekim Buhârî Enes b. Mâlik'ten hadis semâ ettiğini belirtmiştir.¹³⁵⁷ İbn Adî, Ebû Saîd el-Adevî'nin 222/837 yılında on iki yaşında Basra'dan geçerken Hırâş b. Abdillâh'ın etrafında ondan rivayette bulunan bir grup görmesi üzerine kim olduğunu ve yaşını sorması; Enes b. Mâlik'in hizmetkârı olarak söylenmesi üzerine on dört hadisini yazdığını söylemiştir. İbn Adî bu on dört rivayeti zikrettikten sonra Hırâş'ın meçhûl olduğunu, ondan sadece zayıf râvilerin rivayette bulunduğunu, sika ya da sadûk kimselerin ondan hadis almadığını, zikrettiği nakilleri dışında başka hadislerini bilmediğini, hadis

¹³⁵³ el-Buhârî, *et-Târîhü 'l-kebîr*, 3/202.

¹³⁵⁴ İbn Adî, *el-Kâmil*, 3/531-532.

¹³⁵⁵ İbn Hibbân, *Kitâbü 'l-Mecrûhîn*, 1/288.

¹³⁵⁶ İbn Hibbân, *Kitâbü 'l-Mecrûhîn*, 1/288.

¹³⁵⁷ el-Buhârî, *et-Târîhü 'l-kebîr*, 3/202.

uydurmakla itham edildiğini ve görünüşe göre yalan söylediğini ifade etmiştir.¹³⁵⁸ İbû'l-Kayserânî ve İbnü'l-Cevzî onun meçhul olduğunu ifade ederken,¹³⁵⁹ Zehebî ve İbn Hacer de Ebû Saîd el-Adevî'nin ondan rivayette bulunması üzerine onu sâkıt (hadisi hiçbir şekilde alınmaz) ve adem olarak değerlendirmişlerdir.¹³⁶⁰

2.19.2. Nüşanın İçeriği

İbn Hibbân söz konusu nüşanın içeriğiyle ilgili bir hadis zikretmiştir:

روى عن أنس بن مالك أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: من تأمل خلق امرأة حتى يتبين له حجم عظامها من ورائها وهو صائم فقد أفطر

Enes → Hz. Peygamber (s.a.v.): “Kim oruçlu iken bir kadının görünüşünü, kadının arkasındaki kemiklerin büyüklüğü belli oluncaya kadar düşünürse orucu bozulur.”¹³⁶¹

Yaptığımız taramalarda bu rivayetin uydurma hadislere dair yazılan eserlerde yer aldığı ve uydurma olarak ifade edildiği görülmektedir.¹³⁶² Bu veriye göre Hiraş b. Abdillâh'ın hadis uydurduğu anlaşılmaktadır.

2.19.3. Nüşaya Ulaşan Musannifler

İbn Hibbân söz konusu nüşanın isnadını Hırâş b. Abdillâh → Enes b. Mâlik olarak vermektedir. Ebû Saîd el-Adevî'nin Hirâş'tan rivayette bulunduğu bilgisi verilse de nüşayı ondan kimin aktardığı kesin olarak bilinmemektedir. Söz konusu nüşadan başka kaynaklarda nakledilen rivayetleri belirlemek amacıyla yapılan araştırmada mezkûr râvinin yirmi dokuz nakli tespit edilmiştir. Bu rivayetler Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebîr* (2)¹³⁶³ ve *el-Mu'cemü'l-evsat*'ında (3),¹³⁶⁴ İbn Şâhin'in *et-Tergîb*'inde (2),¹³⁶⁵ Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin *Hilyetü'l-evliyâ* (1)¹³⁶⁶ ve *Târîhu İsbahân*'ında (1),¹³⁶⁷ Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdâd*'ında (12)¹³⁶⁸ ve İbn Asâkir'in *Târîhu Dimaşk* (8)¹³⁶⁹ adlı

¹³⁵⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, 3/531-535.

¹³⁵⁹ İbnü'l-Kayserânî, *Zahîretü'l-huffâz*, 3/1271; İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ*, 1/253.

¹³⁶⁰ ez-Zehebî, *el-Muğnî*, 1/209; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 3/355.

¹³⁶¹ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhin*, 1/288.

¹³⁶² İbnü'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 2/195; es-Süyûtî, *el-Le'âli'l-maşnû'a*, 2/89; İbn Arrâk, *Tenzîhü's-şerî'ati'l-merfû'a*, 2/174; Şevkânî, *el-Fevâ'idü'l-mecmû'a*, 94.

¹³⁶³ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, ts., 24/16.

¹³⁶⁴ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 1/141, 3/289.

¹³⁶⁵ İbn Şâhin, *et-Tergîb*, 1/10, 155.

¹³⁶⁶ Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Hilye*, 5/33.

¹³⁶⁷ Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Târîhi İsbahân*, 1/411.

¹³⁶⁸ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 4/366, 388, 5/280, 301, 7/399, 432, 8/378, 13/227.

¹³⁶⁹ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 5/54, 16/437, 19/57.

eserinde yer almaktadır. Bu nakillerin söz konusu nüshadan yapıldığı varsayıldığında hicrî yedinci asra ulaştığı ve birçok muhaddisin erişebildiği söylenebilir.

2.20. Îsâ b. Abdillâh b. Muhammed Nüshası

Künyesi Ebû Bekir olan, el-Hâşimî, el-Kûfî, el-Alevî nisbeleriyle tanınan bu râvinin tam ismi Îsâ b. Abdillâh b. Muhammed b. Ömer b. Ali b. Ebî Tâlib'tir. Kûfe halkından olması dışında hayatına dair herhangi bir malumat bulunmayan mezkûr râvinin yaşadığı dönemi belirlemek üzere, babası Abdullâh b. Muhammed ve oğlu Ahmed b. Îsâ'nın biyografik verileri kullanılmıştır. Babasının 150-160/767-777 arası, oğlu Ahmed'in de 241-250/856-864 yılları arasında vefat ettiği kaydedilmektedir.¹³⁷⁰ Bu verilere göre Îsâ b. Abdillâh'ın yaşadığı dönemi tespit etmeye çalıştığımızda, en fazla hicrî üçüncü asır ortalarına kadar yaşamış olabileceği tahmin edilmektedir. Babasından rivayette bulunmuştur. Ondan da Yûsuf b. Râşid, Yûsuf b. Mûsâ el-Kattân ve Muhammed b. Süveb hadis aktarmıştır.¹³⁷¹

2.20.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Îsâ b. Abdillâh'ın babası kanalıyla nüshası olduğundan bahseden ilk münekkitler arasında İbn Hibbân yer almaktadır.¹³⁷² İbn Hibbân, İshâk b. Ahmed el-Kattân'ın, Yûsuf b. Mûsâ el-Kattân'dan Îsâ b. Abdillâh'ın babası → dedesi → büyük dedesi → Hz. Ali kanalıyla kendilerine hadislerin tamamını bu isnadla rivayet ettiğini, bu isnadla ondan nüsha yazdıklarını ve bu nüshanın içindekilerin çoğunun ma'mûl (üretilmiş/uydurulmuş) olduğunu söylemiştir. İbn Hibbân devamında Îsâ b. Abdillâh'ın babası → dedesinden uydurma rivayetler aktardığını, vehmetmekte ve hata etmekte haklı olduğunu, atalarından mevzû rivayetler getirdiğini, fakat onun rivayeleriyle ihticâcın caiz olmadığını ifade etmiştir. İbnü'l-Kayserânî de Îsâ b. Abdillâh'ın bir nüshası olduğundan bahsetmiş ve bu nüshanın uydurma olduğunu söylemiştir.¹³⁷³

Mezkûr râviye dair hicrî dördüncü asır öncesi değerlendirmelere bakıldığında üçüncü asırda sınırlı kanaatin bulunduğu ve söz konusu nüshanın varlığından bahsedilmediği görülmektedir. Dördüncü asır ve sonrasında da bu tür tenkitler devam etmiştir. Nitekim Ebû Hâtim er-Râzî hadis rivayetinde kuvvetli olmadığını ifade etmiştir.¹³⁷⁴ İbn Adî

¹³⁷⁰ ez-Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, 4/111, 5/1010.

¹³⁷¹ el-Buhârî, *et-Târîhü'l-kebir*, 6/390; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/280.

¹³⁷² İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/121-123.

¹³⁷³ İbnü'l-Kayserânî, *Ma'rifeti't-tezkire*, 129.

¹³⁷⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/280.

rivayetlerinin genellikle mütâbiîsinin olmadığını belirtmiş,¹³⁷⁵ Dârekutnî metrûkü'l-hadis olduğunu söylemiştir.¹³⁷⁶ Ebû Nuaym el-İsfahânî babası → dedesinden münker rivayetler naklettiğini, hadisinin yazılamayacağını söyleyerek, “lâ şey” (Hadis rivayetinde hiçbir değeri yoktur, bir işe yaramaz) ifadesiyle değerlendirmiştir.¹³⁷⁷ İbnü'l-Cevzî de İbn Hibbân ve Dârekutnî'nin görüşünü aktarmıştır.¹³⁷⁸ Netice itibariyle söz konusu râvi metrûk olarak değerlendirilmiştir.

2.20.2. Nüşanın İçeriği

İbn Hibbân söz konusu nüşanın içeriğiyle ilgili altı rivayet zikretmiştir. Bu nakillerden biri şöyledir:

روى عن أبيه عن جده عن جده عن علي قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من زعم أنه يحبني ويغض عليا فقد كذب

Babası → dedesi → büyük dedesi → Hz. Ali → Hz. Peygamber (s.a.v.): “Kim beni sevdiğini iddia edip, Ali'den nefret ediyorsa yalan söylemiştir.”¹³⁷⁹

وبإسناده عن علي قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: حق على كل المسلمين كحق الوالد على الولد

Babası → dedesi → büyük dedesi → Hz. Ali → Hz. Peygamber (s.a.v.): “Müslümanların Ali'nin üzerindeki hakkı, babanın evladı üzerindeki hakkı gibidir.”¹³⁸⁰

Yapılan taramalarda rivayetlerin mevzûât türü eserlerde yer almadığı tespit edilmiştir. Buna göre söz konusu râvinin hadis uydurduğunu söyleyecek yeterli veri bulunmamaktadır.

2.20.3. Nüşaya Ulaşan Musannifler

İbn Hibbân söz konusu nüşanın isnadını İsbâ b. Abdillâh'ın babası → dedesi → büyük dedesi → Hz. Ali olarak vermektedir. Yûsuf b. Mûsâ el-Kattân ve Muhammed b. Süveb'in ondan rivayette bulunduğu bilgisi verilse de nüşayı ondan kimin aktardığı kesin olarak bilinmemektedir. Söz konusu nüşadan başka kaynaklarda nakledilen

¹³⁷⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, 6/424-430.

¹³⁷⁶ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 6/269.

¹³⁷⁷ Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *ed-Du'afâ*, 122.

¹³⁷⁸ İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ*, 2/240.

¹³⁷⁹ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/102,103.

¹³⁸⁰ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/102,103.

rivayetleri belirlemek amacıyla yapılan araştırmada mezkûr râvinin altı nakli tespit edilmiştir. Bu rivayetler Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebîr* (1)¹³⁸¹ ve *el-Mu'cemü'l-evsat*'ında (1),¹³⁸² Dârekutnî'nin *es-Sünen*'inde (3)¹³⁸³ ve Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ* (1)¹³⁸⁴ adlı eserinde yer almaktadır. Bu rivayetler İbn Hibbân'ın belirttiği isnadla aktarılmıştır. Bu nakillerin söz konusu nüshadan yapıldığı varsayıldığında hicrî altıncı yüzyıla ulaştığı söylenebilir.

2.21. İsmâîl b. Abbâd el-Müzenî Nüshası

Nisbesi es-Sa'dî, el-Basrî, el-Müzenî, er-Rummânî olan İsmâîl b. Abbâd el-Müzenî'nin biyografisine dair detaylı bilgilere ulaşılamamıştır. Hakkında sınırlı bilgi bulunan İsmâîl, Basra halkından olup Ebû Muhammed künyesiyle tanınmaktadır.¹³⁸⁵ Kendisinden rivayette bulunduğu bilinen Zekeriyâ b. Yahyâ'nın 251/865 yılında vefat ettiği bilinmektedir.¹³⁸⁶ Bu veriye göre İsmâîl'in en fazla hicrî üçüncü asırda yaşamış olabileceği tahmin edilmektedir.

2.21.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Tespit edebildiğimiz kadarıyla İsmâîl'in Saîd → Katâde → Enes kanalıyla bir nüshası olduğunu ve nüshanın maktûb ve mevzû rivayetler içerdiğinden bahseden ilk münekkitler arasında İbn Hibbân yer almaktadır. İbn Hibbân bununla birlikte Saîd b. Ebî Arûbe'den (ö. 156/773) rivayette bulunduğunu, bu rivayetlerinin mütâbiîsi olmadığını, sika kimselerden rivayet ettiği haberleri kalb ettiğini ve onunla ihticâc edilemeyeceğini söylemiştir.¹³⁸⁷

İbn Hibbân öncesi münekkitler, söz konusu râvi hakkında herhangi olumlu ya da olumsuz bir değerlendirmede bulunmadığı görülmektedir. Bu durum, hicrî dördüncü asır öncesinde mezkûr râviyle ilgili değerlendirmelerin analizini güçleştirmektedir. Hicrî dördüncü asır ve sonrasındaki değerlendirmeler incelendiğinde, söz konusu râvinin değerlendirmelerinin bu dönemde de sınırlı olduğu ve mezkûr râviye dair bir nüshadan bahsedilmediği görülmektedir. Yedinci asır ve sekizinci asırda ise dördüncü asır

¹³⁸¹ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, ts., 3/41.

¹³⁸² et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 6/9.

¹³⁸³ ed-Dârekutnî, *Sünen*, 2/66, 3/307, 5/450.

¹³⁸⁴ el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 6/349.

¹³⁸⁵ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/123; İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/506.

¹³⁸⁶ ez-Zehabî, *Târihü'l-İslâm*, 6/83.

¹³⁸⁷ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/123.

değerlendirmelerinin alıntılandığı ve kaynak olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Dârekutnî metrûk olduğunu,¹³⁸⁸ Ukaylî hadisinin mahfuz olmadığını belirtmiştir.¹³⁸⁹ İbn Adî bilindiği gibi hadiste kuvvetli olmadığını ifade etmiştir.¹³⁹⁰ İbnü'l-Kayserânî zayıf olduğunu, isnadları kalb ettiğini belirtirken,¹³⁹¹ İbnü'l-Cevzî İbn Hibbân, İbn Adî ve Dârekutnî'nin görüşlerini paylaşmıştır.¹³⁹² Zehebî de Dârekutnî'nin ifadelerini aktarmıştır.¹³⁹³ Sonuç olarak münekkitler İsmâîl'i genellikle zayıf bir râvi olarak değerlendirmişlerdir.

2.21.2. Nüshanın İçeriği

İbn Hibbân nüshanın içeriğiyle ilgili dört hadise yer vermiştir. Nüşadan örnek olarak şu rivayetler zikredilebilir:

روى عن سعيد بن أبي عروبة عن قتادة عن أنس بن مالك قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إياكم والسكنى في السواد فإنه من سكن السواد يصد قلبه، قيل: يا رسول الله! وهل يصد القلب؟ قال: كما يصد الماء الحديد

Saîd → Katâde → Enes: Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle dedi: “Sizden biriniz karanlıkta yaşamaktan sakınsın, çünkü karanlıkta kalanın kalbi paslanır.” Denildi ki: “Ey Allah'ın Rasûlu! Kalp paslanır mı?” Rasûlullah bunu üzerine şöyle dedi: “Suyun demiri paslandırdığı gibi paslanır.”¹³⁹⁴

İbnü'l-Cevzî ve Süyûtî bu hadisi zikrettikten sonra sahih olmadığını söylemiştir¹³⁹⁵

وإسناده قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم كلكم راع وكلكم مسئول عن رعيته فالأمير راع ومسئول عن رعيته، والرجل راع ومسئول عن زوجته وما ملكت يمينه فاتقوا الله فيما م لكتم، وكلكم مسئول، فأعدوا لتلك المسائل جواباً؟ قالوا يا رسول الله! وما جوابها؟ قال: أعمال البر

Saîd → Katâde → Enes → Hz. Peygamber (s.a.v.): “Hepiniz çobansınız; hepiniz güttüğünüz sürüden sorumlusunuz. Devlet reisi de bir çobandır ve sürüsünden

¹³⁸⁸ ed-Dârekutnî, *ed-Du'afâ*, 4.

¹³⁸⁹ el-Ukaylî, *Kitâbü'd-Du'afâ*, 1/85.

¹³⁹⁰ İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/506-508.

¹³⁹¹ İbnü'l-Kayserânî, *Ma'rifeti't-tezkire*, 122.

¹³⁹² İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ*, 1/115.

¹³⁹³ ez-Zehebî, *el-Muğnî*, 1/83.

¹³⁹⁴ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/123.

¹³⁹⁵ İbnü'l-Cevzî, *el-Mevdûât*, 2/71; es-Süyûtî, *el-Le'âli'l-maşnû'a*, 1/439.

sorumludur. Erkek, ailesinin çobanıdır ve sahip olduğu şeylerden sorumludur. O halde sahip olduğunuz şeyler hususunda Allah'tan korkun, hepiniz sorumlusunuz. Öyleyse bu sorulara cevap hazırlayın.” Dediler ki: “Ey Allah'ın Rasûlu! Cevabı nedir?” Bunun üzerine Hz. Peygamber: “İyi amellerdir.”¹³⁹⁶

Taberânî bu hadisin bu şekilde tamamını Saîd b. Ebî Arûbe'den sadece İsmâîl b. Abbâd'ın naklettiğini, rivayeti ondan aktaran Zekerıyyâ b. Yahyâ'nın da tek kaldığını söylemiştir.¹³⁹⁷ İbn Adî de bu hadisin bu isnadla İsmâîl dışında kimseden rivayet edilmediğini ve metinde İsmâîl'den başkasının aktarmadığı ziyadelerin bulunduğunu, yalnızca Katâde'den bu şekilde rivayet edildiğini ifade etmiştir.¹³⁹⁸ Bununla birlikte İbn Adî, *ed-Duafâ*'sında aynı isnadla zikrettiği diğer bir rivayetin isnadının münker olduğunu, İsmâîl'den başka kimsenin nakletmediğini ve ondan aktaran Zekerıyyâ b. Yahyâ ve Hasan b. Süfyân'ın tek kaldığını söylemiştir.¹³⁹⁹

İbn Hibbân'ın nüshadan örnek olarak verdiği Saîd → Katâde → Enes kanalıyla gelen rivayetlere bakıldığında İsmâîl'in metinlere ve isnad zincirine müdahalede bulunduğu anlaşılmaktadır.

2.21.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler

İbn Hibbân'ın söz konusu nüshaya dair verdiği örnek nakillerden, rivayetlerin İsmâîl b. Abbâd → Saîd → Katâde → Enes kanalıyla aktarıldığı görülmektedir. Zekerıyyâ b. Yahyâ'nın İsmâîl b. Abbâd rivayette bulunduğu bilgisi verilse de nüshayı ondan kimin aktardığı konusunda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Söz konusu nüshadan başka kaynaklarda nakledilen rivayetleri belirlemek amacıyla yapılan araştırmada mezkûr râvinin kaynaklarda üç nakli tespit edilmiştir. Bu rivayetler Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-evsat* (11)¹⁴⁰⁰ ve *el-Mu'cemü's-sagîr* (1)¹⁴⁰¹ adlı eserinde yer almaktadır. Bu nakillerin söz konusu nüshadan yapıldığı varsayıldığında hicrî beşinci asra ulaştığı söylenebilir.

¹³⁹⁶ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/123.

¹³⁹⁷ et-Taberânî, *el-Mu'cemü's-sagîr*, 1/273.

¹³⁹⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/507; İbnü'l-Kayserânî, *Zahîretü'l-huffâz*, 4/1862.

¹³⁹⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/507.

¹⁴⁰⁰ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 4/47, 8/165.

¹⁴⁰¹ et-Taberânî, *el-Mu'cemü's-sagîr*, 1/273.

2.22. Kâdih b. Rahme Nüshası

Tam ismi Kâdih b. Nasr b. Rahme el-Kûfî olan bu râvi, Ebû Rahme künyesiyle anılmakta ve ez-Zâhid lakabıyla da bilinmektedir. Kûfeli olması, Kazvin’de ikamet etmesi dışında hayatı hakkında biyografik herhangi bir veri bulunmamaktadır.¹⁴⁰² Mezkûr râvinin yaşadığı dönemi belirlemek üzere, kendisinden rivayet aktaran Süleymân b. er-Rebî’nin hayat bilgileri kullanılmıştır. Süleymân b. er-Rebî’nin vefat tarihi 274/888 olarak kaydedilmektedir.¹⁴⁰³ Bu bilgiye göre Kâdih b. Rahme’nin yaşadığı dönemi tespit etmeye çalıştığımızda, en fazla hicrî üçüncü asrın başlarında yaşamış olabileceği tahmin edilmektedir. Mis’ar b. Kidâm (ö. 155/772) ve Süfyân es-Sevrî’den rivayette bulunmuştur.¹⁴⁰⁴

2.22.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Kâdih b. Rahme’nin mevzû ya da maktûb rivayetleri içeren bir nüshası olduğundan bahseden ilk münekkitler arasında İbn Hibbân yer almaktadır.¹⁴⁰⁵ İbn Hibbân, Hamza b. Dâvûd b. Süleymân’ın, Süleymân b. er-Rebî’nin Kâdih b. Rahme’den kendilerine hadislerin tamamını bu isnadla rivayet ettiğini ve ondan içindekilerin çoğunun uydurma ve maktûb hadislerden oluşan bir nüsha yazdıklarını söylemiştir. İbn Hibbân devamında Kâdih b. Rahme’nin sika kimseler adına maktûb hadisler rivayet ettiğini, hatta güvenilir biriyken bu durumun onu itkândan gaflete düşürdüğünü ve vehminin artmasıyla rivayetlerinde münkerlerin baskın olarak bulunduğunu, bu nedenle de terk edilmede müstahak olduğunu ifade etmiştir.

Mezkûr râviye dair değerlendirmelere bakıldığında hicrî dördüncü asır öncesine kadar hakkında herhangi bir kanaatin bulunmadığı görülmektedir. Dördüncü asır ve sonrasında ise çeşitli tenkitler yapılmakla birlikte genellikle yalancı olarak değerlendirilmiş ve söz konusu nüshanın varlığından bahsedilmemiştir.

İbn Adî, birkaç rivayetinin zikrettikten sonra başka rivayetleri olduğunu, hadislerinin genellikle gayr-i mahfûz olduğunu, mütâbüisinin bulunmadığını belirtmiştir.¹⁴⁰⁶ Ebû’l-

¹⁴⁰² er-Râfî’î, *et-Tedvîn*, 4/54.

¹⁴⁰³ ez-Zehebî, *Târihü’l-İslâm*, 6/554.

¹⁴⁰⁴ İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, 2/229.

¹⁴⁰⁵ İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, 2/229-230.

¹⁴⁰⁶ İbn Adî, *el-Kâmil*, 7/228-230.

Feth el-Ezdî, Zehebî, Süyûtî ve Elbânî onu yalancı olarak nitelendirmiş,¹⁴⁰⁷ Dârekutnî “lâ şey” (Hadis rivayetinde hiçbir değeri yoktur, bir işe yaramaz) ifadesiyle değerlendirmiştir.¹⁴⁰⁸ Hâkim en-Neysâbûrî ve Ebû Nuaym el-İsfahânî hadislerinin uydurma olduğunu,¹⁴⁰⁹ İbnü'l-Kayserânî sika kimselerden uydurma rivayetler naklettğini ifade ederken,¹⁴¹⁰ İbnü'l-Cevzî “leyse bi şey” (Hadis rivayetinde hiçbir değeri yoktur) terimiyle değerlendirmiştir.¹⁴¹¹ Râfîî, Kâdih b. Rahme'nin Kazvin'de Mukâtil b. Süleymân'dan acayip bir kitap naklettğini, ondan da Süleymân b. er-Rebî tarafından aktarıldığının söylendiğini ifade etmiştir.¹⁴¹² Şevkânî de metrûk ve hadislerinin uydurma olduğunu söylemiştir.¹⁴¹³ Sonuç olarak mezkûr râvi münekkittler tarafından yalancı olarak değerlendirilmiştir.

2.22.2. Nüshanın İçeriği

İbn Hibbân söz konusu nüshanın içeriğiyle ilgili üç rivayete yer vermiştir. Bu nakillerden bazıları şöyledir:

روى عن مسعر بن كدام عن عطية بن جابر قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم رأيت على باب الجنة مكتوبا: لا إله

إلا الله محمد رسول الله على أخو رسول الله

Mis'ar b. Kidâm → Atâ → Câbir → Hz. Peygamber (s.a.v.): “Cennetin kapısında şöyle yazdığını gördüm: Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed Allah'ın elçisidir, Ali de Rasûlullahın kardeşidir.”¹⁴¹⁴

وروى عن الحسن بن أبي جعفر عن أبي الزبير عن جابر بن عبد الله قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: أبو بكر وزيري

والقائم في أمتي من بعدى، وعمر حبيبي ينطق على لساني، وعثمان مني، وعلى أخى وصاحب لوائى

¹⁴⁰⁷ İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ*, 3/21; İbn Arrâk, *Tenzihü 'ş-şerî'ati 'l-merfû'a*, 1/100; ez-Zehebî, *el-Mugnî*, 2/529; ez-Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 3/399; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 6/407; es-Süyûtî, *Câmi'u'l-kebîr*, 23/186; es-Süyûtî, *el-Le'âli'l-mašnû'a*, 1/187; Elbânî, *Silsiletü'l-eḥâdîsi'da'ife*, 7/354.

¹⁴⁰⁸ Ebü'l-Hasen Ali ed-Dârekutnî, *Su'âlâtü's-Sülemî li'd-Dârekutnî*, nşr. Sa'd b. Abdillâh el-Humeyyid, Hâlid b. Abdirrahman el-Cüreysî (Riyad: y.y., 1427), 24; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 6/407; ed-Dârekutnî, *Mevsû'atü'l-akvâl*, 17/156, 29/1.

¹⁴⁰⁹ el-Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Medḥal ile's-saḥîḥ*, 1/189,208; Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *ed-Du'afâ*, 134; el-İsfahânî, *el-Müstahrec*, 1/78.

¹⁴¹⁰ İbnü'l-Kayserânî, *Zahîretü'l-huffâz*, 1/202.

¹⁴¹¹ İbnü'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 1/404; Ayrıca bk: el-Müttakî, *Kenzü'l-ummâl*, 11/628.

¹⁴¹² er-Râfî'î, *et-Tedvîn*, 4/53-54; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 6/407.

¹⁴¹³ Şevkânî, *el-Fevâ'idü'l-mecmû'a*, 386.

¹⁴¹⁴ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/78-79.

Hasan b. Ebî Ca'fer → Ebû Zübeyr → Câbir b. Abdillâh → Hz. Peygamber (s.a.v.): “Ebû Bekir benim vekilim ve benden sonra ümmetimi ayakta tutacak kişidir. Habibim Ömer benim dilimle konuşur, Osman bendendir, Ali de kardeşim ve sancaktarımdır.”¹⁴¹⁵

Yapılan taramalarda bu rivayetlerin mevzûât türü eserlerde yer aldığı ve uydurma olarak değerlendiriliği tespit edilmiştir.¹⁴¹⁶ Buna göre söz konusu râvinin hadis uydurduğu anlaşılmaktadır.

2.2.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler

İbn Hibbân'ın zikrettiği örnek nakillerden söz konusu nüshanın belirli bir isnadı olmadığı anlaşılmaktadır. Süleymân b. er-Rebî'nin Kâdih b. Rahme'den hadis aktardığı bilgisi verilmiştir. Söz konusu nüshadan başka kaynaklarda nakledilen rivayetleri belirlemek amacıyla yapılan araştırmada mezkûr râvinin on üç nakli tespit edilmiştir. Bu rivayetler Ahmed b. Hanbel'in *Fezâilü's-Sahâbe*'sinde (2),¹⁴¹⁷ İbn Şâhin'in *et-Tergîb*'nde (1),¹⁴¹⁸ İbnü'l-A'râbî'nin (ö. 341/952) *el-Mu'cem*'inde (1),¹⁴¹⁹ Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdâd*'inde (1),¹⁴²⁰ Beyhakî'nin *Şu'abü'l-îmân*'inde (1),¹⁴²¹ Silefî'nin *el-Meşyehatü'l-Bağdâdiyye*'sinde (1)¹⁴²² İbn Asâkir'in *Târîhu Dimaşk*'inde (5)¹⁴²³ ve Râfî'nin *et-Tedvîn* (1)¹⁴²⁴ adlı eserinde yer almaktadır. Bu nakillerin söz konusu nüshadan yapıldığı varsayıldığında bunun hicrî yedinci asra ulaştığı söylenebilir.

2.2.3. Muhammed b. Eyyûb b. Süveyd Nüshası

Muhammed b. Eyyûb b. Süveyd er-Remlî'nin hayatı hakkında biyografik veri bulunmamaktadır. Mezkûr râvinin yaşadığı dönemi belirlemek üzere, rivayet aktardığı babası Eyyûb b. Süveyd ve onunla karşılaşan Ebû Zür'a er-Râzî'nin hayat bilgileri kullanılmıştır.¹⁴²⁵ Etbâü't-tâbiîn küçüklerinden sayılan Eyyûb b. Süveyd'in vefat tarihi,

¹⁴¹⁵ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/78-79.

¹⁴¹⁶ İbnü'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 1/404; İbnü'l-Cevzî, *el-İlelû'l-mütenâhiye*, 1/259; İbn Arrâk, *Tenzîhü's-şerî'ati'l-merfû'a*, 1/419,462; ez-Zehabî, *Telhîşu Kitâbi'l-Mevzû'ât*, 79; el-Fettenî, *Tezkiretü'l-mevzû'ât*, 66.

¹⁴¹⁷ Ebû Abdillâh Ahmed İbn Hanbel, *Fezâ'ili's-şahâbe*, nşr. Vasıyyullah Muhammed Abbas (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1403), 2/666.

¹⁴¹⁸ İbn Şâhin, *et-Tergîb*, 1/338.

¹⁴¹⁹ Ebû Sa'îd Ahmed b. Muhammed İbnü'l-A'râbî, *Kitâbü'l-Mu'cem*, nşr. Abdülmühsin b. İbrahim b. Ahmed el-Hüseynî (Suud: Dârü İbni'l-Cevzî, 1418), 2/396, 4/141.

¹⁴²⁰ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 13/214.

¹⁴²¹ el-Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 8/111.

¹⁴²² es-Silefî, *el-Meşyehatü'l-Bağdâdiyye*, 1/474.

¹⁴²³ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 6/225, 39/102, 42/62,307, 71/89.

¹⁴²⁴ er-Râfî, *et-Tedvîn*, 3/53.

¹⁴²⁵ el-Hâşimî, *Ebû Zür'a er-Râzî ve cühûdühû fi's-sünneti'n-nebeviyye*, 2/389-391.

193/809 ve 202/818 olarak iki farklı şekilde zikredilmiştir.¹⁴²⁶ Bu verilere göre Muhammed b. Eyyûb'un yaşadığı dönemi tespit etmeye çalıştığımızda, en fazla hicrî üçüncü asrın ortalarına kadar yaşadığı söylenebilir. Babası dışında İbrâhîm b. Ebî Abele ve Evzâî'den de rivayette bulunmuştur.¹⁴²⁷

2.23.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Muhammed b. Eyyûb'un nüshası olduğundan bahseden ilk münekkitler arasında Ebû Zûr'a er-Râzî ve İbn Hibbân yer almaktadır.¹⁴²⁸ Ebû Zûr'a, Muhammed b. Eyyûb'un babasının Zührî'den olan kitabına uydurma rivayetler ilave ederken gördüğünü söylemiştir. Ebû Zûr'a'ya Muhammed b. Eyyûb'un bir rivayetinin sorulduğunda, uydurma olduğunu söylemiş ve onunla olan karşılaşmasını anlatmıştır. Ebû Zûr'a Remle'deyken kendisini taklit ettiğini düşündüğü birini fark etmiş; ona bakınca tesbih çeken bakmadığında ise sessiz kalan, ayakkabılarıyla oturan yaşlı birini gördüğünü belirtmiştir. Daha sonra bu kişinin Muhammed b. Eyyûb olduğunu öğrendiğini söylemiştir. Bunun üzerine arkadaşlarına kendisini onun yanına götürmelerini istediğini, gidince de Muhammed'in babasının kitaplarını getirterek incelediğini anlatmıştır. Kitabı incelerken, Eyyûb b. Süveyd'in el yazısı dışında yazılan başka hadisler gördüğünü, Eyyûb'un el yazısıyla olanların sahih olduğunu, diğer eklenenlerin ise Eyyûb'un hadisinden olmayan uydurmalar olduğunu söylemiştir. Muhammed'e bunları kimin yazdığını sorması üzerine kendi el yazısı olduğunu itiraf ettiğini söylemiştir. Devamında ise bu hadisleri nereden aldığını sorması üzerine babasından yazdığını söylemiş; Ebû Zûr'a o kitapları da isteyerek yalanını ortaya çıkarmış ve sonrasında onu ikaz etmiştir.¹⁴²⁹

İbn Hibbân da Muhammed b. Eyyûb'un babası ve Zührî'den uydurma rivayetler naklettiğini söyleyerek bu isnadla bir rivayetini zikretmiştir.¹⁴³⁰ İbn Hibbân devamında, İbn Kuteybe'nin; Muhammed b. Eyyûb'un uydurma olan, aslı olmayan bu nakilleri barındıran nüshadan kendilerine rivayette bulunduğunu, onu yazdıklarını söylemiştir. İbn

¹⁴²⁶ ez-Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, 5/37; Moğultay b. Kılıç, *İkmâl*, 2/335.

¹⁴²⁷ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/299-300.

¹⁴²⁸ el-Hâşimî, *Ebû Zûr'a er-Râzî ve cühûdühû fi's-sünneti'n-nebeviyye*, 2/389-391; İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/299-300.

¹⁴²⁹ el-Hâşimî, *Ebû Zûr'a er-Râzî ve cühûdühû fi's-sünneti'n-nebeviyye*, 2/389-391.

¹⁴³⁰ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/299-300.

Hibbân ayrıca, Ebû Zür'a'nın, ilgili râvinin babasının kitaplarına uydurma rivayetler eklediği görüşünü de aktarmıştır.

Mezkûr râviye dair değerlendirmelere bakıldığında yaşadığı hicri üçüncü asırdan itibaren tenkit edildiği, fakat hakkında fazla değerlendirmenin bulunmadığı görülmektedir. Dârekutnî zayıf olduğunu belirtmiş,¹⁴³¹ Hâkim en-Neysâbü'rî¹⁴³² ve Ebû Nuaym el-İsfahânî¹⁴³³ babasından uydurma rivayetler naklettiğini ifade etmiştir. Zehebîde zayıf olarak görüldüğünü söylerken,¹⁴³⁴ Heysemî,¹⁴³⁵ Süyûtî¹⁴³⁶ ve Müttakî el-Hindî¹⁴³⁷ de uydurmacı olarak itham edildiğini ifade etmişlerdir.¹⁴³⁸ Netice itibarıyla söz konusu râvi zayıf olarak değerlendirilmiştir.

2.23.2. Nüshanın İçeriği

İbn Hibbân söz konusu nüshanın içeriğiyle ilgili iki örnek rivayet zikretmiştir. Bu nakillerden biri şu şekildedir:

روى عن أبيه عن الاوزاعي عن يحيى بن أبي كثير عن أبي سلمة عن أبي هريرة أن النبي عليه الصلاة والسلام قال: إذا تناول العبد كأس الخمر ناشده الايمان من قلبه: سألتك بالله أن لا تدخله على فإني لا أستقر أنا وهو في موضع واحد

Babası → Evzâî → Yahyâ b. Ebî Kesîr → Ebû Seleme → Ebû Hüreyre → Hz. Peygamber (s.a.v.): “Kul şarap kâsesini eliyle tuttuğu zaman, imanını ona: ‘Allah aşkına onu benim üzerime sokma, çünkü o ve ben bir kapta duramayız’ der.”¹⁴³⁹

Yapılan taramalarda rivayetlerin mevzûât türü eserlerde yer aldığı tespit edilmiştir.¹⁴⁴⁰ İbn Hibbân bu rivayetin uydurma ve aslının olmadığını belirtmiş,¹⁴⁴¹ İbnü'l-Cevzi ve Süyûtî de İbn Hibbân'ın görüşünü aktararak Muhammed b. Eyyûb'un uydurma rivayetler

¹⁴³¹ ed-Dârekutnî, *ed-Du'afâ*, 21; İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ*, 3/43.

¹⁴³² el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Medhal ile's-saḥih*, 1/225.

¹⁴³³ Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *ed-Du'afâ*, 143.

¹⁴³⁴ ez-Zehebî, *el-Mugnî*, 2/558.

¹⁴³⁵ el-Heysemî, *Mecme'u'z-zevâ'id*, 3/676.

¹⁴³⁶ es-Süyûtî, *Câmi'u'l-kebîr*, 15/68.

¹⁴³⁷ el-Müttakî, *Kenzü'l-ummâl*, 12/288.

¹⁴³⁸ Ayrıca bk. İbn Arrâk, *Tenzihü's-şerî'ati'l-merfû'a*, 1/103; ez-Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 3/487; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 6/584.

¹⁴³⁹ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/299-300.

¹⁴⁴⁰ İbnü'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 1/201; es-Süyûtî, *el-Le'âli'l-maṣnû'a*, 1/156; İbn Arrâk, *Tenzihü's-şerî'ati'l-merfû'a*, 1/259, 2/272; Şevkânî, *el-Fevâ'idü'l-mecmû'a*, 496.

¹⁴⁴¹ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/299-300.

naklettiğini söylemişlerdir.¹⁴⁴² Buna göre, söz konusu râvinin rivayet uydurup naklettiği anlaşılmaktadır.

2.23.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler

Söz konusu nüshanın isnadı Muhammed b. Eyyûb → babası → Evzâî olarak verilmiştir. Muhammed b. Mugîre, Muhammed b. Hasan b. Kuteybe'nin ondan hadis aktardığı bilgisi verilse de nüshayı kimin aktardığı kesin olarak bilinmemektedir. Söz konusu nüshadan başka kaynaklarda nakledilen rivayetleri belirlemek amacıyla yapılan araştırmada mezkûr râvinin on nakli tespit edilmiştir. Bu rivayetler İbn Hibbân'ın *es-Sikât*'ında (1),¹⁴⁴³ Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebîr* (1)¹⁴⁴⁴ ve *el-Mu'cemü'l-evsat*'ında (4),¹⁴⁴⁵ Havlânî'nin (ö. 360/971) *Târihu Dârayya*'sında (1),¹⁴⁴⁶ İbn Batta'nın (ö. 387/997) *el-İbânetü'l-kübrâ*'sında (1),¹⁴⁴⁷ Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin *Târihu İsbahân* (1)¹⁴⁴⁸ ve *Hilyetü'l-evliyâ* (1)¹⁴⁴⁹ adlı eserinde yer almaktadır. Bu nakillerin söz konusu nüshadan yapıldığı varsayıldığında rivayetlerin hicrî beşinci asra ulaştığı sonucu çıkarılabilir.

2.24. Muhammed b. Hucr Nüşhası

Tam ismi Muhammed b. Hucr b. Abdilcebbâr b. Vâil b. Hucr el-Kûfî el-Hadramî el-Kindî olan bu râvi Ebû Ca'fer, Ebû Bekir, Ebû Hanafis, Ebû Hafs künyeleriyle tanınmaktadır.¹⁴⁵⁰ Hadramut ve Kûfe'de yaşadığı, amcası Saîd b. Abdilcebbâr ve dedesi sahâbîlerden Vâil b. Hucr (ö. 51/671 [?]) olduğu bilgisinin dışında hayatına dair başka biyografik veriye ulaşılamamıştır.¹⁴⁵¹ Mezkûr râvinin yaşadığı dönemi belirlemek üzere, rivayette bulunduğu amcasının ve kendisinden rivayet aktaran İbrâhîm b. Saîd el-Cevherî'nin hayat bilgileri kullanılmıştır. Amcası Saîd b. Abdilcebbâr'ın vefat tarihi 158/775 olarak,¹⁴⁵² İbrâhîm b. Saîd'in ise 241-250/856-864 yılları arasında vefat ettiği

¹⁴⁴² İbnü'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 2/42; es-Süyûtî, *el-Le'âli'l-maşnû'a*, 2/173.

¹⁴⁴³ İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, 4/184.

¹⁴⁴⁴ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, ts., 5/24.

¹⁴⁴⁵ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 5/255, 7/7, 8/272.

¹⁴⁴⁶ Ebû Ali Abdülcebbâr b. Abdillâh el-Havlânî, *Târihu Dârayya li Abdilcebbâr el-Havlânî* (Dimaşk: Daru'l-Fikr, 1404), 70.

¹⁴⁴⁷ Ebû Abdillâh Ubeydullah b. Muhammed İbn Batta, *el-İbâne 'an şerî'ati'l-fıraķı'n-nâciye ve mücânebeti'l-fıraķı'l-mezmûme*, nşr. Rızâ b. Na'sân Mu'tî (Riyâd: Daru'r-Râye, 1415), 2/719.

¹⁴⁴⁸ Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Târihi İsbahân*, 2/193.

¹⁴⁴⁹ Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Hilye*, 6/147.

¹⁴⁵⁰ el-Buhârî, *et-Târihi'l-kebîr*, 1/69.

¹⁴⁵¹ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/273.

¹⁴⁵² İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, 6/350.

kaydedilmektedir.¹⁴⁵³ Bu verilere göre Muhammed b. Hucr'un yaşadığı dönemi tespit etmeye çalıştığımızda, en fazla hicrî üçüncü asır ortalarına kadar yaşamış olabileceği tahmin edilmektedir.

2.24.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Tespitlerimiz doğrultusunda Muhammed b. Hucr'un amcası (Saîd b. Abdilcebbâr) → dedesi (Vâil b. Hucr) kanalıyla münker bir nüshası olduğundan bahseden ilk münekkitler arasında İbn Hibbân yer almaktadır.¹⁴⁵⁴ Devamında bu münker nüshanın içindeki bazı rivayetlerin Hz. Peygamber ve Vâil b. Hucr'un hadislerinin aslından olmadığını, dikkatli inceleme sonucunda onlardan bazılarının Vâil b. Hucr'un muhtasar hadislerinden olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca söz konusu nüshada, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sözlerinden olmayan bazı uydurma rivayetlerin de yer aldığını belirtmiştir.

Hicrî dördüncü asır öncesinde her ne kadar mezkûr râvinin nüshasının varlığından bahsedilmese de sınırlı değerlendirmeler bulunmakta olup, yaşadığı dönem itibariyle kendisi ve rivayetleri hakkında çeşitli kanaatler ifade edilmiştir. Nitekim onunla aynı dönemde yaşayan Buhârî, onu “fîhi nazar” (durumu son derece şüphelidir) terimiyle değerlendirmiştir.¹⁴⁵⁵ Buhârî ayrıca, İbn Hucr'un kendisine Abdülcebbâr'ın babasının vefatından altı ay sonra doğduğunu söylediğini aktarmış, ancak Fıtra→ Ebû İshâk'tan aktarıldığına göre bunu duyduğunu ve doğru olmadığını kendisine ilettiğini ifade etmiştir.¹⁴⁵⁶ Ebû Hâtim er-Râzî “şeyh” olarak nitelendirirken,¹⁴⁵⁷ Ukaylî, Muhammed b. Hucr'un amcası Saîd b. Abdilcebbâr → babası → Abdülcebbâr b. Vâil → annesi → Vâil b. Hucr kanalıyla uzun bir hadisnin zikrederek, sadece onun tarafından bilindiğini belirtmiştir.¹⁴⁵⁸ Ebû Ahmed el-Hâkim hadiste kuvvetli olmadığını ifade ederken,¹⁴⁵⁹ İbnü'l-Cevzî İbn Hibbân'ın münker nüshası olduğunu ifade eden görüşünü paylaşmıştır.¹⁴⁶⁰ Zehebî ve İbn Hacer de münker rivayetleri olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁴⁶¹ Netice itibariyle söz konusu râvi münekkitler tarafından zayıf olarak değerlendirilmiştir.

¹⁴⁵³ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 6/618; ez-Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, 3/1077.

¹⁴⁵⁴ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/273.

¹⁴⁵⁵ el-Buhârî, *et-Târîhü'l-kebîr*, 1/69.

¹⁴⁵⁶ el-Buhârî, *et-Târîhü'l-kebîr*, 1/69.

¹⁴⁵⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 7/239.

¹⁴⁵⁸ el-Ukaylî, *Kitâbü'd-Đu'afâ*, 4/59.

¹⁴⁵⁹ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 7/57.

¹⁴⁶⁰ İbnü'l-Cevzî, *ed-Đu'afâ*, 3/49.

¹⁴⁶¹ ez-Zehebî, *el-Mugnî*, 2/566; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 7/57.

2.24.2. Nüshanın İçeriği

İbn Hibbân varlığından bahsettiği söz konusu nüshanın içeriğine dair herhangi bir örnek rivayet zikretmemiştir. İbn Adî, Ukaylî'nin verdiği isnaddan biraz farklı olarak Muhammed b. Hucr'un amcası Saîd b. Abdilcebbâr → babası → annesi → Vâil b. Hucr kanalıyla iki rivayete yer vermiştir. Bu nakiller şu şekildedir:

حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ الْجُبَّارِ بْنِ وَائِلٍ عَمِّي، عَنْ أَبِيهِ عَنْ أُمِّهِ عَنْ وَائِلِ بْنِ حَجْرٍ حَضَرْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَهَضَّ إِلَى الْمَسْجِدِ فَدَخَلَ الْمِحْرَابَ ثُمَّ رَفَعَ يَدَيْهِ بِالتَّكْبِيرِ ثُمَّ وَضَعَ يَمِينَهُ عَلَى يَسَارِهِ عَلَى صَدْرِهِ

Saîd b. Abdilcebbâr → babası → annesi → Vâil b. Hucr: “Ben Rasûlullah'ın (s.a.v.) yanındaydım. Mescide gittiğinde mihraba girdi, sonra tekbir alarak ellerini kaldırdı, sonra sağ elini sol elinin üstünde, göğsünün üzerine koydu.”¹⁴⁶²

عَنْ سَعِيدِ بْنِ عَبْدِ الْجُبَّارِ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ أُمِّهِ عَنْ وَائِلِ بْنِ حَجْرٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: كُلُّ مُسْكِرٍ حَرَامٌ

Saîd b. Abdilcebbâr → babası → annesi → Vâil b. Hucr → Hz. Peygamber (s.a.v.): “Sarhoş eden her şey haramdır.”¹⁴⁶³

Yapılan taramalar sonucunda bu rivayetlerin mevzûât türü eserlerde yer almadığı tespit edilmiştir. İlk rivayetin bazı lafız farklılıklarıyla, ikincisinin ise aynı metinle muasannefatta bulunduğu, metninin sahih olduğu ve farklı isnadlarla nakledildiği belirlenmiştir.¹⁴⁶⁴ Bununla birlikte Saîd b. Abdilcebbâr'ın annesinin durumunun bilinmediği ifade edilmiştir.¹⁴⁶⁵ Dolayısıyla, elimizde söz konusu râvinin hadis uydurduğunu kesin olarak söyleyebilecek yeterli veri bulunmamaktadır.

2.24.3. Nüşaya Ulaşan Musannifler

İbn Hibbân söz konusu nüshanın isnadını Muhammed b. Hucr → amcası → dedesi olarak verse de, İbn Adî'nin zikrettiği örnek rivayetlerden Muhammed b. Hucr → amcası (Saîd b. Abdilcebbâr) → babası → annesi → dedesi (Vâil b. Hucr) olduğu anlaşılmaktadır. İbrâhîm b. Saîd'in Muhammed b. Hucr'dan hadis aktardığı bilgisi verilse de nüshayı kimin aktardığı kesin olarak bilinmemektedir. Söz konusu nüshadan başka kaynaklarda

¹⁴⁶² İbn Adî, *el-Kâmil*, 7/345-346.

¹⁴⁶³ İbn Adî, *el-Kâmil*, 7/345-346.

¹⁴⁶⁴ Müslim, *Saḥiḥ*, "Eşribe", 70, "Salât", 54.

¹⁴⁶⁵ İbnü'l-Kattân, *Beyânü'l-vehm*, 3/155.

nakledilen rivayetleri belirlemek amacıyla yapılan araştırmada mezkûr râvinin on bir nakli tespit edilmiştir. Bu rivayetler; Harbî'nin (ö. 285/899) *Garîbü'l-hadîs*'inde (1),¹⁴⁶⁶ Bezzâr'ın *el-Müsne'd*'inde (3),¹⁴⁶⁷ İbn Kâni'nin (ö. 351/962) *Mu'cemü's-sahâbe*'sinde (1),¹⁴⁶⁸ Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebîr*'inde (2),¹⁴⁶⁹ Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ*'sında (2),¹⁴⁷⁰ ve *Şu'abü'l-îmân*'ında (),¹⁴⁷¹ Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin *Ma'rifetü's-sahâbe* (1)¹⁴⁷² adlı eserinde bulunmaktadır. Bu nakiller, İbn Adî'nin zikrettiği isnadla aktarılmaktadır. Rivayetlerin çoğunluğu İbrâhîm b. Saîd'den nakledilmekte olup, bunun yanında Abdullâh b. Hucr, Muhammed b. Alâ b. Küreyb'den de aktarılmıştır. Bu nakillerin söz konusu nüshadan yapıldığı varsayıldığında, hicrî beşinci asra ulaştığı söylenebilir.

2.25. Yahyâ b. Zehdem b. el-Hâris Nüşası

Yahyâ b. Zehdem b. el-Hâris el-Mağribî'nin nisbesi el-Gıfârî, el-Mısırî, el-Basrî olarak belirtilmiş olup, hakkında sınırlı bilgiye ulaşılmıştır. Mısır ehlinde olması dışında biyografisinin detayları hakkında elimizde bilgi bulunmamaktadır. Babası Zehdem b. el-Hâris ve Yahyâ'dan rivayette bulunan Ahmed b. el-Ebtah hakkında da biyografik veri eksikliği, bu kişiler üzerinden Yahyâ'nın yaşadığı dönemi belirleme konusunda zorluk oluşturmaktadır.¹⁴⁷³ Yahyâ'dan rivayette bulunan bir diğer râvilerden Muhammed b. Uzeyz el-Eylî'nin 267/881 yılında, Ya'kûb b. Süfyân'ın ise 277/891¹⁴⁷⁴ senesinde vefat ettiği bilinmektedir.¹⁴⁷⁵ Bu veri, Yahyâ b. Zehdem'in yaşadığı dönemi belirlemede kullanılabilecek, elde edilen tek önemli bulgudur. Muhammed b. Uzeyz'in hayat bilgileri üzerinden yapılan tahminlere göre, Yahyâ'nın en fazla hicri üçüncü asırda yaşamış olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca Mısırlıların da Yahyâ'dan rivayette bulunmuştur.¹⁴⁷⁶

¹⁴⁶⁶ Ebû İshâk İbrâhîm b. İshâk b. İbrâhîm el-Harbî, *Garîbü'l-hadîs*, nşr. Süleyman b. İbrâhîm el-Âyid (Mekke: Camiatu Ümmi'l-Kurâ, 1405), 2/838.

¹⁴⁶⁷ el-Bezzâr, *Müsne'd*, 1430, 10/354-355.

¹⁴⁶⁸ Ebû'l-Hüseyn Abdülbâkî İbn Kâni, *Mu'cemü's-şahâbe*, nşr. Salâh b. Sâlim el-Mısırî (Medine: Mektebetü'l-Gurâbai'l-Eseriyye, 1418), 3/181.

¹⁴⁶⁹ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, ts., 22/46,49.

¹⁴⁷⁰ el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 2/30,99.

¹⁴⁷¹ el-Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 3/29.

¹⁴⁷² Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Ma'rife*, 5/2578.

¹⁴⁷³ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 3/114; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 8/439.

¹⁴⁷⁴ İbn Adî, *el-Kâmil*, 9/104.

¹⁴⁷⁵ ez-Zehbî, *Târihü'l-İslâm*, 6/417.

¹⁴⁷⁶ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 3/114.

2.25.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Yahyâ b. Zehdem'in babası → Urs b. Amîre kanalıyla uydurma bir nüsha rivayet ettiğinden bahseden ilk münekkitler arasında İbn Hibbân yer almaktadır.¹⁴⁷⁷

İbn Hibbân öncesine bakıldığında, Yahyâ'ya ait uydurma bir nüsha varlığından bahsedilmemiştir. Ancak hicri dördüncü asır öncesi mevcut değerlendirmeler, söz konusu râvi hakkında sınırlı bilgi içermekte ve genel olarak zayıf olduğu yönünde kanaatler kaydedilmektedir. Bu münekkitlerden biri olan Ebû Hâtim er-Râzî'ye yöneltilen soruya karşılık “sadûk olduğunu umuyorum” ifadesini kullanmıştır.¹⁴⁷⁸ İbn Adî de Mağribli olduğunu söylemiş ve “ercû ennehû lâ be'se bih” (Umarım ki bir zararı yok) şeklinde değerlendirmiştir.¹⁴⁷⁹ İbnü'l-Cevzî ve Süyûtî de İbn Hibbân'ın görüşlerini aktarmıştır.¹⁴⁸⁰

2.25.2. Nüshanın İçeriği

İbn Hibbân, söz konusu nüshanın içeriğiyle ilgili herhangi bir örnek sunmamış ve nüshayı aktaran kişiyi belirtmemiştir. Ayrıca bu nüshayı ondan kimin aktardığını belirtmemesi, örnek rivayetlere ulaşmayı zorlaştırmaktadır. Bu durum, nüshanın içeriğiyle ilgili analiz yapmayı güçleştirmektedir. Ancak İbn Adî'nin *ed-Duafâ*'sında ve mevzûât türü eserlerde Yahyâ b. Zehdem'den aktarılan rivayetlerin yer almasından hareketle nüshanın içeriğine dair bazı tahminlerde bulunabilir. Uydurma hadislere dair yazılan eserlerde Yahyâ'ya ait metinler aktarılması onun hadis metni uydurduğunu göstermektedir. Yahyâ b. Zehdem'e ait olduğu belirtilen metinlerin babası Zehdem b. el-Hâris'ten aktarıldığı görülmektedir. Bu eserlerde Yahyâ'dan zikredilen nakillerde Beyhakî isnadının kuvvetli olmadığını belirtmiştir.¹⁴⁸¹ İbnü'l-Cevzî, Süyûtî ve Fettehî ise “bu hadis uydurmadır” diyerek değerlendirmiştir.¹⁴⁸² Şevkânî de isnadının kuvvetli olmadığını, isnaddaki uydurmacının Yahyâ b. Zehdem olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁸³ Netice itibarıyla Yahyâ'nın naklettiği metinlere dair yapılan incelemeler, nüshanın içeriği hakkında önemli emareleri içermektedir.

¹⁴⁷⁷ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 3/114.

¹⁴⁷⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9/146,147.

¹⁴⁷⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 9/101-104.

¹⁴⁸⁰ İbnü'l-Cevzî, *el-İlelü'l-mütenâhiye*, 1/326; es-Süyûtî, *el-Le'âli'l-maşnû'a*, 1/60.

¹⁴⁸¹ el-Beyhakî, *Şu'abu'l-îmân*, 12/303.

¹⁴⁸² İbnü'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 3/7,204; es-Süyûtî, *el-Le'âli'l-maşnû'a*, 1/60; el-Fettehî, *Tezkiretü'l-mevzû'ât*, 207.

¹⁴⁸³ Şevkânî, *el-Fevâ'idü'l-mecmû'a*, 263.

2.25.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler

İbn Hibbân'ın söz konusu nüshanın isnadını Yahyâ b. Zehdem → babası → Urs b. Amîre olarak belirtilmektedir. Muhammed b. Uzeyz el-Eylî, Ya'kûb b. Süfyân ve Ahmed b. el-Ebtah gibi râvilerin Yahyâ'dan rivayette bulunduğu bilgisi verilse de nüshayı ondan kimin aktardığı konusunda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Söz konusu nüshadan başka kaynaklarda nakledilen rivayetleri belirlemek amacıyla yapılan araştırmada, Yahyâ b. Zehdem'in iki rivayeti tespit edilmiştir. Bu rivayetlerden biri nüshanın aktarıldığı Yahyâ b. Zehdem → babası → Urs b. Amîre kanalıyla gelmektedir. Bu rivayetler Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebîr* adlı eserinde yer almaktadır.¹⁴⁸⁴ Bu nakillerin söz konusu nüshadan yapıldığı varsayıldığında rivayetlerin hicrî dördüncü asra ulaştığı söylenebilir.

2.26. Yezîd Ebü'l-Hasan Nüşhası

Ebü'l-Hasan künyesiyle tanınan, Yezîd el-Müezzîn olarak kaynaklarda geçen bu râvinin tam ismi ve hayatıyla ilgili sınırlı bilgilere ulaşılmıştır. Rivayetlerini aktardığı isimlerden biri olan Hâzim b. Cebele'nin biyografik verilerinin eksikliği de, Ebü'l-Hasan'ın yaşadığı dönemi belirleme çabalarını zorlaştırmaktadır. Bu durumda, Ebü'l-Hasan'ın yaşadığı dönemi belirlemek için, kendisinden rivayet aktardığı Evzâî ve ondan rivayette bulunan Hasan b. Arefe'nin hayat bilgileri kullanılmıştır.¹⁴⁸⁵ Evzâî'nin 157/774 yılında vefat ettiği ve Hasan b. Arefe'nin de vefat tarihinin 251-260/865-874 arasında olduğu kaydedilmiştir.¹⁴⁸⁶ Bu bilgilere göre, Ebü'l-Hasan'ın yaşadığı dönemi tespit etmeye çalıştığımızda, en fazla hicrî ikinci asır ortalarıyla üçüncü asrın ortalarına kadar yaşamış olabileceği söylenebilir.

2.26.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Tespitlerimiz doğrultusunda Ebü'l-Hasan'ın uydurma rivayetler ihtiva eden bir nüshası (kürrâs) olduğundan bahseden ilk âlimler arasında Zehebî yer almaktadır.¹⁴⁸⁷ Zehebî, onun Hâzim b. Cebele ve Evzâî'den Huzeyfe'nin uzun bir hadisini bir nüshada naklettiğini, bunun uydurma olduğunu, ilk olarak güneşin batıdan doğuşuyla ilgili rivayetlerle başladığını ve tarikatlarla ilgili başka uydurmaların da yer aldığını söylemiştir. Devamında rivayeti Hasan b. Arefe'nin ondan naklettiğini, Taberânî'nin de

¹⁴⁸⁴ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, ts., 1/295, 17/139.

¹⁴⁸⁵ ez-Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 4/443.

¹⁴⁸⁶ ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, 6/66.

¹⁴⁸⁷ ez-Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 4/443.

Muhammed b. Abbâs el-Müeddib → İbn Arefe kanalıyla aktardığını ve Ebû Mûsâ el-Medîni'nin (ö. 581/1185) de onu *et-Tivâlât* adlı eserinde zikrettiğini ifade etmiştir.¹⁴⁸⁸

Mezkûr râvinin hicrî üçüncü asır civarlarında yaşadığı düşünüldüğünde, onun yedinci asra kadar hiçbir kaynakta yer almaması ve sekizinci asra kadar değerlendirilmemesi oldukça dikkat çekicidir. Bu durum söz konusu râvinin kendisinin ve rivayetlerinin daha kapsamlı bir şekilde analizini yapmayı zorlaştırmaktadır. Yedinci asır âlimlerinden İbn Asâkir, Yezîd b. Abdîrahmân b. Ebî Mâlik isimli râvinin tercemesinde, bu râvinin vefat tarihini aktarırken Ebü'l-Hasan'ı zikretmiştir.¹⁴⁸⁹ İbn Kesîr (ö. 774/1373) ve İbn Hacer de Zehebî ile oldukça benzer ifadeler kullanarak söz konusu râviyi eserlerinde zikretmişlerdir.¹⁴⁹⁰

2.26.2. Nüshanın İçeriği

Zehebî, Ebü'l-Hasan'ın uzun bir hadisi aktardığını belirtmiş, ancak nüshanın içeriğiyle ilgili örnek bir rivayet sunmamıştır. Ayrıca Taberânî ve Ebû Mûsâ el-Medîni'nin eserlerinde bu rivayete yer verdiği belirtilse de bunlar tespit edilememiştir. Bu durum söz konusu nüshanın içeriğini detaylı bir şekilde analiz etmeyi zorlaştırmaktadır. Ancak Ebü'l-Hasan'ın Huzeyfe'nin uzun bir hadisini naklettiğini, güneşin batıdan doğuşuyla ilgili rivayetlerin ve diğer uydurmaların bulunduğu bilgisi, nüshanın içeriği hakkında genel bir fikir vermektedir.

2.26.3. Nüşhaya Ulaşan Musannifler

Zehebî'nin verdiği bilgilere göre söz konusu nüshanın isnadının Ebü'l-Hasan → Hâzîm b. Cebele ve Ebü'l-Hasan → Evzâî olduğu, tek bir tariki olmadığı anlaşılmaktadır. Ebü'l-Hasan'dan rivayette bulunan diğer râvilerin bilgisinin sınırlı olması, söz konusu nüshanın kimin tarafından aktarıldığı konusunda yeterli veri bulunmadığını göstermektedir.

¹⁴⁸⁸ ez-Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, 4/443.

¹⁴⁸⁹ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 65/294.

¹⁴⁹⁰ Ebü'l-Fidâ İmamüddin İsmâil b. Ömer İbn Kesîr, *et-Tekmil fi'l-cerh ve't-ta'dîl ve ma'rîfetü's-sikât ve'd-du'afâ' ve'l-mecâhîl*, nşr. Şadi b. Muhammed b. Salim el-Numan (Semnud: Mektebetü İbn Abbâs, 1422), 2/388-389; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 8/510.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİĞER DÖNEMLERE AİT UYDURMA NÜSHALAR

Bu çalışmada, diğer dönemler olarak adlandırdığımız bölüm altında 4/10. ve 6/12. asırlarda yaşamış ve uydurma nüsha sahibi olduğu tespit edilen râviler ele alınmaktadır. 5/11. yüzyılda uydurma nüsha sahibi bir râvi tespit edilememiş olduğundan, bu dönem araştırmamıza dahil edilmemiştir. Geç dönem duaîa literatüründen Zehebî'nin *Mîzânü'l-i'tidâl*'i ve İbn Hacer'in *Lisânü'l-Mîzân* adlı eserinde 6/12. asra kadar olan nüsha sahipleri incelenmiştir. Bu nedenle diğer dönemler olarak ifade edilen başlık 6/12. asır ile sınırlıdır. Araştırmamız 6/12. asra kadar olan dönemi kapsamakta, *Mîzânü'l-i'tidâl* ve *Lisânü'l-Mîzân* eserleri çerçevesinde tamamlanmaktadır.

4/10. Asra Ait Uydurma Nüshalar

Bu başlık altında, 301-399/913-1009 yılları arasında yaşadığı tespit edilen altı uydurma nüsha sahibi râvinin hayatı, uydurma oldukları tespitinde bulunan ilk münekkitler, nüshalarının içerikleri ve söz konusu nüshaların sonraki hadis kaynaklarında kullanımları kronolojik olarak incelenecektir.

3.1.1. Abdullâh b. Ahmed b. Âmir Nüshası

Tam ismi Abdullâh b. Ahmed b. Âmir b. Süleymân b. Sâlih et-Tâî olan bu râvi, Ebû'l-Kâsım künyesiyle tanınmaktadır. Hayatına dair sınırlı malumat bulunan mezkûr râvinin Bağdat'ta rihle yaptığı bilinmektedir. 324/936 yılında vefat ettiği kaydedilmiştir.¹⁴⁹¹

3.1.1.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Abdullâh b. Ahmed b. Âmir'in Ehl-i beytten uydurma (bâtıl) nüshası olduğundan bahseden ilk hadis âlimleri arasında İbnü'l-Cevzî bulunmaktadır.¹⁴⁹² İbnü'l-Cevzî bu uydurma nüshayı “bâtıl” lafzıyla ifade ederken Nevevî (ö. 676/1277) “mevzû” kelimesiyle zikretmiştir.¹⁴⁹³ Abdullâh b. Ahmed'in söz konusu nühayı babası → Ali b. Mûsâ er-Rızâ → babaları kanalıyla Ehl-i beytten naklettiği görülmektedir.¹⁴⁹⁴

Hicrî dördüncü asırda ise Dârekutni uydurma olduğundan bahsetmeden babası → Ali b. Mûsâ er-Rızâ kanalıyla bir nüshası olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁹⁵ Sem'ânî de babası → Ali b. Mûsâ er-Rızâ kanalıyla Ehl-i beytten naklettiği bir nüshasının bulunduğunu belirtmiştir.¹⁴⁹⁶ Sehmî de Abdullâh b. Ahmed'in ümmî olduğunu belirterek, babası → Ali b. Mûsâ er-Rızâ isnadıyla rivayette bulunduğunu söylemiştir.¹⁴⁹⁷

¹⁴⁹¹ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11/27.

¹⁴⁹² İbnü'l-Cevzî, *ed-Ḍu'afâ*, 2/115.

¹⁴⁹³ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzebe* (Kahire: matbaat'u-Tezâmini'l-Ehavî, 1344), 18/68.

¹⁴⁹⁴ es-Süyûtî, *Câmi'u'l-kebir*, 3/263.

¹⁴⁹⁵ ed-Dârekutnî, *el-Mür'telif*, 2/1115.

¹⁴⁹⁶ es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, 4/39.

¹⁴⁹⁷ Ebû'l-Hasen Ali ed-Dârekutnî, *Su'âlâtü's-Sehmî li'd-Dârekutnî ve gayrih mine'l-meşâyih fi'l-cerh ve't-ta'dîl*, nşr. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkadir (Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1404), 240; el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11/27.

Hicrî sekinci asır ve sonrasında da Zehebî, Sıbt İbnü'l-Acemî, İbn Hacer, Süyûtî, Müttakî el-Hindî ve Elbânî uydurma nüshası olduğunu belirtmişlerdir.¹⁴⁹⁸ Zehebî buna ilaveten onu yalancı olarak değerlendiren,¹⁴⁹⁹ Münâvî de bu nüshanın içerisinde acayip şeyler bulunduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁰⁰

Mezkûr râvî hakkındaki değerlendirmelere bakıldığında yaşadığı dönem itibariyle nüshası gündeme gelmekle birlikte, beşinci asır ve sonrasında ise uydurmacı olarak değerlendirildiği görülmektedir.

3.1.1.2. Nüshanın İçeriği

Söz konusu nüshanın içeriğiyle ilgili zikredilen rivayetlerden bazıları şöyledir:

حَدَّثَنِي أَبِي , حَدَّثَنَا عَلِي بْنُ مُوسَى الرِّضَا , حَدَّثَنِي أَبِي مُوسَى بْنُ جَعْفَرٍ , عَنْ أَبِيهِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ , عَنْ أَبِيهِ مُحَمَّدٍ , عَنْ أَبِيهِ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ , عَنْ أَبِيهِ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ , عَنْ أَبِيهِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: الْإِيمَانُ إِقْرَارٌ بِاللِّسَانِ وَمَعْرِفَةٌ بِالْقَلْبِ وَعَمَلٌ بِالْأَرْكَانِ

Babası → Ali b. Mûsâ er-Rızâ → Nûsâ b. Ca'fer → Ca'fer b. Muhammed → babası Muhammed → Ali b. Hüseyin → Hüseyin b. Ali → Ali b. Ebî Tâlib → Hz. Peygamber (s.a.v.): “İman, dil ile ikrar, kalp ile bilmek ve rükunların yapılmasıdır.”¹⁵⁰¹

حدثني أبي أحمد بن عامر حدثني علي بن موسى الرضا حدثني أبي موسى بن جعفر حدثني أبي جعفر بن محمد حدثني أبي محمد بن علي حدثني جدى أبي علي بن الحسين حدثني أبي الحسين بن علي حدثني أبي علي بن أبي طالب رضى الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: يا على عليك بالملح فإنه شفاء من سبعين داء الجذام والبرص والجنون

Babası Ahmed b. Âmir → Ali b. Mûsâ er-Rızâ → Mûsâ b. Ca'fer → Ca'fer b. Muhammed → babası Muhammed → Ali b. Hüseyin → Hüseyin b. Ali → Ali b. Ebî Tâlib → Hz.

¹⁴⁹⁸ ez-Zehebî, *Telhîşu Kitâbi'l-Mevzû'ât*, 137; Sıbt İbnü'l-Acemî, *el-Keşfü'l-ḥaşiş 'ammen rumiye bi-vaz' i'l-ḥadîş*, 46,149; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 4/425; es-Süyûtî, *Câmi'u'l-kebir*, 3/263; el-Müttakî, *Kenzü'l-ummâl*, 13/153; Elbânî, *Silsiletü'l-eḥâdîsi'da ife*, 1/447.

¹⁴⁹⁹ ez-Zehebî, *Telhîşu Kitâbi'l-Mevzû'ât*, 137.

¹⁵⁰⁰ el-Münâvî, *Feyzü'l-ḳadîr*, 3/771.

¹⁵⁰¹ ed-Dârekutnî, *el-Mür'telif*, 2/1115; el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11/27; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşq*, 43/183.

Peygamber (s.a.v.): “Ya Ali, yemeğe tuzla başla, çünkü o, cüzam ve delilik gibi yetmiş hastalığa şifadır.”¹⁵⁰²

Yapılan taramalarda bu rivayetlerin uydurma hadislerle dair yazılan eserlerde bulunduğu tespit edilmiştir.¹⁵⁰³ Mevzûât türü eserlerde yer aldığı tespit edilen birinci rivayetin isnadında meçhul râvilerin bulunduğu belirtilmiştir.¹⁵⁰⁴ Ayrıca Dârekutnî’nin, bu rivayeti İbn Mâce’nin eserine aldığını ifade ettiği aktarılmıştır.¹⁵⁰⁵ İkinci rivayet hakkında ise İbn’ül-Cevzî sahih olmadığını belirtirken,¹⁵⁰⁶ Şevkânî uydurma olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁰⁷ Sonuç olarak, söz konusu râvinin hadis uydurduğu anlaşılmaktadır.

3.1.1.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler

Söz konusu nüsha Abdullâh b. Ahmed b. Âmir’in babası Ahmed b. Âmir → Ali b. Mûsâ er-Rızâ → Mûsâ b. Ca’fer → Ca’fer b. Muhammed → babası Muhammed → Ali b. Hüseyin → Hüseyin b. Ali → Ali b. Ebî Tâlib kanalıyla Ehl-i beytten aktarılmış olarak verilmektedir. Abdullâh b. Ahmed’den Ciâbî, Ebû Bekir Bahît gibi râvilerin rivayette bulunduğu bilgisi verilse de nüshayı ondan kimin aktardığı kesin olarak bilinmemektedir. Söz konusu nüshadan başka kaynaklarda nakledilen rivayetleri belirlemek amacıyla yapılan araştırmada mezkûr râvinin yirmi dört nakli tespit edilmiştir. Bu rivayetler Ebû Nuaym el-İsfahânî’nin *Târîhu İsbahân*’ında (1),¹⁵⁰⁸ Hatîb el-Bağdâdî’nin *Târîhu Bağdâd* (2)¹⁵⁰⁹ ve *el-Müttefik ve’l-müfterik*’inde (2),¹⁵¹⁰ Beyhakî’nin *Şu’abü’l-îmân*’ında (3),¹⁵¹¹ İbn Asâkir’in *Târîhu Dimaşk* (10)¹⁵¹² ve Râfî’î’nin *et-Tedvîn* (6)¹⁵¹³ adlı eserinde yer almaktadır. Bu nakillerin söz konusu nüshadan yapıldığı varsayıldığında hicrî yedinci asra ulaştığı söylenebilir.

¹⁵⁰² ed-Dârekutnî, *el-Mürtelef*, 2/1115; el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11/27; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 43/183.

¹⁵⁰³ İbn Arrâk, *Tenzîhü’ş-şerî’ati’l-merfû’a*, 1/157, 2/298; es-Süyûtî, *el-Le’âli’l-mašnû’a*, 1/39, 2/179; el-Fettenî, *Tezkiretü’l-mevzûât*, 141; Şevkânî, *el-Fevâ’idü’l-mecmû’a*, 161.

¹⁵⁰⁴ İbn Arrâk, *Tenzîhü’ş-şerî’ati’l-merfû’a*, 1/157; es-Süyûtî, *el-Le’âli’l-mašnû’a*, 1/39.

¹⁵⁰⁵ Bu rivayet için bk. İbn Mâce, *Sünen*, 1/45-46.

¹⁵⁰⁶ İbnü’l-Cevzî, *el-Mevdûât*, 2/289.

¹⁵⁰⁷ Şevkânî, *el-Fevâ’idü’l-mecmû’a*, 161.

¹⁵⁰⁸ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Târîhu İsbahân*, 1/111.

¹⁵⁰⁹ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 1/27, 11/24, 14/153.

¹⁵¹⁰ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Müttefik*, 1/371, 2/31, 11/205.

¹⁵¹¹ el-Beyhakî, *Şu’abü’l-îmân*, 3/29.

¹⁵¹² İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 5/462, 10/341, 26/353, 42/58, 47/95, 57/128, 63/292, 299, 373.

¹⁵¹³ er-Râfî’î, *et-Tedvîn*, 2/297, 3/45, 327, 428.

3.1.2. Muhammed b. Ahmed b. Abdillâh Nüshası

Tam adı Muhammed b. Ahmed b. Abdillâh b. Abdilcebbâr b. Hişâm b. Abdirahman b. Îsâ b. Verdân el-Âmirî el-Mısırî olan bu râvi Ebû Bekir künyesiyle tanınmaktadır.¹⁵¹⁴ Hayatına dair detaylı malumat bulunmamakla birlikte Mısır'da yaşadığı ve 343/955¹⁵¹⁵ yılında vefat ettiği kaydedilmektedir.¹⁵¹⁶ Süleymân b. Şuayb ve Rebi' b. Süleymân'dan rivayette bulunmuştur.¹⁵¹⁷ İbn Cümei' ve İbn Mende de ondan rivayette bulunan râviler arasındadır.¹⁵¹⁸

3.1.2.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Muhammed b. Ahmed'in uydurma nüsha naklettiğinden bahseden ilk hadis âlimleri arasında İbn Yûnus yer almaktadır.¹⁵¹⁹ Devamında muhallit biri olduğunu, yalan söylediğini belirtmiştir. Zehebî de Muhammed b. Ahmed'in uydurma nüsha aktardığını ifade ederek İbn Yûnus'un görüşünü alıntılamıştır.¹⁵²⁰ Nüshanın varlığından bahseden bir başka âlim de İbn Hacer'dir. O İbn Yûnus'un bu yöndeki ifadesine yer vererek, nüshanın Ebû Ca'fer İbnü'l-Berkî tarafından derlendiğini, sonra Bekir el-A'nek'e atfettiğini, ondan da Muhammed b. Ahmed el-Vardânî'ye geçtiğini, onun da bu nüshadan rivayette bulunduğunu ve nüshanın uydurma olduğu hususunda şüphe olmadığını söylemiştir.¹⁵²¹ İbn Hacer'in ifadelerine göre her ne kadar nüshayı uyduran kişi Muhammed b. Ahmed olmadığını söylese de rivayette bulunması ve yalancı olarak değerlendirilmesi nedeniyle ona nispet edildiği anlaşılmaktadır. Zehebî başka bir yerde de zayıf olarak değerlendirmiştir.¹⁵²² Zehebî ve İbn Hacer'in bu görüşleri aynı şekilde alıntılanması kaynağının İbn Yûnus olduğunu göstermektedir. Ve mezkûr râvinin uydurmacı olarak itham edildiği görülmektedir.

¹⁵¹⁴ İbn Cümei' el-Gassânî, *Mu'cemü's-şüuyûh*, 36.

¹⁵¹⁵ Bu tarih Zehebî ve İbn Hacer tarafından farklı yerlerde 340 senesinden sonrası olarak ifade edilse de Zehebî başka bir yerde 343/955 yılı olarak zikretmiştir. Bk.ez-Zehebî, *el-Mugnî*, 2/550; ez-Zehebî, *Mizânü'l-ictidâl*, 3/458; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 6/504.

¹⁵¹⁶ İbn Yûnus es-Sadeî, *Târîh*, 433.

¹⁵¹⁷ ez-Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, 6/555; ez-Zehebî, *el-Mugnî*, 2/549.

¹⁵¹⁸ ez-Zehebî, *Mizânü'l-ictidâl*, 3/458.

¹⁵¹⁹ İbn Yûnus es-Sadeî, *Târîh*, 433.

¹⁵²⁰ ez-Zehebî, *Mizânü'l-ictidâl*, 3/458.

¹⁵²¹ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 6/504.

¹⁵²² ez-Zehebî, *el-Mugnî*, 2/549.

3.1.2.2. Nüshanın İçeriği

İbn Yûnus, Zehebî ve İbn Hacer söz konusu nüshanın içeriğiyle ilgili örnek bir rivayete yer vermemiş ve nüshayı aktaran kişiyi belirtmemiştir. Ayrıca bu nüshayı ondan kimin aktardığını belirtmemesi, örnek rivayetlere ulaşmayı zorlaştırmaktadır. Bu durum, nüshanın içeriği hakkında analiz yapmayı güçleştirmektedir. Bununla birlikte Muhammed b. Ahmed'in kaynaklarda yer alan rivayetlerini taradığımızda mezûat türü eserlerde yer almadığı tespit edilmiştir. Bu neticeye göre mezkûr râvinin hadis uydurduğunu söyleyebilecek yeterli veri elimizde bulunmamaktadır.

3.1.2.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler

Muhammed b. Ahmed'in Süleymân b. Şuayb ve Rebi' b. Süleymân'dan rivayet aktardığı söylene de söz konusu nüshanın isnadıyla ilgili bilgi verilmediğinden hangi isnadla aktarıldığı net ifade edilememektedir. Aynı şekilde İbn Cümey' ve İbn Mende gibi öğrencilerinin de ondan rivayette bulunduğu bilgisi verilse de nüshayı ondan kimin aktardığı kesin olarak bilinmemektedir. Söz konusu nüshadan başka kaynaklarda nakledilen rivayetleri belirlemek amacıyla yapılan araştırmada mezkûr râvinin on üç nakli tespit edilmiştir. Bu rivayetler Kudâî'nin *el-Müsned*'inde (3)¹⁵²³ Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ* (1)¹⁵²⁴ ve *Şu'abü'l-îmân*'ında (1),¹⁵²⁵ Begavî'nin *Şerhu's-sünne*'sinde (3),¹⁵²⁶ İbn Asâkir'in *Târîhu Dimaşk* (4)¹⁵²⁷ ve Râfî'nin *et-Tedvîn* (1)¹⁵²⁸ adlı eserinde yer almaktadır. Söz konusu nakillerin farklı tariklerle nakledildiği görülmektedir. Bu nakillerin söz konusu nüshadan yapıldığı varsayıldığında hicrî yedinci yüzyıla ulaştığı söylenebilir.

3.1.3. Abdullâh b. el-Hâris b. Hafs Nüshası

Künyesi Ebû Muhammed olan Abdullâh b. el-Hâris b. Hafs b. el-Hâris Ukbe es-San'ânî, el-Bûzânî nisbeleriyle tanınmaktadır. Hayatına dair sınırlı biyografik veriler bulunmakla birlikte Neysâbü'r ve San'â'da yaşadığı bilinmektedir.¹⁵²⁹ San'â ehlinden olup, İsfarâyin

¹⁵²³ Ebû Abdillâh el-Kudâî, *Müsned*, 1/272.

¹⁵²⁴ el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 4/206.

¹⁵²⁵ el-Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 1/439.

¹⁵²⁶ Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî, *Şerhu's-sünne*, nşr. Muhammed Züheyr eş-Şâviş, Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1403), 6/240, 9/271, 13/80.

¹⁵²⁷ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 5/251, 12/37, 23/208, 49/48.

¹⁵²⁸ er-Râfî'î, *et-Tedvîn*, 3/423.

¹⁵²⁹ Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *ed-Du'afâ*, 101.

köylerinden biri olan Bûzâne'de yaşaması nedeniyle el-l-Bûzânî nisbesi atfedilir.¹⁵³⁰ Mezkûr râviye ait bir vefat tarihi zikredilmese de İbn Hibbân'ın Abdullâh'ı bizzat gördüğünü söylemesinden hareketle hicrî dördüncü asırda yaşadığı anlaşılmaktadır.¹⁵³¹

3.1.3.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Abdullâh b. el-Hâris'in Abdürrezzâk b. Hemâm'dan tamamı uydurma olan bir nüshası olduğundan bahseden ilk münekkitler arasında İbn Hibbân yer almaktadır.¹⁵³² İbn Hibbân, Abdullâh'ı İsfârâyin köylerinden Bûzâne'de gördüğünü ve ona sorması üzerine Abdürrezzâk'tan uydurma bir nüsha rivayet ettiğini söylemiştir. Devamında Ahmed b. Yûnus, Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Yahyâ, Horasan ehlinde de hadis uydurduğunu, rivayetler aktardığını ve Iraklılardan acayip şeyler naklettiğini ifade etmiştir. Ayrıca eline geçen her kitaptan rivayette bulunduğunu, herkes tarafından tanınmayan biri olmasına rağmen, onu gördüğü için bahsetme gereği duyduğunu söylemiştir. Bununla birlikte, ashâbü'r-re'y ve Kerrâmiyye'nin ise onu sika olarak görmüş olabileceğini düşünmektedir.¹⁵³³

Mezkûr râviyle ilgili değerlendirmelere bakıldığında yalancı olduğu belirtilerek ağır ifadelerle tenkit edildiği görülmektedir. İbn Hibbân onu "şeyhun deccâlün" (Büyük yalancıdır) ifadesiyle cerh etmiştir.¹⁵³⁴ Ebû Nuaym el-İsfahânî hadis uydurduğunu söyleyerek "lâ şey" (Hadis rivayetinde hiçbir değeri yoktur, bir işe yaramaz) terimiyle tenkit etmiştir.¹⁵³⁵ İbnü'l-Cevzî, İbn Hibbân'ın görüşünü aktarırken,¹⁵³⁶ Sem'ânî de hadiste deccâl (yalancı), önemsiz biridir diyerek hadis uydurduğunu belirtmiştir.¹⁵³⁷ İbn Arrâk da hadis uydurduğunu söyleyenler arasındadır.¹⁵³⁸ Bu değerlendirmelerde İbn Hibbân'ın kaynaklık yaptığı görülmektedir.

3.1.3.2. Nüshanın İçeriği

İbn Hibbân, nüshanın içeriğiyle ilgili herhangi bir rivayet zikretmemiştir. Rivayetleri uzatmayı tercih etseydi, delilleriyle birlikte hadislerini aktarabileceğini, ancak

¹⁵³⁰ es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, 1/411.

¹⁵³¹ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/47.

¹⁵³² İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/47.

¹⁵³³ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/47.

¹⁵³⁴ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/47.

¹⁵³⁵ Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *ed-Du'afâ*, 101.

¹⁵³⁶ İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ*, 2/118.

¹⁵³⁷ es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, 1/411; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 4/451.

¹⁵³⁸ İbn Arrâk, *Tenzihü's-şerî'ati'l-merfû'a*, 1/74.

Abdullâh'ın rivayetlerinin terk edilmesi gerektiğini düşündüğü için bunları detaylandırmadığını ifade etmiştir. Bu nedenle, Abdullâh'ın rivayetlerini zikretmeme sebebini, bu rivayetlerle meşgul olunmaması gerektiği şeklinde açıklamıştır.¹⁵³⁹

Yapılan taramalar sonucunda Abdullâh 'ın Abdürrezzâk'tan şu rivayeti tespit edilmiştir:

حدثنا عبد الرزاق عن معمر عن الزهري عن عروة عن عائشة مرفوعا النفخ في الطعام يذهب البركة

Abdürrezzâk b. Hemmâm → Ma'mer → Zührî → Urve → Hz. Âişe → Hz. Peygamber (s.a.v.): "Yemeğe üfleme bereketini götürür."¹⁵⁴⁰

Bu rivayetin uydurma türü eserlerde yer aldığı ve mevzû olarak değerlendirme yapıldığı görülmektedir.¹⁵⁴¹ Şevkânî, Nakkâş'ın Hz. Âişe'den merfû olarak bu rivayeti zikrettiğini, Abdullâh 'ın zayıf olduğunu belirttiğini ifade etmiştir. Devamında bu rivayetin Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde; Abdurrahmân b. Mehdî → İsrâil → Abdülkerim → İkrime → İbn Abbâs tarikiyle farklı lafızlarla bulunduğunu ve Abdullâh 'ın aktardığı rivayetin uydurma olduğunu belirtmiştir.¹⁵⁴² Her ne kadar söz konusu râvinin uydurma nüsha naklettiği dair kesin olarak bilinmese de var olan hadisleri uydurarak rivayette bulunduğu anlaşılmaktadır.

3.1.3.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler

İbn Hibbân, Abdullâh b. el-Hâris'in Abdürrezzâk b. Hemmâm'dan uydurma nüsha aktardığını söylese de nüshayla ilgili örnek rivayet zikretmediği için söz konusu nüshanın isnadı kesin olarak bilinmemektedir. Söz konusu nüshadan başka kaynaklarda nakledilen rivayetleri belirlemek amacıyla yapılan araştırmada mezkûr râvinin Abdürrezzâk b. Hemmâm → Ma'mer → Zührî → Urve → Hz. Âişe kanalıyla Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin *Târîhu İsbahân*'ında bir rivayeti tespit edilmiştir.¹⁵⁴³ Bu sonuç İbn Hibbân'ın bahsettiği nüshanın uydurma metin içermesi sebebiyle itibar görmediği şeklinde izah edilebilir.

¹⁵³⁹ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2/47.

¹⁵⁴⁰ Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Târîhi İsbahân*, 1/352.

¹⁵⁴¹ İbnü'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 3/35; İbn Arrâk, *Tenzîhü's-şerî'ati'l-merfû'a*, 2/317; el-Fettenî, *Tezkiretü'l-mevzû'ât*, 143.

¹⁵⁴² Bu tarikin metni şu şekildedir: عبد الرحمن بن مهدي عن إسرائيل عن عبد الكريم عن عكرمة عن ابن عباس قال: نفخ رسول الله صلى الله عليه وسلم عن النفخ في الطعام والشراب es-Süyûtî, *el-Le'âli'l-maşnû'a*, 2/216; Şevkânî, *el-Fevâ'idü'l-mecmû'a*, 156.

¹⁵⁴³ Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Târîhi İsbahân*, 1/352.

3.1.4. Ahmed b. Hârûn Nüshası

Hakkında sınırlı bilgi bulunan bu râvinin tam ismi Ahmed b. Hârûn b. Mûsâ b. Hârûn el-Beledî el-Mukrî'dir. Ebû Ca'fer künyesiyle tanındığı ve Harran'da ikamet ettiği belirtilmektedir. İbn Ad'nin onunla karşılaştığı bilgisinden hareketle, bu râvinin çağdaşı olduğu ve hicrî dördüncü asırda yaşadığı anlaşılmaktadır.¹⁵⁴⁴

3.1.4.1. Nüşanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Tespitlerimiz doğrultusunda Ahmed b. Hârûn'un uydurma nüshası olduğundan bahseden ilk münekkitler arasında İbn Adî yer almaktadır. İbn Adî, Ahmed b. Hârûn'un Harran Camii'nde ders okuttuğunu, Abdülkerîm, Husayf, Sâlim el-Eftas, Abdülvehhâb b. Baht ve diğerleri gibi Cezîre'nin mütekaddim hocalarından, onun hocaları kanalıyla kendilerine nüshalar aktardığını belirtmiştir. Bu nüshaların içindekilerin uydurma-münker olduklarını, bu rivayetlerin hiç kimsede bulunmadığını ve bu uydurmaların sorumluluğunu Ahmed b. Hârûn'a yüklediklerini söylemiştir. Devamında dört hadisini zikrettikten sonra, bunlarla birlikte fazla olduğu için yer vermediği diğer rivayetlerinin de uydurma olduğunu ve zayıflığının açık olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁴⁵ İbnü'l-Kayserânî de bir rivayetini zikrederek uydurma nüshası olduğunu söylemiştir.¹⁵⁴⁶

Mezkûr râviye dair değerlendirmelere bakıldığında yaşadığı hicrî dördüncü asırdan itibaren tenkit edilmekle birlikte, kendisinin ve rivayetlerinin durumu hakkında sınırlı kanaatler ifade edilmiştir. Bu dönem münekkitlerinden biri olan Dârekutnî "leyse bi'l-kavî" (Hadis rivayetinde kuvvetli değildir) ifadesiyle değerlendirmiştir.¹⁵⁴⁷ İbn Adî'nin Harranlılar'ın müftüsü olarak belirttiği Ebû Arûbe (ö. 318/931)¹⁵⁴⁸ ise onun zayıf olarak görüldüğünü ve uydurmacı olmakla itham edildiğini söylemiştir.¹⁵⁴⁹ İbn Arrâk¹⁵⁵⁰ ve Zehebî¹⁵⁵¹ yalancı olduğunu ve hadis uydurmakla itham edildiğini belirtmişlerdir. İbnü'l-Cevzî de İbn Adî'nin söz konusu râviye dair aktardığı görüşleri paylaşmıştır.¹⁵⁵² Netice itibariyle söz konusu râvi münekkitler tarafından uydurmacı olarak değerlendirilmiştir.

¹⁵⁴⁴ İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/333.

¹⁵⁴⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/333-134.

¹⁵⁴⁶ İbnü'l-Kayserânî, *Zahîretü'l-huffâz*, 3/1334.

¹⁵⁴⁷ ed-Dârekutnî, *el-İlel*, 11/343; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 1/687.

¹⁵⁴⁸ M. Yaşar Kandemir, "Ebû Arûbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994).

¹⁵⁴⁹ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 1/687.

¹⁵⁵⁰ İbn Arrâk, *Tenzîhü's-şerî'ati'l-merfû'a*, 1/37.

¹⁵⁵¹ ez-Zehebî, *el-Mugnî*, 1/62; ez-Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 1/162.

¹⁵⁵² İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ*, 1/91.

3.1.4.2. Nüşanın İçeriği

İbn Adî söz konusu nüşanın içeriğiyle ilgili dört örnek riveyet zikretmiştir. Bu nakillerden bazıları şu şekildedir:

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يَزِيدَ الْأَعْمَى، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سُلَيْمَانَ بْنِ أَبِي دَاوُدَ، حَدَّثَنَا مَعَانُ بْنُ رِفَاعَةَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ بْنُ بَحْتٍ،
عَنْ أَنَسٍ قَالَ: كَبَّرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى ابْنِهِ إِبْرَاهِيمَ أَرْبَعًا

Abdullâh b. Yezîd → Muhamed b. Süleymân b. Ebî Dâvûd → Meân b. Rifâa → Abdülvehhâb b. Baht → Enes: “Rasûlullah (s.a.v.), oğlu İbrâhîm (öldüğünde) dört kere tekbir getirdi.”¹⁵⁵³

حَدَّثَنَا حَدَقَةُ بْنُ دَاوُدَ بْنِ حَدَقَةَ الْحَرَّائِيُّ، حَدَّثَنَا أَبُو قَتَادَةَ، حَدَّثَنَا مَعَانُ بْنُ رِفَاعَةَ، عَنْ عَبْدِ الْوَهَّابِ بْنِ بَحْتٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ
مَالِكٍ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: دَعْ مَا يَرِيكَ إِلَى مَا لَا يَرِيكَ

Hadeka b. Dâvûd → Ebû Katâde → Meân b. Rifâa → Abdülvehhâb b. Baht → Enes → Hz. Peygamber (s.a.v.): “Sana şüphe veren şeyi bırak, şüphe vermeyene bak.”

Yapılan taramalar sonucunda bu rivayetlerin mevzûât türü eserlerde yer almadığı, farklı tariklerle bazı lafız değişiklikleriyle musannefatta bulunduğu tespit edilmiştir.¹⁵⁵⁴ Bu durum, söz konusu râvinin var olan hadis metinlerini değiştirip isnad ekleyerek naklettiği sonucunu ortaya koymaktadır.

3.1.4.3. Nüşaya Ulaşan Musannifler

İbn Adî’nin verdiği bilgilere göre Ahmed b. Hârûn naklettiği söz konusu nüşayı Abdülkerîm, Husayf, Sâlim el-Eftas, Abdülvehhâb b. Baht ve diğerleri gibi Cezîre’nin mütekaddim hocalarından naklettiğinden söz konusu nüşanın tek bir isnadı olmadığı anlaşılmaktadır. Abdullâh b. Muhammed el-İsfarayânî ve İbn Adâ’nın ondan hadis aktardığı bilgisi verilse de nüşayı kimin aktardığı bilinmemektedir. Söz konusu nüşadan başka kaynaklarda nakledilen rivayetleri belirlemek amacıyla yapılan araştırmada mezkûr râvinin iki nakli tespit edilmiştir. Bu rivayetler Beyhakî’nin es-

¹⁵⁵³ İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/134.

¹⁵⁵⁴ Abdürrezzâk, *el-Muşannef*, 4/540; Abdullah b. Zübeyr el-Humeydî, *Müsnedü’l-Humeydî*, nşr. Hüseyin Selîm Esed (Dımaşk: Dârü’s-Sekâ, 1417), 1/569; ed-Dârimî, *Sünen*, 2/1648; en-Nesâî, *Sünen*, 8/327; et-Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-evsaf*, 4/361.

Sünenü'l-kübrâ'sında (1)¹⁵⁵⁵ ve İbn Asâkir'in *Târîhu Dimaşk* (1)¹⁵⁵⁶ adlı eserinde yer almaktadır. Bu nakillerin söz konusu nüshadan yapıldığı varsayıldığında hicrî yedinci asra ulaştığı ve uydurma rivayetler ihtiva etmesi sebebiyle itibar görmediği söylenebilir.

3.1.5. Ahmed b. Muhammed el-Kaysî Nüshası

Künyesi Ebû Bekr olan Ahmed b. Muhammed b. Fazl el-Kaysî, el-Übüllî nisbeleriyle tanınmaktadır. Hayatına dair biyografik veri bulanmayan mezkûr râvinin Cündîşâpûr (Cündîsâbûr) yakınlarındaki Nûkeyk (Nûkûl) köyünde ikamet ettiği bilinmektedir.¹⁵⁵⁷ İbn Hibbân'ın bizzat Ahmed b. Muhammed'in köyüne gittiğini söylemesinden hareketle onun hicrî dördüncü asırda yaşadığı anlaşılmaktadır.¹⁵⁵⁸ Nasr b. Ali el-Cehdamî'den rivayette bulunmuştur. Ahmed'den de Ebû Ahmed el-Hâkim rivayet etmiştir.¹⁵⁵⁹

3.1.5.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Ahmed b. Muhammed'in mevzû hadisleri içeren bir nüshası olduğundan bahseden ilk münekkitler arasında İbn Hibbân yer almaktadır.¹⁵⁶⁰ İbn Hibbân, Ahmed'in bulunduğu köye giderek ondan beş yüz kadar hadis yazdığını, hepsinin uydurma olduğunu ve bunların bir kısmını sika râvilerden naklettiği bir nüshası olduğunu söylemiştir. Devamında Ahmed'in bu nüshayı Nasr b. Ali → Süfyân → Zührî → Enes kanalıyla rivayet ettiğini ifade etmiştir.

Söz konusu râviyle ilgili değerlendirmelere bakıldığında çeşitli lafızlarla ağır şekilde tenkit edildiği görülmektedir. Nitekim Dârekutnî onu *ed-Duafâ*'sında zikrederken¹⁵⁶¹ İbnü'l-Kayserânî yalancı lafızıyla cerh etmiş, hadis uydurduğunu, hadisleri kalb ettiğini ve hadis hırsız olduğunu söylemiştir.¹⁵⁶² İbnü'l-Cevzi ve Sıbt İbnü'l-Acemî İbn Hibbân'ın görüşlerini aktarırken,¹⁵⁶³ Zehebî de kezzâb ve deccâl ifadeleriyle tenkit

¹⁵⁵⁵ el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 1/112.

¹⁵⁵⁶ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 39/64.

¹⁵⁵⁷ es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, 1/75.

¹⁵⁵⁸ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/155.

¹⁵⁵⁹ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 1/641.

¹⁵⁶⁰ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/155.

¹⁵⁶¹ ed-Dârekutnî, *ed-Du'afâ*, 4; ed-Dârekutnî, *Mevsû'atü aḳvâl*, 5/366.

¹⁵⁶² İbnü'l-Kayserânî, *Ma'rîfeti't-tezkire*, 146.

¹⁵⁶³ İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ*, 1/88; Sıbt İbnü'l-Acemî, *el-Keşfü'l-ḥaşîs 'ammen rumiye bi-vaz'i'l-ḥadîs*, 55.

etmiştir.¹⁵⁶⁴ Netice itibariyle Ahmed b. Muhammed münekkitler tarafından metrûk bir râvi olarak değerlendirilmiştir.

3.1.5.2. Nüshanın İçeriği

İbn Hibbân kitabını uzatmak istemediğini belirterek söz konusu nüshanın içeriğiyle ilgili altı hadis zikretmiştir. Rivayetlerden bazıları şu şekildedir:

عنه عن سفيان ابن عيينة عن الزهري عن أنس قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ليس الخبر كالمعاينة

Süfyân b. Uyeyne → Zührî → Enes → Hz. Peygamber (s.a.v.): “Haber/bilgi bizzat görmek gibi değildir.”¹⁵⁶⁵

وإسناده أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: لو بغى جبل على جبل لجعله الله دكا

Süfyân b. Uyeyne → Zührî → Enes → Hz. Peygamber (s.a.v.): “Eğer bir dağ başka bir dağa zulüm yaparsa, Allah onu yerle bir eder.”¹⁵⁶⁶

Yapılan taramalarda bu rivayetlerin metinlerinin sahih olduğu, Süfyân b. Uyeyne → Zührî → Enes dışında farklı isnadlarla geldiği,¹⁵⁶⁷ fakat uydurma isnadlarından dolayı mevzûât türü eserlerde de yer aldığı tespit edilmiştir.¹⁵⁶⁸ İbn Adî de yukarıda zikredilen ilk örnek rivayeti Ahmed b. Ali b. Harb → Alî b. el-Ca’d → Şu’be → Katâde → Enes tarikiyle duafâ eserinde yer vererek, bu isnadla bâtil olduğunu söylemiştir.¹⁵⁶⁹ Buna göre mezkûr râvinin mevcut sahih metinler üzerine isnad uydurup naklettiği anlaşılmaktadır.

3.1.5.3. Nüşaya Ulaşan Musannifler

İbn Hibbân söz konusu nüshanın isnadını Ahmed b. Muhammed → Nasr b. Ali → Süfyân b. Uyeyne → Zührî → Enes olarak vermektedir. Ahmed b. Muhammed’den Ebû Ahmed el-Hâkim rivayette bulunduğu ve söz konusu nüshadaki rivayetleri İbn Hibbân’ın bizzat kendisinin tespit edip ortaya çıkardığını söylese de nüshayı ondan kimin aktardığı kesin olarak bilinmemektedir. Söz konusu nüshadan başka kaynaklarda nakledilen

¹⁵⁶⁴ ez-Zehebî, *el-Muğnî*, 1/57.

¹⁵⁶⁵ İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, 2/202-203.

¹⁵⁶⁶ İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, 2/202-203.

¹⁵⁶⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/341; Ebû Hâtim Muhammed İbn Hibbân, *Şaḥîhi İbn Hibbân bi tertîbi İbn Balabân (el-İhsân fî takrîbi Şaḥîhi İbn Hibbân)*, nşr. Şu’ayb el-Arnâut (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1414), 14/96.

¹⁵⁶⁸ İbnü’l-Cevzî, *el-İlelû’l-mütenâhiye*, 2/777; el-Fettenî, *Tezkiretü’l-mevzû’ât*, 184,203; Şevkânî, *el-Fevâ’idü’l-mecmû’a*, 212.

¹⁵⁶⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/330.

rivayetleri belirlemek amacıyla yapılan araştırmada mezkûr râvinin iki nakli tespit edilmiştir. Bu rivayetler İbnü'l-Mukrî'nin (ö. 381/991) *Mu'cemü's-şüüyûh* adlı eserinde yer almaktadır.¹⁵⁷⁰ Bu nakillerin söz konusu nüshadan yapıldığı varsayıldığında içeriğinin uydurma olması nedeniyle bulunduğu dönem itibariyle itibar görmediği söylenebilir.

3.1.6. Ebbâ b. Ca'fer Nüshası

Künyesi Ebû Saîd, Ebû Ca'fer olan, el-Basrî, en-Neciyremî, el-Mahramî nisbeleriyle tanınan Ebbâ b. Ca'fer kaynaklarda ismi Ebân b. Ca'fer olarak da geçmektedir.¹⁵⁷¹ Daha çok Ebû Saîd b. Ca'fer el-Basrî olarak meşhur olmuştur.¹⁵⁷² Basra'da yaşadığı bilinmekle birlikte hayatı hakkında fazla malumat bulunmamaktadır. Kendisinden rivayette bulunan Muhammed b. Muhammed b. Yûsuf el-Buhârî'nin (ö. 320/932) vefat tarihinden ve İbn Hibbân'ın bizzat Ebbâ b. Ca'fer'le görüşmesinden hicrî dördüncü asırda yaşadığı anlaşılmaktadır.¹⁵⁷³ Ömer b. İbrâhîm el-Kereci ve Ahmed b. Muhammed en-Nûrî de mezkûr râviden rivayet aktarmıştır. Ebbâ b. Ca'fer de Muhammed b. İsmâîl es-Sâîğ, Ahmed b. Saîd es-Sakâfî, Hasan b. Muhammed el-Cüddî ve Mûsâ b. Behlûl'den rivayette bulunmuştur.¹⁵⁷⁴

3.1.6.1. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Ebbâ b. Ca'fer'in münker rivayetleri içeren bir nüshası olduğundan bahseden ilk hadis âlimleri arasında Sehmî yer almaktadır.¹⁵⁷⁵ Sehmî yalancı olduğunu, hadis uydurduğunu belirterek, Ebbâ b. Ca'fer'in Ahmed b. Saîd b. Amr isminde meçhul şeyhinden Süfyân b. Uyeyne → İbrâhîm b. Meysere → Enes b. Mâlik kanalıyla yaklaşık yüz hadisi içeren münker rivayetleri barındıran bir nüshayı naklettiğini ifade etmiştir. İbn Nukta (ö. 629/1231) ve İbn Nâsirüddin'de Sehmî'yle benzer ifadelerle mezkûr râvinin nüshasından bahsetmişlerdir.¹⁵⁷⁶

İbn Hibbân ise nüshadan bahsetmeden Ebbâ b. Ca'fer'in Cuma günleri mesciddeki topluluğa Muhammed b. İsmâîl es-Sâîğ → Muhammed b. Bişr → Ebû Hanîfe →

¹⁵⁷⁰ Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm İbnü'l-Mukrî, *Mu'cemü's-şüüyûh* (Riyâd: Mektebetu Rüşd, 1419), 1/405, 2/9.

¹⁵⁷¹ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/184; İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ*, 1/14; ez-Zehebi, *el-Muğnî*, 1/6.

¹⁵⁷² İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 9/78.

¹⁵⁷³ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/184-185.

¹⁵⁷⁴ İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, 1/8.

¹⁵⁷⁵ ed-Dârekutnî, *Su'âlâtü's-Sehmî*, 176.

¹⁵⁷⁶ Ebû Bekr Muînüddîn Muhammed b. Abdilganî İbn Nukta, *Tekmiletü'l-İkmâl (el-İstidrâk 'ale'l-İkmâl)* (Mekke: Camiatu Ümmi'l-Kurâ, 1410), 4/57; İbn Nâsirüddin el-Kaysî, *Tavdîhu'l-müştebeh*, 1/149.

Abdullâh b. Dînâr → İbn Ömer kanalıyla hadis rivayet ettiğini söylemiştir. Bu durumu araştırmak için bir gün evine gittiğini, Ebû Hanîfe'nin rivayet etmediği üç yüzden fazla hadisi ona nispet ettiğini ve uydurduğunu gördüğünü ifade etmiştir. Bunun üzerine Rasûlullah adına yalan söyleme hususunda onu ikaz ettiğini belirtmiştir.¹⁵⁷⁷ İbn Hibbân'ın Sehmî ve diğer âlimlerin bahsettiği nüshadan farklı bir isnadla rivayetlerinin olduğunu ifade etmesi, mezkûr râvinin iki farklı nüshası olabileceğini düşündürmektedir. Zira İbn Hibbân'ın bahsettiği nüshadaki rivayetler Ebû Hanîfe'ye nispet edilip, uydurma olduğu söylenirken; Sehmî'nin bahsettiği nüshada ise Ebbâ'nın Ahmed b. Saîd b. Amr ismindeki meçhul şeyhinden rivayet ettiği ve münker rivayetleri içerdiği ifade edilmiştir.

Mezkûr râvi hakkında diğer değerlendirmelere bakıldığında İbn'ül Cevzî hadis uydurduğunu söyleyerek İbn Hibbân'ın üç yüzden fazla hadis yazdığını gördüğünü söylemiştir.¹⁵⁷⁸ Zehebî yalancı olduğunu belirterek,¹⁵⁷⁹ Sıbt İbnü'l-Acemî ve İbn Hacer gibi mezkûr râviye dair aktarılan görüşlere yer vermiştir.¹⁵⁸⁰ Netice itibarıyla Ebbâ b. Ca'fer münekkitle yalancı/uydurmacı bir râvi olarak değerlendirilmiştir.

3.1.6.2. Nüshanın İçeriği

İbn Hibbân söz konusu nüshanın içeriğiyle ilgili tek rivayete yer vermiştir:

عن محمد بن إسماعيل الصائغ ثنا محمد بن بشر ثنا أبو حنيفة ثنا عبد الله بن دينار ثنا ابن عمر قال: سمعت رسول الله صلى

الله عليه وسلم يقول: الوتر في أول الليل مسخطة للشيطان وأكل السحور مرضاة للرحمن

Muhammed b. İsmâîl es-Sâiğ → Muhammed b. Bişr → Ebû Hanîfe → Abdullâh b. Dînâr → İbn Ömer: Rasûlullah'ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu duydum: “Gecenin başında vitir namazı kılmak şeytanı kızdırır. Sahur yapmak ise Rahmân'ı sevindirir.”¹⁵⁸¹

Sehmî'nin nüshanın içeriğine dair zikrettiği örnek rivayet şu şekildedir:

عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: فضل عائشة على النساء كفضل الثريد على الطعام

¹⁵⁷⁷ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/184-185.

¹⁵⁷⁸ İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ*, 1/14.

¹⁵⁷⁹ ez-Zehebî, *el-Muğnî*, 1/6.

¹⁵⁸⁰ ez-Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, 1/17, 4/530; Sıbt İbnü'l-Acemî, *el-Keşfü'l-ḥaşiş 'ammen rumiye bi-vaż 'i'l-ḥadîş*, 33; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 1/231.

¹⁵⁸¹ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1/184-185.

Ahmed b. Saîd b. Amr → Süfyân b. Uyeyne → İbrâhîm b. Meysere → Enes b. Mâlik → Hz. Peygamber (s.a.v.): “Hz. Âişe'nin kadınlara üstünlüğü, tiritin yemeklere üstünlüğü gibidir.”¹⁵⁸²

Yapılan taramalarda İbn Hibbân'ın söz konusu nüshaya dair zikrettiği rivayetin uydurma hadisleri içeren eserlerde yer aldığı,¹⁵⁸³ Sehmî'nin zikrettiği rivayetin ise metninin sahih olduğu ancak farklı isnadlarla, lafız değişikliğiyle aktarıldığı görülmektedir.¹⁵⁸⁴ Buna göre mezkûr râvinin hem hadis uydurduğu hem de var olan metinleri değiştirip, isnad ekleyerek naklettiği anlaşılmaktadır.

3.1.6.3. Nüshaya Ulaşan Musannifler

Söz konusu nüshaların isnadı Ebbâ b. Ca'fer'den Ahmed b. Saîd b. Amr Süfyân b. Uyeyne → İbrâhîm b. Meysere → Enes b. Mâlik ve Muhammed b. İsmâîl es-Sâîğ → Muhammed b. Bişr → Ebû Hanîfe → Abdullâh b. Dînâr → İbn Ömer olarak verilmiştir. Muhammed b. Muhammed b. Yûsuf el-Buhârî, Ömer b. İbrâhîm el-Kereci ve Ahmed b. Muhammed en-Nûrî gibi râvilerin Ebbâ'dan rivayette bulunduğu bilgisi verilse de nüshayı ondan kimin aktardığı kesin olarak bilinmemektedir. Söz konusu nüshadan başka kaynaklarda nakledilen rivayetleri belirlemek amacıyla yapılan araştırmada mezkûr râvinin otuz üç nakli tespit edilmiştir. Bu rivayetler İbn Ya'kûb'un (ö. 340/951) *Müsnedü Ebî Hanîfe*'sinde (29),¹⁵⁸⁵ Hâkim en-Neysâbü'rî'nin *el-Müstedrek*'inde (1),¹⁵⁸⁶ Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*'inde (2)¹⁵⁸⁷ ve İbn Asâkir'in *Târîhu Dimaşk* (1)¹⁵⁸⁸ adlı eserinde yer almaktadır. Bu nakillerin söz konusu nüshadan yapıldığı varsayıldığında hicrî yedinci yüzyıla ulaştığı söylenebilir.

¹⁵⁸² ed-Dârekutnî, *Su'âlâtü's-Sehmî*, 176.

¹⁵⁸³ İbnü'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, 2/101; İbn Arrâk, *Tenzihü's-şerî'ati'l-merfû'a*, 2/90; es-Süyûtî, *el-Le'âli'l-mašnû'a*, 2/90.

¹⁵⁸⁴ Bu rivayetin sahih metni ve isnadı için bk. Buhârî, *Sahîh*, "Et'ime", 25; Müslim, *Sahîh*, "Fedâilü's-sahâbe", 6272; et-Tirmizî, *Sünen*, "Menâkıb", 62; İbn Mâce, *Sünen*, "Et'ime", 14; en-Nesâî, *Sünen*, 3.

¹⁵⁸⁵ Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ya'kûb el-Hârisî el-Buhârî, *Müsnedü Ebî Hanîfe li-ibni Ya'kûb* (Lübnan: Daru'l- Kütübü'l- İlmiyye, 2008), 37,39,41-42,48,50,56-57,62-64,79,108-109.

¹⁵⁸⁶ el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 1410, 3/162.

¹⁵⁸⁷ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*, 1/52, 2/38.

¹⁵⁸⁸ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 54/267.

6/12. Asra Ait Uydurma Nüshalar

Bu başlık altında, 500-599/1106 – 1203 yılları arasında yaşadığı tespit edilen bir uydurma nüsha sahibi râvinin hayatı, uydurma olduğu tespitinde bulunan ilk münekkit, nüshanın içeriği ve söz konusu nüshanın sonraki hadis kaynaklarında kullanımı incelenecektir.

3.2.1. Hüseyin b. Muhammed el-Belhî Nüshası

Tam ismi Hüseyin b. Muhammed b. Hüsrev el-Belhî el-Bağdâdî olan râvinin künyesi Ebû Abddullah'tır.¹⁵⁸⁹ Yaşadığı dönemin meşhur bir muhaddisi, fakihi ve Bağdat ehlinin müfidi olduğu kaydedilmiştir.¹⁵⁹⁰ Müksir muhaddis, hâfız ve Hanefî olduğu bilinen bu râvinin aynı zamanda mu'tezile olduğu da belirtilmektedir.¹⁵⁹¹ Hayatı hakkında detaylı malumat bulunmayan mezkûr râvinin Bağdât ve Irak'ta yaşadığı ifade edilmektedir. Ebû Hanîfe'nin *el-Müsned*'ini tasnif etmiş, hocalarından olan Mâlik el-Bâniyâsî, Ebü'l-Kâsım Allâf, Ebû Abdullâh el-Humeydî, Ebü'l-Hasan el-Enbârî ve birçok kişiden hadis semâ etmiştir. İbn Asâkir, İbnü'l-Cevzî ve başka âlimler ondan hadis dinlemiştir. 526/1132 yılında¹⁵⁹² Şevval ayında vefat etmiştir.¹⁵⁹³

3.2.2. Nüshanın Uydurma Olup Olmadığının Tespiti

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Hüseyin b. Muhammed'in nüshası olduğundan bahseden ilk münekkitler arasında İbn Hacer bulunmaktadır. İbn Hacer onun kendi yazısıyla yazdığı bir cüzü gördüğünü, Ali b. Muhammed b. Ali b. Ubeydullah el-Vâsıtî → Ebû Bekir Muhammed b. Ömer el-Babzânî → ed-Dakîkî → Yezîd b. Hârûn → Humeyd → Enes kanalıyla bir nüsha rivayet ettiğini, içindekilerin tamamının ed-Dâkîkî adına uydurulan (mekzûbe) nüsha olduğunu ve onların bu nüshadaki hadislerin hiçbirini

¹⁵⁸⁹ Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin: Terâcimü muşannifi'l-kütübî'l-'Arabîyye* (Beyrut: Mektebetü'l-Müsenna, 1406), 4/50, 9/279.

¹⁵⁹⁰ akıyyüddîn b. Abdilkâdir et-Temîmî el-Gazzî, *et-Tabakâtü's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, nşr. Abdülfettâh M. el-Hulv (Riyâd: Daru'r-Rifâî, 1403), 1/256-257.

¹⁵⁹¹ ez-Zehebî, *el-Mugnî*, 1/175; ez-Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 1/547-548.

¹⁵⁹² Kakhâle ve İbn Kutluboğa bu tarihi 522/1128 olarak zikretmişlerdir. Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, 4/50, 9/279; Ebü'l-Adl Zeynüddîn es-Sûdûnî el-Cemâlî İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, nşr. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf (Dimaşk: Daru'l-Kalem, 1413), 1/161; Bu tarih bazı âlimler tarafından 520/1126 ve 523/1129 olarak da kaydedilmiştir. Birinci dipnot, bk. Ebû Abdillâh Muhammed eş-Şevkânî, *el-Fethu'r-rabbânî min fetâva'l-İmâm eş-Şevkânî*, nşr. M. Subhî Hasan Hallâk (Yemen: Mektebetü'l-Cilî'l-Cedîd, 1423), 3/1554; İsmail Paşa Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn esmâ'ü'l-mü'ellifin ve âşârü'l-muşannifîn* (b.y.: Mü'essesetü't-Târihi'l-'Arabî, ts.), 1/165.

¹⁵⁹³ Ebü'l-Kâsım Alî b. Hasen İbn Asâkir, *el-Mu'cemü'l-müştemil 'alâ zikri esmâ'i şüyûhi'l-e'immeti'n-nübel*, nşr. Vefâ Takıyyüddîn (Dimaşk: Daru'l Beşair İslamiyye, 1421), 1/293; ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, 11/446.

nakletmediğini söylemiştir.¹⁵⁹⁴ Ayrıca Dâvûdî (ö. 945/1539 [?]) de İbn Neccâr'ın (ö. 643/1245) Hüseyin b. Muhammed'in kendi el yazısıyla olan kitabını okuduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁹⁵ Zehebî ise bu râviye dair bir terceme açmış fakat nüshası olduğundan bahsetmemiştir.¹⁵⁹⁶

Mezkûr râviye dair değerlendirmelere bakıldığında, kendisine ve rivayetlerine nasıl yaklaşıldığı hususunda sınırlı kanaat bulunmaktadır. İbn Nâsır es-Selâmî (ö. 550/1155) onun leyyin olduğunu ifade ederek, gece odun toplayan bir kişinin ne aldığını bilmediği gibi hadis aldığını belirtmiştir. Aynı şekilde öğrencilerinden İbn Asâkir de onun çok sayıda hadis işittiğini ancak hiçbir şey bilmediğini ifade etmiştir.¹⁵⁹⁷ Bu değerlendirmelerde Zehebî'nin kaynak olarak kullanıldığı görülmektedir.¹⁵⁹⁸ Bu değerlendirmeler, râvinin güvenilirliği ve rivayetlerinin sağlamlığı hakkında çeşitli görüşlerin olduğunu ve bu konuda net bir kanaate varmanın zor olduğunu göstermektedir.

3.2.3. Nüshanın İçeriği

İbn Hacer nüshanın isnadı olarak verdiği Hüseyin b. Muhammed'in Ali b. Muhammed b. Ali b. Ubeydullah el-Vâsitî → Ebû Bekir Muhammed b. Ömer el-Babzânî → ed-Dakîkî → Yezîd b. Hârûn → Humeyd → Enes olarak belirttikten sonra örnek olarak üç muhtasar rivayet zikretmiştir.¹⁵⁹⁹

من كنت مولاه. ...

لا صلاة إلا بفاتحة الكتاب. ...

أصحابي كالنجوم. ...

İbn Hacer bahsi geçen hadislerin, bu isnad dışında başka tarikle rivayet edilmiş olsa bile, söz konusu rivayet zinciriyle uydurma (muhteleka) olduğunu; uyduran kişinin Hüseyin mi, onun hocası mı, yoksa hocasının hocası mı olduğunu bilmediğini söylemiştir.

¹⁵⁹⁴ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 3/207.

¹⁵⁹⁵ Şemsüddîn Muhammed ed-Dâvûdî, *Ṭabaqâtü'l-müfessirîn* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403), 2/91.

¹⁵⁹⁶ ez-Zehebî, *el-Mugnî*, 1/175; ez-Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 1/547-548.

¹⁵⁹⁷ Zehebî, *Siyer*, 19/592-593; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 3/207.

¹⁵⁹⁸ ez-Zehebî, *el-Mugnî*, 1/175; ez-Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 1/547-548.

¹⁵⁹⁹ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 3/207.

3.2.4. Nüshaya Ulaşan Musannifler

İbn Hacer söz konusu nüsanın isnadını Hüseyin b. Muhammed → Ali b. Muhammed b. Ali b. Ubeydullah el-Vâsıtî → Ebû Bekir Muhammed b. Ömer el-Babzânî → ed-Dakîkî → Yezîd b. Hârûn → Humeyd → Enes olarak zikretmiştir. İbn Asâkir, İbnü'l-Cevzî'nin ondan hadis aktardığı bilgisi verilse de nüshayı kimin aktardığı veya aktarıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Söz konusu nüshadan başka kaynaklarda nakledilen rivayetleri belirlemek amacıyla yapılan araştırmada mezkûr râvinin üç nakli tespit edilmiştir. Bu rivayetler İbn Asâkir'in *el-Mu'cem*'inde (1)¹⁶⁰⁰ İbn Nâsirüddin el-Kaysî'nin *Tavdîhu'l-müştebeh*'inde (1)¹⁶⁰¹ ve Müttakî el-Hindî'nin *Kenzü'l-ummâl* (1)¹⁶⁰² adlı eserinde yer almaktadır. Bu nakillerin söz konusu nüshadan yapıldığı varsayıldığında hicrî dokuzuncu asra ulaştığı ve itibar görmediği söylenebilir.

¹⁶⁰⁰ İbn Asâkir, *el-Mu'cemü'l-müştemil*, 1421, 1/180.

¹⁶⁰¹ İbn Nâsirüddin el-Kaysî, *Tavdîhu'l-müştebeh*, 3/79.

¹⁶⁰² el-Müttakî, *Kenzü'l-ummâl*, 4/188.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

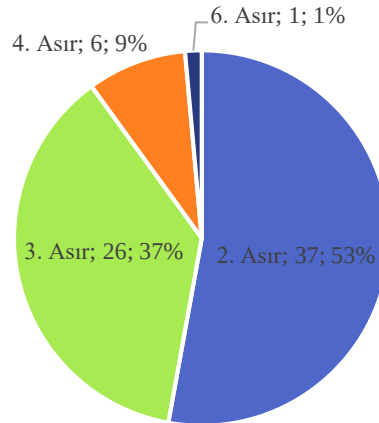
UYDURMA NÜSHALARIN TAHLİLİ

Birinci bölümde uydurma nüshaların içeriği hakkında kapsamlı bilgiler sunulmuş ve bu nüshaların tespitine yönelik çalışmalar ele alınmıştır. Ancak, bu nüshaların hadis tarihindeki yerini belirlemek ve daha anlaşılabilir kılmak için bazı analizler yapılması gerekmektedir. Bu başlık altında uydurma nüshaların hangi dönemlerde, hangi bölgelerde, hangi isnad karakterleri ile ortaya çıktığı ve hangi otorite muhaddislere nispet edildiğinin analizi yapılacaktır. Bu analizler, uydurma nüshaların hadis tarihindeki konumuyla ilgili genel bir çerçeve çizerek daha anlaşılır olmasına yardımcı olacaktır.

4.1. Nüshaların Dönemlere Dağılımı

Uydurma nüshaların hadis tarihindeki yerini anlayabilmek için, öncelikle bu nüsha sahiplerinin yaşadıkları dönemleri ve nüshalarının hangi zaman dilimine ait olduğunun belirlenmesi gerekmektedir. Bu amaçla aşağıdaki grafik hazırlanmıştır:

Şekil 4.1. *Uydurma Nüsha Sahibi Râvilerin Yaşadığı Dönemlere Dağılımı*

Yukarıdaki grafikten anlaşılaçağı üzere uydurma nüsha sahiplerinin yoğun olarak hicrî ikinci ve üçüncü asırda yaşadığı görölmektedir. Bu yüzyıllarda zikredilen râvi sayısı diğere dönemlere kıyasla daha fazla olduğı belirtilmelidir. Bu bağlamda, bu asırlarda tespit edilen uydurma nüsha oranı ile bu dönemlerde yaşayan râvi sayısı arasında bir doğru orantı olup olmadığının incelenmesi gerekmektedir. Bu amaçla râvi sayısını belirlemek için Cevâmiu'l-Kelim programı kullanılarak yapılan araştırmada şu tablo ortaya çıkmaktadır:

Tablo 4.1. *Cevâmi'ul-kelime Göre Hicrî İlk Altı Asırdaki Râvi Sayıları*

Dönemler	Râvi Sayısı	Uydurma Nüsha Sahibi Râvi Sayısı
Hicrî 2. Asır	10.758	37
Hicrî 3. Asır	8.562	26
Hicrî 4. Asır	6.935	6
Hicrî 5. Asır	3.619	—
Hicrî 6. Asır	1.854	1

Verilen grafik ile tablodaki bilgiler birlikte değerlendirildiğinde rivâyet tarihinin en kritik ve canlı dönemleri olan hicrî ikinci ve üçüncü asırda uydurma nüshaların daha yoğun olarak ortaya çıktığı belirtilmelidir. Dördüncü asır ve sonrasında ise uydurma nüsha sayısında çok ciddi bir düşüş görölmektedir. Ancak, bu yorumları yaparken dikkat çekilmesi gereken önemli bir husus bulunmaktadır. İleride detaylı olarak ele alınacağı üzere,¹⁶⁰³ uydurma nüsha tespitlerinin neredeyse üçte ikisi İbn Hibbân tarafından gerçekleştirilmiştir. İbn Hibbân'ın 354/965 yılında vefat ettiğı göz önüne alındığında, dördüncü asırdan sonra tespit edilen uydurma nüsha sayısındaki azalmanın bu durumla ilişkili olduğı dikkate alınmalıdır. Başka bir ifadeyle, İbn Hibbân'ın vefatıyla birlikte bu uydurma nüsha tespitlerinde ciddi bir düşüş yaşanmıştır. Nitekim İbn Hibbân öncesinde tespit edilen uydurma nüsha sayısı altıdır. İbn Hibbân'ın vefatından sonra bu tespitlerin neredeyse tamamen ortadan kalktığı görölmektedir. Eğer İbn Hibbân farklı bir zaman diliminde yaşamış olsaydı, belki de dördüncü asırda tespit edilen bu uydurma nüsha sayısının o dönemlerde gündeme getirilmesi söz konusu olabilirdi. Bu durumda, İbn Hibbân'ın uydurma nüsha tespitlerindeki rolü belirleyici olmaktadır. Ayrıca, İbn

¹⁶⁰³ Ayrıntılı bilgi için bk. Bu tezin “Uydurma Nüsha Tespiti Yapan Münekkitlerin Dağılımı” başlığı.

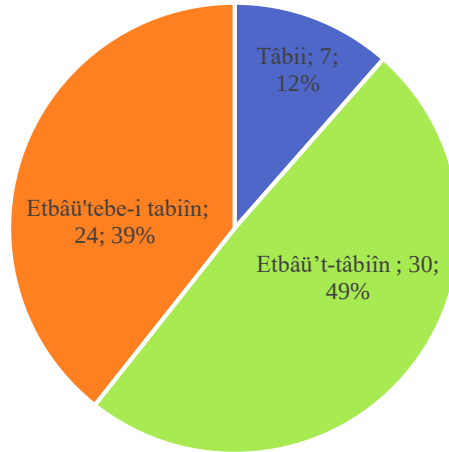
Hibbân'ın bu nüshaların tespitinde sonraki dönem münekkitlere kaynaklık ettiği göz önünde bulundurulduğunda, onun uydurma nüsha tespitindeki etkisi vurgulanmalıdır.

Uydurma nüsha sahibi râvi sayısında giderek artan bu düşüşün başka bir sebebi olarak, hadis ilmine dair çeşitli türlerde oluşturulan eserlerin katkısıyla, isnad sisteminin yerleşmesi ve ricâl tenkit ilminin metodolojik bir hale gelmesi sonucu gösterilebilir. Bu gelişmeler, uydurma nüsha faaliyetlerinin azalmasına sebep olarak hadislerin daha güvenilir bir şekilde muhafaza edilmesine önemli katkılar sağlamış ve neticede uydurma nüsha sayısında belirgin bir düşüşe yol açmıştır. Bu durum, İbn Hibbân'ın tespitlerinin yanı sıra uydurma nüsha oranlarının azalmasında önemli bir rol oynadığı söylenebilir.

4.2. Uydurma Nüshaların Tabakalara Göre Dağılımı

Tespit edilen nüshalar tâbii, etbâ, tebei etbâ olmak üzere üç farklı tabakada dönemlendirilmiştir. Ancak bazı râvilerin tabakalarını tespit etmede zorluk yaşanmıştır. Vefatı bilinmeyen kişilerin öğrencilerinden hareketle asırları belirlenmiştir. Buna göre şu grafik hazırlanmıştır:

Şekil 4.2. *Uydurma Nüsha Sahibi Râvilerin Tabakaları*

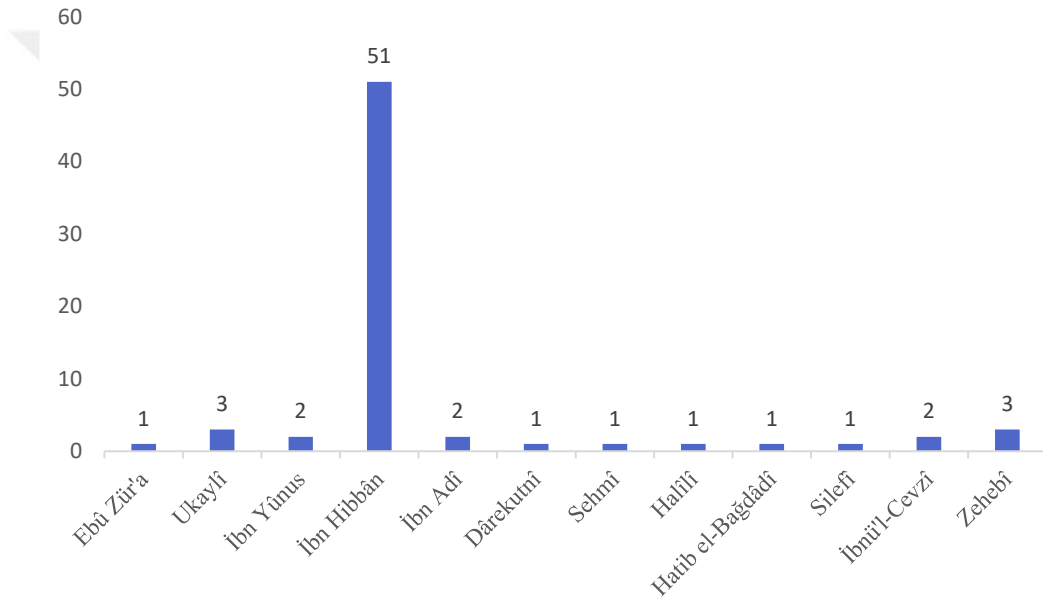

Yukarıdaki görüleceği üzere uydurma nüshaların bulunduğu, bu nüshalarla ilişkilendirilen râvilerin çoğunluk oranı etbâü't-tâbiîn tabakasında görülmektedir.

4.3. Uydurma Nüsha Tespiti Yapan Münekkitlerin Dağılımı

Bu başlık altında, hicrî ikinci asırda ortaya çıkan uydurma nüshaların hangi dönemlerde tespit edildiği belirlenerek, bu nüshaların ortaya çıkış zamanı ile tespit edildiği zaman arasındaki ilişkinin ortaya konulması ve bu süreçte nüshaların eş zamanlı olarak tespit edilip edilmediklerine dair inceleme yapılacaktır. Bu amaçla ilk olarak nüshaların uydurma olduğunun tespitinin kimler tarafından yapıldığına dair aşağıdaki grafik hazırlanmıştır:

Şekil 4.3. *Uydurma Nüsha Tespitinde Bulunan Münekkitler*

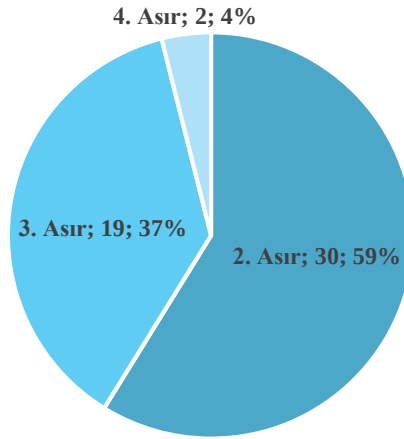
Bu grafikte görüldüğü üzere uydurma nüshası bulunan elli bir râviyi %73 küsürlük oranla en fazla İbn Hibbân'ın tespit edildiği görülmektedir. Grafikte İbn Hibbân haricindeki diğer münekkitlerin uydurma nüshaları tespiti ise %27 küsürlük bir oranı ifade etmektedir. Bu oran, İbn Hibbân'ın belirlemelerine kıyasla oldukça düşüktür. Kronolojik olarak oluşturulan bu grafikte, hicrî ikinci ve üçüncü asırlarda yoğun bir şekilde görülen uydurma nüshaların tespitinin çoğunlukla dördüncü asır münekkitleri tarafından gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Bu uydurma nüshaların yoğun olduğu dönemler düşünüldüğünde, hicrî üçüncü asır münekkitlerinden Ebû Zür'a er-Râzî'nin tespitlerinin, dördüncü asır münekkitlerinden; özellikle de İbn Hibbân'a kıyasla daha fazla olması beklenirdi. Zira bu dönemlerde hadislerin korunmasına yönelik ciddi çalışmaların yapıldığı ve uydurma hadis aktaran râvilerin cerh edildiği bilinmektedir. Bu nüshaların dördüncü asırda tespit edilme oranının yüksek olması, özellikle İbn Hibbân'ın rolünün

yanı sıra, yukarıda da ifade edildiği üzere, hicrî üçüncü asırda oluşturulan muhtelif türdeki eserlerin etkisiyle de açıklanabilir. Üçüncü asırda telif edilen eserler aracılığıyla bir araya getirilen bilgilerin, bu asrın hemen akabinde gelen dördüncü asır münekkitlerine daha sistematik bir şekilde sunulması, uydurma nüshaların tespitini kolaylaştırmada önemli bir katkıda bulunduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu asırdaki tespitlerin fazlalığının, üçüncü asırda oluşturulan eserlerin etkisiyle dördüncü asırda daha derlenmiş ve düzenlenmiş bilgilere erişim sağlanmasına bağlı olduğu da söylenebilir. Bu bağlamda dördüncü yüzyıla kadar yaşayan münekkitlerin uydurma nüshaları belirleme gibi bir çalışma içerisinde olmadıkları ifade edilebilir.

Burada kritik olan başka bir nokta, hicrî dördüncü asır münekkiti İbn Hibbân'ın uydurma olarak tanımladığı nüshaların, bu asır öncesinde neden “uydurma” olarak nitelendirilmediğinin araştırılması gerektiğidir. Bu amaçla iki yönlü bir araştırma yapılmıştır. İlk olarak, İbn Hibbân'ın uydurma nüshası olduğunu belirttiği râvilerin, ricâl tenkit ilmindeki yerlerinin incelenmesi amacıyla İbn Hibbân'dan önceki münekkitler tarafından “yalancı” veya “hadis uyduruyor” şeklinde bir değerlendirmenin olup olmadığı araştırılmıştır. İkinci olarak ise bu tür değerlendirmelerin mevcut olmadığı durumlarda, râvilerin “çok zayıf”, “münker”, “münkerü'l-hadis”, “metrûkü'l-hadis” gibi ağır cerh ifadelerinin kullanımı incelenmiştir. Bu süreç, hicrî dördüncü asırda uydurma nüsha sahibi oldukları belirtilen râvilerin, yaşadıkları dönemdeki itibarlarının nasıl olduğuna dair veriler sunarak uydurma nüshasının varlığı hakkında önemli ipuçları sağlar.

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için ilk olarak İbn Hibbân'ın değerlendirdiği râvilerin hangi asırlarda yaşadığını gösteren şu grafik hazırlanmıştır:

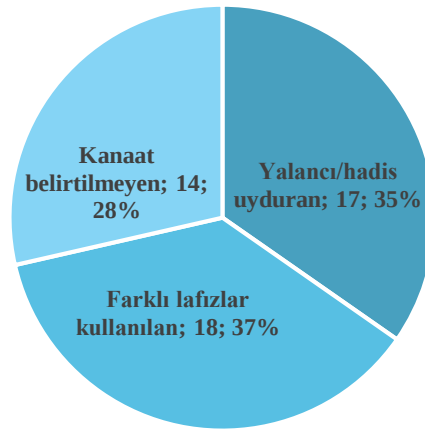
Şekil 4.4. İbn Hibbân'ın Dğerlendirdiği Râvilerin Asırlara Göre Dağılımı

Buna göre İbn Hibbân'ın tespit ettiği nüsha sahibi râvilerin çoğunlukla ikinci asra ait olduğu görülmüştür. Kendi asrındaki tespitin ise oldukça sınırlı kaldığı belirlenmiştir. İbn Hibbân öncesinde söz konusu râvilerin ricâl tenkit ilminde nasıl değerlendirildiği araştırıldığı için esasında kırk dokuz râvinin incelenmesine yoğunlaşmıştır. Kırk dokuz râviden üçü İbn Hibbân öncesinde Ukaylî tarafından da değerlendirilmiştir. Ukaylî'nin tespit ettiği bu râviler, ikinci asır râvisi olduğundan onların da araştırma kapsamına dâhil edilmesi gerekmektedir.

Yaptığımız araştırmada dördüncü asır öncesi uydurma nüshası tespit edilen bu râvilerden on yedisi hakkında “yalancı” olduğu veya hadis uydurduklarını belirtilen lafızlar kullanılmıştır. On sekiz râvi de dördüncü asır öncesi münekkitleri tarafından bazıları ağır olmak üzere çeşitli lafızlarla cerh edilmiştir. Bu râvilerin bir kısmı “leyse bi şey”, “sika değil”, “zayıf” veya “çok zayıf” olarak değerlendirilirken, bir kısmı ise “metrûk”, “münkerü'l-hadis”, “fîhi nazar” gibi ağır cerh ifadeleriyle tenkit edilmiştir. Bunların dışında kalan on dört râvi hakkında ise hiçbir kanaat belirtilmemiştir. Bu râvi oranlarını göstermek amacıyla aşağıdaki grafik hazırlanmıştır:

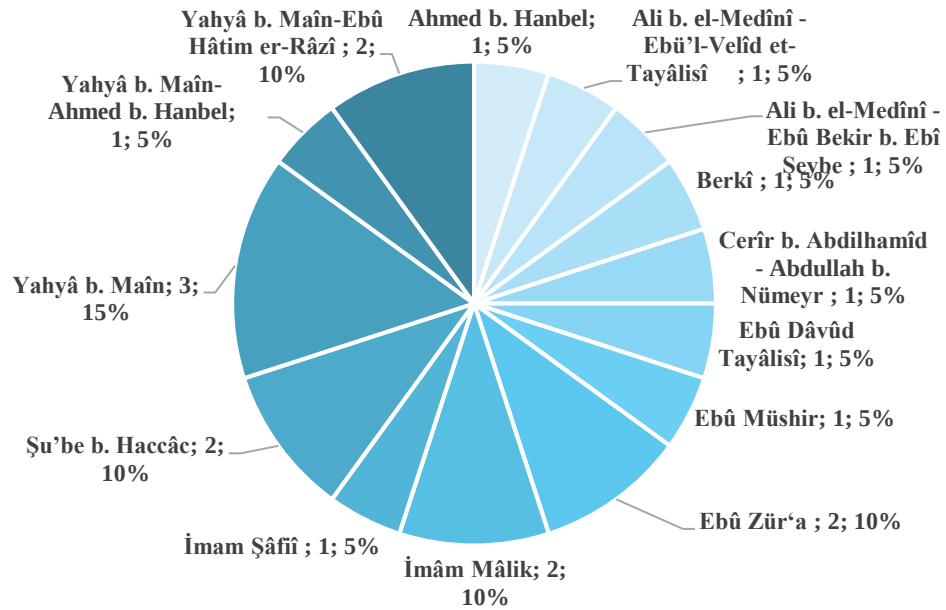
Şekil 4.5. *İbn Hibbân'ın Tespitte Bulunduğu Uydurma Nüsha Sahibi Râvilerinin Yalancı ve Diğer Ağır Lafızlarla Değerlendirilme Açısından Dağılımı*

Bu grafikten anlaşılabileceği üzere, İbn Hibbân'ın uydurma nüshası olduğunu belirttiği elli bir râvinin on yedisi hakkında kullanılan “yalancı” olduğu veya hadis uydurdukları belirtilen lafızlar %35'e tekabül etmektedir. Farklı ifadelerle cerh edilen on sekiz râvi %37 oranındayken, hakkında hiçbir kanaat belirtilmeyen on dört râvi ise %28'i oluşturmaktadır. Bu durum ise her ne kadar İbn Hibbân öncesinde ilgili nüshaların uydurma olduğuna dair bir tespit olmasa da nüsha sahiplerinin hadis ilminde hadis uyduran veya çok zayıf râvi konumunda değerlendirildiğini göstermektedir. Bu bağlamda İbn Hibbân, muhtemelen rivayetler üzerinden yaptığı değerlendirmeler sonucunda bu râvilerin nüshalarını tespit etmiş olup, bu nüshaların uydurma olduğu konusunda ilim ehlini uyarmak için özel bir ihtimâm gösterdiği söylenilebilir.

Araştırmada söz konusu değerlendirmelerin hangi asırlarda hangi münekkitler tarafından yapıldığı konusu incelenmiştir. Bu amaçla aşağıdaki grafik hazırlanmıştır:

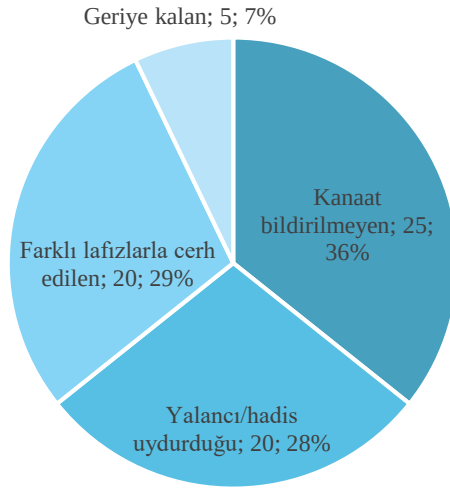
Şekil 4.6. *Uydurma Nüsha Sahibi Râvileri İbn Hibbân Öncesinde Yalancı Olarak Cerh Eden Münekkitler*

Yukarıda grafiğe bakıldığında söz konusu râviler hakkında ilk değerlendirmenin Şu'be tarafından yapıldığı görülmektedir. Devamında Cerîr b. Abdilhamîd, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, İmâm Şâfiî, Ebû Müshir, Ebû'l-Velîd et-Tayâlisî, Ali b. Medînî, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel, Ebû Zür'a er-Râzî, Berkî ve Ebû Hâtîm er-Râzî yer almaktadır. Ayrıca söz konusu râviler en fazla değerlendirmede bulunan münekkidin Yahyâ b. Maîn olduğu görülmektedir. Ayrıca, bu râvilerin tek mi yoksa birden fazla münekkit tarafından değerlendirilip değerlendirilmediği incelenmiştir. Buna bakıldığında çoğunlukla tek bir münekkit tarafından yapılan değerlendirmelerin ağırlıklı olduğu tespit edilmiştir. Grafikte aynı râvi hakkında görüş bildiren münekkitler birlikte gösterilmiştir. Bu kanaatler, hicrî ikinci asra göre çoğunlukla hicrî üçüncü asır münekkitleri tarafından ifade etmiştir.

Tespit edilen söz konusu yetmiş uydurna nüsha sahibi râvilerin cerh-ta'dil ilmindeki konumları da araştırılmıştır. Bu amaçla aşağıdaki grafik hazırlanmıştır:

Şekil 4.7. Uydurma Nüsha Sahiplerin Cerh-Ta'dil İlmindeki Konumlarının Dağılımı

Yukarıdaki grafikte görüleceği üzere uydurma nüshası tespit edilen yetmiş râviden yirmisiyle ilgili %29'unun hadis uydurduğuna dair değerlendirmelere rastlanmıştır. Bu yirmi râviden on yedisi “Şekil 5”te ayrıntılı gösterildiği üzere İbn Hibbân tarafından tespit edilmiş olup, hicrî dördüncü asır öncesinde “yalancı” olarak veya hadis uydurduklarını belirten ifadelerle anılan râvilerdendir. Diğer üçü ise İbn Adî, Dârekutnî ve Hâlîfî tarafından tespit edilmiştir. Yirmi râvinin oluşturduğu %28'i ise cerh-ta'dîl literatüründe rivayetleri terk edilen kategoride değerlendirildiği tespit edilmiştir. Bu kategoride çeşitli lafızlarla tenkit edilen yirmi râviden on sekizi İbn Hibbân'ın, diğer ikisi ise sırasıyla Ebû Zür'a ve İbn Hacer tarafından tespit edilmiştir. Yirmi beş râviyle %36'sının herhangi bir değerlendirilmede bulunulmadığı, bunlardan on dördünün İbn Hibbân'ın, diğer on biri ise sırasıyla İbn Yûnus, Sehmî, Silefî, İbnü'l-Cevz'i ve Zehebî tarafından tespit edilen râvilerden oluşmaktadır. Geriye kalan %7 oranını oluşturan beş râvi ise dördüncü ve dokuzuncu asır arasındaki münekkitlerin râvilere dair değerlendirmelerini içerdiği belirlenmiştir. Bu bilgilere göre yetmiş nüshanın kırk dokuzu %70'lik oranla İbn Hibbân tarafından belirlenmiş olup, bu büyük bir oranı ifade etmektedir. Geriye kalan yirmi bir râvinin oluşturduğu %30'luk kısım ise diğer münekkitler tarafından tespit edilmiştir.

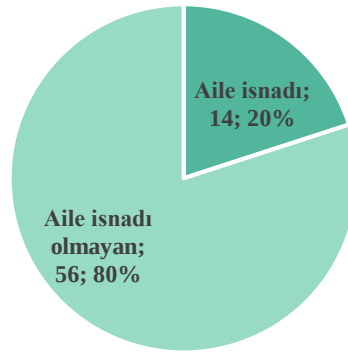
4.4. Uydurma Nüshaların İsnad Karakterleri

Uydurma nüshaların aktarımında karşılaşılan diğer bir husus da aile isnadının kullanımıdır. Bu nüshaların aktarımı genellikle ilgili râvinin babası → dedesi kanalıyla gerçekleşmiştir. Bu râviler şunlardır: Abdullâh b. Ahmed b. Âmir, Abdullâh b. Muhammed b. 'Aclân, Ahmed b. Ali b. Sadaka, Ahmed b. İshâk, Bihterî b. Ubeyd, Delîl

b. Abdilmelik, Hüseyin b. Abdillâh b. Dumeyre, İsâ b. Abdillâh, Kesîr b. Abdillâh, Muhammed b. Abdîrrahmân el-Beylamânî, Muhammed b. Eyyûb b. Süveyd, Muhammed b. Hucr, Rişdin b. Küreyb ve Yahyâ b. Zehdem.

Buna göre şu grafik hazırlanmıştır.

Şekil 4.8. *Uydurma Nüshalarda Aile İsnadının Kullanım Oranı*

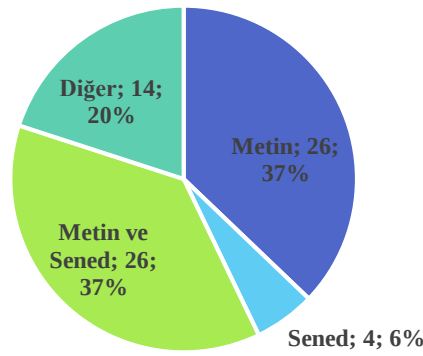
Yukarıdaki grafikte görüldüğü üzere uydurma nüshaların on üçü, %20'lik oranla aile isnadıyla nakledilmiştir. Geriye kalan %80'lik kısımda ise aile isnadı dışında aktarıldığı görülmektedir. Bu durum, ilgili râvilerin ailesinin hadis aktarımında önemli bir rol oynadığını, aile içi isnadın güvenilirlik açısından önemli bir faktör olarak kabul edildiğini ve ilgili râvinin bu konumu hadis uydurarak kullandığını göstermektedir.

4.5. Nüshaların Sened ve Metin Açısından Uydurma Olma Durumunun Dağılımı

Uydurma nüshaların içeriğiyle ilgili olarak açıklığa kavuşturulması gereken diğer bir önemli husus, bu nüshaların sadece metin ve sened yönünden mi yoksa hem metin hem de sened açısından mı uydurma olarak nitelendirildiğidir. Nüshaları bu açıdan değerlendirirken bazı zorluklarla karşılaşmıştır. İlk olarak söz konusu râvinin uydurma nüshasının olduğu belirtildiği halde içerdikleri rivayetlere dair örneklerin verilmemesi, nüshayı sahibinden akataran râvi bilgisinin verilmemesi yer almaktadır. Ayrıca nüshanın içeriğine dair verilen rivayetlerde isnad zincirinin verilmemesi, râvinin kezzâb olduğu belirtilmekle birlikte isnad mı yoksa metin mi uydurduğuna dair bilgi verilmemesi, nüshanın râvisi verilip o râviden aktarılan herhangi bir metin bulunmayışı da metin ve sened yönünde uydurma olduğunun analizinde rastlanılan zorluklar arasındadır.

Tespit edebildiğimiz nüshaların içeriğiyle ilgili verilen örnek rivayetlerden hareketle şu grafik oluşturulmuştur:

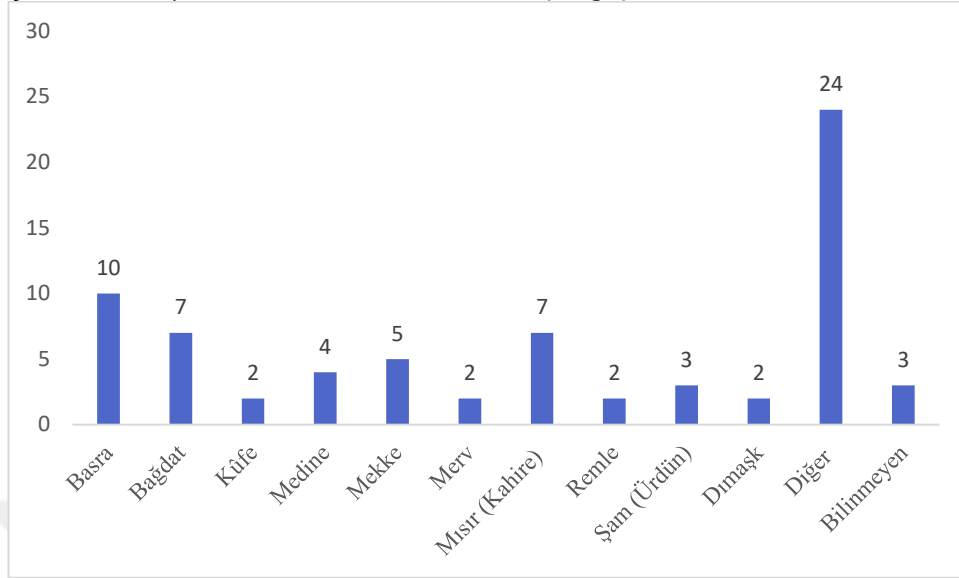
Şekil 4.9. *Uydurma Nüshaların İsnad Karakterleri*

Yukarıdaki grafikte yalnızca metin ile metin ve sened yönünden uydurma nüshaların oranlarının aynı olduğu görülmektedir. Grafiğin %37’lik kısmı, 26 uydurma nüshayla hem metin hem de sened açısından uydurma olarak nitelendirildiğini göstermektedir. Yine diğer %37’sini oluşturan bu dilim, 26 nüshanın yalnızca metin açısından uydurma olarak değerlendirildiğini göstermektedir. Sadece sened açısından uydurma olan nüshaların oranı ise %6 ile oldukça düşüktür. Grafikte “diğer” olarak adlandırılan kısımda ise uydurma olarak belirtilen nüshalarda râvinin hadis uydurduğuna dair yeterli veri bulunmadığını ifade etmektedir. Burada nüshaların metin ve senedlerindeki oranın yanında sadece metin açısından uydurma rivayetlerin oranının yüksek olması, içerik açısından daha fazla uydurmada bulunulduğunu ortaya koymaktadır.

4.6. Uydurma Nüshaların Bölgelere Göre Dağılımı

Uydurma nüshaların hangi bölgelerde yoğunlaştığını belirlemek amacıyla, nüsha sahibi olan râvilerin yaşadıkları şehirleri ve bu şehirlerdeki râvi sayılarını göstermek için aşağıdaki grafik hazırlanmıştır:

Şekil 4.10. *Uydurma Nüsha Sahibi Râvilerin Yaşadığı Şehirler*

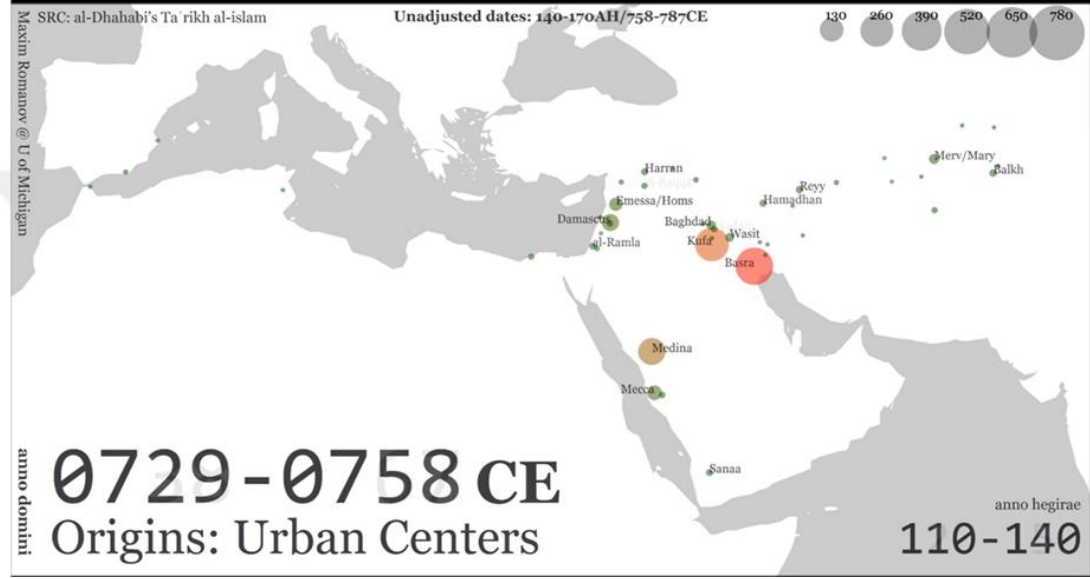
Yukarıdaki grafikte görüldüğü üzere en fazla uydurma nüsha sahibi râvinin yaşadığı Basra (10 râvi), %14 küsur oranında en yüksek sayıya sahip şehirdir. Ardından 7 râvi ile %10’ar oranlarla Bağdat ve Mısır gelmektedir. Bu şehirler İslam dünyasında önemli ilim merkezleri olmasının yanı sıra, uydurma nüshaların yayılmasında da kritik bir rol oynadığını göstermektedir. Diğer bir ifadeyle bu şehirlerin siyasi, dini, ilmi faaliyetlerin yoğun olduğu yerler olması, uydurma nüsha oluşumunda ve yayılmasına zemin hazırlamış olabilir.

Grafikte diğer olarak ifade edilen Ahvaz, Bâlis, Buhâra, Cezîre, Cündişâpur, Cürcân, Ezene, Hadramevt, Harran, Humus, Horasan, İsfahân, İsferâyin, Kastilyâ, Kayrevân, Kazvin, Mevsıl (Musul), Nişâbûr, San’â, Sağr, Sincâr, Tâif, Vâsıt, Yenbu’ şehirlerinde ise bulunan râvi sayısı birdir. Bu şehirler grafiğin %34’ünü oluşturmaktadır. Ayrıca grafikte yer verilmeyen bazı nüsha sahibi râvilerin aynı zamanda burada zikredilen şehirlerden birden fazlasında da yaşadıkları bilgisi mevcuttur. Nereli olduğu ve nerede ikamet ettiğine dair bilgi bulunamayan üç râvi ise %4 oranına tekabül etmektedir.

İlmî faaliyetler açısından bakıldığında hicrî ilk asırda Medine ve Mekke şehirleri ön plandadır. İkinci asırda ise Basra ve Kûfe şehirleri ilmî faaliyetler bakımından öncelikli hale gelmiştir. Bu bağlamda râvilerin asırlara göre yaşadıkları yerlere dair yapılan incelemelerde, hicrî ikinci asırda Basra’nın ön plana çıktığı görülmektedir. Bu dönemde Basra’yı Mekke ve Mısır takip etmektedir. İknci asırda ilim merkezi olarak Basra’nın öne çıkmasıyla birlikte Mekke’nin ikinci planda kaldığı görülmektedir.

Nitekim Zehebî'nin "*Târîhu'l-İslâm*" adlı eseri temel alınarak yapılan bir araştırmada da mevcut dinamik kartogramda, büyük kentsel merkezlerin öneminin zaman içinde nasıl değiştiği görsellerle ifade edilmektedir. 110-140/729-758 ve 230-260/845-874 seneleri arası uydurma nüshaların da yoğunlaştığı dönemleri oluşturması sebebiyle iki kartogram seçilmiştir. Bunlar şu şekildedir:

Şekil 4.11. 110-140/729-758 Yılları Arasında İlmî Bölgelerde Uydurma Nüshaların Yoğun Görüldüğü Şehirler

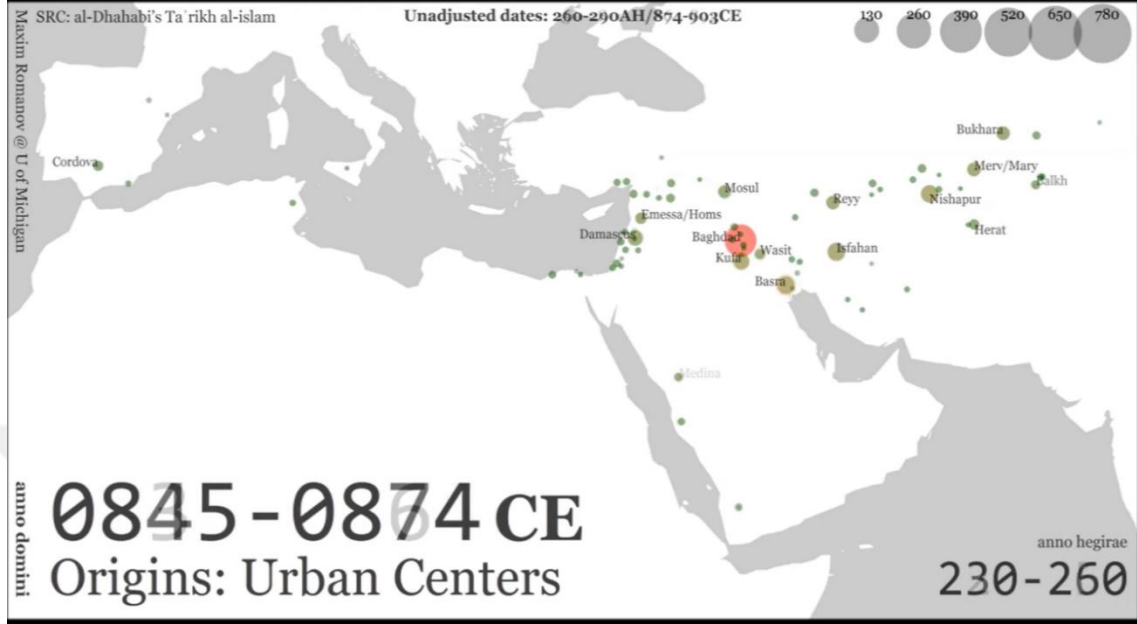

Yukarıdaki kartogramda görüleceği üzere ikinci asır dönemleri arasında bulunan 110-140/729-758 tarihleri arasından Irak bölgesinden Basrâ ve Kûfe öne çıkmaktadır.¹⁶⁰⁴ Bu dönemde yaşayan uydurma nüsha sahibi râviler incelendiğinde Kûfe; Mekke ve Mısır'ın oldukça gerisinde kalıp, burada yaşayan râvi sayısı birdir. Bu bağlamda uydurma nüshaların da İslâmî ilim geleneğinin en canlı olduğu şehirlerde daha yoğun ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Nitekim Basrâ ve Kûfe'nin hadis uydurma faaliyetleriyle de öne çıkması, ayrıca Mâlik b. Enes'in bu bölgeyi darphaneye benzetmesi uydurma nüshaların bu şehirlerde daha fazla ortaya çıktığına işaret etmektedir.¹⁶⁰⁵

¹⁶⁰⁴ Maxim Romanov'un Zehebî'nin "*Târîhu'l-İslâm*" adlı eserini esas alarak, İslâm ilim şehirlerinin dönemlere göre analizinin yapıldığı çalışması için bk. al-Raqmiyyât (Erişim 07 Temmuz 2024); Bekir Kuzudişli, *Hadis Tarihi* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2017), 66-68.

¹⁶⁰⁵ Zehebî, *Siyer*, 8/114; Kuzudişli, *Hadis Tarihi*, 68.

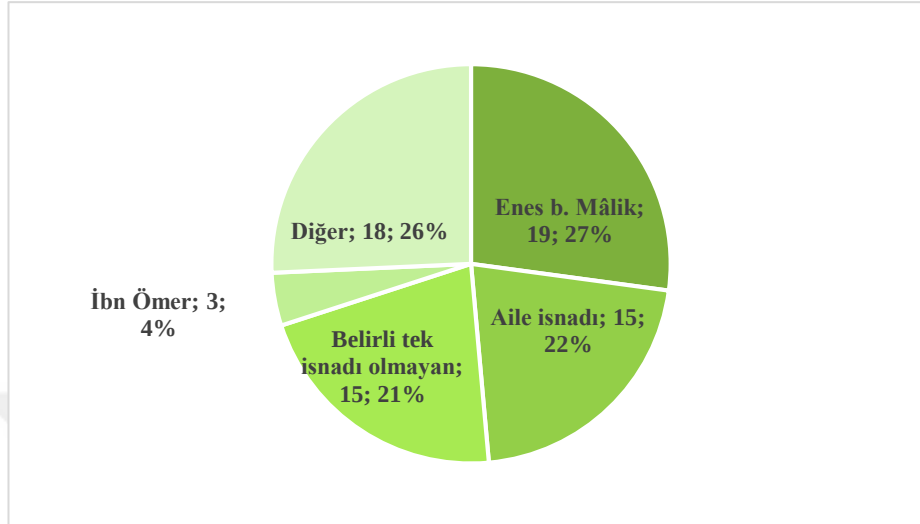
Şekil 4.12. 230-260/845-874 Yılları Arasında İlmî Bölgelerde Uydurma Nüshaların Yoğun Görüldüğü Şehirler

Yukarıdaki kartogramda görüleceği üzere 230-260/845-874 yılları arasında ilmî merkez olarak Bağdat ön plana çıkmaktadır. Hicrî üçüncü asırda yaşayan râviler incelendiğinde Bağdat'ın ilim merkezi olarak öne çıktığı ve sonraki asırlarda bu konumunu koruduğu görülmektedir. Bu süreçte, ilk asırda ilmî faaliyetlerde öncü olan Mekke, Medine ve Vâsıt gibi şehirler ise geri planda kalmıştır. İkinci asırda Bağdat'ta bulunan nüsha sahibi râviler ise 160-200/776-816 yılları arasında yaşamış ve iki râvi ile sınırlı kalmıştır. Bu durum, Bağdat'ın 145-149/762-766 yılları arasında kurulmasıyla birlikte ilmî merkezin zamanla bu şehre kaymaya başlamaya işaret ettiği söylenebilir. Hicrî üçüncü asırda da Bağdat ilim merkezi olarak ön planda olduğundan uydurma nüshaların bu şehirlerde de daha çok görüldüğü anlaşılmaktadır. Râvilerin yaşadığı asırlarda ilim merkezlerinin farklı şehirlere kaymasıyla birlikte uydurma nüshaların da bu merkezlerde daha fazla bulunduğu görülmektedir. Bu verilere göre asırlar arasında bu ilim merkezlerinin farklılaştığı ortaya çıkmaktadır.

4.7. Uydurma Nüshaların Nispet Edildiği Otorite Muhaddisler

Şekil 4.13. *Uydurma Nüshaların Nispet Edildiği Otorite Muhaddislerin Dağılımı*

Yukarıdaki grafikte uydurma nüshaların nispet edildiği otorite münekkitlere bakıldığında %27’lik oranla en büyük dilimi Enes b. Mâlik oluşturmaktadır. Bu on dokuz nüshadan dokuzunun direkt olarak, onunun ise isnadında başka münekkitler eklenerek Enes b. Mâlik’e nispet edildiği tespit edilmiştir. Grafiğin büyük dilimlerinden biri olan %21’lik oran da aile isnadı aktarımını temsil etmektedir. %4 kusürle direkt olarak İbn Ömer’e üç nüsha dayandırıldığı belirlenmiştir. %21 oranını ifade eden “belirli tek bir isnadı olmayan” kısımda nüshanın içeriğiyle ilgili verilen farklı örneklerin isnadlarından, bu örneklerin bulunmadığı durumlarda ise söz konusu râvinin hadis kaynaklarında yer alan rivayetleri kullanılarak tespit edilmeye çalışılmıştır. %26’lık oran ile grafiğin ikinci büyük alanını oluşturan “diğer” dilimi ise bu nüshaların nispet edildiği diğer muhaddisleri ifade etmektedir. Bu muhaddisler arasında Talha b. Ubeydullah, Hz. Âişe, Ebû Hüreyre, İbn Abbâs, İbn Ömer, Ebû Saîd el-Hudrî, Câbir b. Abdillâh, Vâsile b. el-Eska‘, Ebû Ümâme gibi sahâbîlere nispet edilmiştir. Söz konusu nüshaların, özellikle Hz. Âişe, Ebû Hüreyre, İbn Abbâs, İbn Ömer gibi daha ziyade müksirûn sahâbîlere nispet edilmesi, bu sahâbîlerin hadis rivayetindeki önemli konumlarının kullanılmaya çalışıldığını göstermektedir. Bu sahâbîlerin yanı sıra; Saîd b. Müseyyeb, Mekhûl b. Ebî Müslim, Zührî, Zübeyr b. Adî gibi tabîin âlimlerine de nispet edilmiştir. Bu da tâbiî dönemi resmi ve gayr-i resmi tedvinde öne çıkan isimlerin kullanıldığı, onların otoritesi üzerinden rivayetlerini itibar kazandırmaya çalıştıkları söylenebilir. Uydurma nüshaların büyük

çoğunluğunun Enes'e dayandırılması, onun Hz. Peygamber ile olan yakın ilişkisininve hadis faaliyetlerinde ön planda olmasının yansımasıyla açıklanabilir.

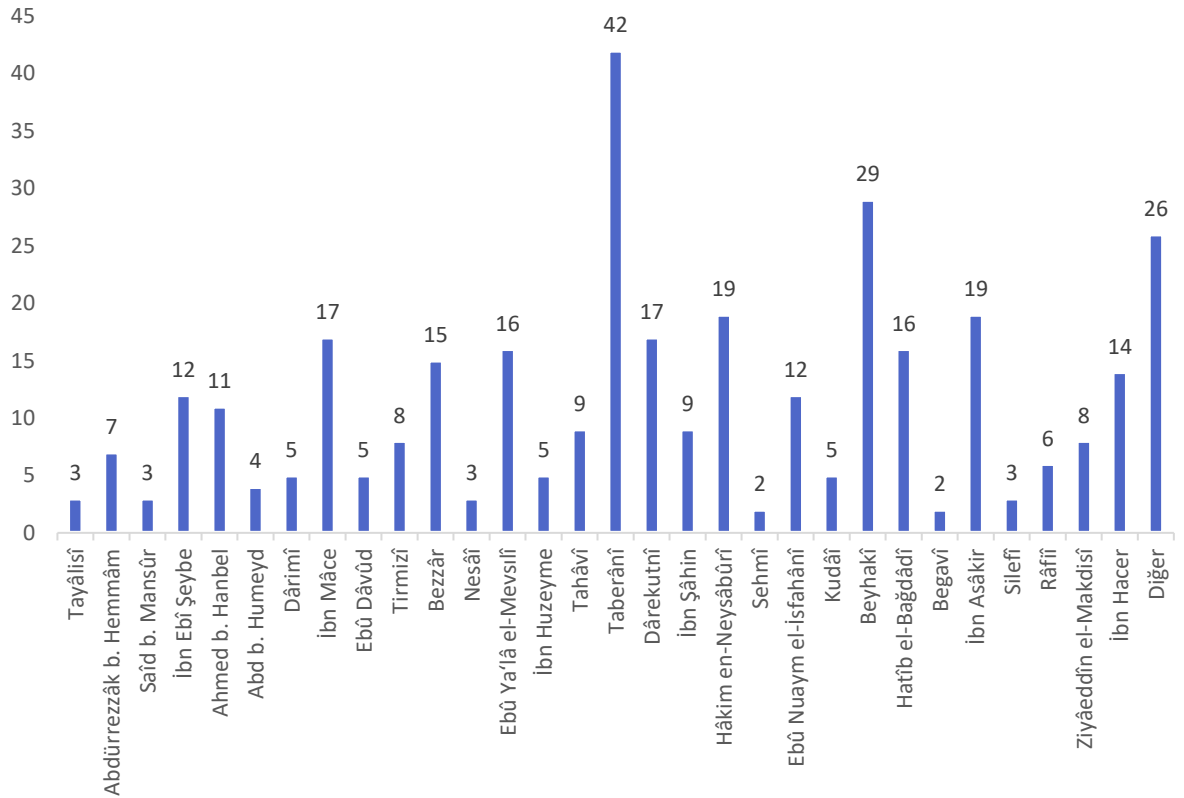

4.8. Uydurma Nüshalarda Yer Alan Rivayetlere Atıfta Bulunulma Oranı

Erken dönemde doğrudan eser ismi verilerek yapılan atıflar bulunmamaktadır. Bu nedenle, uydurma nüshaların nispet edildiği şahıslar üzerinden atıfları tespit etmeye yönelik bir yaklaşım benimsenmiştir. Ancak tespit edilen atıfların kesin olarak uydurma nüshalara yapıldığını iddia etmek mümkün değildir. Bununla birlikte konuya dair bir fikir sunması amacıyla bu yöntem uygulanmıştır.

Uydurma nüshalarda yer alan rivayetlerin, atıfta bulunduğu eserlerin oranını tespit etmek amacıyla aşağıdaki grafik oluşturulmuştur:

Şekil 4.14. Uydurma Nüshalarda Yer Alan Rivayetlere Atıfta Bulunulma Oranı

Yukarıdaki grafikte uydurma nüshası olduğu belirtilen yetmiş râvinin nüshalarında örnek metin olarak zikredilen rivayetlerin hadis musannefatında kullanılma oranı gösterilmiştir. Bu oran, muhaddislerin eserlerinde zikredilen rivayet sayılarının, yetmiş râvinin toplam rivayetlerini yansıtmadığını, nüshalarda bulunan örneklerin muhaddislerin eserlerinde ne derece yer aldığını ortaya koymaktadır. Grafikte bir musannifin yaptığı atıf sayısı, sadece belirli bir nüshaya yapılan atıfları göstermemektedir. Örneğin, Tayâlisî'nin üç atfı, aynı nüshaya ait olmayıp, Abdülazîz b. Ebî Revvâd, Ömer b. Kays ve Ca'fer b. Zübeyr'e

yapılan atıflardan oluşmaktadır. Amacımız, uydurma nüshaların eserlerin oluşumuna etkisini görmek olduğu için böyle yöntem izlenmiştir.

Grafikten anlaşılacağı üzere en yüksek atıf oranına %13 ile Tâberânî'nin *Mu'cem*'lerinde rastlanmaktadır.¹⁶⁰⁶ Bu oranı sırasıyla Beyhâkî (%8), Hâkim en-Neysâbü'rî (%6), İbn Asâkir (%6), Dârekutnî (%5) ve diğer muhaddisler takip etmektedir. Grafikte %7'lik oranı oluşturan “diğer” kategorisi üç râviye ait örnek rivayetin tespit edilemediğini ve dolayısıyla bu rivayetlerin musannefatta kullanılma durumunun olmadığını göstermektedir. Bu kategorideki geri kalan oran ise Ebû Avâne, Müslim, Harbî, İbn Ya'kûb, İbnü'l-A'râbî, İbn Kâni', Havlânî, Râmhürmüzî, İbnü'l-Mukrî, İbn Batta, Hattâbî, İbn Cümey' el-Gassânî, Sülemî, Temmâm er-Râzî, İbn Bişrân, Şîrâzî, Şâşî, Herevî, Yahyâ b. Hüseyin, Şühde el-Kâtibe, İbnü'l-Müstevfî, İbn Nâsîrüddin el-Kaysî ve Müttakî el-Hindî gibi muhaddislerin eserlerinin yalnızca bir kez geçtiğini ifade etmektedir.¹⁶⁰⁷

Uydurma nüshalardaki rivayet kullanımı oranının en yüksek olduğu eserler arasında Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebîr*, *el-Mu'cemü'l-evsat* ve *el-Mu'cemü's-sağîr* adlı eserleri bulunmaktadır. Bu eserler, sıhhatine göre çeşitli hadislerin yer aldığı büyük külliyatlardır. Taberânî, hem zayıf hem de güvenilir hadisleri içeren geniş hadis

¹⁶⁰⁶ Grafikte yer alan müelliflerin araştırmaya konu olan eserleri şöyledir: Tayâlisî'nin *el-Müsned*'i, Abdürrezzâk b. Hemmâm'ın *el-Musannef*'i, Saîd b. Mansûr'un *es-Sünen*'i, İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannef*'i, Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned* ve *Fezâilü's-Sahâbe*'si, Abd b. Humeyd'in *el-Müsned*'i, Dârimî'nin *el-Müsned*'i, İbn Mâce'nin *es-Sünen*'i, Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'i, Tirmizî'nin *es-Sünen* ve *eş-Şemâ'ilü'n-nebeviyye*'si, Bezzâr'ın *el-Müsned*'i, Nesâî'nin *es-Sünen* ve *es-Sünenü'l-kübrâ*'sı, Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî'nin *el-Müsned*'i, İbn Huzeyme'nin *es-Sahîh* ve *et-Tevhîd*'i, Tahâvî'nin *Şerhu Meâni'l-âsâr* ve *Şerhu Müşkili'l-âsâr*'ı, Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebîr*, *el-Mu'cemü'l-evsat* ve *el-Mu'cemü's-sağîr*'i, Dârekutnî'nin *es-Sünen*'i, İbn Şâhin'in *et-Terğîb, Cüz'ü min hadis* ve *Nâsihu'l-hadîs ve mensühuh*'u, Hâkim en-Neysâbü'rî'nin *el-Müstedrek*'i, Sehmî'nin *Târîhu Cürcân*'ı, Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin *Târîhu İsbahân*, *Hilyetü'l-evliyâ*, *Ma'rifetü's-sahâbe* ve *Kitâbü Tıbbi'n-nebî*'si, Begavî'nin *Me'âlimü't-tenzîl* ve *Şerhu's-sünne*'si, Kudâî'nin *el-Müsned*'i, Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ*, *Delâ'ilü'n-nübüvve* ve *Şu'abü'l-îmân*'ı, Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdâd*, *el-Fakîh* ve *l-mütefakkîh* ve *el-Müttefik ve'l-müfterik*'i, İbn Asâkir'in *Târîhu Dımaşk*, Silefî'nin *el-Meşyehatü'l-Bağdâdiyye* ve *el-Mecâlisü's-Selemâsiyye*'si, Râfîî'nin *et-Tedvîn*'i, Ziyâeddîn el-Makdisî'nin *el-Ehâdisü'l-muhtâre*'si, İbn Hacer'in *el-Metalibu'l-Âliye*'si.

¹⁶⁰⁷ Bu kategorideki muhaddislerin eserleri şu şekildedir: Ebû Avâne el-İsferâyînî'nin *el-Müstahrec*'i, Müslim'in *el-Câmi'u's-sahîh*'i, Harbî'nin *Garîbü'l-hadîs*'i, İbn Ya'kûb'un *Müsnedü Ebî Hanîfe*'si, İbnü'l-A'râbî'nin *el-Mu'cem*'i, İbn Kâni'nin *Mu'cemü's-sahâbe*'si, Havlânî'nin *Târîhu Dârayya*'sı, Râmhürmüzî'nin *el-Muhaddissü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*'si, İbnü'l-Mukrî'nin *Mu'cemü's-şü'yüh*'u, İbn Batta'nın *el-İbânetü'l-kübrâ*'sı, Hattâbî'nin *Kitâbü'l-Uzle*'si, İbn Cümey' el-Gassânî'nin *Mu'cemü's-şü'yüh*'u, Sülemî'nin *Adâbü's-sohbe*'si, Temmâm er-Râzî'nin *el-Fevâ'id*'i, İbn Bişrân'ın *el-Emâlî*, Şîrâzî'nin *el-Elkâb*'ı, Şâşî'nin *el-Fevâ'id*'i, Herevî'nin *Zemmü'l-keâm*'ı, Yahyâ b. Hüseyin'in *el-Emâlî'l-hamisiyye li's-şecerî*'si, Şühde el-Kâtibe'nin *el-Umde*, İbnü'l-Müstevfî'nin *Târîhu İrbil*'i, İbn Nâsîrüddin el-Kaysî'nin *Tavdîhu'l-müştebeh*'i, Müttakî el-Hindî'nin *Kenzü'l-ummâl*'i.

koleksiyonları ile tanınır. İsfahânî hadîs hâfızı Kıvâmüssünne et-Teymî (ö. 535/1141) de Taberânî'yi eserlerinde ileri derecede münker ve mevzû rivayetlere ve sahâbîlerle ilk nesilleri kötüleyen ferd hadislere yer vermekle suçlamıştır.¹⁶⁰⁸ Ancak Zehebî'ye göre bu durumun Taberânî'ye özgü olmadığını, 3/9. yüzyılın başlarından itibaren hadîs âlimlerinin çoğunun, naklettikleri hadîslerin sorumluluğunun kendinden çıktığı şeklinde düşündüklerini ifade etmiştir.¹⁶⁰⁹ Bu nedenle uydurma nüshalardaki rivayetlerin de bu koleksiyonlarda yer almasının şaşırtıcı bir durum olarak görülmediği söylenebilir. Taberânî'nin geniş kapsamlı çalışmaları, rivayet zincirini aktarma amacıyla derlendiğinden, uydurma nüshalardaki rivayetlerin bu tür koleksiyonlarda yer bulduğu anlaşılmaktadır. Sonuç olarak, Taberânî'nin geniş derleme amacı, uydurma hadîslerdeki rivayetlerin de onun eserlerinde sıklıkla atıf almasına neden olmuştur.

Uydurma nüshalardaki rivayet kullanımı oranının yüksek olduğu ikinci sıradaki eserler, Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ* ve *Şu'abü'l-îmân* adlı eserleridir. Bu eserler, kapsamlı hadîs derlemeleri olup, çeşitli rivayet türlerine yer verdikleri için özellikle *es-Sünenü'l-kübrâ*'da uydurma nüshalardaki rivayetlerin de sıkça atıf yapıldığı kaynaklar arasında bulunmaktadır. *es-Sünenü'l-kübrâ*'da senedi zayıf veya metni kusurlu rivayetler delil olarak kullanılmamakla birlikte bunların da ihticâca uygun bulunmadığını göstermek için zikredilmesi, uydurma rivayetlerin de Beyhakî'nin eserlerinde atıf alabileceğini göstermektedir. Beyhakî'nin sahih hadîsler dışındaki rivayetleri de içeren derleme anlayışı, onun eserlerinde uydurma nüshalardaki rivayetlerin yer almasına yol açmıştır. Beyhakî, sünnetin aktarımı ve sahih hadîsler dışındaki rivayetlerin de değerlendirilmesi amacıyla bu tür rivayetlere yer vermiş olsa da, bu rivayetlerin delil olarak kabul edilmemeleri eserin metodolojik yaklaşımının bir parçası olarak görülmektedir.

Dârekutnî, hadîslerin sıhhatini sorgulayan eleştirel bir çizgiye sahip olan bir muhaddistir. *es-Sünen* adlı eseri, diğer sünenlerin aksine ahkâmla ilgili hadîsleri bir araya getirerek, özellikle illetli hadîsleri, bunların arasındaki farkları ve zayıf yönleri ortaya koymayı amaçlamıştır. Söz konusu eser, sahih, hasen, zayıf ve mevzû hadîsleri içermekte olup, bazı bölümlerinde hiçbir makbul hadîsin yer almadığı da görülmektedir.¹⁶¹⁰ Onun çalışmaları, hadîs ilminin cerh ve ta'dil yönüyle alakalı olduğundan, uydurma hadîslerin

¹⁶⁰⁸ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, 4/125.

¹⁶⁰⁹ Zehebî, *Siyer*, 16/119-130; Mehmet Görmez, "Taberânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010).

¹⁶¹⁰ Abdullah Aydın, "es-Sünen", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010).

tespitinde önemli bir yer tutmuştur. Bu eserlerde uydurma rivayetlerin de yer alması, Dârekutnî'nin zayıf hadisleri de değerlendirmesiyle ilişkilidir. Dolayısıyla, onun hadis eleştirisi ve derinlemesine incelemeleri, uydurma hadislerin bu eserlerde yer almasının sebebi olarak söylenebilir.

Hakîm en-Neysâbûrî, özellikle hadislerin sıhhatini değerlendiren bir muhaddis olarak bilinir. Ancak onun bazı eserlerinde, diğer muhaddislerin zayıf ya da uydurma olarak nitelediği hadisler de bulunur. Bu nedenle Hakîm en-Neysâbûrî'nin yazım amacı ve hadis değerlendirme metodu, uydurma rivayetlerin onun eserlerinde de sıkça yer almasına neden olmuştur.

İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk* adlı eseriyle hem biyografik hem de hadis rivayetlerini bir araya getiren geniş kapsamlı bir eser sunmuştur. Eser, sadece güvenilir rivayetlere değil, tarihsel olayları aktarırken zayıf ve uydurma rivayetlere de yer vermiştir. Eserin yazılış amacı, biyografik aktarımını zenginleştirmek ve rivayet çeşitliliğini sunmak olduğundan, bu durum uydurma hadislerin de eserde bulunmasına yol açmıştır. İbn Asâkir'in bu çalışmasında uydurma hadislerin bulunması, eserin kapsamının genişliğinden kaynaklanmaktadır.

Grafikte takip eden Bezzâr, Ebû Nu'aym el-İsfahânî, Hatîb el-Bağdâdî ve benzeri diğer birçok muhaddis de hadislerin toplanması ve değerlendirilmesi amacıyla önemli eserler telif etmişlerdir. Bezzâr, Ebû Nu'aym el-İsfahânî, Hatîb el-Bağdâdî gibi muhaddisler, zayıf hadisleri de eserlerine dahil etmişlerdir. Bu ve benzeri muhaddisler, hem rivayetlerin toplanmasını hem de cerh ve ta'dil gibi değerlendirme kriterlerini göz önünde bulundurmuşlardır. Bu durum, uydurma rivayetlerin de bu eserlerde yer bulmasına neden olmuştur. Özellikle uydurma hadislerin incelenmesi ve değerlendirilmesi üzerine eser veren muhaddisler, eserlerinde böyle rivayetlere yer vermişlerdir. Bu da grafikteki uydurma hadis nüshalarındaki rivayetlerin kullanım oranlarındaki yüksekliği açıklamaktadır. Ayrıca uydurma nüshalarda yer almakla birlikte, metni sahih olup isnadı uydurulmuş hadisler de musannefatta kullanılan rivayetlerin belirli bir kısmını oluşturmaktadır.

Netice itibariyle bu analizde, uydurma nüshalardaki rivayetlerin belirli eserlerde daha fazla atıf almasının sebebi, bu eserlerin yazılış amacı ve derleme yöntemleriyle ilişkilidir. Taberânî, Beyhakî, Dârekutnî, Hakîm en-Neysâbûrî ve İbn Asâkir gibi muhaddisler, hadis toplama ve değerlendirme konusunda geniş kapsamlı eserler yazmış, bu eserlerde zayıf

ve uydurma rivayetlere de yer vermişlerdir. Bu durum, uydurma rivayetlerin bu tür eserlerde daha fazla yer bulmasına neden olmuştur. Bu sebeplerle, grafikte görülen yüksek atıf oranları, eserlerin derleme ve değerlendirme amaçlarıyla doğrudan bağlantılıdır.

SONUÇ

Çalışmada, duaîa literatüründe yer aldığı tespit edilen yetmiş uydurma nüsha sahibi râvi ve bunların nüshalarının analizini sunarak, söz konusu nüshaların içeriğı, ortaya çıkış dönemleri ve sonrasındaki değeriendirme süreçleri ele alınmıştır. Bu kapsamda bu tür nüshaların hicrî ikinci asrın ikinci çeyreğinden itibaren ortaya çıkmaya başladığı tespit edilmiştir. Nitekim İbn Hibbân, Hâlid b. Ubeyd'e uydurma bir nüsha nispet eder. "Uydurma nüsha" ifadesi, yalnızca senedi ve metni uydurma olan nakilleri değil, aynı zamanda başka isnadlarla Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ait olduğu tespit edilen bir metne sened uydurulan rivayetleri de kapsar.

Uydurma nüshanın kendisine nispet edildiğı râvilerin büyük çoğunluğunun, rivayet tarihinin en kritik ve canlı dönemleri olan hicrî ikinci ve üçüncü yüzyıllarda yoğunlaşmaktadır. Bu râvilerden otuz yedisi hicrî ikinci asırda, yirmi altısı ise hicrî üçüncü asırda yaşamış olup, bu iki asırdaki nüsha sahibi râviler, toplamın %90'ını oluşturmaktadır. Nitekim yalnızca altı nüsha sahibi râvinin dördüncü yüzyılda, birinin ise altıncı asırda yaşadığı tespit edilmiş olup, bu oran ise %10'a tekabül etmektedir. Sonraki dönemlerde bu sayıda görülen ciddi azalmanın, muhtemelen rivayetlerin kitaplara kaydedilmesi ve nakil döneminin sona ermesiyle birlikte, eski canlılığını yitiren rivayet dönemine paralel olarak gerçekleştiğı anlaşılmaktadır. Bu râviler arasında, Bîşr b. Hüseyin'in Zübeyr b. Adî'ye, Ahmed b. İshâk b. İbrâhîm'in dedesi Nübeyt b. Şerîd'e nispet ederek naklettiğı iki nüsha günümüze ulaştığı bilinmektedir. Ancak diğer nüshaların mevcut araştırmalar çerçevesinde günümüze ulaştığı tespit edilememiştir.

Hicrî ikinci ve üçüncü asırlarda yoğun bir şekilde görülen uydurma nüshaların tespitinin çoğunlukla dördüncü asır münekkitleri, özellikle İbn Hibbân tarafından yapılması, İbn Hibbân'ı bu sahada önemli bir kaynak olarak öne çıkarmaktadır. Tespitlerimiz doğrultusunda uydurma nüsha tabiri her ne kadar ilk kez hicrî üçüncü asır münekkitlerinden Ebû Zür'a er-Râzî tarafından kullanılmış olsa da yaygın kullanımına İbn Hibbân'da rastlanmaktadır. Elli bir nüshanın tespitini İbn Hibbân yaparken, kalan on

dokuz nüshanın tespiti diğer münekkitler tarafından yapılmıştır. İbn Hibbân'ın bu önemli rolünün yanı sıra; dördüncü asırda uydurma nüshaların tespit edilme oranının yüksek olmasının sebeplerinden biri, özellikle bu asırdan önce telif edilen çeşitli eserler dördüncü asır münekkitlerine daha sistematik bilgi sunarak uydurma nüshaların tespitini kolaylaştırmış olmasıdır.

İbn Hibbân'ın uydurma nüshalarla ilgili tespitleri doğrultusunda, bu nüsha sahibi râvilerin ricâl tenkit ilmindeki yerlerinin incelenmesi amacıyla dördüncü asır öncesi münekkitler tarafından nasıl değerlendirildiği araştırılmıştır. Bu bağlamda İbn Hibbân'ın, dördüncü asır öncesi uydurma nüshasını tespit ettiği elli bir râviden çoğunun, dördüncü asır öncesi münekkitler tarafından “yalancı” ve “hadis uyduruyor” ifadeleri kullanılmıştır. Bu ifadelerin yer almadığı durumlarda ise ağır cerh ifadelerinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Ancak dördüncü asır öncesi münekkitler tarafından on dört râvi hakkında ise herhangi bir kanaatin belirtilmediği görülmüştür.

Bir münekkidin bir râvi hakkında uydurma nüshaya sahip olduğunu belirtmesi, özellikle *el-Mecrûhîn*'de bu bilginin yer alması, hicri dördüncü asır sonrası münekkitleri tarafından da ilgili râvi hakkında bir cerh ifadesi niteliğinde kabul edildiği anlaşılmaktadır.

Uydurma nüshaların isnad karakterleri incelendiğinde, bazı rivayetlerin aile isnadıyla aktarıldığı dikkat çekmektedir. İlgili râvilerin, ailelerinin hadis aktarımındaki önemli rolünü kullanarak bu rivayetleri aile isnadıyla naklettikleri görülmektedir. Ayrıca metin veya isnad açısından uydurma olduğuna dair elde edilen veriler de analiz edilmiştir. Uydurma nüshaların bir kısmı sadece metin açısından uydurma olarak değerlendirilirken, bir diğer kısmı hem metin hem de isnad yönünden uydurma olarak tespit edilmiştir.

Uydurma nüsha sahibi râvilerin yoğun olarak yaşadığı şehirler incelendiğinde, hicrî ikinci asırda Basra, üçüncü asırda ise Bağdat öne çıkmaktadır. Bu bağlamda söz konusu râvilerin yaşadığı asırlarda ilim merkezlerinin farklı şehirlere kaymasıyla birlikte uydurma nüshaların da bu merkezlerde daha fazla ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

Uydurma nüshaların nispet edildiği otorite kimselere bakıldığında, büyük oranda Enes b. Mâlik öne çıkmaktadır. Bu nüshaların nispet edildiği diğer isimler arasında Hz. Âişe, Ebû Hüreyre, İbn Ömer gibi daha ziyade müksirûndan olan sahâbîlerin de bulunması ve bu isimler üzerinden aktarılması dikkat çekmektedir. Bu nüshaların, özellikle müksirûn sahâbîlere nispet edilmesi, bu sahâbîlerin hadis rivayetindeki önemli konumlarının kullanılmaya çalışıldığını göstermektedir. Bununla birlikte Saîd b. Müseyyeb, Mekhûl b.

Ebî Müslim, Zührî gibi tabîîn âlimleri de yer almaktadır. Bu da tâbîî dönemi resmi ve gayr-i resmi tedvinde öne çıkan isimlerin kullanıldığı, onların otoritesi üzerinden rivayetlerini itibar kazandırmaya çalıştıkları söylenebilir.

Uydurma nüshalarda yer alan rivayetlerin atıfta bulunulduğu eserlerin oranına bakıldığında, en yüksek atıf oranının Tâberânî'nin *Mu'cem*'lerinde rastlanmaktadır. Sonrasında Beyhâkî, Hâkim en-Neysâbûrî, İbn Asâkir ve Dârekutnî gibi muhaddisler takip etmektedir. Söz konusu muhaddisler, hadis toplama ve değerlendirme konusunda geniş kapsamlı eserler yazmış, zayıf ve uydurma rivayetlere de yer vermişlerdir. Uydurma rivayetlerin bu eserlerde daha fazla atıf almasının temel nedeni, eserlerin yazılış amacı ve derleme yöntemleriyle ilişkili olmasıdır.

Bu çalışmada “uydurma nüshaların” hadis tarihindeki seyrini göstermek amacıyla genel çerçeve oluşturularak, analizlerle kapsamlı bir çalışma yürütülmüştür. Ancak uydurma nüshalar dışında duafâ literatüründe fazlaca bulunan “maklûb” ve “münker” nüshaların ayrıntılı olarak incelenmesi çalışmamızın hacmini arttıracığından ayrı bir araştırmanın konusu olarak ele alınması daha faydalı olabilir ve bu alana önemli katkılar sunabilir.

EKLER

Ek 1. Duafâ Literatüründe Maklûb ve Münker Nüsha Sahibi Râviler

Yapılan taramalar neticesinde, duafâ literatüründen İbn Hibbân'ın *Kitâbü'l-Mecrhiîn*'i, İbn Adî'nin *el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl*'i ve İbn Hacer'in *Lisânü'l-Mîzân* adlı eserinde uydurma nüshaların yanı sıra maklûb ve münker nüshalar ile bunların içerisinde maklûb ve münker rivayetleri ihtiva eden nüshalar tespit edilmiştir. İbn Hibbân'ın eserinde iki râvinin dışında “maklûb nüsha” ve çoğunluğu maklûb rivayetleri içeren nüshaların bulunduğu görülmüştür. İbn Adî ve İbn Hacer'in duafâ eserlerinde ise “münker nüsha” ve münker rivayetleri barındıran nüshaların olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte bu eserlerdeki söz konusu nüshaların sayısı sadece belirtilen rakamlarla sınırlı olmayıp, yalnızca bu eserlerde yer alan râvilerin nüshalarının sunulacağı belirtilmelidir. Çalışmamızın hacmini genişletmemesi adına yalnızca bu nüsha sahiplerinin isimleri zikredilecektir. Bu amaçla aşağıdaki tablo hazırlanmıştır:

Ek 1. Duafâ Literatüründe Maklûb ve Münker Nüsha Sahibi Râviler

Râvi Adı	Kaynak
Hüseyin b. Kays er-Rahbî	<i>Kitâbü'l-Mecrhiîn</i>
Halîl b. Mürre	<i>Kitâbü'l-Mecrhiîn</i>
Saîd b. Sinân el-Kindî	<i>Kitâbü'l-Mecrhiîn</i>
Saîd b. Dâvûd ez-Zenberî	<i>Kitâbü'l-Mecrhiîn</i>
Saîd b. Muhammed b. Ebî Mûsâ el-Medenî	<i>Kitâbü'l-Mecrhiîn</i>
Dahhâk b. Hacve	<i>Kitâbü'l-Mecrhiîn</i>
Abdullâh b. Muhammed Rebîa el-Kudâmî	<i>Kitâbü'l-Mecrhiîn</i>
Abdullâh b. İsâ el-Fervî	<i>Kitâbü'l-Mecrhiîn</i>
Abdullâh b. Hüseyin b. Câbir el-Bağdâdî	<i>Kitâbü'l-Mecrhiîn</i>
Abdullâh b. Velîd el-Vassâfî	<i>Kitâbü'l-Mecrhiîn</i>
Amr b. Abdillâh b. Ya'lâ	<i>Kitâbü'l-Mecrhiîn</i>
Amr b. Eyyûb el-Medenî	<i>Kitâbü'l-Mecrhiîn</i>
Ubeyd b. Kesîr b. Abdülvâhid	<i>Kitâbü'l-Mecrhiîn</i>
Ammâr b. Matar er-Ruhâvî	<i>Kitâbü'l-Mecrhiîn</i>
Muhammed b. Hucr b. Abdilcebbâr	<i>Kitâbü'l-Mecrhiîn</i>
Muâviye b. Yahyâ es-Sadeffî	<i>Kitâbü'l-Mecrhiîn</i>

Miyâh Serî‘	<i>Kitâbü’l-Mecrhiîn</i>
Ma‘mer b. Muhammed b. Abdillâh	<i>Kitâbü’l-Mecrhiîn</i>
Velîd b. Velîd el-Ansî	<i>Kitâbü’l-Mecrhiîn</i>
Yezîd b. Süfyân b. Ubeydillâh	<i>Kitâbü’l-Mecrhiîn</i>
Yâsîn b. Muâz z-Zeyyât	<i>Kitâbü’l-Mecrhiîn</i>
Cümeý‘ b. Sevb er-Rahbî	<i>el-Kâmil fî Duafâi’r-Ricâl</i>
Muhammed b. Muhammed b. el-Eş‘as	<i>el-Kâmil fî Duafâi’r-Ricâl</i>
Mus‘ab b. Mâhân	<i>el-Kâmil fî Duafâi’r-Ricâl</i>
Habîb b. İbrâhîm b. Sa‘d	<i>Lisânü’l-Mîzân</i>
Atîk b. Hibetullah	<i>Lisânü’l-Mîzân</i>
Yesâr el-Bünânî	<i>Lisânü’l-Mîzân</i>

KAYNAKÇA

- Abd b. Humeyd, Ebû Muhammed. *Müntehab min Müsnedi 'Abd b. Humeyd*. nşr. es-Seyyid Subhî es-Sâmirî, Mahmûd Muhammed Halîl. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1408.
- Abdürrezzâk, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm. *Muşannef*. 12 Cilt. Beyrut, Lübnan: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1403.
- Aclûnî, İsmâil b. Muhammed. *Keşfü'l-hafâ' ve müzîlû'l-ilbâs 'amme'stehere mine'l-eḥâdîs 'alâ elsineti'n-nâs*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1395.
- A'zamî, Muhammed Mustafa. *İlk Devir Hadis Edebiyatı ve Peygamberimizin Hadislerinin Tedvin Tarihi: (H. 1-150-M. 622-657)*. İstanbul: İz Yayıncılık, 3. Basım, 2021.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh. *Müsnedu Aḥmed*. nşr. Şu'ayb Arnâut. 50 Cilt. Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1420.
- Akdoğan, Mehmet Nur. "Kitâbu Süleym b. Kays ve Kaynaklık Değeri". *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3/2 (Aralık 2014), 1-22.
- Alâî, Ebû Saîd Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî. *Câmi'ü't-taḥsîl fî aḥkâmi'l-merâsîl*. nşr. Hamdi Abdülmecid es-Selefi. y.y.: Mektebetü'n-Nahdiyyeyü'l-'Arabiyye, 1406.
- Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn. *el-Esrârü'l-merfû'a fî'l-aḥbâri'l-mevzû'a*. nşr. Muhammed es-Sabbâğ. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1391.
- Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn. *el-Maşnû' fî ma'rifeti'l-ḥadîsi'l-mevzû'*. nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde. Beyrut: Mektebetü'l Matbu'ati'l-İslamiyye, 1398.
- al-Raqmiyyât. Erişim 07 Temmuz 2024. <https://maximromanov.github.io/2014/08-23.html>
- Aydınlı, Abdullah. "es-Sünen". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38/148. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis Istılahları Sözlüğü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2011.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis Istılahları Sözlüğü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 8. Basım, 2015.
- Aydınlı, Abdullah. "Sahîfe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35/522-523. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Aynî, Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd. *'Umdetu'l-kârî şerḥu Şahîhi'l-Buḥârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, bt.

- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî el-Hatîb. *Târîhu Bağdâd*. nşr. Beşşâr °Avvâd Ma°rûf. 16 Cilt. Beyrut: Daru'l-Garbi'-İslamiyye, 1422.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed el-Hatîb. *el-Fakîh ve'l-mütefakkih*. nşr. Âdil b. Yûsuf el-Azzâzî. 2 Cilt. Riyâd: Daru İbni'l-Cevzî, 1417.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed el-Hatîb. *el-Müttefik ve'l-müfterik*. nşr. Muhammed Sâdık Aydın Hamidî. 3 Cilt. Dimaşk: Dârü'l-Kâdirî, 1417.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed el-Hatîb. *Şerefü aşhâbi'l-hadis*. nşr. Muhammed Said Hatipoğlu. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1972.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed el-Hatîb. *Telhîşü'l-müteşâbih fi'r-resm*. nşr. Sükeyne eş-Şihâbî. 2 Cilt. Dimaşk: Dâru Talas, 1406.
- Bağdatlı, İsmail Paşa. *Hediyetü'l-°ârifin esmâ'ü'l-mü'ellifin ve âşârü'l-muşannifin*. 2 Cilt. b.y.: Mü°essesetü't-Târihi'l-°Arabî, ts.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ'. *Şerhu's-sünne*. nşr. Muhammed Züheyr eş-Şavîş, Şuayb el-Arnaût. 15 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1403.
- Begavî, Muhammed el-Ferrâ. *Me'âlimü't-tenzîl*. nşr. Muhammed Abdullah en-Nemr v.dğr. 8 Cilt. Riyad: Dâru Tayyibe, 1409.
- Berkânî, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed. *Su'âlâtü Ebî Bekr el-Berkânî ve cevâbâtü'd-Dârekuñî*. Pakistan: Kutubu hâne cemîlî, 1404.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed. *Delâ'ilü'n-nübüvve ve ma°rifetü ahvâli şâhibi's-şerî°a*. nşr. Abdülmucî Kal°acî. 7 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-°İlmiyye, 1408.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed. *el-Câmi' li şu'abi'l-îmân*. nşr. Abdül°alî Abdülhamîd Hâmid. 14 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1424.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed. *es-Sünenü'l-kübrâ'*. nşr. Muhammed Abdülkadir Atâ. 10 Cilt. Mekke: Mektebetü Dâri'l-Bâz, 1414.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed. *Şu'abü'l-îmân*. nşr. Ebû Hâcer Muhammed Saîd b. Besyûnî Zağlûl. 9 Cilt. Beyrut - Lübnan, 1421.
- Bezzâr, Ebû Bekir Ahmed. *Müsnedü'l-Bezzâr*. nşr. Âdil b. Sa'd. 18 Cilt. Medine: Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-Hikem, 1430.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr. *Müsnedü'l-Bezzâr*. ed. Âdil b. Sa'd, Mahfûzurrahmân Zeynullah. 18 Cilt. Medine: Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-Hikem, 2009.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-şahîh*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.

- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *et-Târîhü's-şagîr*. thk. Mahmûd İbrâhîm Zayed. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1986.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed. *et-Târîhü'l-kebîr*. nşr. Muhammed Abdulmuîd Han. 8 Cilt. Haydarâbâd: Dairetü Maârif'il-Osmaniyye, ts.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed. *Kitâbü'd-Du'afâ'i's-şagîr*. nşr. Mahmûd İbrâhîm Zayed. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1406.
- Buhârî, Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Ya'kûb el-Hârisî. *Müsnedü Ebî Hanîfe li-ibni Ya'kûb*. Lübnan: Daru'l- Kütübü'l- İlmiyye, 2008.
- Cerrâr, Nebûl Sa'düddîn Selîm. *el-İmâ ila Zevâidi'l-Emâlî ve'l-Eczâ*. nşr. Edvâu's-Selef,. 8 Cilt. Riyad, 1428.
- Cûzcânî, Ebû İshak İbrâhîm. *Ahvâlü'r-ricâl*. nşr. Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî. Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1405.
- Cûzekânî, Hüseyin b. İbrâhîm b. Hüseyin el-Hemedânî. *el-Ehâdîşü'l-ebâtîl ve'l-menâkîr ve's-şihâh ve'l-meşâhîr*. 2 Cilt. Riyad: Daru's-Samîi, 1422.
- Cüdey', Abdullah b. Yûsuf. *Tahrîru'ulûmi'l-hadîs*. 2 Cilt. Beyrut: Mü'essesetü'r-Reyyân, 1424.
- Cürcânî, Yahyâ b. Hüseyin eş-şecerî. *Tertîbü el-Emâlî'l-Hamîsiyyeti li's-Şecerî*. nşr. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmâîl. 2 Cilt. Beyrut-Lübnan: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1422.
- Çakan, İsmail Lütfî. *Hadis Edebiyatının Oluşum Safhaları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 19. Basım, 2016.
- Dalgın, Nihat. "İbn Lehîa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/158-159. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî. *el-İlelü'l-vâride fi'l-eḥâdîsi'n-nebeviyye*. nşr. Mahfuzürrahman es-Selefi. 15 Cilt. Riyad: Dârü Taybe, 1405.
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî. *el-Mü'telif ve'l-muḥtelef*. nşr. Muvaffak b. Abdillâh b. Abdilkâdir. 5 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1406.
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî. *Kitâbü'd-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*. 3 Cilt. el-Medînetü'l-Münevvere: Mecelletü'l-Câmi'ati'l-İslâmiyye, 1402.
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî. *Mevsû'atü aḳvâli Ebî'l-Hasen ed-Dârekutnî fi ricâli'l-hadîs ve ilelihi*. nşr. Muhammed Mehdî, Eşref Mansûr Abdurrahmân, İsmâ Abdülhâdî Mahmûd, Ahmed Abdürrezzâk, Eymen İbrahim, Mahmud Muhammed Halîl. 2 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1427.

- Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî. *Su'âlâtü's-Sehmî li'd-Dârekuṭnî ve gayrih mine'l-meşâyiḥ fi'l-cerḥ ve't-ta'dîl*. nşr. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkadir. Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1404.
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî. *Su'âlâtü's-Sülemî li'd-Dârekuṭnî*. nşr. Sa'd b. Abdillâh el-Humeyyid, Hâlid b. Abdurrahman el-Cüreysî. Riyad: y.y., 1427.
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî. *Sünenü'd-Dârekuṭnî*. nşr. Şu'ayb Arna'ût. 6 Cilt. Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1425.
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî. *Ta'likâtü'd-Dârekutnî 'ale'l-Mecrûḥîn li Ibn Hibbân el-Büstî*. nşr. Halîl b. Muhammed 'Arabî. Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse, 1444/1994.
- Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman. *Sünenü'd-Dârimî*. 2 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah. *Sünenü'd-Dârimî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1412.
- Dâvûdî, Şemsüddîn Muhammed. *Ṭabaḳâtü'l-müfessirîn*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403.
- Dumlu, Ömer. "Suhuf". 37/477-478. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Ebü Abdillâh el-Kudâî, Muhammed b. Selâme. *Müsnedü's-Şihâb*. nşr. Muhammed b. Abdulmecid es-Selefi. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1407.
- Ebü Dâvud et-Tayâlisî, Süleyman b. Dâvud. *Müsnedü Ebî Dâvud et-Tayâlisî*. nşr. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî. 4 Cilt. Mısır: Dârü Hecer, 1420.
- Ebü Dâvud, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî. *el-Merâsîl*. nşr. Şuayb el-Arnâvût. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408.
- Ebü Dâvud, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvud*. nşr. Şu'ayb el-Arnâvût-Muhammed Kâmil. 7 Cilt. b.y.: Darü'l-Risâletül-Âlemiyye, 1430.
- Ebü Nu'aym el-İsfahânî. *Kitâbü Tıbbî'n-nebî*. 2 Cilt. Daru İbn Hazm, 1427.
- Ebü Nu'aym el-İsfahânî, Ahmed. *Hilyetü'l-evliyâ' ve ṭabaḳâtü'l-aşfiyâ'*. 11 Cilt. Kahire: Matba'âtü's-Sa'ade, 1394.
- Ebü Nu'aym el-İsfahânî, Ahmed. *Kitâbü Târîhi İşbahân (Zikru aḥbâri İşbahân)*. nşr. Seyyid Kesrevî Hasan. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410.
- Ebü Nu'aym el-İsfahânî, Ahmed. *Kitâbü'd-Ḍu'afâ'*. y.y.: ed-Dârü'l-Beydâ', 1405.
- Ebü Nu'aym el-İsfahânî, Ahmed. *Delâ'ilü'n-nübüvve*. Dârü'n-Nefais, 1406.
- Ebü Nu'aym el-İsfahânî, Ahmed. *Ma'fîretü's-şahâbe*. nşr. Âdil b. Yûsuf. 7 Cilt. Riyad: Dârü'l-Vatan, 1419.

- Ebû Ya'la el-Halîlî, Halîl b. Abdillâh. *Kitâbü'l-İrşâd fî ma'rifeti 'ulemâ'i'l-hadîs*. nşr. Muhammed Saîd b. Ömer İdris. 3 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1410.
- Ebû Ya'la, Ahmed b. Alî. *Müsnedü Ebî Ya'la*. nşr. Hüseyin Selîm Esed. 13 Cilt. Dımaşk: Dârü'l-Me'mûn li't-Turâs, 1410.
- Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî. *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzebe*. 9 Cilt. Kahire: matbaat'u-Tezâmini'l-Ehavî, 1344.
- Ebû Zeyd, Bekir b. Abdullah. *Ma'rifetü'n-nüsağ ve 'ş-şuhufü'l-hadîsiyye*. Riyâd, 1412.
- Ebû 'Avâne, Ya'kûb b. İshâk. *Müsnedü Ebî 'Avâne*. nşr. Eymen b. 'Ârif ed-Dimeşkî. 5 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1419.
- Ebü'l-Arab, Muhammed b. Ahmed et-Temîmî. *Tabakâtü 'ulemâ'i İfrîkıyye*. Beyrut - Lübnan: Darü'l-Kütübî'l-Lübnan, ts.
- Ebü'l-Kâsım el-Halebî, İsmâil b. Kâsım b. İsmâil. *Hâdisu Ebî'l-Kâsım el-Halebî*. Cevâmiu'l-Kelim, Ufuk Yazılım Şirketi, 2004.
- Ebü'l-Meatî Nuri vd. *Mevsû'atü akvâli'l-İmâm Ahmed b. Hanbel fî ricâli'l-hadîs*. 4 Cilt. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1418.
- Ebü's-Şeyh el-İsfahânî, Ebû Muhammed Abdullah. *Tabakâtü'l-muhaddisîn bi İshbahân ve'l-vâridîne 'aleyhâ*. nşr. Abdülgafûr Abdülhak Hüseyin el-Belûşî. 4 Cilt. Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1412.
- Efendioğlu, Mehmet. "Münker". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/13-14. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Elbânî, Ebû Abdırrahman Muhammed Nasırüddîn. *Silsiletü'd-da'ife*. Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, ts.
- Elbânî, Ebû Abdırrahman Muhammed Nasırüddîn. *Silsiletü'l-eḥâdisi'da'ife ve'l-mevdû'a ve eşeruha's-seyyiu fî'l-ümme*. 14 Cilt. Riyâd: Mektebetü'l-Me'ârif, 1402.
- Ertürk, Mustafa. "Maklûb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 27/447-448. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Erul, Bünyamin. "Tedlîs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40/262-264. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Fellâte, Ömer b. Hasan Osmân. *el-Vaḍ' fî'l-hadîs*. 3 Cilt. Mektebetü'l-Gazzâlî, 1981.
- Fettenî, Cemâlüddîn Muhammed Tâhir. *Tezkiretü'l-mevzû'ât*. Kahire: İdaretü't-Tıbaatî'l-Müniriyye, 1343.

- Gazzî, akıyyüddîn b. Abdilkâdir et-Temîmî. *et-Tabakâtü's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*. nşr. Abdülfettâh M. el-Hulv. Riyâd: Daru'r-Rifâi, 1403.
- Görmez, Mehmet. "Taberânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/310-312. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Hâce Abdullah-ı Herevî. *Zemmü'l-kelem ve ehlih*. nşr. Ebû Câbir Abdullah b. Muhammed el-Ensârî. 5 Cilt. Medine, 1419.
- Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr. *et-Târîh*. Riyâd, 1405.
- Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût. *Mu'cemü'l-büldân*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1397.
- Haramî, Ahmed b. Behrâm b. Ebî Abdillâh. *es-Sâbi'u 'aşere mine'l-fevâidi'l-'avâlî el-müntekâ*. Şam: Cevâmiu'l-Kelim, Ufuk Yazılım Şirketi, ts.
- Harbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. İshâk b. İbrâhîm. *Garîbü'l-hadîs*. nşr. Süleyman b. İbrâhîm el-Âyid. 3 Cilt. Mekke: Camiatu Ümmi'l-Kurâ, 1405.
- Hâşimî, Sa'dî. *Ebû Zü'r'a er-Râzî ve cühûdühü fî's-sünneti'n-nebeviyye me'a tahkîki Kitâbihi'd-Du'afâ' ve ecvibeti 'alâ es'ileti'l-Berzâi*. 3 Cilt. Medine: el-Câmi'âtü'l-İslâmiyye, 1402.
- Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd. *Kitâbü'l-'Uzle*. Daru İbn Kesir, 1410.
- Havlânî, Ebû Ali Abdülcebbâr b. Abdillâh. *Târîhu Dârayya li Abdilcebbâr el-Havlânî*. Dimaşk: Daru'l-Fikr, 1404.
- Hazimî, Hamd b. Muhammed. *el-Emâkin ev mâ ittefeka lafzuhu vefterağa müsemmahu min el-emâkin*. y.y.: Dâru'l-Yemâme lil bahs ve'terceme ve'neşr, 1415.
- Hemedânî, Zübeyr b. Adî. *Nüşhatü Zübeyr b. 'Adî*. Mısır: Cevâmiu'l-Kelim, Ufuk Yazılım Şirketi, 2004.
- Heysemî, Ebû'l-Hasan Nûruddîn. *Mecme'u'z-zevâ'id ve menbe'u'l-fevâ'id*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1412.
- Humeydî, Abdullah b. Zübeyr. *Müsnedü'l-Humeydî*. nşr. Hüseyin Selîm Esed. 2 Cilt. Dimaşk: Dâru's-Sekâ, 1417.
- î, Nübeyt b. Şerîr b. Enes b. Mâlik el-Eşca'. *Nüşhatü Nübeyt b. Şerîr*. nşr. Hallâf Mahmûd Abdüssemi'. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1423.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf. *el-İstizkâr*. nşr. Sâlim Muhammed 'Atâ, Muhammed Ali Muavvez. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1387.
- İbn Abdülhâdî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn. *Tenkihü't-Tahkîk fî ehâdîsi't-Ta'lik*. 3 Cilt. Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419.

- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah. *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*. nşr. Adil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Mu'avviz. 9 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418.
- İbn Arrâk, Ebü'l-Hasen Nûruddîn (Sa'düddîn) Alî b. Muhammed b. Alî el-Kinânî. *Tenzihü's-serî'ati'l-merfû'a 'ani'l-aḥbâri's-šenî'ati'l-mevzû'a*. 2 Cilt. Mektebetü'l-Kahire, 1401.
- İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Alî b. Hasen. *el-Mu'cemü'l-müştemil 'alâ zikri esmâ'i şüyûhi'l-e'immeti'n-nübel*. nşr. Sekine eş-Şihâbî. Dimaşk: Dârü'l-Fikr, 1401/1981.
- İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Alî b. Hasen. *el-Mu'cemü'l-müştemil 'alâ zikri esmâ'i şüyûhi'l-e'immeti'n-nübel*. nşr. Vefâ Takıyyüddîn. 3 Cilt. Dimaşk: Daru'l Beşair İslamiyye, 1421.
- İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Alî b. Hasen. *Târîhu medîneti Dimaşk*. nşr. Muhibbüddin Ebî Saîd Ömer b. Garame el-^cAmrî. 70 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1416.
- İbn Batta, Ebû Abdillâh Ubeydullah b. Muhammed. *el-İbâne 'an şerî'ati'l-fıraḳi'n-nâciye ve mücânebeti'l-fıraḳi'l-mezmûme*. nşr. Rızâ b. Na'sân Mu'tî. 9 Cilt. Riyâd: Daru'r-Râye, 1415.
- İbn Bişrân, Ebü'l-Kâsım Abdülmelik b. Muhammed b. Abdullah b. Bişran el-Bağdâdî. *Kitâbü'l-emâlî*. Riyâd: Daru'l-Vatan, 1420.
- İbn Cümey' el-Gassânî, Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed. *Mu'cemü's-şüyûh li İbn Cümey'*. Müessesetü'r-Risâle, 1405.
- İbn Ebî Hâtım, Ebû Muhammed Abdurrahmân er-Râzî. *el-Cerḥ ve't-ta'dîl*. 9 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye (Haydarâbâd: Matba'atü Meclisi Dâirati'l-Meârifî'l-Osmaniyye, 1371/1952-1373/1953'ün ofseti), 1371.
- İbn Ebî Hâtım, Ebû Muhammed Abdurrahmân er-Râzî. *Kitâbü'l-İlel*. nşr. Saîd b. Abdillâh el-Hümeyyid, Hâlid b. Abdirrahman el-Cersî. 7 Cilt. Riyad: Metâbiu'l-Humeydî, 1427.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah. *el-Muşannef*. ed. Muhamed Avvâme. 26 Cilt. Cidde: Dârü'l-Kıble, 2006.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed el-Askalânî. *Bulûgu'l-merâm*. nşr. Doktor Mâhir Yasin. Riyad: Darü'l-Kabes, 1435.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed el-Askalânî. *el-İşâbe fî temyîzi's-şahâbe*. nşr. Adil Ahmed Abdül Mevcud-Ali Muhammed Muavvad. 8 Cilt. Beyrut: Daru'l-kütübî'l-İlmiyye, 1415.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed el-Askalânî. *el-Metâlibü'l-âliye bi zevâ'idî'l-mesânidi's-semâniye*. nşr. Kâsım b. Salih el-Kâsım. 11 Cilt. Riyad: Dârü'l-Âsime, 1420/2000.

- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed el-Askalânî. *Fethü'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. nşr. Abdülaziz b. Abdullah b. Abdurrahman b. Bâz, Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Muhibbüddin el-Hatîb. 13 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1379/1960.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed el-Askalânî. *Lisânü'l-Mizân*. nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Beşâ'iri'l-İslâmiyye, 1423.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed el-Askalânî. *Ta'cîlü'l-menfa'a bi-zevâ'id ricâli'l-e'immeti'l-erba'a*. nşr. İkrâmullah İmdâdülhak. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1417.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed el-Askalânî. *Ta'rîfu ehl-i't-takdîs bi merâtibi'l-mevşûfîne bi't-tedlîs*. nşr. Asım b. Abdillâh el-Kureyvitî. Ammân: Mektebetü'l-Menâr, 1403.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed el-Askalânî. *Takrîbü't-Tehzîb*. nşr. Mustafa Avvâme. Haleb: Darür-Raşîd, 1406.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed el-Askalânî. *Takrîbü't-Tehzîb*. nşr. Muhammed °Avvâme. Haleb: Dârü'r-Reşîd, 1412.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed el-Askalânî. *Tebşîrü'l-müntebih bi tahrîri'l-Müştebih*. nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî, Muhammed Ali en-Neccâr. 4 Cilt. Kahire: el-Müessesetü'l-Mısriyyetü'l-âmme li'telîf ve't-terceme ve't-tibâa ve'n-neşr, 1386.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed el-Askalânî. *Tehzîbü't-Tehzîb*. 12 Cilt. Haydarâbâd: Matba'atü'l-Meclis Dâ'iratü'l-Me'ârifin-Nizâmîyye, 1325.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed el-Askalânî. *Telhîşü'l-habîr fî tahrîci'l-eḥâdîsi'r-rafi'el-kebîr*. 4 Cilt. Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed. *ed-Dirâye fî tahrîci eḥâdîsi'l-Hidâye*. 2 Cilt. Beyrut: Darü'l-Ma'rife, ts.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed. *Ṭabaḳâtü'l-müdelîsîn ev Ta'rîfü ehl-i't-takdîs bi merâtibi'l-mevşûfîne bi't-tedlîs*. nşr. Âsım b. Abdullah el-Karyûtî. Ürdün, 1403.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed. *Fezâ'ili's-şahâbe*. nşr. Vasiyyullah Muhammed Abbas. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1403.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed. *Kitâbü'l-İlâl ve ma'rifetü'r-ricâl*. nşr. Vasiyyullah b. Muhammed Abbâs. 3 Cilt. Riyad: Dârü'l-Hânî, 1408.
- İbn Hayr, Ebû Bekr Muhammed el-İşbîlî. *Fehresetü mâ ravâhü 'an şüyühîhî mine'd-devâvîni'l-muşannefe fî ḍurûbi'l-ilm ve envâ'i'l-ma'ârif*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419.

- İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali ez-Zâhirî. *Cemheretü ensâbi'l- 'Arab*. 2 Cilt. Beyrut - Lübnan: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed. *Kitâbü'l-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-ḍu'âfâ' ve'l-metrûkîn*. nşr. Hamdi b. Abdülmecîd es-Selefî. 2 Cilt. daru: Daru's-Samî, 1420.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed. *Kitâbü's-Şikât*. nşr. Muhammed Abdurreşîd. 9 Cilt. Haydarâbâd: Dâ'iretü'l-Ma'ârifî'l-Osmaniyye, 1393.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed. *Şahîhi İbn Hibbân bi tertîbi İbn Balabân (el-İhsân fî takrîbi Şahîhi İbn Hibbân)*. nşr. Şu'ayb el-Arnâut. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1414.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân. *Kitâbü'l-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-ḍu'âfâ' ve'l-metrûkîn*. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1992.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed. *Şahîhu İbn Huzeyme*. nşr. Mahir el-Fahl. 4 Cilt. Riyâd: Dârü'l-Mîmân, 1430.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed. *Tevhîdu İbn Huzeyme*. nşr. Abdülazîz b. İbrâhim eş-Şevân. 2 Cilt. Riyâd: Mektebetür-Rüşd, 1414.
- İbn Kânî', Ebü'l-Hüseyn Abdülbâkî. *Mu'cemü's-şahâbe*. nşr. Salâh b. Sâlim el-Mısrâtî. 3 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Gurâbai'l-Eseriyye, 1418.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmamüddin İsmâil b. Ömer. *et-Tekmîl fî'l-cerh ve't-ta'dîl ve ma'rifetü's-şikât ve'd-ḍu'âfâ' ve'l-mecâhîl*. nşr. Şadi b. Muhammed b. Salim el-Numan. 4 Cilt. Semnud: Mektebetü İbn 'Abbâs, 1422.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmamüddin İsmâil b. Ömer. *Kaşaşü'l-enbiyâ'*. 2 Cilt, 1408.
- İbn Kutluboga, Ebü'l-Adl Zeynüddîn es-Sûdûnî el-Cemâlî. *Tâcü't-terâcim*. nşr. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf. Dımaşk: Daru'l-Kalem, 1413.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed. *Sünenü İbn Mâce*. nşr. Şu'ayb Arnâut v.dğr. 5 Cilt. Beyrut: Daru'l-Risaleti'l-Alemiyye, 1430.
- İbn Maîn, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ. *Yahyâ b. Maîn ve Kitâbühü't-Târîh (ed-Dûrî rivayeti)*. nşr. Ahmed Muhammed Nurseyf. 4 Cilt. Mekke: Merkezü'l-Bahsi'l-İlm ve İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 1399.
- İbn Mâkûlâ, Ebû Nasr Alî b. Hibetillâh el-İclî. *el-İkmâl fî ref'i'l-irtiyâb 'ani'l-mü'telif ve'l-muhtelif mine'l-esmâ' ve'l-künâ ve'l-ensâb*. 7 Cilt. Beyrut - Lübnan: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411.
- İbn Nâsirüddin el-Kaysî, Şemsuddîn Muhammed b. Abdillâh. *Tavdîhu'l-müştebeh fî dâbtı esmâi'r-ruvât ve ensâbihim ve elkâbihim ve künâhum*. 9 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1414.

- İbn Nukta, Ebû Bekr Muînüddîn Muhammed b. Abdilganî. *Tekmiletü'l-İkmâl (el-İstidrâk 'ale'l-İkmâl)*. 4 Cilt. Mekke: Camiatu Ümmi'l-Kurâ, 1410.
- İbn Sa'îd, Ebû Abdillâh Muhammed. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. nşr. 'Muhammed Abdulkadir 'Ata. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1410.
- İbn Seyyidünnâs, Ebû'l-Feth Fethuddîn Muhammed b. Muhammed el-Ya'merî. *Uyûnü'l-eşer fî fûnûni'l-meğâzî ve's-şemâ'il ve's-siyer*. 2 Cilt. Beyrut - Lübnan: Daru'l-Kalem, 1406.
- İbn Şâhin, Ebû Hafs Ömer. *Cüz'ü min hadîşin İbn Şâhin rivayetü İbni'l-Mühtedî*. Riyâd: Edvâü's-Selef, 1418.
- İbn Şâhin, Ebû Hafs Ömer. *et-Tergîb fî fezâ'ilü'l-a'mâl ve şevâbi zâlik*. Beyrut - Lübnan: Kutubu'l-İlmiyye, 1424.
- İbn Şâhin, Ebû Hafs Ömer. *Nâsihu'l-hadîş ve mensûhuh*. nşr. Semîr b. Emîn ez-Züheyrî. Mektebetül-Menar, 1408.
- İbn Şâhin, Ebû Hafs Ömer. *Târîhu esmâ'i'd-du'afâ' ve'l-kezzâbîn*. nşr. Abdürrahim Muhammed Kaşgarî. b.y.: y.y., 1403.
- İbn Yûnus es-Sadeî, Ebû Saîd Abdurrahman. *Târîhu İbn Yûnus eş-Şadeî*. nşr. Abdülfettâh Fethî Abdülfettâh. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1421.
- İbnü'l-A'râbî, Ebû Sa'îd Ahmed b. Muhammed. *Kitâbü'l-Mu'cem*. nşr. Abdülmühsin b. İbrahim b. Ahmed el-Hüseynî. 3 Cilt. Suud: Dârü İbni'l-Cevzî, 1418.
- İbnü'l-Cârûd, Ebû Muhammed en-Nisâbü'rî. *el-Müntekâ mine's-süneni ve'l-müsnedeti 'an Rasûlillah*. Kahire: Dârü't-Takvâ, 1428.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali. *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*. nşr. Ebü'l-Fida Abdullah el-Kâdî. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1406.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali. *et-Tahkîk fî ehâdîsi'l-hilâf*. 2 Cilt. Beyrut, Lübnan: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1415.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân. *el-İlelü'l-mütenâhiye fî'l-ehâdîsi (ahbâri)'l-vâhiye*. 2 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1403.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân. *Kitâbü'l-Mevdû'ât*. nşr. Abdurrahman Muhammed Osman. 3 Cilt. Medine: Mü'essesetü'r-Risâle, 1406.
- İbnü'l-Kattân, Ali el-Humeyrî el-Fâsî. *Beyânü'l-vehm ve'l-ihâm fî Kitâbi'l-Ahkâm*. nşr. Hüseyin Âyet Saîd. 6 Cilt. Riyad: Dârü Taybe, 1417.
- İbnü'l-Kayserânî, Ebü'l-Fazl Muhammed. *Kitâbu Ma'rifeti't-tezkire fî'l-ehâdîsi'l-mevdâua'*. nşr. 'Îmâdüddin Ahmed Haydar. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübü's-Sekafiyye, 1406.

- İbnü'l-Kayserânî, Ebü'l-Fazl Muhammed. *Zahîretü'l-huffâz*. nşr. Abdurrahman el-Feryevâî. 5 Cilt. Riyad: Darü's-Selef, 1416.
- İbnü'l-Mukrî, Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm. *Mu'cemü's-şüyûh*. 3 Cilt. Riyâd: Mektebetu Rüsd, 1419.
- İbnü'l-Mülakkın, Ebu Hafs Sirâceddin Ömer b. Ali b. Ahmed. *el-Bedrü'l-münîr fî tahrici'l-eḥâdisi ve'l-âşâri'l-vâkı'a fî's-şerhi'l-kebîr*. nşr. Mustafa Ebu'l-Gayt Abdülhay, Abdullah b. Süleyman, Yasir b. Kemal. 9 Cilt. Riyad: Dâru'l-Hicre, 1425.
- İbnü'l-Müstevfî, Ahmed b. el-Mübârek el-Erbîlî. *Nebâhatü'l-beledi'l-hâmil bi-men veredeḥu mine'l-emâsil (Târîḥu İrbil)*. 2 Cilt. Daru'r-Reşîd, 1400.
- İbrâhîm el-Kaysî, Ali Hasan Ali. *Mevsûatü'l-eḥâdisi ve'l-âşâri'd-da'ife ve'l-mevzû'a*. 15 Cilt. Mektebetu'l-Me'ârif, 1419.
- İsfahânî, Ebû Nuaym. *el-Müsnedü'l-müstahrec 'alâ Şahîhi Müslim*. 4 Cilt. Beyrut - Lübnan: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417.
- Kandemir, M. Yaşar. "Cüz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 8/147-148. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Kandemir, M. Yaşar. "Ebû Arûbe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/99. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Kandemir, M. Yaşar. "Mevzû". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29/493-496. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Kavukcî, Ebü'l-Mehâsin Şemsüddîn Muhammed b. Halîl. *el-Lü'lü'ü'l-merşû' fîmâ lâ aşle lehû ev bi-aşlihî mevzû'*. Daru'l Beşair İslamiyye, ts.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-mü'ellifîn: Terâcimü muşannifi'l-kütübi'l-'Arabiyye*. 15 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Müsenna, 1406.
- Kur'an-ı Kerim Meâli. çev. Muzaffer Şahin - Halil Altuntaş. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009.
- Kureşî, Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed. *el-Cevâhirü'l-muḍîyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*. nşr. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv. 5 Cilt. Kahire, 1413.
- Kurt, İsmail. *Hicrî Dördüncü Asır Ricâl Tenkidinin Mukayeseli İncelenmesi*. İstanbul: Cinius Yayınları, 2020.
- Kuzudişli, Bekir. *Hadis Tarihi*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2017.
- Makdisî, Ebû Abdillâh Ziyâuddîn. *el-Eḥâdisü'l-muḥtâre*. nşr. Abdülmelik b. Dehîş. 13 Cilt. Beyrut: Dâru Hadr, 1421.

- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâleddin Yûsuf b. Abdurrahman. *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*. ed. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1983.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddin Yûsuf. *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*. nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1403.
- Moğultay b. Kılıç, Ebû Abdillâh Alâüddîn. *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*. nşr. Ebû Abdurrahman Âdil b. Muhammed. 12 Cilt. Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse, 1422.
- Mukâtil b. Süleymân, Ebü'l-Hasen. "Tefsîru Mukâtil b. Süleymân". Beyrut - Lübnan: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424.
- Mübârekfûrî, Muhammed b. Abdurrahman b. Abdurrahîm. *Tuhfetü'l-aḥvezî bi-şerḥi Câmi'i't-Tirmizî*. 10 Cilt. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1410.
- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifîn b. Nûreddîn Alî. *Feyzü'l-ḳadîr şerḥu'l-Câmi'i's-şagîr*. nşr. Ahmed Abdüsselam. 6 Cilt. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1414.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Saḥîḥu Müslim*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1426.
- Müttakî, Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kadîhân. *Kenzü'l-ummâl fî süneni'l-aḳvâl ve'l-ef'âl*. nşr. Bekrî Hayyânî ve Saffet es-Sekkâ. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1401.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed. *eḏ-Ḍu'afâ' ve'l-metrûkûn*. nşr. Bûrân ed-Dannâvî, Kemâl Yûsuf el-Hût. Beyrut: Mü'essesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1405.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed. *es-Sünenü'l-kübrâ*. nşr. Hasan Abdülmünîm Şelebi. 10 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed. *Sünenü'n-Nesâî*. nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde. 8 Cilt. Beyrut, Lübnan: Mektebetu'l Matbu'ati'l-İslamiyye, 1406.
- Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed el-Hâkim. *el-Medḥal ile's-şahîḥ*. nşr. Rebî' b. Hâdî. 4 Cilt. Kahire: Dârü'l-İmâm Ahmed, 1430.
- Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed el-Hâkim. *el-Müstedrek 'ale's-Şahîḥayn*. nşr. Mustafa Abdülkâdir Âtâ. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410.
- Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed el-Hâkim. *el-Müstedrek 'ale's-Şahîḥayn me'a ta'likâti'z-Zehebî fî't-Telḥîş*. nşr. Yûsuf Abdurrahman el-Maraşlî. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1333.
- Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed el-Hâkim. *Ma'rîfetü 'ulûmi'l-ḥadîs*. nşr. Seyyid Muazzam Hüseyin. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1397.

- Râfî'î, Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm. *et-Tedvîn fî aḥbâri Kâzvin*. nşr. Azîzullah 'Atâridî. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1408.
- Râmhürmüzî, Ebû Muhammed İbn Hallâd el-Hasen el-Fârisî. *el-Muḥaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*. nşr. Muhammed 'Accâc el-Hatîb. Beyrut: Darü'l-Fikr, 1404.
- Sâgânî, Ebü'l-Fezâil Radiyyüddîn (Radî) Hasen b. Muhammed. *el-Mevzû'ât*. Dımaşk: Daru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1405.
- Sarîfînî, Takiyuddin Ebû İshak İbrâhîm b. Muhammed. *el-Müntehâb min kitâbi's-siyâk li Târîhi nîsâbûr*. nşr. Hâlid Haydar. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1414.
- Sa'îd b. Mansûr, Ebû Osmân. *Sünenü Sa'îd b. Mansûr*. nşr. Habîburrahmân el-A'zamî. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, bt.
- Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed. *el-Makâşidü'l-ḥasene fî beyâni keşîrin mine'l-eḥâdisi'l-müştehire 'ale'l-elsine*. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1405.
- Sehmî, Hamza b. Yusuf b. İbrahim es-Sehmi el-Cürcanî. *Târîhu Cürcân*. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1981.
- Sem'ânî, Abdülkerîm b. Muhammed. *el-Ensâb*. 13 Cilt. Haydarâbâd: Dairetü Maârif'il-Osmaniyye, ts.
- Sıbt İbnü'l-Acemî, İbrâhîm b. Muhammed. *el-Keşfü'l-ḥaşîş 'ammen rumiye bi-vaz'i'l-ḥadiş*. Beyrut: Mektebetü'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1407.
- Silefî, Ebû Tâhir Muhammed b. İbrahim. *el-Mecâlisü's-Selemâsiyye (el-Mecâlisü'l-ḥamse)*. Riyâd: Daru's-Samî, 1415.
- Silefî, Ebû Tâhir Muhammed b. İbrahim. *el-Meşyehatü'l-Bağdâdiyye (Mu'cemü şüyûhi Bağdâd)*. 35 Cilt. İskenderiye, ts.
- Sülemî, Ebû Abdîrrahmân Muhammed b. el-Hüseyn. *Âdâbü's-şoḥbe ve ḥüsnü'l-uşre*. nşr. Mecdî Fethî. Tanta-Mısır: Darü's-Sahabe lit-Türas, 1410.
- Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî Ebû Dâvûd. *Sünenü Ebî Dâvûd*. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Süyûtî, Ebü'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân. *el-Le'âli'l-mašnû'a fî'l-eḥâdisi'l-mevzû'a*. nşr. Ebû Abdurrahman Salâh b. Muhammed b. Uveyzaa. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1417/1996.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân. *Cem'u'l-cevâmi'*. nşr. Hasan Âsâ Abdüzzâhir. 25 Cilt. Kahire: Dârü's-Saâde, 1426.
- Şâşî, Muhammed b. Ahmed eş-. *Min fevâidi Ebî Bekr eş-Şâşî*. Mektebetu Rüşd, 1418.

- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî. *el-Fevâ'idü'l-mecmû'a fi'l-eḥâdişi'l-mevzû'a*. Beyrut: Mektebetü'l-İslamiyye, 1407.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed. *el-Fethu'r-rabbânî min fetâva'l-İmâm eş-Şevkânî*. nşr. M. Subhî Hasan Hallâk. 12 Cilt. Yemen: Mektebetü'l-Cîli'l-Cedîd, 1423.
- Şühde el-Kâtibe. *el-'Umde mine'l-fevâ'id ve'l-âşâri's-sıhâh ve'l-garâ'ib fî Meşyehati Şühde*. nşr. Rif'at Fevzî Abdülmuttalib. Kahire, 1415.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân. *el-Mu'cemü'l-evsaf*. nşr. Ebû Mu'âz Târik b. 'Avdillâh - Ebu'l-Fazl Abdülmuhsin b. İbrahim. 10 Cilt. Kahire: Dârü'l-Harameyn, 1416.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. Mevsil: Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-Hikem, 1404.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân. *el-Mu'cemü's-sagîr*. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1405.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme. *Şerhu Meâni'l-âsâr*. thk. Muhammed Zehra en-Neccâr - Muhammed Seyyid Cârulhak. 4 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1414.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed. *Şerhu müşkili'l-âşâr*. nşr. Şu'ayb Arna'ût. 16 Cilt. Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1415.
- Temâm er-Râzî, Ebü'l-Kâsım el-Becelî ed-Dımaşkî. *el-Fevâ'id*. nşr. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefi. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1418.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed. *eş-Şemâ'ilü'n-nebeviyye ve'l-ḥaşâ'ilü'l-Muṣtafaviyye*. Beyrut: Daru'l-Garbi'-İslamiyye, 1421.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed. *Sünenü't-Tirmizî*. nşr. Ahmed Muhammed Şâkir, Muhammed Fuâd Abdülbâkî, İbrâhim Utve Avd. 5 Cilt. Mısır: Şirketu Mektebetü'l-Matbû', 1395.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed. *Sünenü't-Tirmizî*. nşr. Beşşar 'Avvad. 6 Cilt. Beyrut: Daru'l-Garbi'-İslamiyye, 1418.
- Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr. *Kitâbü'd-Ḍu'afâ'i'l-kebîr*. nşr. Abdülmü'etî Emîn Kal'acî. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1404.
- Yahyâ b. Hüseyin eş-Şecerî, Mürşid Billâh. *Kitâbü'l-emâlî*. Beyrut - Lübnan: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422.

- Yılmaz, Muhammet. “Uydurma Hadis Nüshaları ve ‘Nüshatü Nübeyt b. Şerîr’ İsimli Uydurma Hadis Nüshasından Nakledilen Bazı Rivayetlerin Değerlendirilmesi”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (Mart 2007), 1-26.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Istılahlarının Doğuşu ve Gelişimi*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2014.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Ahmed. *Divânü’l-ḡ-ḡ-ḡ-ḡ ve’l-metrûkîn*. Mekke: Mektebetu Nahdati’l-Hadîse, 1387.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Ahmed. *Telhîşu Kitâbi’l-Mevzû’ât li İbni’l-Cevzî*. Riyad: Mektebetu Rüşd, 1419.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*. ed. Şu’ayb el-Arnaût, Hüseyin el-Esed. 23 Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1985.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *el-Mugnî fi’l-ḡ-ḡ-ḡ*. 2 Cilt. Haleb: Dârü’l-Maârif, 1971.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Târîhu’l-İslâm ve vefeyâtü’l-meşâhîr ve’l-a’lâm*. thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf. 15 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, 2003.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. *el-Kâşif fi ma’rifeti men lehu rivâye fi’l-Kütübi’s-sitte*. Cidde: Dârü’l-Kıble li’s-Sekâfeti’l-İslâmiyye, 1413.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. *el-Mugnî fi’l-ḡ-ḡ-ḡ*. nşr. Nureddîn ‘İtr. 2 Cilt. Haleb: Dârü’l-Me’ârif, 1391.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. *Mizânü’l-i’tidâl fi naḡdi’r-ricâl*. nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Ma’rife, 1383.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. *Târîhu’l-İslâm ve vefeyâtü’l-meşâhîr ve’l-a’lâm*. nşr. Beşşâr ‘Avvâd Ma’rûf. 15 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, 1424.
- Zeyla’î, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah. *Naşbu’r-râye li-ehâdîsi’l-Hidâye*. nşr. Muhammed Avvâme - Hasan ‘İbecî. 4 Cilt. Beyrut, Cidde: Mü’essesetü’r-Reyyân, Dârü’l-Kıble li’s-Sekâfeti’l-İslâmiyye, 1418.

ÖZ GEÇMİŞ

1. İLETİŞİM BİLGİLERİ

Adı Soyadı : Emine İSMAİLOĞLU

Uyruğu : T.C.

2. ÖĞRENİM DURUMU

Derece	Alan	Üniversite	Yıl
Lisans	İlahiyat Fakültesi	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi	2011-2016
Yüksek Lisans	Temel İslam Bilimleri	Kayseri Üniversitesi	2020-2024
Doktora			

3. YABANCI DİL

Arapça

4. İŞ DENEYİMLERİ (varsa)

Yıl	Kurum	Görev
2018-	Diyanet İşleri Başkanlığı	Kur'an Kursu Öğreticisi

5. YAYINLAR

“Bîşr b. Hüseyin’in Uydurma Hadis Nüshası”, III. Uluslararası Uludağ Bilimsel Araştırmalar Kongresi, ed. Canan Can vd. (Bursa: International Science And Art Research Center, 2024), 988-1004.

TEZ İNTİHAL RAPORU

UYDURMA NÜSHALAR

By emine ismailoğlu

WORD COUNT

59036

TIME SUBMITTED

13-AUG-2024 09:50AM

PAPER ID

111042211

UYDURMA NÜSHALAR

ORIGINALITY REPORT

13%

SIMILARITY INDEX

PRIMARY SOURCES

1	ia802901.us.archive.org Internet	2074 words — 2%
2	dergipark.org.tr Internet	1870 words — 2%
3	acikbilim.yok.gov.tr Internet	1653 words — 2%
4	acikerisim.sakarya.edu.tr Internet	475 words — 1%
5	Yuceer, Mustafa. "Hadis Ilmi Acisinden Osmanli Manzum Hadis Edebiyatinda Yer Alan Rivayetler", Necmettin Erbakan University (Turkey), 2022 ProQuest	358 words — < 1%
6	siyerinebi.ksu.edu.tr Internet	355 words — < 1%
7	Memet, Mehmet Botour. "Hammâd B. ebû Süleyman (120/738) ve Rivayetleri", Necmettin Erbakan University (Turkey), 2022 ProQuest	334 words — < 1%
8	www.acarindex.com Internet	305 words — < 1%

72	YERKAZAN, Hasan. "ZEMAŞERÎ'NİN ESERLERİNDE BULUNAN HADİSLERİN KAYNAKLARI", Amasya Üniversitesi, 2017. Publications	10 words — < 1%
73	hadisvesiyer.info Internet	10 words — < 1%
74	oksuz, Abdullah Sacid. "Sahabenin Fikih Tarihindeki Yeri ve Ebu Hanife'nin Fikhi üzerindeki Etkisi", Necmettin Erbakan University (Turkey), 2021 ProQuest	10 words — < 1%
75	AHATLI, Erdinç and MURAD, Selvi Raif. "SÜNEN-İ TİRMİZÎ'DE "HÜVE HADİSÜ FÜLÂN" KAVRAMI ÜZERİNE", Sakarya Gelişim Ofset, 2017. Publications	9 words — < 1%
76	Dayhan, Ahmet Tahir. "Hadislerde tashîf ve tahrîf", Dokuz Eylül Üniversitesi (Turkey), 2024 ProQuest	9 words — < 1%
77	Demirci, Hatice. "Hicrî ikinci Asırda Yemen'de Hadis", Marmara Üniversitesi (Turkey), 2022 ProQuest	9 words — < 1%
78	ULU, Arif. "Âdet halindeki kadının orucuyla ilgili hadislerin tenkid ve tahlili", Dizgi ve Tasarımcılık Erka Yayıncılık/Ankara, 2012. Publications	9 words — < 1%
79	Yıldız, Gullu. "Siyer Yazıcılığında serh-hasiye Gelenegi ve Mogultay B. Kiliç'in (762/1361) Ez-zehru'l-basim Adli Eseri", Marmara Üniversitesi (Turkey), 2022 ProQuest	9 words — < 1%
80	ÖZDEMİR, Veysel. "TİRMİZÎ ve EL-İLELÜ'L-KEBİR'İNİN İLEL İLMİNDEKİ YERİNE GENEL BİR	9 words — < 1%

BAKIŞ*", Erzincan Üniv. Fen Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bl., 2014.

Publications

EXCLUDE QUOTES OFF
EXCLUDE BIBLIOGRAPHY ON

EXCLUDE SOURCES < 9 WORDS
EXCLUDE MATCHES < 9 WORDS